

PROMEMORIA

Revista Institutului de Istorie Socială

Volumul I, Nr. 1-2

Chișinău

2011

REDACTOR ȘEF:

prof. univ., dr. hab. Anatol PETRENCU

REDACTOR EXECUTIV:

conf. cerc., dr. Alina FELEA

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Academician Ioan-Aurel Pop (Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Cluj-Napoca, România);

Prof. univ., dr. Ioan BOLOVAN (Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Cluj-Napoca, România);

Prof. univ., dr. Ovidiu BOZGAN (Universitatea din București, România);

Prof. univ., dr. Gheorghe BUZATU (Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, România);

Prof. univ., dr. hab. Pavel COCÂRLĂ (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova);

Prof. univ., dr. hab., Ilona CZAMAŃSKA (Institutul de Istorie a Universității „Adam Mickiewicz”, Poznań, Polonia);

Prof. univ., dr. hab. Ion EREMIA (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova);

Prof. univ., dr. hab. Stanislav KULCHYTSKY (Institutul de Istorie al Ucrainei, Academia de Științe a Ucrainei, Kiev);

Prof. univ., dr. Toader NICOARĂ (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România);

Conf. univ., dr. Virgiliu BÎRLĂDEANU (INIS „ProMemoria”, IISD al AȘM);

Dr. Teodor CANDU (Arhiva Națională a RM, INIS „ProMemoria”);

Conf. univ., dr. Ludmila COJOCARI (INIS „ProMemoria”, USM);

Conf. univ., dr. Igor CERETEU (INIS „ProMemoria”, IISD al AȘM);

Conf. cerc., dr. Nicolae FUȘTEI (INIS „ProMemoria”, IISD al AȘM);

Conf. cerc., dr. Gheorghe NICOLAEV (INIS „ProMemoria”, IISD al AȘM);

Conf. univ., dr. Rodica SOLOVEI (INIS „ProMemoria”, Institutul de Științe ale Educației);

Conf. univ., dr. Igor ȘAROV (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova);

Conf. cerc., dr. Sergiu TABUNCIC (INIS „ProMemoria”, IISD al AȘM);

Conf. univ., dr. Ion VARTA (INIS „ProMemoria”, IISD al AȘM);

Conf. univ., dr. Lilia ZABOLOTNAIA (INIS „ProMemoria”, IISD al AȘM)

ASISTENT DE REDACȚIE:

Rodica EȘANU, profesoară de istorie, grad didactic întâi

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC CONSULTATIV:

Prof. univ., dr. hab. Artiomi ULUNEAN (Institutul de Istorie Universală al Academiei de Științe a Federației Ruse, Moscova, Federația Rusă);

Prof. univ., dr. Ioan CHIPER (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, România);

Prof. univ., dr. hab. Anton MORARU (INIS „ProMemoria”);

Prof. univ., dr. hab. Eugen SAVA (Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova);

Prof. univ., dr. hab. Valentin TOMULEȚ (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, R. Moldova);

Conf. univ., dr. Nicolae CHICUȘ (Universitatea Pedagogică de Stat “Ion Creangă”, Chișinău, Republica Moldova);

Conf. univ., dr. Ovidiu Augustin GHITTA (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România);

Conf. univ., dr. Florin PINTESCU (Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, România);

Conf. univ., dr. Gabriel Tiberiu RUSTOIU (Muzeul Unirii, Alba Iulia, România)

REDACTOR LITERAR:

Tamara OSMOCHESCU

PROMEMORIA

Revista Institutului de Istorie Socială

2011

Volumul I

Nr. 1-2

Sumar:

ANATOL PETRENCU, *Cuvânt înainte* 5

Studii și articole

SERGIU TABUNCIC, *Sate dintre Prut și Nistru, păstrătoare de acte din veacurile XVI-XIX: mențiuni de la începutul secolului XX după Dicționarul geografic al Basarabiei de Zamfir Arbore (1904)*..... 7

LILIA ZABOLOTNAIA, *Dreptul succesoral al copiilor nelegitimi din Țările Române (sec. XVI-XVII)*..... 23

EUGEN GHIȚĂ, *Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*..... 35

ALINA FELEA, *Procese de judecată în urma prevederilor testamentare în Țara Moldovei și Imperiul Rus (sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea)*... 44

IOAN BOLOVAN, *Demographic and Behavioural Perspectives on the Nineteenth-Century Cholera Epidemics in Transylvania*..... 60

ANTONELLA GROSSI, *Entre les patrimoines végétaux et architectoniques: «impression perceptives» dans les localités funéraires de Paris* 67

TATIANA VARTA, *Tendențe de rusificare a Eparhiei Chișinăului și Hotinului și rezistența față de atare politici în timpul arhipăstoriei lui Dimitrie Sulima și Irinarh Popov (1821-1858)*..... 82

SIMONA NICOARĂ, *O sărbătoare a Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării la Chișinău (21 noiembrie 1917)* 104

CORNELIU PĂDUREAN, *Revolte țărănești anticomuniste în județul Arad. Studiu de caz* 117

GHEORGHE NICOLAEV, *Instituțiile de învățământ în domeniul artelor din Moldova Sovietică (anii 1944-1990) între două dimensiuni: instruirea contingentelor naționale și alogene* 125

Comunicări

LOREDANA BĂȘOIU, *Atitudinea în fața morții în comitatul Aradului (sf. sec. al XIX-lea – înc. sec. al XX-lea)*..... 148

LUDMILA COJOCARI, *Memoria colectivă în societatea post-conflict: semnificația și căile reconcilierii* 170

NICOLAE FUȘTEI, *Iertarea – o virtute creștină* 183

Portofoliu didactic

- RODICA EȘANU, *Expoziția muzeistică – cadru pentru dezvoltarea competențelor la elevi* 189
- RODICA SOLOVEI, *Procesul educațional centrat pe formare de competențe: abordare conceptuală și metodologică* 196

Documenta

- VALERIU POPOVSCHI, *Aspecte puțin cunoscute ale activității Sfatului Țării* 205
- TEODOR CANDU, *Contribuție la istoria schitului Hâncu. Conflictul cu Panaite Catargiu din 1809* 221

Exercițiul memoriei

- PETER-VLAD IANUȘEVICI, *Pagini din "Jurnalul familiei Ianușevici": portrete, vremuri, istorisiri* 234

Dezbateri

- NICOLAE FUȘTEI, *Bănulescu-Bodoni – filorus sau antiotoman?*... 246
- OLGA GRĂDINARU, *The Russian Idea – Twisted Mirror for Russian and Western Relationship* 257

Viața științifică

- SERGIU TABUNCIC, *Masa Rotundă de la Varnița - un inedit eveniment științific dedicat problematicii transnistrene* 265
- LEONID BUJOR, *Deportările în masă din R.S.S. Moldovenească din 13-16 iunie 1941* 273

Personalia

- DINU POȘTARENCO, *Aspecte ale activității politice a lui Vasile Lașcu (Lașcov) în anii 1917-1918*..... 278

Recenzii, note de lectură

- VLAD VORNIC, NICOLAI TELNOV, VALERIU BUBULICI, LARISA CIOBANU, *Pruțeni un centru de olărie dacic din epoca romană (Sergiu Tabuncic)*.... 281
- GABRIELA MIRCEA, DOINA DREGHICIU, *Datoriile călugărilor a unora către alții în viața lor de obște, Chișinău, 1841. O tipăritură teologică modernă de referință (Igor Cereteu)*..... 286
- АЛФРЕДАС БУМБЛАУСКАС, ИГОРЬ МАРЗАЛЮК, БОРИС ЧЕРКАС, *Грюнвальдска битва – битва народов, 1410-2010 (Lilia Zabolotnaia)*.... 287
- NICOLAE FUSTEI, *Centrul de cultură și spiritualitate – parohia Sfântul Dumitru din Chișinău. Studiu istoric și documente (Igor Cereteu)* 290
- EVA MĂRZA, *Explorări bibliologice (Igor Cereteu)* 292
- GEORGETA GHIONEĂ, *Istoria băncilor urbane din Oltenia (1880-1948) (Sergiu Tabuncic)* 295
- ЛЕОНИД МЛЕЧИН, *Зачем Сталин убил Троцкого (Anatol Petrencu)* 292

CUVÂNT ÎNAINTE

Anatol Petrencu

Procesele democratice demarate în Republica Moldova după evenimentele politice din aprilie 2009 au deschis orizonturi noi pentru cercetarea istorică, punând în evidență exemplul statelor ex-comuniste de constituire a unor noi institute și centre de studii, de aplicare a unor noi tematici și sfere de cercetare în domeniul științei istorice. În acest context, evaluarea trecutului sovietic are implicații fundamentale în promovarea valorilor democratice în Republica Moldova. În situația când studierea crimelor regimului fascist și a celui nazist au avut și au un caracter instituțional și internațional, crimele regimului comunist mai rămân, însă, și astăzi a fi evaluate, constituind o perspectivă de lungă durată a muncii istoricilor. Conturarea unor noi perspective de cercetare asupra trecutului în care trebuie să se regăsească experiența, percepțiile, atitudinile tuturor comunităților de memorie poate contribui considerabil la cunoașterea și, respectiv, asumarea acestui trecut, așa cum s-a procedat în alte state post-totalitare. Cu certitudine, o societate democratică, admite mesajul memoriilor concurente, constituind în ansamblu o comunitate de memorii compatibile, deși competitive, și promovează o memorie democratică a trecutului.

Într-o societate democratică toți istoricii sunt în condiții egale, iar istoricul are dreptul la libera alegere a temei de cercetare, dreptul de studiere fără restricții a documentelor de arhivă, dreptul de a-și expune liber concluziile. Așa cum subliniau într-un *Apel* din 12 decembrie 2005 un grup de renumiți istorici francezi, „istoricul nu acceptă dogme, nu respectă nici o interdicție, nu cunoaște tabuuri. El poate fi incomod... Într-un stat liber, nici Parlamentul, nici autoritatea juridică nu au dreptul să definească adevărul istoric. Politica statului, chiar animat de cele mai bune intenții, nu este politica istoriei”. Atunci, însă, când cercetarea trecutului este marcată de ingerința discursului politic, când se apelează abuziv la mecanismele selective de comemorare și uitare, amnezie, mitologii ideologice în scopul unor legitimări politice, riscăm să ajungem la tensiuni sociale, proteste (uneori

ascunse, alteori deschise), la cultivarea în societate a reticenței și resentimentului față de trecutul tratat incorect.

Ținând cont de impresionantele evoluții ale istoriografiei românești și universale, de necesitatea implementării noilor direcții, domenii și metode de cercetare istorică, noi, echipa Institutului de Istorie Socială, am decis fondarea publicației periodice științifice *ProMemoria. Revista de Istorie Socială*. Este de datoria noastră – profesională și civică, în egală măsură – de a contribui la o înțelegere complexă a trecutului prin recuperarea paginilor sale dramatice, cum ar fi deportările staliniste, represiile politice, foamea organizată și mai nou – apărarea suveranității și integrității Republicii Moldova în războiul de pe Nistru din 1992 etc. Considerăm că procesul de rescriere a istoriei urmează a fi parcurs în Republica Moldova nu numai pentru a cunoaște trecutul, dar și pentru a ne putea detașa cu inteligență de moștenirile lui dureroase, iar cercetarea și aplicarea politicilor memoriei din statele Uniunii Europene deschid largi posibilități pentru explorarea, asumarea și împărtășirea acestui trecut. Firește, de rând cu abordările circumscrise istoriei contemporane și recente, revista va găzdui și cercetări menite să elucideze și să pună în valoare și alte perioade ale istoriei naționale.

STUDII ȘI ARTICOLE

SATE DINTRE PRUT ȘI NISTRU, PĂSTRĂTOARE DE ACTE DIN VEACURILE XVI-XIX: MENȚIUNI DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX, DUPĂ DICȚIONARUL GEOGRAFIC AL BASARABIEI DE ZAMFIR ARBORE (1904)

Sergiu Tabuncic

Abstract. *The Geographical Dictionary of Bessarabia compiled by Zamfir Arbore at the beginning of the 20th century is one of the books arousing a great interest among researchers studying the history of Moldova between the Prut and Nistru Rivers. In addition to geographical and historical materials of a general nature, the book contains specific information about the presence of some old documents in the villages between the Prut and Nistru Rivers of that time. The author gathered all this information, added other available information and examined them in order to reveal the significance of having these documents by residents of villages between the Prut and Nistru Rivers (territory also known as Bessarabia). Most of the documents were inherited from ancient times and represented internal documents issued by rulers of Moldova until 1812, when the territory between the Prut and Nistru was annexed to the Russian Empire. During the century of Russian occupation (1812-1918), the communities of free peasants between the Prut and Nistru Rivers held old documents issued by Moldovan rulers to prove their land ownership. In some villages dozens of such documents were found.*

Keywords: Moldovan medieval documents, villages in Bessarabia, Russian occupation.

Cuvinte-cheie: documente medievale moldovenești, sate din Basarabia, ocupație rusească.

Neglijăm adeseori lucrările mai vechi de interes pentru istoria Moldovei dintre Prut și Nistru, pentru că au fost citite de prea multe ori înainte sau, iarăși, văzute de exegeți, crezându-se că totul a fost spus sau scris, iar alte păreri nu au cum să mai conteze. Atunci când totuși găsim de cuviință a ne apleca asupra acestor scrieri, se pot descoperi lucruri surprinzătoare prin cine știe ce informații minore, ce par lipsite de orice importanță doar la o

primă lectură. La o reevaluare atentă, însă, ele pot completa “dosarul” unor subiecte istorice, aprofundând pe această cale cunoașterea lor.

Privit din acest unghi, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, alcătuit de Zamfir Arbore încă la începutul veacului trecut, prezintă un mare interes. Dincolo de materialele geografice, dar și cele istorice cu caracter general, lucrarea cuprinde amănunte revelatoare privind prezența unor vechi documente în anumite sate dintre Prut și Nistru, informațiile respective, puțin numeroase, fiind risipite în întreg cuprinsul lucrării. Pentru a le înmănușea, s-a impus o citire cu atenție a cărții, rezultând astfel un repertoriu al localităților în care se păstrau aceste acte. Îl dăm mai jos, iar în urma acestuia vom formula unele observații cu privire la semnificațiile conținutului său.

Bălănești, sat (în r-nul Nisporeni)¹. Z. Arbore amintește anaforale vechi ale divanului Moldovei și hrisoave din anul 1663, de pe timpul domniei lui Eustratie Dabija, păstrate de răzeșii neamului Spancioc².

Bisericani, sat (în r-nul Glodeni). Răzeșii din localitate dețineau hrisovul lui Ion Duca Vodă (corect: Gheorghe Duca - n.n.) din anul 1680, iscălit și de mitropolitul Dosoftei³.

Buiucani (azi cartier al or. Chișinău). Z. Arbore semnalează hrisovul lui Constantin Movilă de la 20 august 1608, dat lui Toader, fiul lui Tudoran, pentru stăpânirea satului Bueceni, ce se află pe râul Bâc; un alt hrisov, tot al lui Constantin Movilă, de la 5 octombrie 1609, ce întărește stăpânirea asupra Buiucanilor tot lui Toader, fiul lui Todoran; zapisul postelnicesei Maria Chirița din 28 aprilie 1620, în care se arată că Maria Chirița, văduva lui Chirița Dumitrașcu Paleolog, postelnicul care a murit în Polonia (corect: acest boier a pierit în timpul luptei de la Cornul lui Sas, din 3 iulie 1612 - n.n.)⁴, a dăruit moșia sa Buiucani, din ținutul Lăpușnei, sfintei mănăstiri din Ierusalim;

¹ În paranteze rotunde este indicată unitatea administrativ-teritorială (raionul sau municipiul) căreia în prezent i se subordonează localitatea repertoriată.

² Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*. Văzut, îndreptat și aprobat de comitetul de redacțiune compus din domnii Profesor Grig. Tocilescu, Colonel Iannescu și Gion. Tipărit prin îngrijirea domnului George Ioan Lahovari, secretarul general al Societății Geografice, membru de onoare al Academiei Române, București, 1904. Unele inexactități strecurate în volum au fost, nu așa demult, pe cât posibil înlăturate cu ocazia republicării acestuia: Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*. Redactor științific: dr. hab. Ion Dron. Editor: Iurie Colesnic. Fundația Culturală Română, Chișinău, Editura Museum, 2001. Notele se vor face la ediția 2001. Pentru Bălănești vezi p. 21.

³ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 28; Cel mai recent studiu monografic dedicat acestui ierarh moldovean aparține dlui dr. Nicolae Fuștei, *Opera Mitropolitului Dosoftei în contextul culturii spirituale sud-est și est europene (a doua jumătate a sec. al XVII-lea)*, Chișinău, CEP USM, 2008.

⁴ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace*, în Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*. Îngrijirea textelor, prefațarea letopisețelor, glosar și indici de Tatiana Celac, Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p. 148.

hrisovul lui Gaspar Grațiani din 1620, care întărește dania Mariei Chirița, numind-o cneaghină (prințesă).⁵ Despre Buiucani se mai pomenește și în unele hrisoave din anii 1611, 1666, 1690, 1741 etc.; toate aceste acte erau păstrate în arhiva orașului Chișinău⁶.

Cărpineni, sat (în r-nul Hâncești). Autorul *Dicționarului* notează că răzeșii satului posedau hrisoave vechi și anaforale⁷.

Călărășeuca, mănăstire (în r-nul Ocnîța). Acte vechi din biblioteca acesteia arătau că lăcașul a fost odinioară un schit subordonat mănăstirii Sfântului Sava din Moldova de dincolo de Prut, închinată Sfântului Mormânt de la Ierusalim⁸.

Căpriana, mănăstire (în satul omonim, r-nul Strășeni). Între documentele păstrate la acest vechi așezământ monastic, Z. Arbore citează hrisovul lui Alexandru Lăpușneanu din 11 aprilie 1559 și cel al lui Antioh Cantemir din anul 1698⁹.

Chirileni, sat (în r-nul Ungheni). Z. Arbore scrie că răzeșii din partea locului păstrează acte vechi¹⁰.

Ciorești, sat (în r-nul Nisporeni). Răzeșii din localitate – potrivit *Dicționarului* – posedau anaforale și hrisoave vechi¹¹.

⁵ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 31.

⁶ *Ibidem*, p. 39; Pentru unele aspecte ale istoriei Buiucanilor vezi A. Eșanu, *Chișinău. File de istorie. Cercetări, documente, materiale*, Chișinău, Editura Museum, 1998; Ion Dron, *Chișinău. Schițe etnotoponimice*, Chișinău, Editura Ulysse, 2001; Valeriu Nemerenco, *Buiucani. File din istoria satului și a sectorului*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2002; *Chișinău. Enciclopedie*. Editor Iurie Colesnic. Chișinău, Editura Museum, 1997.

⁷ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 46.

⁸ *Ibidem*, p. 49; O schiță istorică a acestei mănăstiri vezi la Maria Sârbu, *Călărășeuca, în Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 225-231.

⁹ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 55-56; Începuturile acestui așezământ monastic au fost relevate prin săpăturile arheologice din anul 1993, întreprinse de o echipă de cercetători din Chișinău și București. Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, *Căpriana. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, Editura Știința, 1996; Trecutul bogat al acestei mănăstiri atrage de mult timp atenția istoricilor, exegezele mai recente aparținând cercetătorilor Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*, Chișinău, Editura Tyragetia, 2000, p. 109-132, Gheorghe Postică, *Mănăstirea Căpriana (de la întemeiere până în zilele noastre)*. Ediția a II-a revăzută și completată. Chișinău, Editura Pontos, 2003, Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*. Coord. dr. hab. în istorie, memb. cor. al AȘM Andrei Eșanu. Chișinău, Editura Pontos, 2003, Igor Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2004, p. 74-78, Sergius Ciocanu, *Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriana – așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci*, în „Tyragetia”. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Istorie. Muzeologie. Serie nouă, Chișinău, 2007, vol. I [XVI], nr. 2, p. 31-43.

¹⁰ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 58.

¹¹ *Ibidem*, p. 63.

Ciulucani, sat (în r-nul Telenești). Z. Arbore menționează că unii din răzeșii satului păstrează hrisoave vechi, între care unul slavon al lui Petru Șchiopul din 12 mai 1587, unul român din anul 1701 al lui Constantin Duca și un zăpis din anul 1768¹².

Ciutești, sat (în r-nul Nisporeni). Între documentele istorice aflate în păstrare la răzeșii satului, Z. Arbore notează hrisoavele lui Grigore III Ghica de la 1765, precum și anafora divanului Moldovei, întărită de Alexandru Callimachi de la 1795¹³.

Cornești, sat (în r-nul Ungheni). Răzeșii din localitate aveau la mână hrisoave vechi, Z. Arbore amintind pe cel al lui Alexandru Lăpușneanu din 3 aprilie 1558 și altul de la Petru Șchiopul, datat 18 septembrie 1575¹⁴.

Căbăiești, numit anterior și *Cunila*, sat (în r-nul Călărași). Pentru această localitate Z. Arbore semnalează câteva acte vechi păstrate de neamul răzeșilor Spancioc, și anume: hrisoave ale lui Alexandru Iliăș de la 1621; hrisoave de la Gheorghe Duca din 1666; anaforale ale divanului Moldovei; foi de zestre etc¹⁵.

Drășliceni, sat (în r-nul Criuleni). Sunt pomenite următoarele documente păstrate de răzeșii din partea locului: hrisoave de-ale lui Ioan Theodor Callimachi din anul 1759 și de-ale lui Grigore III Ghica de la 1765¹⁶. Această informație este confirmată și întregită prin dovezi provenind din alte surse, care demonstrează că proprietarii răzeși din Drășliceni, de fapt, țineau în păstrare zeci și zeci de acte vechi referitoare la stăpânirile lor: înscrisurile se întâlnesc prin dosarele de judecată din secolul al XIX-lea privind numeroasele pricini pornite de cineva anume contra drășlicenilor, pentru aceste stăpâniri¹⁷.

Dumbrăvița, sat (în r-nul Sângerei). Autorul *Dicționarului* consemnează că răzeșii dumbrăvițeni păstrau anaforale și hrisoave vechi de proprietate, dintre care unul al lui Miron Barnovschi-Movilă din 6 martie 1626¹⁸.

Durlești (azi cartier al or. Chișinău). Z. Arbore menționează că unii dintre răzeșii durleșteni păstrau hrisoave de proprietate de-ale lui Mihai Racoviță de la 1721 și de la Alexandru Callimachi din anul 1795, precum și alte documente vechi¹⁹.

¹² *Ibidem*, p. 67.

¹³ *Ibidem*, p. 68.

¹⁴ *Ibidem*, p. 75.

¹⁵ *Ibidem*, p. 83.

¹⁶ *Ibidem*, p. 92; Mențiunile documentare ale satului Drășliceni, în totalitatea lor, sunt prezentate și analizate detaliat de Gheorghe Soltan, *Răzeșii moșiei Drășliceni: un studiu cronologic*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2008, nr. 1 (73), p. 86-103.

¹⁷ Cf. Gheorghe Soltan, *Op. cit.*, p. 96, 97.

¹⁸ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 93.

¹⁹ *Ibidem*, p. 94.

Frumoasa, mănăstire (în satul omonim, r-nul Călărași). Fondată în primii ani ai secolului al XIX-lea, mănăstirea posedă, un veac mai târziu, trei documente de proprietate asupra unor terenuri, Z. Arbore citând: zăpăsul de la 1807 al răzeșilor din satul Bravicea, de dăruire sau vânzare a unor locuri mănăstirii, întărit de divanul Moldovei; zăpăsul de la 1817, de la amintiții răzeși, întărit de autoritățile rusești; actul de cumpărare a unei sfiori de pământ, de la C. Pasatu, din anul 1847²⁰.

Răzeni, sat (în r-nul Ialoveni). Potrivit lui Z. Arbore, răzeșii din ceata Răzan aveau la mână hrăsovolul lui Ștefan cel Mare din 12 martie 1502 pe numele slugilor domnului Malușca, Neiciu și Cosma Răzan, dat acestora pentru servicii credincioase aduse țării²¹. Conform altei mențiuni a autorului *Dicționarului*, în posesia răzeșilor din Răzeni mai era un hrăsovol din anul 1503, în care se stabilește vatra satului Gangura pe malul Botnei, acolo unde se află satul răzeșilor din Răzeni²².

O precizare de natură topografică se impune: satele Răzeni²³ și Gangura erau pe vremuri megieșe²⁴, primul fiind așezat pe Botnișoara Inferioară, la mică depărtare de vărsarea ei în Botna, iar cel de-al doilea, puțin mai la vale de locul de întâlnire al acestor cursuri de apă. Cât privește hrăsoavele pomenite de Z. Arbore, trebuie specificat că cel de la 12 martie 1502, după ultima sa ediție din colecția *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova, este cunoscut ca având data de zi: 1 și toate garanțiile de autenticitate; următorul document, cel din anul 1503, este probabil același cu actul din anul 1502, fără dată de lună și zi, precum apare publicat în colecția menționată mai sus. Iar beneficiarii ambelor hrăsoave sunt tocmai slugile amintite de Z. Arbore în *Dicționar*. Astfel, documentul din 12 martie 1502 arată că Ștefan cel Mare dăruiește lui Maleșco, fratelui său, Nenciul, și lui Cozma Rizeanul și fratelui său, Dragoșe, un loc pustiu la Vișneuți, ca să-și întemeieze sat²⁵. Actul din anul 1502, considerat îndoielnic, spune că același domn miluiește lui Cozma Răzănianu și fraților săi un loc de sat pe Botna Mare și pe Botnișoara²⁶.

²⁰ *Ibidem*, p. 100. Pentru o scurtă incursiune în trecutul mănăstirii vezi Antonina Sârbu, *Frumoasa, în Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 106-111.

²¹ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 172.

²² *Ibidem*, p. 102.

²³ Pentru o serie de date istorice despre acest sat vezi lucrarea *Vatra veșniciei - Răzeni. Carte de familie de neam răzenean (1484-2003)*. Concepția, selecția, scenariul - Constantin Mardare, Chișinău, 2003.

²⁴ Astăzi, între Răzeni și Gangura este așezat satul Mileștii Noi (com. Răzeni, r-nul Ialoveni).

²⁵ *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova. Volumul III (1487-1504). Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ignat, București, Editura Academiei, 1980, nr. 265, p. 475-477.

²⁶ *Ibidem*, nr. A, p. 531.

Credem că n-ar fi lipsit de interes amintirea faptului că Z. Arbore, pe lângă aceste acte, a mai adus în alte publicații de-ale sale un document zis al Râzenilor, care a stat deseori în atenția cercetătorilor. Acest act, publicat fie cu data de 8 iunie 1484, fie 8 iunie 1485, de curând a intrat definitiv în categoria falsurilor, datorită valorificării unui studiu inedit al istoricului P. P. Panaitescu referitor la organizarea armatei moldovene în veacul al XV-lea²⁷.

Grătiești, numit anterior și *Hulboaca Nouă*, sat (în mun. Chișinău). Grămote domnești ale lui Constantin Mavrocordat de la 1748 și ale lui Matei Ghica de la 1755 erau deținute de răzeșii acestui sat, după cum se arată într-o notă a autorului *Dicționarului*²⁸.

Gălești, sat (în r-nul Strășeni). După Z. Arbore, în păstrarea răzeșilor din partea locului se afla hrISOVUL lui Ștefan cel Mare din 13 noiembrie 1490, prin care se dovedește cum că satul a fost dat pentru vitejia boierilor Prohoru, Sevescu și Vascan²⁹. Dintr-o altă carte domnească de la Radu Mihnea din anul 1617, aflată în mâinile răzeșilor din sat, coborători din boierii de mai sus, reiese că acești descendenți au avut pâră pentru moșia Găleștilor³⁰.

Hăsnășenii Mari, sat (în r-nul Drochia). În lucrarea sa, Z. Arbore susține că răzeșii hăsnășeni posedau hrISOAVE și anaforale vechi³¹.

Hirova, mănăstire (în satul Neculăieuca, numit odinioară Ciurova, r-nul Orhei). Potrivit autorului *Dicționarului*, mănăstirea avea un act de danie de la 4 mai 1805 al răzeșilor satului Isacova către schitul Ciurova privitor la 149,5 desetine de pământ; din documente se vede că în același an răzeșii de la Isacova au construit schitul o biserică de lemn cu hramul Sfântul Nicolae³².

Hâncu, mănăstire (în r-nul Nisporeni). Z. Arbore menționează că în patrimoniul mănăstirii se păstrau documente vechi, și anume hrISOAVE ale lui Iliăș Alexandru din anul 1667, zăpisul lui Mihalcea Hâncu din anul 1678 și zăpisul familiei Hâncu de la 1781³³.

Unele precizări și completări privind înscrisurile aflate pe vremuri la mănăstire se conțin într-un recent studiu monografic despre acest lăcaș publicat de cunoscutul cercetător chișinăuean Alexei Agachi. Astfel, din analiza unor

²⁷ P. P. Panaitescu, *Cercetări asupra organizației armatei moldovene în Evul Mediu*, în „Analele Putnei”, II, 2006, 1-2, p. 153-161. Recuperarea științifică a studiului o datorăm cercetătoarei Maria Magdalena Székely, care realizează și un comentariu al acestuia: vezi tot acolo, p. 162-165.

²⁸ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 107.

²⁹ Colecțiile de acte medievale moldovenești nu atestă un asemenea document.

³⁰ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 110.

³¹ *Ibidem*, p. 112.

³² *Ibidem*, p. 113; Ion Bătrînu, *Hirova*, în *Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 200-209.

³³ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 113-114.

informații rezultă că la Hâncu se păstrau următoarele cărți domnești și porunci ale divanului Moldovei: hrisovul de la Iliș Alexandru voievod din 8 noiembrie 1666; dania marelui stolnic Mihalcea Hâncu schitului Vladnic din 9 decembrie 1667; gramota domnului Grigore Callimachi de la 4 iulie 1763; hrisovul domnului Grigore III Ghica din 10 februarie 1766; porunca boierilor divanului Moldovei de la 31 martie 1772; dania familiei Hânculeștilor din anul 1781, martie 20³⁴.

Hârbovăț, mănăstire (în satul cu același nume, r-nul Călărași). Z. Arbore afirmă că lăcașul fusese până la 1812 de câteva ori prădat de tătari, care i-au ars și arhiva. La începutul secolului al XX-lea, în posesia monahilor se mai aflau șapte hrisoave, cel mai vechi fiind din timpul domniei lui Gheorghe Duca, de la 1671³⁵.

Iurceni, sat (în r-nul Nisporeni). După autorul *Dicționarului*, răzeșii din partea locului dețineau o gramotă de la Mihai Racoviță Vodă din anul 1721, iscălită de Ilie Catargiul vel logofăt, și un alt hrisov al aceluiași domn din anul 1722³⁶.

Măcărești, sat (în r-nul Ungheni). Răzeșii acestui sat, numit pe vremuri Borosești, apoi Golășei, dispuneau de cărți domnești și anaforale, după cum precizează într-o notă Z. Arbore³⁷.

Măgurele, sat (în r-nul Ungheni). Potrivit autorului *Dicționarului*, în mâinile răzeșilor din localitate se aflau anaforale vechi ale divanului Moldovei³⁸.

Mălăiești, sat (în r-nul Râșcani). Răzeșii mălăieșteni aveau o carte domnească de la Vasile Lupu din 7 ianuarie 1641, în care satul lor purta tot numele de Mălăiești, notează Z. Arbore³⁹.

Pânășești, sat (în r-nul Strășeni). Hrisoave ale lui Constantin Movilă din 1608, 1609, 1611, ale lui Gheorghe Duca de la 1666, ale lui Grigore II Ghica din 1729 și anafora divanului Moldovei din 1805, întărită de Alexandru Moruzi, se aflau în mâinile răzeșilor acestui sat, consemnează autorul *Dicționarului*⁴⁰.

³⁴ Alexei Agachi, *Istoria mănăstirii Hâncu (1677-2010)*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 108. Hrisovul din 8 noiembrie 1666 este greșit atribuit lui Alexandru Iliș, care a domnit între anii 1620-1621 și 1631-1633. El se cere a fi pus pe seama fiului său, Iliș Alexandru, care s-a aflat la tron de la 1666 la 1668.

³⁵ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 114.

³⁶ *Ibidem*, p. 124.

³⁷ *Ibidem*, p. 140. Pentru informații privind documentele vechi ale satului și comentarii asupra oiconimelor amintite vezi Ion Chirtoagă, *Măcărești din stânga Prutului. Monografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2009.

³⁸ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 140.

³⁹ *Ibidem*, p. 141.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 164; O reconstituire a trecutului acestei așezări vezi la Dinu Poștarenco, *Pânășești. File de istorie*, Chișinău, Firma Editorial- Poligrafică „Tipografia Centrală”, 2002.

Recea, sat (în r-nul Strășeni). Așa cum indică Z. Arbore în însemnările sale, unii din răzeșii satului păstrau hrisoave vechi privitoare la dedină (bătrâni)⁴¹, adică la părțile de moșie ce le aparțineau sau poate ocina întregă.

Rezina, s-a numit și *Răzeni*, mănăstire (în orașul Rezina⁴²), desființată de stăpânirea țaristă pe la 1828. Documentele privitoare la acest lăcaș se aflau, la începutul veacului al XX-lea, în arhiva mănăstirii Japca, notează Z. Arbore⁴³.

Soroca, oraș⁴⁴. Autorul *Dicționarului* ne înștiințează că a văzut în mâna lui Nicolae Greciu, mazil din Grădiștea, moșie situată chiar la intrarea în oraș, o carte domnească de la Ștefan cel Mare, care i-a fost cu puțință să o traducă din limba slavonă. Din acel hrisov – emis, potrivit lui Z. Arbore, la 20 ianuarie 1475 – reieșea că voievodul Moldovei a dăruit și întărit mazililor săi, pentru a lor dreaptă și credincioasă slujbă în contra dușmanilor țării, un loc deșert pe râul Nistru, ca să se întemeieze un sat⁴⁵.

Șendreni, numit cândva și *Volconești*, sat (în r-nul Nisporeni). Pentru două familii răzeșești din sat, cele ale Trifăneștilor și Uliniceștilor, Z. Arbore menționează vechi hrisoave aflate în posesia acestora⁴⁶.

Tătărauca Nouă, sat (în r-nul Soroca). După autorul *Dicționarului*, localitatea a fost întemeiată de răzeșii satului Tătărauca Veche, precizându-se că aceștia posedau cărți domnești în care sunt pomenite vechi așezări de pe Nistru, precum Tătărauca, Larova, Cristăuți, Grădinile⁴⁷.

Tătărești, sat (în r-nul Strășeni). În biserica satului se aflau acte privitoare la trecutul Tătăreștilor, ele dovedind originile răzeșești ale așezării, arată Z. Arbore⁴⁸.

Vărzărești, sat (în r-nul Nisporeni). După cum notează autorul *Dicționarului*, răzeșii din localitate posedau mai multe documente vechi, între care hrisovul lui Mihai Racoviță din 1722, cel al lui Grigore Callimachi din 1767 și anaforaua divanului Moldovei de la 1805⁴⁹.

⁴¹ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 169.

⁴² O privire generală asupra trecutului acestei localități nistrene cuprinde lucrarea semnată de Nicolae Proca și Olga Proca, *Rezina. Schiță istorică*, Chișinău, Editura Civitas, 1999.

⁴³ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 172-173. Mănăstirea Japca este situată în satul cu același nume din raionul Florești.

⁴⁴ Cea mai recentă lucrare despre istoria acestei urbe nistrene este scrisă de dr. Alina Felea, *Soroca. Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea - începutul sec. al XIX-lea)*, Chișinău, Editura Pontos, 2009.

⁴⁵ Zamfir Arbore, *Op. cit.*, p. 192-193. Un document cu această dată lipsește din colecțiile de acte interne ștefaniene publicate până în prezent.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 199.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 206.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 223.

Ulmu, sat (în r-nul Ialoveni). O remarcă a lui Z. Arbore se referă la actele păstrate de răzeșii Ion Bivol și Leonid Andronachi: primul, având o sfoară de moșie de 32 desetine de pământ, posedă hrisoave de proprietate de la 1611-1620; celălalt răzeș, cu o moșioară de 20 desetine, avea un hrisov din anul 1721⁵⁰.

La acel început de secol XX, când *Dicționarul* lui Z. Arbore apărea de sub tipar, în satele noastre basarabene se vor fi păstrat un număr de documente cu mult mai mare decât cel ce rezultă din totalizarea actelor semnalate de autorul cărții. Uneori, astfel de acte, moștenite din timpuri vechi, se mai întâlnesc și în zilele noastre în unele sate dintre Prut și Nistru. În această privință, un exemplu ar putea să-l constituie pergamentul semnalat acum trei decenii ca fiind în posesia unui locuitor al comunei Măgurele de prin părțile Unghenilor și care ar fi avut o mare vechime. Potrivit informației de care dispunem, documentul ar fi fost scris „pe piele de vițel” și era considerat ca fiind „foarte vechi”⁵¹.

Un alt exemplu similar este legat de satul Tătărești din părțile Strășenilor. În vraful de acte referitoare la această așezare, păstrate pe vremuri în arhiva magistratului Alexandru D. Inglezi, se găsea, potrivit lui Gheorghe Bezviconi, „un foarte vechi document, fără dată, amintind pe tătarul Pir Memet, care a donat o parte a moșiei Lunca Mare, spătarului Ștefan”⁵².

Un alt exemplu îl reprezintă documentul depistat cu ceva ani în urmă în satul Rudi din nordul Basarabiei⁵³. Cu toate că reprezintă un fals din secolul al XIX-lea, prezența acestuia în localitatea amintită este de natură să întărească posibilitatea ca și alte acte, poate și mai vechi, ar putea în viitor răsări la lumină în vreunul din satele noastre⁵⁴.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 216.

⁵¹ Veaceslav Bicbaev, *Contribuții la constituirea repertoriului arheologic al raionului Ungheni*, în „Pyretus”. Buletinul Muzeului de Istorie și Etnografie Ungheni, II, Ungheni, 2006, p. 50.

⁵² Gheorghe Bezviconi, *Profiluri de ieri și de azi*, Chișinău, 1943, în *Fapte trecute și basarabeni uitați*, alcătuit de Mihai Adauge, Chișinău, Editura Universității, 1992, p. 101.

⁵³ În vara anului 1995, participând la săpăturile arheologice de la Rudi (r-nul Soroca), am fost informat de către dl prof. Eugen Sava, conducătorul șantierului, că în familia săteanului Nicolae Rughii se păstrează un vechi act domnesc. Mi s-a ivit prilejul tot atunci de a-l cunoaște pe acest cutezător deținător al hrisovului și de a realiza o prospectare prealabilă a documentului. Pentru o examinare mai detaliată, peste un an, doi cunoscuți medievști ieșeni au efectuat la îndemnul regretatului arheolog și istoric Anatol Gorodenco o deplasare de documentare la Rudi, soldată cu rezultate științifice benefice. Vezi L. Șimanschi, D. Agache, *Călătorie de documentare în Republica Moldova*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Tom XXXIII, 1996, p. 505-506. În vara anului 2000, diploma de la Rudi a fost în atenția cercetătoarei Varvara Buzilă. Cf. Teodorina Bâzgu, *Uricul satului Rudi*, în „*Natura*”. Publicație de supraviețuire prin ecologie, cultură și turism. Ediție specială. Chișinău, 2000, septembrie, p. 6.

⁵⁴ În schimb, din alte surse aflăm că în secolul al XIX-lea, în Basarabia, numeroși

Documentul de la Rudi (se află în păstrarea familiei lui Nicolae Rughi) este scris pe un pergament cu dimensiunile 45x35 cm.; are pecete atârnată, stricată, cu șnur de mătase roșie și verde; actul ar fi fost emis de Ștefan cel Mare, purtând data de 23 noiembrie 1470. Menționăm că pergamentul a fost publicat în volumul II al seriei A. Moldova din colecția *Documenta Romaniae Historica*⁵⁵, după o fotocopie aflată la Biblioteca Academiei Române. Potrivit acesteia, la data pomenită mai sus, Ștefan cel Mare întărește lui Eustafie Rughi, fost mare armaș de Suceava, și rudelor sale satele Samaleuca Mare și Samaleuca Mică, pe Nistru, și Șalvira, între Cubolta și Căinari, indicându-le hotarul. Spre deosebire de fotocopie, care redă un text lacunar, originalul falsului furnizează informații mai ample, completând golurile documentului publicat în colecția amintită. Astfel, lectura pergamentului descoperit la Rudi ne oferă prilejul, pe lângă alte precizări minore, de a completa fragmentele ce lipsesc în promulgația actului cunoscut mai de multă vreme: „nepoții <<de la Măriuța, Gavril, fiul lui Grigorie>> Buguș” și „fiul Rughinei, <<fost serdar de Sorooca, ne-au slujit nouă cincisprezece ani și au păzit hotarele țării noastre>> Moldova, finalul pasajului subliniind că „Eustafie și acești nepoți ai săi și ai surorilor sale au slujit în însăși casa noastră”⁵⁶, a lui Ștefan cel Mare.

Pergamentul de la Rudi a fost produs, la fel ca și toate documentele false medievale, în scopuri frauduloase (deținătorii acestora urmăreau, de obicei, dobândirea unor moșii sau părți de moșii ce nu le aparțineau). Specialiștii în paleografie îl datează în secolul al XIX-lea, asemenea documentelor din seria așa-numitor „falsuri basarabene”, din care și face parte. Critica autenticității falsificatelor în cauză (publicate de-a lungul timpului atât după traduceri sau copii, cât și după original) a fost făcută în chip pertinent, mai demult, de marele slavist român Ioan Bogdan. O parte din observațiile sale (deși vizează numai trei acte false, primul purtând data de 28 mai 1470, al doilea - 26 octombrie 1470, și ultimul - 7 iulie 1471), care redau esențialul acestei critici, le vom reproduce mai jos, ele fiind așadar valabile și pentru originalul falsului în discuție: „Deosebirea între aceste trei documente și cele autentice este așa de mare, încât neautenticitatea lor este evidentă de la prima vedere: perga-

---

aristocrați băștinași, între care și boierii Dicescu, dețineau acte originale ale domnilor moldoveni. Cf. Dinu Poștarencu, *Nobili basarabeni Dicescu*, în „Tiragetia”. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Istorie. Muzeologie. Serie nouă, Chișinău, 2010, vol. IV [XIX], nr. 2, p. 26; Familiile nobiliare Catargi și Balș dispuneau și ele de numeroase documente istorice alcătuind prețioase arhive familiale, în parte valorificate de către cercetători. Cf. Gheorghe Bezviconi, *Op. cit.*, p. 92.

⁵⁵ *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova. Volumul II (1449-1486). Volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache (se va cita *D.R.H.*, A, Moldova, vol. II). București, Editura Academiei, 1976, nr. XIII, p. 438-443.

⁵⁶ Cf. L. Șimanschi, D. Agache, *Op. cit.*, p. 506.

mentul e foarte rău lucrat și unsuros, pe când pergamentele din secolul al XV-lea sînt bine lucrate, perfect uscate și fără nici o urmă de unsoare în partea interioară a lor; cerneala este modernă și în unele părți ștearsă aproape cu totul, din pricina grăsimii de pe pergament; învelișul pecetilor, în loc să fie de ceară albă, curată, cum este la cele vechi, e de rășină neagră, iar pecetea au o emblemă și o legendă așa de urâte și așa de deosebite de cele autentice, încât numai pe baza lor se putea recunoaște neautenticitatea documentelor de care sînt atârinate. Pe lângă acestea, forma literelor din textul documentelor este așa de urâtă, și așa de depărtată de semiunciala sau cursiva chirilică din secolul al XV-lea, încât numai lipsa totală de cunoștință a istoriei scrierii chirilice și de spirit critic a putut să facă pe d. Ghibănescu (Gh. Ghibănescu, editor de acte medievale - n.n.) să recunoască aceste documente drept autentice și să se silească a explica curiozitățile lor lingvistice prin nedibăcia pisarului Stețco sau prin originea ruteană a acestuia. Dacă studiem celelalte particularități interne ale celor trei documente basarabene, vedem că ele prezintă, și în ce privește formulele, același fel de abateri de la documentele autentice. Astfel, nu vom găsi în nici unul din documentele lui Ștefan cel Mare hotărnicii determinate cu răsăritul sau apusul soarelui, cu miază-noapte sau miază-zi, cum găsim în aceste trei ... Apoi nicăiri în timpul lui Ștefan sau înainte de dânsul, ba multă vreme nici după dânsul, nu se măsoară moșiile cu stânenul, ca în documentul de la 28 mai 1470; nicăiri, de asemenea, nu se găsește formula «unde sînt casele, grădinile, heleșteele și codri lor»... Am spus că limba acestor documente este o grosolană mistificare a limbii vechi, făcută probabil cu intenția de a-i da un aer de mai mare vechime. Tot așa e și ortografia ... În toate aceste abateri nu e vorba de cine știe ce schimbări fonetice sau particularități morfologice introduse sub influența vreunui dialect local, cum i s-a părut lui Kočubinskij (M. Kočiubinski, slavist ucrainean - n.n.); toate sînt schimonosiri intenționate ale unui plastograf, care n-a cunoscut bine nici limba veche ... nici pe cea actuală. Sigur e că cîteși trele documentele sînt scrise de același plastograf și cu același scop. El a trebuit să cunoască un document al lui Ștefan din 1470, deoarece lista boierilor este exactă, abstracție făcând, bineînțeles, de numele schimonosite într-adins⁵⁷.

⁵⁷ Aceste comentarii se regăsesc și în *D.R.H., A, Moldova*, vol. II, p.425-426, de unde au fost preluate de noi. Falsitatea acestor acte a fost demonstrată de paleograful Larisa Svetlicinaia, *Documente false emise din numele lui Ștefan cel Mare, în Ștefan cel Mare - personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate). Referate și comunicări*, Chișinău, Editura Civitas, 2005, p. 131-132; Vezi și Dinu Poștarenco, *Primele mențiuni documentare ale localităților Anenii Noi, Baraboi, Cărpineni, Hansca, Hincăuți, Puhoi, Săiți, Ștefan Vodă și Tartaul de Salcie*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2006, nr. 3-4 (67-68), p. 90.

Având în vedere că documentele din seria „falsurilor basarabene” au particularitățile lor specifice, unii paleografi au lansat ipoteza că aceste acte falsificate au fost produse în același loc și scrise, probabil, la școala aceluiași mistificator⁵⁸. De menționat că numărul pieselor de această factură este destul de mare, și totuși, în pofida acestui fapt, cercetătorii chișinăueni au mai depistat de curând zece originale ale documentelor false atribuite lui Ștefan cel Mare, reușindu-se până acum publicarea unui număr de șapte acte⁵⁹.

De obicei, falsurile se alcătuiau ca urmare a unor interese particulare, pentru obținerea anumitor avantaje, foloase, câștiguri. Actele se falsificau cu scopul de a înființa o proprietate și a stăpâni acel bun; pentru a căpăta vreo favoare, a dobândi vreun privilegiu; pentru a legitimize posesiunea deja deținută cu gramote din vechime; adeseori, prin plastografierea actelor se urmărea de a fixa cu precizie hotarele moșiilor aflate în stăpânire, cunoscut fiind faptul că limitele acestora în unele din documentele vechi erau determinate cu aproximație⁶⁰. În cazul „falsurilor basarabene”, ar trebui să ținem cont și de obligația impusă după 1812, în urma instituirii administrației țariste de ocupație, obștilor răzeșești și proprietarilor individuali, de a-și dovedi cu documente justificatoare folosirea legală a fondului funciar stăpânit⁶¹. Pornind de la această circumstanță, dar și de la numărul neașteptat de mare al falsificatelor basarabene, unii cercetători au admis că ele ar putea să acopere un areal omogen de sate⁶², ipoteză care urmează a fi verificată prin cercetări viitoare.

Actele false nu trebuie neglijate, aceste urme scrise ale trecutului fiind pline de semnificații. În primul rând, trebuie să remarcăm că ele constituie un izvor istoric important pentru perioada în care au fost plăsmuite și cea imediat anterioară. Astfel, poate și pentru secolul al XVII-lea și negreșit pentru secolele XVIII-XIX pergamentul de la Rudi reprezintă o sursă de informații autentice privind obștea sătească din această localitate nistreană, contribuind la descifrarea și înțelegerea unor realități istorice perpetuate prin memoria colectivă a acestei comunități. În lumina documentului, colectivitatea rurală de la Rudi se prezintă drept una cu o vechime apreciabilă, iar împrejurarea conservării pergamentului în familia Rughi, la care se adaugă și denumirea satului, identică cu numele neamului ce păstrează actul, sunt de natură să susțină această vechime. Pentru acest adevăr pledează și unele inscripții cu

---

⁵⁸ D.R.H., A, Moldova, vol. II, p. 425.

⁵⁹ Larisa Svetlicinaia, *Op. cit.*, p. 131-139.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 131.

⁶¹ L. Șimanschi, D. Agache, *Op. cit.*, p. 505.

⁶² D.R.H., A, Moldova, vol. II, p. 425.

caracter funerar de la biserica din sat, cea mai timpurie datând de la începutul secolului XVIII⁶³.

Pe lângă aceasta, pergamentul de la Rudi constituie un izvor bogat în informații toponimice, oferind un tablou amplu al denumirilor de așezări și locuri din zonele vizate, aducând amănunte interesante, care sunt până recent mai puțin (sau deloc) cunoscute. Așadar, observațiile de mai sus sunt în măsură să suscite interesul cercetătorului pentru aspectele vieții de odinioară a satului Rudi, reflectate de conținutul unui document fals emis din numele lui Ștefan cel Mare.

În general, în țările române falsificarea documentelor era un obicei destul de răspândit în trecut: cei ce nu aveau un titlu doveditor asupra unor proprietăți și nici nu-l puteau obține legal căutau să și-l confecționeze prin plăsmuirea unui înscris, care să le „legitimeze” drepturile. Dacă instanța de judecată sesiza falsul, înscrisul era rupt sau străpuns, predat părții adverse, ori se enunța că este lipsit de orice valoare, pentru a nu fi folosit în alte procese. Curios este și faptul că partea care întocmise actul minciunos sau numai a încercat să uzeze de el nu suporta nici o pedeapsă, până spre secolul XVII. În Țara Românească, în secolele următoare, această impunitate în cazul falsificatorilor de documente încetează, pravilele veacurilor XVIII-XIX prevăzând sancțiuni, unele severe, față de aceștia. În schimb, în Moldova, și în această vreme falsificatorii documentelor rămâneau nepedepsiți sau li se aplicau pedepse ușoare. În ciuda celor spuse, pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea se atestă și cazuri când pedeapsa primită de aceștia era una cumplită: tăierea mâinii drepte⁶⁴.

În cazul când părțile prezentau documente cu un conținut mai bogat, chiar dacă se descoperea că acestea cuprindeau și anumite informații false, înscrisul nu se putea abroga complet. Astfel, mențiunile cu valabilitatea contestată, pentru a nu mai putea fi de folos în alte pricini, erau semnalate în soluția dată, scrisă de instanță direct pe act. Alteori, autoritatea judiciară recurgea la îndepărtarea din text a fragmentului măsluit, care se răzuia ca să nu se mai vadă. Se întâlnesc și documente în care au fost aplicate ambele procedee deodată. Așadar, dacă actele parțial falsificate nu se mai potriveau cu situația reală, se intervenea în vederea corectării lor; procedeul modificării unui înscris vechi era întrebuintat și față de actele autentice, în cazurile în care acesta se impunea ca necesar⁶⁵.

⁶³ L. Șimanschi, D. Agache, *Op. cit.*, p. 505.

⁶⁴ Silviu Văcaru, *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Iași, Editura Junimea, 2006, citată după recenzia semnată de Mihai Mârza, în „Arhiva Moldaviae”, Arhivele Naționale ale României Iași, 2009, I, p. 417-420 (pentru cazul indicat vezi p. 418).

⁶⁵ Cf. Ovid Sachelarie, Valeriu Șotropa, în *Instituții feudale din Țările Române. Dicți-*

Moșinașii din Drăsliceni, sat amintit în rândurile de mai sus, pe lângă mulțimea de înscrisuri veritabile pe care le aveau în păstrare prin secolul al XIX-lea, mai dețineau și câteva documente false, după cum indică materialele referitoare la procesele judecătorești cu privire la proprietățile acestor răzeși. În timpul dezbaterilor judiciare, actele care denaturau realitatea erau identificate și scoase la iveală, arătându-se că sunt plastografiate. Bunăoară, referindu-se la o carte domnească de la Ștefan cel Mare, datând din 29 iunie 1470, instanța precizează că documentul este „destul de confuz”, și, prin urmare, trebuie „considerat nevalabil”⁶⁶; un hrisov de la Ștefan cel Tânăr din 2 februarie 1522, aceeași autoritate judecătorească „l-au cunoscut mincinos și fără nici un temei”⁶⁷, la fel ca și zapisul de vânzare-cumpărare de la 30 februarie 1706, socotit drept „minciunos și fără vreo puteri nefiind iscălit nici de un martor, și fiind scris cu slovă noai și hârția afumată”⁶⁸. Așadar, justiția semnala alterarea intenționată a adevărului într-un act scris, dezvăluindu-i lipsa de autenticitate. Precum am relevat deja, plastografia se comitea în scop de fraudă, cu intenția de a dobândi mai ales bunuri nemișcătoare, cel mai frecvent pământ, după cum dovedesc și actele de mai sus. Mai adăugăm tot aici și faptul că falsurile în înscrisuri sunt cunoscute în documentele medievale sub denumiri diferite: „viclesug”, „înșelăciune”, „meșteșug”, „meștersug”, „plastografie”; când un înscris era constatat fals, minciunos, neîntemeiat, majoritatea documentelor precizează că era rupt sau străpuns⁶⁹.

Nu se știe în ce stare erau, la începutul veacului XX, documentele a căror prezență în satele Basarabiei o semnaleză Z. Arbore, pentru că în notele sale, afară de un caz, nu se consemnează că ar fi văzut personal aceste acte, de unde rezultă că autorul *Dicționarului* avea doar cunoștința despre existența lor. Între ele, cel mai frecvent apar menționate hrisoavele, acte ce serveau ca titlu de proprietate, de privilegiu. De obicei, hrisoave se numeau toate documentele ce proveneau de la cancelaria domnească și care purtau sigiliul domnului. Prin astfel de hrisoave, cunoscute și cu denumirea de *gramotă*, *diplomă*, *ispisoc*, *diris*, *sinet*, *uric*, *carte domnească*, domnul acorda o danie, o imunitate sau întărea un transfer de stăpânire asupra pământului, o judecată

onar. Coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, p. 248, 249 (s. v. *înscris*); Cf. Petre Strihan, în *Instituții feudale din Țările Române*, p.190, 191 (s. v. *fals în înscrisuri*).

⁶⁶ Cf. Gheorghe Soltan, *Op. cit.*, p. 99; Un atare act nu este atestat în colecțiile de documente medievale moldovenești.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 89, 96.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Cf. Petre Strihan, în *Instituții feudale din Țările Române*, p. 190, 191 (s. v. *fals în înscrisuri*).

sau un hrisov anterior. Hrisoavele își păstrau valoarea deplină doar pe durata domniei care le-a emanat, știindu-se că în dreptul medieval puterea personală a domnului se limita doar la perioada cârmuirii sale. De aceea, pentru a-și păstra forța juridică, hrisoavele trebuiau reînnoite la începutul fiecărei domnii, care astfel le prelungea valabilitatea⁷⁰.

Cartile domnești rupte sau distruse (îndeosebi în timpul invaziilor oștilor străine), se refăceau de domni, pentru ca înscrisului doveditor să i se asigure veridicitatea. O eventuală schimbare de stăpânire imobiliară era întărită de cancelaria domnească în conformitate cu zapisele de vânzare-cumpărare sau pe baza unui înscris mai vechi. În cazul unor litigii funciare, autoritatea cu atribuții judecătorești examina dovezile prezentate de stăpânitorii de moșii în vederea recunoașterii privilegiilor lor de proprietate. Împricinații își sprijineau pretențiile pe înscrisuri menite să le afirme drepturile rezultate din ele, judecata obișnuind să pună mai mult temei pe actele rămase din vremuri de mai demult, și nu pe cele din timpuri mai noi. În situația în care instanța constata existența unor hrisoave domnești contradictorii, cauza se trimitea domnului spre a fi judecată de el însuși.

Pentru unele sate, alături de hrisoave și anaforale, *Dicționarul* pomeneste și de zapise – termen generic prin care se desemna înscrisul constatator al oricărei convenții: vânzare, danie, împrumut, cheazășie etc. Cât privește anaforalele, aceste acte ale veacurilor XVIII-XIX cuprindeau o relatare oficială a divanului sau a delegaților domnului asupra unor chestiuni administrative ori judecătorești, prin care se aducea la cunoștința suveranului țării faptele cercetate și se propuneau anumite măsuri. Deopotrivă, se mai numeau anaforale și proclamațiile domnilor din această vreme⁷¹.

Mai rar prin însemnările lui Z. Arbore sunt pomenite foile de zestre. Înzestrarea era una din instituțiile însemnate în dreptul vechii Moldove, prin care se evita excluderea fetelor de la moștenirea părintească: ele primeau părțile lor în bunuri mobile, spre deosebire de băieți, care moșteneau pământ. Dacă totuși în patrimoniul femeilor intrau prin înzestrare și bunuri imobile, bărbaților li s-ar fi permis răscumpărarea acestora, pentru a le readuce în proprietatea lor, și aceasta în virtutea privilegiului masculinității, care îngredea accesul străinilor în obște. De obicei, foaia de zestre se dădea în scris, cu martori din rândul „oamenilor buni”, alteori, însă, era făcută verbal în fața domnului⁷².

⁷⁰ *Ibidem*, p. 226 (s. v. *hrisov*).

⁷¹ *Ibidem*, p. 14, 15 (s. v. *anafora*).

⁷² Cf. Ovid Sachelarie, Valeriu Șotropa, Nicolae Stoicescu, în *Instituții feudale din Țările Române*, p. 521, 522 (s. v. *zestre*).

* * *

Din cauza numeroaselor și năprasnicelor invazii tătărești și căzăcești, iar apoi a războaielor ruso-turce, cea mai mare parte a diplomelor de proprietate, conservate odinioară în satele basarabene, s-a pierdut. Locuitorii acestora își puteau apăra stăpânirea asupra pământului doar având acte corespunzătoare. Prin ele, obștile răzeșești sau persoane particulare își susțineau dreptul de proprietate funciară, în cazul unor conflicte de hotar între proprietari sau tendințe de acaparare.

Până târziu, în documentele veacului al XVIII-lea, posesorii de moșii obțin confirmarea stăpânirilor lor ca venind adesea din vremuri vechi, asupra cărora nu se mai păstrau actele de proprietate. Se cunosc totuși cazuri (precum cel al răzeșilor din Drăsliceni) când deținătorii unor moșii sau părți de moșie aveau în păstrare câteva zeci de înscrisuri cu care își apărau drepturile sale.

Însemnările lui Z. Arbore reflectă o realitate ce nu poate scăpa nimănui, și anume că unele grupuri de țărani liberi dintre Prut și Nistru păstrau în secolul de ocupație rusească moștenirea strămoșilor lor, stăpânindu-și proprietățile de pământ cu hrisoave emanate din cancelaria domnilor moldoveni de până la 1812.

DREPTUL SUCCESORAL AL COPIILOR NELEGITIMI DIN ȚĂRILE ROMÂNE (SEC. XVI-XVII)

Lilia Zabolotnaia

Abstract: *The issue of the different hereditary types of succession, namely the illegitimate (but natural) one, along with the legal status of the children born from concubinage or cursed marriages (the ones lacked the wedding) and their righteousness to the inheritance, as well as the relations between the legitimate children and the natural ones, have all been subject to numerous researches that have found a clear reflection within the historical sources.*

Whilst the analysis of the situation of the illegitimate children on the territory of the Romanian Kingdom during the XVI-XVIIth centuries, has concluded the legal right to inheritance of these children according to the common and medieval law, would have been provided under particular conditions: the natural children could have been hires of the both parental sides, especially on the maternal line. Children born out of an incest, rape or adultery and by a nun were excluded from the legal entitlement to the parental inheritance. Stepchildren were under the responsibility of the natural parents.

Key-words: law of succession, marriage, legitimate children, natural children, the Romanian Kingdoms.

Cuvinte-cheie: succesiune, căsătorie, copii legitimi, copii naturali, Țările Române.

Succesiunea a fost una din instituțiile cele mai importante ale dreptului medieval, pentru că a fost creată să contribuie la păstrarea și conservarea patrimoniului. În Moldova, categoriile moștenitorilor legitimi erau: 1) descendenții – moștenitori direcți ai defunctului; 2) ascendenții; 3) soția (soțul); 4) colaterali (întregul neam). Moștenirea se împărțea fie prin bună învoială, fie pe cale judecătorească, și, în acest din urmă caz, locul principal în discuție îl ocupa gradul de rudenie cu defunctul. Rudenia, legătura de sânge dintre mai multe persoane descendente dintr-un strămoș comun, se dovedea prin martori, prin acte scrise și alte mijloace¹. În opinia istoricilor dreptului, prin descendenți se

---

¹ Dumitru V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, 1976, p. 91.

înțeleg fiii și ficele lui de *cujus* și urmașii lor. Descendenții pot fi legitimi, naturali sau adoptivi.

Problema succesiunii diferitelor tipuri de moștenitori, în special a celor nelegitimi (naturali), condiția juridică a copiilor născuți din concubinaj sau din căsătorii *blestemate* (fără cununie) și dreptul lor la moștenire, relațiile între copiii legitimi și cei naturali este o direcție de cercetare care își găsește o anumită oglindire în sursele istorice.

Noțiunea *copii naturali* a fost moștenită din dreptul bizantin. În dreptul lui Iustinian, copiii născuți în afara căsătoriei legitime erau *numiți copii naturali (liberi naturales)*. Ei aveau dreptul la alimente din partea tatălui și dreptul de moștenire a unei părți din averea acestuia, bineînțeles mult mai mică decât partea moștenită de copiii legitimi².

În obiceiul *pământului* și în unele documente ale epocii, fiii legitimi purtau numele generic de *feciori* sau *coconi*, pe când cei nelegitimi, naturali, erau numiți *cópil, cópili*³. În Țările Române, acești copii mai erau numiți și *copii din flori*. În *Îndreptarea legii (1652)* de asemenea găsim împărțirea copiilor în mai multe categorii: Glava 207: „*Pentru copiii, carii se cheamă adevărați, carii hirești, carii copili și carii întunecați*”: „*Când face neștine copil cu muierea lui cea ce e blagoslovită pre leage* (din căsătorie cu cununie – n.a.), *acela copil se cheamă adevărat*.

Iar când ține neștine muiere în casa lui neblagoslovită și să culcă cu dânsa de față, de va face copil, se cheamă hires (hiresc = firesc, natural, din concubinaj – n.a.)

Iar când se culcă cu muierea afară de casa lui, acela copil ce va face se cheamă cópil (din legături extraconjugale – n.a.)

Iar când va naște copil și nimeni nu știe care tată l-au făcut, nice acela ce l-au semănat, acela se cheamă întunecat (din curvie, cu tată necunoscut – n.a.)”⁴.

Conform vechiului drept succesoral, copiii naturali aveau o situație juridică deosebită de cea a copiilor legitimi, deoarece erau îndepărtați de tatăl lor și deseori nu puteau pretinde la nimic.

În documentele epocii sunt înregistrate cazuri când în procesele de moștenire se mergea până la determinarea legitimității nașterii copilului. Femeile în asemenea cazuri erau nevoite să aducă probe în fața judecății sau a rudelor în prezența martorilor. Altfel ele nu puteau să aibă pretenții la moștenire.

² *Codex Iustinianus* 5, 27, 8 (a. 528) în *Corpus Iuris Civilis*, II, ed. XI stereotipa P. Krüger, Berlin, 1954, în Vladimir Hanga, *Drept privat roman*. Tratat, București, Editura didactică și pedagogică, 1977, p. 204.

³ I. D. Condurachi, *Expunerea rezumată a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, București, 1919, p. 31.

⁴ *Îndreptarea Legii (1652)*, ediție întocmită de Colectivul de Drept Vechi Românesc condus de Andrei Rădulescu, București, 1962, p. 207.

Un asemenea caz a fost cercetat și judecat la 15 septembrie 1645 în Țara Moldovei, când „de iznoavă” Ionașcu Mânjea și cu toate rudele sale a susținut că Anghelina, soția lui Iațcu Mânjea, „nu este fata bună a lui Serghie [...] ci-i este hiastră⁵, făcută cu alt bărbat”, pentru a dovedi că nu avea dreptul să-i moștenească ocinile. Pus într-o asemenea situație, Iațcu Mânjea a adus în instanță preoți, slugi domnești, oameni buni și bătrâni „care au știut când s-a născut Anghelina”. Aceștia au depus mărturie că este „fata bună” a lui Serghie⁶. Bazat pe asemenea probe, sfatul domnesc a hotărât că Anghelina era fiică legitimă și avea tot dreptul să moștenească și să stăpânească proprietățile tatălui ei⁷.

Un document muntean din 1557 reflectează despre cazul când un frate învinuiește pe sora sa că nu este fiica legitimă a tatălui lor, pentru a o înlătura de la succesiune și a deveni singurul moștenitor al acestuia: „[...] a avut Anca pâră cu frate-său Radu [...] și așa pârâ Radu pe sora lui, pe Anca, înaintea domniei-mele, cum că nu e făcută de tatăl său, Nanu, ci iaste copilă. După aceea, după lege și după dreptate, cu toți dregătorii domniei mele, am dat Radului, frățâne-său, lege să jure cu 12 boieri, cum că sora sa, Anca, nu e făcută cu tatăl său, Nanu, iar Radu, fratele său, neputând jura, a rămas de judecată înaintea domniei mele. Pentru aceea am dat Ancăi această moșie să fie a ei veșnică”⁸.

Documentul din 6 februarie 1577 (7085) din Țara Românească ne vorbește despre cazul când fiica, născută din prima căsătorie, se judecă cu a doua soție a tatălui său și cu fiii acesteia din cauza moșiilor lăsate de tatăl ei și fratele acestuia, adică unchiul ei. Domnul confirmă „dreptul Radei cu fiii ei [...] ca să le fie ocină în Bărcănești, toată partea tatălui său Dragul și din partea unchiului său, Radul, oricât se va alege de pretutindeni [...] iar apoi, Rada, fiica lui Dragul, nepoata lui Radul [...] a avut pâră înaintea domnie mele din partea soției lui Dragul, anume Mariia și de la fiastrii (feciorii vitregi – n.a.) lui Dragul, anume Stoica și Radul. Și așa s-au pârât ei înaintea domnie mele că le-a dat Dragul la moartea lui partea lui din ocină toată lor. Iar întru aceasta, domnia mea am căutat și am judecat după dreptate și după lege [...] și am întrebat pe soția lui Dragul, pe nume Maria și pe fiastrii lui Dragul, anume Stoica și Radul: le-a făcut Dragul carte pe ocină? Iar ei n-au avut carte făcută de tatăl lor vitreg, Dragul, nicicum a o scoate înaintea domniei mele. Astfel am aflat domnia mea foarte bine și am adevărit că nu are Mariia și fiii ei, fiastrii lui Dragul, nici un amestec cu această mai sus zisă ocină, căci nu le-a dat tatăl lor vitreg, Dragul,

⁵ Hiastru (ă) – fiu (fiică) vitreg.

⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, Iași, 1907, p. 321-323.

⁷ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova (Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea)*, București, 1971, p. 223-224.

⁸ I. D. Condurachi, *Op.cit.*, p. 39-40.

nici un picior de pământ și din bucate nici cât un fir de păr din cap; ci încă am dat domnia mea Mariei și fiilor ei [...] 4 megieși [...] și așa au mărturisit cei 4 megieși înaintea domnie mele ca Maria, soția lui Dragul și fiii ei nicicum amestec să nu aibă niciodată [...] pentru această am dat domnia mea Radei, ca să-i fie ocină, ohabă, ei și fiilor ei și nepoților ei și strănepoților”⁹.

Deci, după cum se observă din documentul citat, fiica lui Dragul din prima căsătorie a venit în judecată cu acte de moștenire ca să-și dovedească dreptul ei la averea tatălui, fapt confirmat și de 4 martori megieși. În schimb, a doua soție pierde judecata, din cauză că nu avea *carte de moștenire* din partea soțului decedat. Nu au obținut nimic nici fiii vitregi ai defunctului, „*nici un picior de pământ și din bucate nici cât un fir de păr din cap*”. Considerăm, anume prin această formulă a fost reflectată condiția juridică a copiilor vitregi în epoca dată. Tatăl avea grijă să lase averea agonisită, în primul rând, copiilor săi legitimi, iar de copiii vitregi trebuia să aibă grijă de tatăl acestora sau de familia acestuia.

Copiii născuți în afara cununiei de asemenea nu aveau drept la moștenire. Un asemenea caz îl întâlnim în procesul fiicei naturale a lui Mihai Viteazul cu fiica legitimă pentru niște sate. „*S-a ridicat cu pără Marula, fiica Tudorei din Târgșor [...] și zicea că este fiica a răposatului Mihail voievod, făcută cu mama ei Tudora [...] apoi, încă a scos Marula și o carte a răposatului Mihail voievod, scrisă în această carte toată miluirea mamei ei, Monahia Teofana, pentru aceste cinci sate [...] să stăpânească domnia ei aceste sate [...] până la moartea ei, iar după moartea ei să fie toate aceste sate la mâna ei, a Marulei, făcută această carte cu amăgire cu o pecete rea*”¹⁰.

La 23 decembrie 1616, domnul Țării Românești Alexandru Iliăș judecă pricina împreună cu „*vładica Luca mitropolitul*” și cu Matei al Mirelor și cu dregătorii Divanului și „*au găsit scris în sfânta pravilă că se cuvine prea bine ca să țină dedinele părinților lor fiii, cari sunt făcuți cu cununie cu părinții lor și să facă și toate pomenirile părinților lor, decât această fică Marula mai sus spusă, care nu este din cununie, ci este fără cununie, numită copilă [...]. Astfel am văzut domnia mea că a umblat Marula cu amăgire și a fost și această carte mincinoasă. Deci, a rămas Marula și bărbatul ei, Socol paharnicul, de lege și de judecată dinaintea domniei mele ca să nu aibă mai mult amestec și treabă de acum înainte în veci, pentru că a miluit Mihail voievod pe mama ei, Tudora, cu alte sate și dedine și cu chelciug și cu scule și cu haine, încă multă miluire a avut*

⁹ *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească, Volumul VIII (1576-1580). Volum întocmit de Damaschin Mioc și Iana Constantinescu, București, 1996, p. 79-80.*

¹⁰ *Documente privind istoria României. B. Țara Românească, veacul XVII, Volumul III (1616-1620). Redactor responsabil Mihail Roller, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1951, p. 71-72 (nr. 64).*

de la răposatul Mihail voievod; iar cu aceste sate mai sus spuse nici un amestec să nu aibă de acum înainte, în veci”¹¹. Astfel, judecata a luat hotărârea că aceste cinci sate rămân în posesia moștenitorilor legitimi, însă este semnificativ faptul că și Marulei i-au confirmat toată averea de la mama ei, pe care aceasta, la rândul său, o primise de la Mihai Viteazul. Important e că sunt enumerate toate aceste danii și daruri. Acest caz convingător demonstrează situația juridică a copiilor nelegitimi în dreptul succesoral al epocii: ei puteau fi îndepărtați de la moștenirea tatălui, dar nici într-un caz de la moștenirea mamei. Copiii naturali veneau la moștenirea mamei lor și a rudelor după mamă.

Un alt document, de asemenea extrem de interesant, vorbește despre cazul când se cerea să fie stabilit dreptul asupra unor moșii, însă numai pentru copiii legitimi, deoarece acestea făceau parte din daniile făcute de domn pentru slujbă credincioasă.

La 10 martie 1660, Vasile Lupu, fiind la Istanbul, scrie fiului său, Ștefan voievod, cu privire la satul Bubuioși, pe care-l cumpărase de când era boier, iar când a devenit domn, îl dăruise Orheianului la căsătorie. După moartea acestuia, soția nu a avut drept asupra acestei moșii, așa că Vasile Lupu a dat-o drept danie pentru slujbă credincioasă altui boier, Iane sluger, care avea un fiu și două fete. După moartea lui Iane sluger și a fiului său, fratele lui Iane, Necula, se adresează către domn cu rugămintea să fie cercetat dacă aceste două fete sunt legitime sau născute din concubinaj. Mai roagă pe fiul său să-l răsplătească pe Necula, fratele lui Iane, care i-a scris că averea și bucatele lui Iane au fost jefuite când a plecat Iane din țară cu Vasilie, fostul voievod¹². În caz că se confirma că sunt născute de țiitoare, atunci fratele lui Iane, Necula, putea să devină proprietarul unic al acestei moșii.

Însă, dacă copiii era născuți din căsătorii legitime, chiar diferite, atunci, în caz că tatăl nu lăsa diată, copiii mai mari și cei deja înzestrați trebuiau să aibă grijă de frații și surorile mai mici. De exemplu, documentul din 6 noiembrie 1682 ne vorbește despre cazul când copiii din prima căsătoria încheie un contract privind gestionarea bunurilor succesoriale de la tatăl lor, care fusese căsătorit a doua oară, prin urmare, bunurile trebuiau împărțite și cu mama vitregă, și cu frații vitregi : „*Ion și fratele său Sandul, feciorii răposatului Chiriac Sturza, spătar și ai Alexandrei, fata lui Prăjescul, mărturisesc că s-au înțeles cu mama lor vitregă, Anița și din banii rămași de la tatăl lor au luat ei 600 de lei, iar restul i-au lăsat Aniței și fraților mai mici pentru că acestora nu li s-a dat nici*

¹¹ *Ibidem*, p. 72.

¹² *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. III, 1653-1675, întocmit de M. Regleanu, D. Duca Titulescu, V. Vasoilescu, C. Negulescu, București, 1968, p. 124 (nr. 503).

*un odor sau haine cum s-au dat celor două fete mai mari, când s-au înzestrat. Comăndările și sărindarele ce trebuie la Sfântul Munte, pentru tatăl lor, precum și datoriile ce vor mai fi de dat, să le plătească Anița. De asemenea datoriile către tatăl lor și cele rămase de la unchiul lor, Ilie Sturza vornic, să le împartă frățește, iar pentru pricinile ce vor fi din slujbele de la ținuturi să răspundă toți*¹³.

Probabil, acest Chiriac Sturza a murit subit și nu a reușit să lase diată celei de-a doua soții și copiilor născuți din această a doua căsătorie. Însă, conform obiceiului pământului și legii țării, toți copiii născuți din cununii legiuite aveau drepturi egale la moștenire. Acest document ilustrează cum era rezolvată problema moștenirii în mod pașnic și cum, pentru evitarea oricărui conflict în viitor, se întocmea un contract în scris cu toate clauzele legale.

Un caz similar este reflectat într-un document din 28 decembrie 1678, care cuprinde o înțelegere contractuală privind împărțirea averii unui răposat între văduva acestuia și fiul lui din altă căsătorie: „*Maria, logofteasa răpostaului Vasile logofăt cu fiii ei, Vasile și Gavrilaşcu, pe care-i are cu primul ei soț, Grigoraș paharnic, se învoiește cu Dumitraș clucerul, fiul lui Vasile logofăt, să stăpânească el moșiile, iar pojijia casei (toate bunurile ce țin de casă – n.a.) să o ție ea*”¹⁴.

Pentru a proteja copiii născuți de țiitoare, tatăl lăsa o confirmare în scris, cum vedem într-un document din 1656, în care este vorba despre un boier din Vaslui care lasă o prisacă fiicei născute de o țiitoare din Iași: „*Adecă eu Necula den târg den Vasluiului scriu și mărturisescu cu al meu zăpis să hie de credință la mâna hieciei mele Tudosicăi featei mele care am făcut cu fata lui Fulgear den Iași ca să știe cum am dat un loc de prisacă [...] ca să hie dumisale dreaptă ocină și moșie mei și de frați mei să naibă a să amesteca*”¹⁵.

După cum am demonstrat, în Țările Române copiii naturali veneau la moștenirea mamei lor și a rudelor după mamă. Despre aceasta vorbesc documentele legislative ale epocii.

În Moldova, poziția juridică a copiilor nelegitimi o găsim în *Carte românească de învățătură* (1646)¹⁶ a lui Vasile Lupu și în *Îndreptarea Legii* (1652) a lui Matei Basarab: „*Glava 42. Pentru mestecare de sânge ce să face cu nuntă: 6. Iar feciorii ce să vor naște den mestecătorii cei de sânge, nu vor putea moșteni averea părinților săi, nice vor putea nice într-un chip să se facă să fie cum ar fi de părinți cununați. Și aceasta va fi când se vor fi născut feciorii la vremea ceaia ce*

¹³ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV, 1676-1700, întocmit de M. Regleanu, D. Duca Titulescu, V. Vasoilescu, C. Negulescu, București, 1970, p. 179-180 (nr. 758).

¹⁴ *Ibidem*, p. 91 (nr. 322).

¹⁵ *Vasluiul. Studii și documente*, Vol. XV, „Viața românească”, Iași, 1926, p. 84.

¹⁶ *Carte românească de învățătură* (1646), Ediție critică, condusă de acad. Andrei Rădulescu, București, 1961, p. 146.

va fi mestecarea de sânge de față, de vor vedea toți și se vor ști și mestecătorii cei de sânge și vor cunoaște-și singuri greșeala.”¹⁷.

Însă în *pravile* erau prevăzute cazuri când copiii naturali erau îndepărtați de la moștenire, inclusiv de la cea a mamei. În primul rând, la moștenire nu aveau dreptul copiii născuți dintr-un viol: „Glava 36. Pentru ceia ce fac silă fecioarelor de le strică fecioria, oare ce feal de certare vor avea: 15. cuconii ce vor naște den muierea ce i să va fi făcut silă, nu vor moșteni nemică dentru averea mâne-sa”¹⁸.

În al doilea rând, nu aveau dreptul la moștenire copiii născuți de o călugăriță: „Glava 258. Pentru ceia ce fac curvie cu călugărițe: zac. 7. feciorii carii se vor naște de la călugăriță, aceia sunt copili și nu vor moșteni nemică de în averea mâne-sa”¹⁹.

Aceeași poziție juridică a copiilor naturali este reflectată în codice de legi din Transilvania. În *Statutele dreptului orășenesc săsesc* din 1583 era subliniat: „Copiii naturali sau nelegitimi urmează la moștenirea mamei chiar laolaltă cu cei legitimi, urmează chiar bunicei sau bunicului lor după mamă, căci aceștia nu se socotesc că au tată, întrucât el este necunoscut. Cei născuți dintr-o legătură incestuoasă și nelegiuită sau blestemată, de asemenea dintr-un adulter, nu sunt primiți nici la moștenirea tatălui și nici a mamei; totuși potrivit dreptelor canoane li se datorează alimente, căci creșterea copiilor ține de dreptul firei”²⁰.

Concluzionând cele expuse, putem constata că dreptul succesoral al copiilor nelegitimi conform *obiceiului pământului* și dreptului medieval era asigurat în anumite condiții: copiii naturali aveau dreptul să moștenească ambii părinți, în special pe mamă și rudele ei. Nu aveau dreptul la moștenire copiii născuți dintr-un incest, dintr-un viol, dintr-un adulter și cei născuți de o călugăriță. Copiii vitregi cădeau în sarcina părinților naturali.

¹⁷ *Îndreptarea Legii* (1652), Glava 212. „Pentru mestecarea de sânge carea se face nuntă, p. 218.

¹⁸ *Carte românească de învățătură* (1646), p. 138.

¹⁹ *Îndreptarea Legii* (1652), Glava 212, p. 257-258.

²⁰ *Statuta iurium municipalium Saxonum* (*Statutele dreptului orășenesc săsesc*), ediția Fr. Schuller Von Libloy, Sibiu, 1856 (cu o traducere germană din 1721), II.2, §.1, în *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului RP Română*, vol. II (Feudalismul), întocmită de Ștefan Pascu și Vladimir Hanga, București, 1958, p. 672.

REALITĂȚI DEMOGRAFICE ÎN ORAȘUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Eugen Ghiță

Abstract: *The study aims to carry out an analysis from demographic perspective for the city of Arad during the years 1767-1768. It is based on two documents that contain mainly statistical data with which it is possible to emphasize aspects related to some demographical behaviour in Arad. Information about the deceased, newborns and marriages registered, about the share of different ethnicities and confessions help us to outline the image of Arad, in which, during the XVIIIth century has been seen a clear process of modernization and demographic growth.*

Keywords: XVIIIth century, Arad County, demographical behaviour, population growth, statistical data.

Cuvinte-cheie: comitatul Arad, secolul XVIII, comportamente demografice, creșterea populației, date statistice.

Studiul de față își propune să realizeze din perspectivă demografică o „analiză transversală”¹, o analiză de moment, pentru orașul cameral Arad în anii 1767-1768. La baza cercetării stau două documente² care se află în fondul Primăriei Municipiului Arad din cadrul Direcției Județene a Arhivelor Naționale Arad. Aceste documente conțin în principal date cu caracter statistico-demografic pe baza cărora pot fi prezentate aspecte legate de unele comportamente demografice în Arad.

Studierea variațiilor demografice este utilă și necesară pentru a înțelege cât mai deplin modificările intervenite în istorie³. Demografia, la fel ca alte discipline sau științe, are instrumente de cercetare, concepte și metode proprii, utile în evidențierea diferitelor relații cauzale și, nu în ultimul rând, în înțelegerea, dincolo de evenimente, a istoriei tradiționale.

---

¹ Vladimir Trebici, *Demografia*, București, 1979, p. 47.

² D.J.A.N. Arad *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767, 4/1768.

³ Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 8.

Înmulțirea documentelor cu caracter statistic și nu numai își are explicația în tot ceea ce s-a întâmplat în Arad de-a lungul secolului al XVIII-lea. Pacea de la Karlowitz din 1699 a însemnat pentru orașul Arad trecerea *de iure* sub dominație habsburgică. Momentul marchează începutul unei etape de evoluție de aproximativ un secol, în urma căreia orașul a parcurs un proces de transformare și de modernizare. Aradul a devenit astfel o localitate importantă în zonă atât din punct de vedere demografic, cât și din punct de vedere economic.

Actul de naștere al orașului modern a fost cel din 6 octombrie 1702, cunoscut sub numele de *Freiheits Punkten*⁴. Imediat și-au intrat în atribuții primii demnitari. Primar a devenit Iosif Hammerl, iar funcția de prefect cameral a deținut-o administratorul domeniilor erariale, De Culm Herdegen⁵. Pe lângă primar mai funcționau doi consilieri, un jude și un notar. De acum înainte instituțiile orașului s-au diversificat și s-au înmulțit activitățile cu caracter economic. Mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Aradul a dobândit caracteristicile unui oraș modern. Magistratul orașului și autoritățile centrale au luat sau au impus măsuri dintre cele mai diverse în încercarea de a înlătura arbitrarul și de a introduce norma și legea în mai toate domeniile.

În secolul al XVIII-lea, politica populaționistă a Imperiului Habsburgic avea nevoie de o evidență cât mai aproape de realitate a supușilor săi. Cunoașterea exactă a numărului și a calității supușilor, a averii lor erau necesare pentru previzionarea veniturilor, dar și pentru optimizarea politicii sociale a imperiului. Mai ales în timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780) s-au manifestat preocupări în acest sens.

Populaționismul a fost o componentă a doctrinei și practicii mercantiliste, potrivit cărora capacitățile de performanță ale statului depindeau de numărul supușilor. Tocmai de aceea a fost o expresie a etatismului secolului al XVIII-lea, un instrument al monarhiei luminate în promovarea politicii sale reformiste, pentru asigurarea unui anumit raport de forțe în plan social și politic, favorabil principiilor sale modernizatoare⁶. Preocupările în acest sens s-au manifestat și în fostul comitat Arad și, se subînțelege, în orașul Arad. Mai ales începând cu anul 1741 s-au realizat zeci de conscripții și recensăminte, tabele cu contribuabili și liste cu indicarea averii, toate regăsindu-se în fondurile D.J.A.N. Arad.

⁴ Otto Lakatos, *Arad Története*, Arad, 1881, I, p. 47; Gyula Somogyi, *Arad Szabad Király Varos Leirása*, Arad, 1913, p. 3.

⁵ Magdalena Kovac, *Organizarea administrației orășenești în Arad și Caransebeș în perioada 1699-1918 și arhivele create*, în *Culegere de referate. Sesiunea 1969*, București, 1971, p. 33.

⁶ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 31.

Am ales pentru studiul de față două conscripții inedite din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Primul⁷ este un document care în 58 de file conține, în formă tabelară, informații despre locuitorii Aradului, numărul și sexul copiilor, alte persoane aflate în întreținere, numele născuților, copiii decedați, căsătoriile. Din păcate, aceste informații nu sunt complete pentru toate etniile și confesiunile existente în orașul Arad în 1767. Al doilea document⁸ are 4 file, este în limba latină și conține o situație statistică centralizată privind populația orașului cameral Arad pe baza criteriului confesional, iar în cadrul confesiunilor populația e împărțită pe categorii sociale. Avem astfel date despre născuții, decedații, veniții, plecații și căsătoriile din acel an. La final există un tabel sumativ cu toți locuitorii orașului în funcție de confesiune, iar în cadrul fiecărei confesiuni – structura pe sexe și pe vârste.

Pentru conscripția din 1767 sunt trecute în tabele două categorii de populație: cei care aveau domiciliu/gospodărie proprie și cei care apar sub denumirea de „incolo non domiciliati”, adică locuitori ai orașului, dar fără casă proprie.

Tabelul 1. Numărul de familii și de gospodării din Arad în 1767

	Număr de familii	Număr de membri
Cu locuință	1055	4364
Fără Locuință	286	916
Total	1341	5280

Cei din prima categorie sunt în număr de 1055 și cred că putem afirma cu certitudine că acesta era și numărul de case care existau în orașul Arad la 1767. Cei fără gospodărie proprie erau în număr de 286 și reprezentau tot atâtea familii care conviețuiau în cadrul altor locuințe. Din această perspectivă, situația este apropiată de anul 1774, când în orașul Arad se aflau 1100 case în care conviețuiau 1249 familii⁹.

Tabelul 2. Tabel comparativ pentru anii 1767 și 1774

Anul	Număr de familii	Număr de case	Media de familii într-o casă
1767	1341	1055	1,27
1774	1249	1100	1,13

⁷ D.J.A.N. Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767.

⁸ *Ibidem*, dosar 4/1768.

⁹ Otto Lakatos, *Op. cit.*, II, p. 219.

Tabelul 3. Repartiția populației pe sexe în 1767

	Adulți	Copii	Servi	Total	%
Populația de sex masculin	1275	1244	304	2823	53,46%
Populația de sex feminin	1312	1013	132	2457	46,54%
Total	2587	2257	436	5280	100%

În ce privește numărul adulților, acesta era de 3023 (1579 de sex masculin și 1444 de sex feminin), în timp ce numărul copiilor sub 15 ani era de 2257, adică 42,75%¹⁰.

Tabelul 4. Repartiția populației în funcție de vârstă la 1767 și 1768

Anul	Adulți	%	Copii	%	Total populație
1767	3023	57,25%	2257	42,75%	5280
1768	3085	57,62%	2269	42,38%	5354

Acest procent al „populației tinere”, care a fost aproape identic și în anul următor, este în măsură să ne facă să înțelegem mai bine creșterea demografică importantă din anii care au urmat. Într-o imaginară piramidă a populației am putea constata „baza solidă” a unei astfel de construcții grafice pentru orașul Arad în 1767. Din perspectivă demografică, semnificațiile fundamentale ale vârstei, în special a celei tinere, se referă la capacitatea de procreație, iar acest fapt este cel mai bine exemplificat dacă amintim că în 1777 orașul Arad avea 8153 locuitori¹¹.

Practic, în doar 10 ani, populația orașului Arad a crescut cu 2873 de locuitori, iar în procente – cu 54,41%. A fost în mod evident o situație specială, ale cărei explicații le găsim, pe lângă alți factori, și în structura pe vârste a populației orașului, așa cum a fost ea în 1767. Afirmția se sprijină pe faptul că o astfel de „explozie demografică” într-un timp atât de scurt nu a mai avut loc în deceniile care au urmat. Știm că în 1827 orașul avea 13824 locuitori¹², deci, creșterea față de 1777 a fost de 41%, dar în decurs de 50 de ani. Creșterea populației orașului cu 54,41% în decurs de zece ani este greu de imaginat că s-ar putea datora doar sporului natural, oricât de tânără era populația Aradului în acea perioadă. Aceasta ar fi însemnat un spor natural mediu anual de 287 persoane. Cifra este în mod evident mult

¹⁰ În secolul al XIX-lea, procentul populației 0-14 ani în Arad avea valori cuprinse între 30-33%. Vezi: Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, 2003, p. 259.

¹¹ Isaia Tolan, *File din istoria Aradului*. Culegere de texte îngrijită de Horia Medeleanu și Călin Tolan, București, 1999, p.15; Otto Lakatos, *Op. cit.*, II, p. 54.

¹² Corneliu Pădurean, *Op. cit.*, p. 124.

prea mare, luând în considerare faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când populația orașului a crescut de la 32725 locuitori¹³ în 1869 la 53903 locuitori¹⁴ în 1900, creșterile datorate sporului natural se situau în medie în jurul valorii de 200 de persoane pe an¹⁵.

Chiar dacă nu există informații despre vreun transfer masiv de populație în Arad în perioada 1767-1777, nu putem să nu introducem în ecuația discuției problema sporului migrator. Dezvoltarea orașului în general, diversificarea activităților economice și, nu în ultimul rând, ridicarea noii cetăți reprezintă tot atâtea motive pentru atragerea spre oraș a populației din jur sau chiar din părți mai îndepărtate.

Cele 1341 de familii care apar în document cunosc o mare diferențiere în ceea ce privește numărul membrilor. Numărul mediu al membrilor pe familie este mai mic de patru, însă numărul membrilor dintr-o familie mare, dintr-o gospodărie, este de cinci, număr identic cu factorul de multiplicare cu care operează demografia istorică în încercarea de a reconstitui aspecte legate de populația secolului al XVIII-lea. Am constatat că există un număr destul de mare de familii fără copii, după cum erau și familii cu 6, 7 și chiar 8 copii.

Tablelul 5. Familii și numărul de copii în Arad la 1767

fără copii	cu 1 copil	cu 2 copii	cu 3 copii	cu 4 copii	cu 5 copii	cu 6 copii	cu 7 copii	cu 8 copii	Total familii
362	318	307	187	103	42	15	4	3	1341

Sesizăm că familiile cu 1-2 copii reprezintă de departe segmentul cel mai numeros – 46,6%. De remarcat sunt și familiile cu 5, 6, 7 și chiar cu 8 copii.

În ceea ce privește numărul membrilor unei familii, incluzându-i de această dată și pe servi, în document există un număr de 28 de familii cu 9 sau peste 9 membri, deci familii numeroase. La extrema cealaltă există 52 de gospodării cu un singur membru. În lipsa oricărei mențiuni în dreptul numelui lor nu putem ști cu siguranță dacă aceștia sunt tineri ori persoane necăsătorite, sau, dimpotrivă, persoane care au rămas singure dintr-un motiv sau altul. Se poate la fel de bine ca alături de aceștia, titulari de proprietate, să fi conviețuit familii din cadrul celor „fără domiciliu”.

Din document putem deduce și existența unor familii monoparentale, formate dintr-un părinte și unul sau mai mulți copii. Există 43 de astfel de familii, dintre care 3 erau conduse de bărbați, iar restul de 40 conduse de femei. Cele

¹³ *Ibidem*, p. 203.

¹⁴ *Ibidem*, p. 204.

¹⁵ În 1881-1890 s-au născut în total 1914 persoane, respectiv 2033 persoane în 1891-1900. Vezi: Corneliu Pădurean, *Op. cit.*, p. 205.

mai multe astfel de familii au unul sau doi copii, dar există și câteva familii cu patru și chiar una cu cinci copii.

Tabelul 6. Familiile monoparentale din Arad în 1767

familii mono-parentale cu 1 copil	familii mono-parentale cu 2 copii	familii mono-parentale cu 3 copii	familii mono-parentale cu 4 copii	familii mono-parentale cu 5 copii	Total
17	15	4	6	1	43

Nu trebuie exclusă posibilitatea ca unii dintre acești copii să fi fost „din flori”, dar aceasta era cu certitudine excepția și nu regula. Un anumit număr de copii născuți în afara căsătoriei există, dovadă că, la capitolul nașteri, în documentul din 1767 sunt consemnați 3 astfel de copii nelegitimi cu numele de spurii. Există astfel un număr de 88 de copii care aveau doar unul dintre părinți, iar situația familiilor din care proveneau trebuie să fi fost dintre cele mai precare.

La polul opus, din punctul de vedere al bunăstării, e de presupus că se aflau familiile cu cel mai mare număr de servi. Nu este un criteriu cert, dar o familie cu un anumit număr de servi avea cu siguranță alt statut material decât familiile fără astfel de ajutoare. Prezența servilor presupune o gospodărie de un anumit calibru, sau proprietăți agricole cu un necesar important de forță de muncă. Nu întâmplător cei mai mulți dintre servi sunt de sex masculin, aceștia fiind folosiți la muncile cele mai grele. Din 1341 de familii, 207 aveau în posesie 436 de servi (304 bărbați și 132 femei).

Tabelul 7. Repartizarea servilor în familiile din Arad în 1767

familii fără servi	familii cu 1 serv	familii cu 2 servi	familii cu 3 servi	familii cu 4 servi	familii cu 5 servi	familii cu 6 servi	familii cu 7 servi	familii cu 10 servi	Total familii care dețineau servi
1134	81	74	23	17	7	3	1	1	207

Multe familii aveau doar unul sau doi servi, însă există și familii care aveau șase, șapte sau chiar zece astfel de persoane în subordine.

Autoritățile orașului din 1767 au fost preocupate de inventarierea diverselor aspecte legate de populația Aradului, făcând o statistică a nașterilor și deceselor. Din păcate, în această statistică nu sunt cuprinși „*schismaticii*”, adică populația de religie ortodoxă care era majoritară. De remarcat e și faptul că pe lângă catolici avem informații și despre iudaici¹⁶.

¹⁶ În secolul al XVIII-lea, marea majoritate a catolicilor orașului Arad era formată din germani și, într-o mică măsură, de maghiari, iar iudaicii erau, evident, de etnie

Născuții sunt trecuți în tabele nominal, fără a se menționa data nașterii sau a botezului. În condițiile în care ordonarea acestor nume nu are la bază criteriul alfabetic, copiii au fost trecuți în liste în ordinea cronologică în care s-au născut ori au fost botezați. O dovadă în plus în acest sens e faptul că la un moment dat apar în listă succesiv Antonius și Elisabetha Tornay, Caspar și Ana Mayr, evident gemeni.

În tabelul sumativ născuții sunt trecuți pe sexe și în funcție de statutul social al familiilor din care proveneau. Avem 4 categorii: *civium catholicorum* – „cetățenii”, *plebeorum catholicorum* – „oamenii de rând”, *militum catholicorum* – familiile militarilor, *spurii* – „născuții ilegitalimi”, la care se adaugă *iudeorum* – „iudaicii/evreii”.

Tabelul 8. Născuții de religie catolică și iudaică din Arad în anul 1767

Categoria	M	F	Nr. copii	Nr. nașteri
<i>Civium</i>	66	50	116	115
<i>Plebeorum</i>	21	20	41	41
<i>Militum</i>	11	16	27	26
<i>Iudeorum</i>	3	-	3	3
<i>Spurii</i>	2	1	3	3
Total	103	87	190	188

Interesant este raportul numărului de copii care provin din familiile cetățenilor – 116 și cele ale oamenilor de rând – doar 41. Catolicii, în această perioadă, erau în principal reprezentanți ai etniei germane. Aceștia au ajuns în număr tot mai mare în Arad de-a lungul secolului al XVIII-lea, în timpul stăpânirii habsburgice. Cei mai mulți dintre ei s-au bucurat de un statut privilegiat pe care l-au obținut odată cu sosirea în aceste locuri, fiind asimilați categoriei „civium”. Au existat evident și oameni de rând între catolici, însă numărul acestora era mult mai mic în comparație cu alte confesiuni. Așa se explică proporția între cele două categorii de născuți aparținând catolicilor.

În total în 1767 la Arad s-au născut 190 de copii în rândul populației de religie catolică și iudaică. Dintre aceștia, 103 (54,2%) erau de sex masculin, iar 87 (45,8%) erau de sex feminin. Pentru cei 190 de copii au existat în total 188 de nașteri în condițiile în care documentul consemnează și nașterea a 2 perechi de gemeni. Cele 2 nașteri de gemeni dintr-un total de 188 de nașteri reprezintă un procent de 1,06%, foarte apropiat de cel din zilele noastre când reprezintă 1,2%.¹⁷

evreiască. Vezi Eugen Ghiță, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj, 2011, pp. 98, 100.

¹⁷ Procentul pentru zilele noastre se referă la sarcinile gemelare spontane, nu la cele

Documentul consemnează și 3 nașteri ilegite, în afara căsătoriei, în urma cărora s-au născut 2 copii de sex masculin și unul de sex feminin. Aceste 3 nașteri ar corespunde unui indice de ilegitimitate de 1,59% din totalul celor 188 de nașteri, sau de 1,62% dacă luăm în calcul doar nașterile din cadrul confesiunii catolice. Procentul e neconcludent atât timp cât nu avem informații similare pentru toate etniile și confesiunile din Arad în 1767. Îl putem compara doar cu procentul de 5% copii ilegiti din rândul confesiunii catolice în anul 1782,¹⁸ când au existat 7 nașteri ilegite dintr-un total de 139 de nașteri.

Informații despre decedații din Arad în 1767 avem în aceeași formă și pentru aceleași categorii ca și pentru născuții din acest an. Principalul neajuns este că nu sunt trecuți decât copiii care au decedat în acest an, nu și adulții. În lipsa unor date complete nu putem să ne formăm o imagine de ansamblu asupra fenomenului mortalității din orașul Arad în 1767.

Tablul 9. Decedații copii de religie catolică și iudaică din Arad în anul 1767

Categoria	M	F	Total	%
<i>Civium</i>	31	31	62	60,80%
<i>Plebeorum</i>	21	10	31	30,40%
<i>Militum</i>	5	3	8	7,80%
<i>Iudeorum</i>	1	-	1	1,00%
Total	58	44	102	100%

Remarcăm astfel că din cei 102 copii decedați 56,86% au fost de sex masculin și 43,14% de sex feminin, iar procentul cel mai mare de decedați îl regăsim la categoria „*civium*” – 60,80%.

Studiind listele celor născuți și a copiilor decedați în 1767, constatăm că sunt câteva nume care se regăsesc pe ambele liste. Aceste nume reprezintă de fapt copiii născuți și decedați în același an, iar informațiile de acest tip ne ajută să cunoaștem dimensiunea mortalității infantile la catolici și evrei așa cum exista ea în Arad la acel moment.

Tablul 10. Mortalitatea infantilă la copiii de religie catolică și iudaică în 1767

Categoria	M	F	Total	%
<i>Civium</i>	5	7	12	75%
<i>Plebeorum</i>	-	1	1	6,25%
<i>Militum</i>	1	1	2	12,50%
<i>Iudeorum</i>	1	-	1	6,25%
Total	7	9	16	100%

Doi dintre gemenii amintiți mai sus, Antonius și Elisabetha Tornay, au decedat înainte de a împlini vârsta de un an. Alături de ei au avut aceeași soartă

care rezultă în urma diferitelor tratamente.

¹⁸ Otto Lakatos, *Op. cit.*, II, p. 56.

alți 14 copii. Astfel, rata mortalității infantile în rândul născuților vii de religie catolică și iudaică din Arad în anul 1767 a fost de 84,2‰, procent mult mai mic față de unii ani ai secolului al XIX-lea¹⁹. În schimb, cele 102 decese înregistrate în rândul copiilor la 1767 au fost destul de numeroase în aprecierea mea.

Un alt capitol întâlnit în documentul din 1767 este cel al căsătoriilor – *matrimonia inita* – realizate în acest an. Din nou ortodocșii nu sunt înregistrați, astfel că avem informații doar despre catolici și evrei.

Tabelul 11. Căsătoriile în rândul catolicilor și iudaicilor din Arad în 1767

Categoria	Nr. căsătorii	%
<i>Civium</i>	17	29,82%
<i>Plebeorum</i>	35	61,40%
<i>Militum</i>	4	7,02%
<i>Iudeorum</i>	1	1,76%
Total	57	100%

Cercetând numele celor căsătoriți, putem stabili, cu o anumită marjă de eroare, tipurile de căsătorii între cei de confesiune catolică. Din punct de vedere etnic, în cadrul acestor căsătorii avem de-a face cu populația de origine germană și maghiară.

Tabelul 12. Căsătoriile endogame și interetnice în rândul catolicilor din Arad în 1767

Categoria	Nr. căsătorii	G-G	M-M	M-G	G-M
<i>Civium</i>	17	11	6	-	-
<i>Plebeorum</i>	35	27	4	1	3
<i>Militum</i>	4	2	2	-	-
Total	56	40	12	1	3

Din totalul celor 112 miri catolici, 84 (75%) sunt de etnie germană și 28 (25%) sunt de etnie maghiară. Marea majoritate a căsătoriilor din acel an au avut un caracter endogam, realizându-se în cadrul aceleiași etnii. Doar 4 din cele 56 de căsătorii între catolici au avut un caracter mixt, acestea fiind realizate în categoria oamenilor de rând ai orașului.

Dacă ne referim la numărul căsătoriilor în cadrul confesiunii catolice, anul 1767 s-a dovedit a fi un an mai deosebit în comparație cu alți ani înainte și după acest reper cronologic.

¹⁹ Rata mortalității infantile la romano-catolicii din Arad a fost de 327‰ în 1881, respectiv 316‰ în 1890. Cf. Corneliu Pădurean, *Op. cit.*, p. 193.

Tabelul 13. Numărul de căsătorii în cadrul confesiunii catolice

Anul	Nr. de căsătorii
1760 ¹	35
1767 ²	56
1768 ³	34
1770 ⁴	31
1777 ⁵	37
1780 ⁶	30
1782 ⁷	39
1790 ⁸	60

Din această perspectivă, anul 1767 se aseamănă cu anul 1790, când între catolici s-a înregistrat un număr de 60 de căsătorii.

Deși documentul din 1768 are doar 4 file, ne oferă o imagine sintetică despre populația orașului Arad și informații despre diversele categorii sociale și diferitele confesiuni. Există în acest sens tabele sumative cu nașcuții, decedații, veniții și plecații pe categorii sociale și pe confesiuni. Acest document este important în corelație cu cel din 1767, pentru că ne permite să observăm aspecte legate de populația orașului în 2 ani succesivi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În același timp, importanța acestui document rezidă și din faptul că avem date despre întreaga populație a orașului, inclusiv despre „schismatici” – ortodocși – care, în marea lor majoritate, erau de etnie română. La categoria născuți în anul 1768 avem următoarele date:

Tabelul 14. Născuții pe categorii confesionale și sociale din Arad în anul 1768

		M	F	Total	%
Ortodocși	<i>Civium</i>	38	42	80	22,99
	<i>Plebeorum</i>	66	73	139	39,94
Catolici	<i>Civium</i>	32	28	60	17,24
	<i>Plebeorum</i>	25	23	48	13,79
<i>Militum</i>		1	3	4	1,15
<i>Iudeorum</i>		1	3	4	1,15
<i>Itinerantium</i>		1	-	1	0,29
Total		164	172	336	96,55
<i>Advenerunt (veniți în oraș)</i>		7	5	12	3,45
Total		171	177	348	100

Observăm că din totalul copiilor născuți în 1768 peste 65% sunt de religie ortodoxă și, cu o anumită marjă de eroare, acesta trebuie să fi fost și procentul global al ortodocșilor din Arad în anul 1768.

În ce privește numărul născuților în cadrul religiei catolice și a celei iudaice, constatăm o scădere destul de importantă în 1768 față de 1767:

Tabelul 15. Numărul născuților catolici și evrei

Anul	Copii de sex masculin	Copii de sex feminin	Total
1767	103	87	190
1768	60	57	117

Acest „deficit” de 73 de copii născuți mai puțin în 1768 în rândul catolicilor și a iudaicilor „se datorează” în principal celor din categoria cetățenilor (116 copii născuți în 1767 și doar 60 născuți în 1768) și din cea a militarilor (27 copii născuți în 1767 și doar 4 născuți în 1768). Mai degrabă anul 1767 poate fi considerat un an deosebit în ceea ce privește numărul copiilor născuți, iar informațiile de mai jos, care se referă strict la religia catolică, susțin această afirmație:

Tabelul 16. Născuții de religie catolică

Anul	Născuți de sex masculin	Născuți de sex feminin	Total
1760 ⁹	47	51	98
1767 ¹⁰	100	87	187
1768 ¹¹	59	54	113
1770 ¹²	66	56	122
1780 ¹³	58	58	116
1790 ¹⁴	92	70	162

Abia în 1790 numărul născuților romano-catolici s-a apropiat de cel înregistrat în 1767. Constatăm că și din punctul de vedere al raportului dintre sexul celor născuți în cei 2 ani lucrurile se aseamănă, deoarece numărul băieților este în ambele cazuri mai mare decât al fetelor, spre deosebire de ceilalți ani când diferențele între născuții de sex masculin și cei de sex feminin sunt mai mici sau chiar nu există astfel de diferențe (cazul anului 1780).

Decedații din 1768 sunt de asemenea consemnați în funcție de mai multe categorii confesionale sau sociale:

Tabelul 17. Decedații pe categorii confesionale din Arad în anul 1768

Categoria	M	F	Total	%
Ortodocși	87	77	164	53,25%
Catolici	77	51	128	41,56%
Iudaici	1	2	3	0,97%

<i>Itinerantes</i> (în trecere)	3	2	5	1,62%
<i>Inventi mortui</i> (găsiți decedați)	4	1	5	1,62%
<i>Supplicio affecti</i> (decedați în urma torturilor)	3	-	3	0,97%
Total	175	133	308	100%

Tabelul 18. Structura pe sexe și pe vârstă a populației de rang inferior – *ignobilis* – din Arad în 1768

Categoria	M	%	F	%	Total	%
Adulți	992	24,49/	1048	25,87%	2040	50,36%
Sub 15 ani	1115	27,52%	896	22,12%	2011	49,64%
Total	2107	52,01%	1944	47,99%	4051	100%

Un astfel de procent al populației tinere la categoria *ignobilis* constituie încă un reper important în încercarea de a explica creșterea rapidă a populației orașului în anii care au urmat. Procentul de 49,64% demonstrează o tendință care s-a manifestat cu siguranță și în anii următori.

Totalul populației orașului Arad la sfârșitul anului 1768 era de 5354 locuitori împărțiți pe diverse categorii:

Tabelul 19. Populația Aradului în 1768

Categoria	M		F		Total	%	Total M	%	Total F	%	Total adulți	%	Total Sub 15 ani	%
	Adulți	Sub 15 ani	Adulți	Sub 15 ani										
Ortodocși	1050	852	982	713	3597	67,18	1902	35,52	1695	31,66	2032	37,95	1565	29,23
Catolici ¹⁵	521	382	475	279	1657	30,95	903	16,87	754	14,08	996	18,60	661	12,35
Iudaici	25	23	32	20	100	1,87	48	0,90	52	0,97	57	1,06	43	0,80
TOTAL	1596	1257	1489	1012	5354	100	2853	53,29	2501	46,71	3085	57,62	2269	42,38

La nivel global, în Arad existau 2853 (53,29%) persoane de sex masculin și 2501 (46,71%) persoane de sex feminin, situație foarte apropiată de anul 1767.

Rapoartele procentuale între confesiuni în 1768 se apropie mult de situația din 1777, când există o altă statistică pentru orașul Arad²⁰.

Tabelul 20. Raportul între diversele confesiuni din orașul Arad în 1768

Anul	Ortodocși	%	Catolici	%	Evrei	%	Total
1768	3597	67,18%	1657	30,95%	100	1,87%	5354
1777	5595	68,62%	2434	29,85%	124	1,52%	8123

Se constată clar o ușoară tendință de creștere a procentului populației ortodoxe în paralel cu mici regrese procentuale la populația catolică și iudaică.

Nu în ultimul rând cred că o prezentare a raportului dintre adulți și copiii sub 15 ani, separat pe confesiuni, ne poate oferi mai multe explicații în tentativa de a înțelege comportamentele demografice care s-au manifestat în anii care au urmat.

Tabelul 21. Raportul între sexe și între adulți și copii în cadrul confesiunilor

Categoría	M		F		Total	Total M	%	Total F	%	Total adulți	%	Total copii Sub 15 ani	%
	Adulți	Sub 15 ani	Adulți	Sub 15 ani									
Ortodocși	1050	852	982	713	3597	1902	52,88	1695	47,12	2032	56,49	1565	43,51
Catolici	521	382	475	279	1657	903	54,50	754	45,50	996	60,11	661	39,89
Iudaici	25	23	32	20	100	48	48	52	52	57	57	43	43
TOTAL	1596	1257	1489	1012	5354	2853		2501		3085		2269	

Se observă ponderea populației tinere de la 0-15 ani mai mare la ortodocși (43,51%) și la evrei (43%) față de populația de confesiune catolică (39,89%). Din acest punct de vedere, primele două confesiuni menționate mai sus sunt mult mai aproape de media populației tinere la nivel global existentă în Arad: 42,75% în 1767 și 42,38% în 1768.

Concluzii

Numărul mare al populației tinere a constituit o premisă biologică importantă pentru creșterea viitoare a populației orașului Arad. În niciun caz însă creșterea de la 5280 locuitori în 1767 la 8153 locuitori în 1777 nu se poate datora doar sporului natural. Dezvoltarea orașului în anii care au urmat, necesarul de

²⁰ Vezi: Otto Lakatos, *Op. cit.*, II, p. 54 și Isaia Tolan, *Op. cit.*, p. 15.

forță de muncă datorită extinderii lucrărilor legate de construcția noii cetăți au constituit suficiente motive pentru atragerea spre oraș a locuitorilor din zone mai apropiate sau mai îndepărtate. Nu în ultimul rând trebuie avută în atenție și politica oficială de colonizare din partea autorităților imperiale.

Sporul net de populație în 1768 față de 1767 a fost de 74 de persoane. În condițiile unui spor migrator negativ (26 de persoane au plecat din Arad în 1768 și doar 12 au venit în oraș) și a unui spor natural de 28 de persoane (336 născuți și 308 decedați în 1768) rămâne o diferență de 60 de persoane de sex masculin, care la prima vedere nu poate fi justificată cu datele din documente. Această diferență provine din faptul că în conscripția anului 1767 nu s-au luat în considerare, și ca atare nu apar în documente, persoanele care își desfășurau activitatea în cadrul Conventului din Arad. În statistica anului 1768 apar 20 de minoriți și 23 de franciscani care lipsesc din documentul anului precedent.

Mai presus însă de inadvertențele de calcul, de altfel minore, dar inerente dacă ne gândim la mijloacele tehnice ale secolului al XVIII-lea, un fapt rămâne de necontestat: pe baza celor două documente, populația orașului cameral Arad în anul 1768 era de 5354 locuitori.

PROCESE DE JUDECATĂ ÎN URMA PREVEDERILOR TESTAMENTARE ÎN ȚARA MOLDOVEI ȘI IMPERIUL RUS (SEC. AL XVII-LEA - ÎNC. SEC. AL XIX-LEA)

Alina Felea

Abstract: *The testamentary provisions were often at the basis of judicial processes between the heirs or inheritance claimants. The reason of a lawsuit could be the entire property or part of it, granted, under the belief of some of the heirs, illegitimate to others. Lawsuits also occurred in the case of an appeal of the veracity in Testament's elaboration. They were carried out under well set rigors: presentation of the will in case of its existence, presence and questioning of witnesses, submission of the evidences by the plaintiff and defendant.*

The subject of this research are some disputes of XVII century – beginning of XIX century related to testamentary property, which shows the evolution of law and lawsuit stages. At the same time, on the basis of the research of the documents of these processes it can be concluded the nature of relations within the family. Claims relating to testamentary provisions were the following: granting inheritance to an illegitimate child, changing of a will, the division of the property between testator's husband and siblings, contesting the veracity of the testament.

Keywords: Lawsuit, wills, Moldova, Russian Empire, family.

Cuvinte-cheie: procese, testamente, Țara Moldovei, Imperiul Rus, familie.

Testamentele prezintă în sine izvoare unice de cercetare istorico-juridică, Nicolae Iorga considerându-le drept una dintre cele mai importante categorii de documente românești¹. Importanța istorică rezultă din raportarea la însăși viața cotidiană, care permite examinarea mentalității poporului, pentru a se putea urmări evoluția unui proces istoric, a relațiilor socioeconomice, a instituțiilor administrative etc. Acest tip de acte sunt surse deosebite și în cercetarea relațiilor de familie, permițând pătrunderea în universul vieții private a familiei.

---

¹ Nicolae Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, în „Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, 1930, tome XVII, p. 139.

Testamentele scrise prezintă totodată și nivelul dezvoltării dreptului în perioada examinată. Importanța juridică a diatelor mai reiese din însăși forma acestui act juridic, care permite a analiza instituțiile legate de perfectarea acestuia, precum și evoluția acestui tip de act și a modului de transmitere a moștenirii prin testament.

Una dintre funcțiile testamentului era de a institui moștenitori. După cum susține George Fotino: „Moartea a pus sfârșit persoanei fizice, dar patrimoniul acesteia- *familia pecuniaque*- nu se sfârșește, nu dispare odată cu ea”². Testamentul era folosit pentru a nu da prilej moștenitorilor de a se gălcevi și de a se învinui unii pe alții³. După obiceiul pământului în Moldova, fiii și fiicele se egalau în moștenire. În lipsa copiilor, moștenirea se transmitea urmașilor direcți de gradul doi către *nepotes ex filio* și *nepotes ex filia*, a căror vocațiune succesorală era egală în dreptul consuetudinar al Moldovei, dar diferențiată în Țara Românească, apoi urmau părinții, soți și soții, frați și surori, verii, iar în lipsa acestora alte rude consangvine⁴. Aceeași grijă de a transmite averea agonisită urmașilor, de a indica modul de împărțire și transmitere a bunurilor, îi îndemna nu numai pe testatorii din Moldova, Țara Românească, Transilvania⁵, dar și din celelalte țări europene.

Deseori, prevederile testamentelor stăteau la baza proceselor judiciare dintre moștenitori sau pretendenți la moștenire. Drept cauză a judecății putea servi întreaga avere sau părți din aceasta, acordată, conform părerii unora dintre moștenitori, nelegitim altora. Totodată procesele apăreau și în cazul contestării veridicității elaborării diatei. Procesele se efectuau conform rigorilor stabilite: prezentarea diatei în cazul existenței acesteia, prezența și interogarea martorilor, depunerea mărturiilor de către reclamant și pârât.

Obiectul cercetării de față îl reprezintă câteva litigii din sec. XVII – începutul sec. al XIX-lea legate de proprietatea testamentară, care arată nivelul evoluției legislației și etapele unui proces. Anume în urma cercetării actelor acestor procese se poate concluziona asupra relațiilor în interiorul familiei. Pretențiile referitoare la prevederile testamentare au fost următoarele: acordarea moștenirii unui copil nelegitim, modificarea unui testament, împărțirea averii între soțul și frații testatarei, contestarea veridicității diatei.

Un caz de judecată cu pretenții la titlul de moștenitor legitim a fost intentat către 1755 de Zaharie, feciorul răposatului Antonie sotnicul, contra lui Isuf, fost

² George Fotino, *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, 1972, p. 93.

³ *Ibidem*, p. 148.

⁴ În lipsa testamentului, soțul și soția supraviețuitoare se moșteneau reciproc în cazul când nu au rămas nici copii și nici părinți. George Fotino, *Op. cit.*, p. 149.

⁵ Tüdös S. Kinga, *Recomandarea testamentară a părinților cu privire la școlarizarea orfanilor*, în „Revista istorică”, 2006, tom XVII, nr. 5-6, p. 131-136.

„viziteu”. Zaharie arată că după „orânduiala legii creștinești”, tatăl său, „arătând și zicând că apropiindu-i-să vreme.... ca să moară”, a întocmit o diată, lăsându-i toată averea. Isuf, dându-se drept nepot, revendică această diată, cerând să fie anulată și să intre el în proprietate, motivând că Zaharie este copil în afara cununiei. Pentru cercetarea pricinii respective în instanță au fost chemați reclamantul, pârâtul, precum și martorii: duhovnicul lui Antonie, chir Ieroftei, arhimandritul Sfintei Mitropolii și doi ieromonahi – Grigore și Gherman. Conform obiceiului pentru ca participanții la proces să mărturisească adevărul, a fost invocat blestemul. Aceștia, „după blăstămul și afuriseniia ce-au primit ei în frica lui Dumnezeu”, au mărturisit că la spovedanie Antonie a întocmit diată, recunoscându-l pe Zaharie „că-i este adevărat ficior firescu din trupul lui”, numindu-l și lăsându-l clironom și moștenitor. Confruntând spusele martorilor cu cele scrise în diată, Divanul a constatat că diata confirmă cele spuse de martori, cu precizarea că asupra Zahariei îl lasă epitrop pe ginerele său, Duca. Epitropul lui Isuf, Lazari, a istorisit că într-adevăr Zaharie este fiul lui Antonie, dar e nelegitim, de aceea nu se cade să fie moștenitor și clironom. Pentru a legifera acțiunile, s-a parcurs la cercetarea legislației, constatându-se în Vactriie, capitolul 149, referitor la diată: „, tații și ficiorii înaintea a toată fața pot să stea împotriva dieții când să vor da afară din clironomie și cându nu li să va păzi a triia parte din moștenire, afară numai de nu să vor fi cumva arăta nemulțumitori cătră cel ce au făcut diată; iar frații numai atunci stau împotriva dieții fratelui lor când el va scrie în diată clironom pe vre un obraz necinstit, vizeteu, mascaragiu, vân(ă) tor sau pe vre un curvariu”. În ce privește feciorul în afara cununiei, se stipula: „De va ave cinevaș muiere fără de cununie și cu dânsa să culcă de față în casa lui, copilul ce va face cu dânsa să cheamă firescu, care copil are al doile loc de la copilul ce-l va face cu muiere ce cu cununie, ca pe acela îl număscu adivărat, iar pe acesta firescu”. Conform capitolului sus-numit, s-a constatat că în lipsa feciorului adevărat și a părinților, testatorul are dreptul să lase averea copilului nelegitim, numit fiastru. Divanul hotărăște ca moștenitor să rămână Zaharie și trimite spre avizare domnului. Respectiv, Matei Ghica, domn al Moldovei în perioada dată, hotărăște ca Zaharia, fiul răposatului Antonie, să stăpânească averea defunctului, potrivit diatei⁶. Astfel, în urma cercetărilor și demonstrării prezenței unei diate, moștenirea revine persoanei indicate în testament.

Printre numeroase cazuri de intentare a proceselor cu referire la testamente este și cel apărut în urma modificării diatelor. Drept exemplu poate servi diata emisă de Zamfira, fiica lui Andronache mesrciu, la 12 martie 1764, prin care lasă căscioara sa din Muntenimea de Jos lui Apostol. Testatara relatează că ajunsă la

⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași, vol.V, Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei“, 2001, nr. 841, p. 568-569.

bătrânețe, fiind bolnavă și neavând cu ce-și întreține „hrana vieții”, a sperat la ajutorul unui strănepot Gheorghe. La aceste necazuri se adaugă și un incendiu care-i distruge casa, rămânând fără acoperiș de asupra capului. Zamfira a fost nevoită să împrumute bani și să-și construiască o căsuță. Strănepotul n-a avut grijă de Zamfira, de aceea ea s-a lăsat pe mâinile lui Apostol, care i-a acordat ajutor și a sprijinit-o. Cu condiția ca acesta să aibă grijă de ea la bătrânețe și o va îngriji cât va fi în viață, iar după săvârșirea sa va îndeplini toate cele trebuincioase conform legilor creștinești, lăsându-i prin diată casa și întorcându-i strănepotului 31 lei cheltuiți pentru casă. La întocmirea diatei au fost prezente 19 persoane –martori. Între 12 martie și 23 martie 1764, Zamfira a decedat, iar strănepotul acesteia, Gheorghe, intentează proces împotriva moștenitorului lăsat prin diată Apostol, ginerele lui Lupașco Covrig, staroste de ciocli. Importanța martorilor în cazul dat e vizibilă, în actul procesului indicându-se că dania a fost întărită „cu iscălitura a preuți și a oameni de cinste și mahal<ag>ii și a vornicilor de poartă”. Gheorghe la rândul său a arătat că este nepotul Zamfirei și i-a acordat ajutor bănesc pentru construcția casei. A prezentat și o diată întocmită cu un an înainte, conform căreia el urma să moștenească casa. În urma confruntării celor două diate s-a constatat că Gheorghe n-a îndeplinit condițiile indicate de a-și îngriji străbunica la bătrânețe și neputința acesteia. În această situație, lui Gheorghe i s-au întors 31 lei cheltuiți pentru casă și Zamfira a modificat diata în favoarea lui Apostol. Judecata a luat următoarea hotărâre: odată ce testatara nu avea copii, dânsa era liberă a dispune de proprietate la propria dorință: „de vreme ce baba Zamfira roada copiii nu are cu lucrul său volnică este a să da să o clironomisască la cel ce-a păzi și a urma daniei să o cauti la viață și după moarte cu cele orânduite în diată”. În urma judecății, Apostol a câștigat procesul.

Se judecau între ei și rude apropiate, și mai îndepărtate. Un astfel de proces a avut loc în 1669 între frații Iane Peveț și Gheorghită cu cumnatul lor Enache⁷. La baza conflictului a stat averea rămasă de la sora și respectiv soția Ileana. La 12 iulie 1669, boierii mărturisesc în acest proces că „... la moartea Ilenei, ea, cu limbă de moarte, denaintea duhovnicului popa Toader de la Sventi Nicolai și denaintea altor uliceni, s-au lăsat ea cu tot ce-au avut pre sama soțului ei, lui Enachi, precum au arătat și scrisoarea de danie de la soțul său, Ileana, făcută denaintea duhovnicului și denaintea a toată mahalaua, și scriu cu mare blăstăm cum nime din frații ei sau din rudele ei să n-aibă treabă la nimica cu rămășița ei fără numai soțul ei Enachi și cucoana lor, Stefana. Și iarăși mai scrie în zapis cum de să va cumva tâmpla moarte și cucoanei lor, frații ei și ruda ei tot să n-aibă treabă cu nimica fără numai soțul ei, Enachi. Și apoi s-au tâmplat cucoanei lor moarte și

⁷ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. 2, Acte interne (1661-1690), Ed. de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 2000, nr. 273, p. 245-246.

au rămas tot ce-au avut pre sama soțului ei lui Enache și după moartea lor i-au grijit de tot ce-au trebuit cum să cade creștinește⁸. Conform acestor mărturii, toată averea rămâne soțului ei.

Un caz de rezolvare rapidă a problemelor, apărute drept rezultat al întocmirii unui testament, a fost procesul intentat de Manolache Calmuțchi pe marginea testamentului întocmit la 9 decembrie 1809 de soția sa Zoița, fiica lui Ioniță Cerchez și a Tudorii⁹. Manolache era nemulțumit de conținutul testamentului și de faptul că în momentul întocmirii acestuia nu au fost respectate regulile și obiceiurile de perfectare a unor asemenea acte¹⁰. Structura testamentului Zoiței se înscrie în clișeele tradiționale de întocmire a unui testament: preambul, împărțirea bunurilor, prevederi referitoare la pomeniri, indicații, semnătura testatarului și semnăturile martorilor¹¹. Întocmirea testamentului este justificată prin faptul că omul nu cunoaște momentul morții: „De vreme ce ceasul cel mai de pre urmă al răsufării omului este necunoscut și însuși îngerilor neștiut...”. Însă cauza reală a întocmirii testamentului este starea foarte gravă a testatarii survenită în urma nașterii copilului: „naștere de proncu văzându-mă pe însă-mi în mare slăbiciune, pentru ca nu cumva să se întâmple fără deiată a veni în săvâșire...”,¹².

Testamentul este întocmit la voința Zoiței de către duhovnicul acesteia, Anastasie Boldișor, și de către sulgerul Constantin Leonardi, un prieten apropiat de familie. De față la întocmirea diatei a fost sora Zoiței, Ilinca, soția pitarului Vasile Coroi. Însă în momentul scrierii testamentului Manolache Calmuțchi, soțul Zoiței, lipsea de acasă. Când Zoița era în preajma nașterii, el era dus „...după interesuri neguțătoriilor sale”. Din acest motiv, Zoița își spune voința în fața duhovnicului Anastasie Boldișor și a sulgerului Constantin Leonardi. Testatara era conștientă de faptul că soțul ei, fiind încă tânăr, se va recăsători și ca mamă grijulie și iubitoare nu ar dori ca copiii săi să fie crescuți de o mamă vitregă într-o stare mai proastă decât în timpul vieții sale. De asemenea, testatara nu dorește ca averea ei să fie risipită. Zoița hotărăște împărțirea averii în trei părți: o parte - copiilor săi, o parte - fraților săi și o parte pentru „grija sufletului” său și a părinților. Epitropi sunt numiți frații Zoiței¹³.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Teodor Candu, Alina Felea, *Testamentul Zoiței Cerchez (Calmuțchi). Studiu de caz în „Revista de Istorie a Moldovei”*, 2007, nr. 2, p. 103-113.

¹⁰ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare ANRM), F.733, d.123, f. 9-10.

¹¹ Andreea Iancu, *Blestemul și binecuvântarea părinților (sec. XVIII-XIX)*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol.XXI, 2003, p.72, Violeta Barbu, „*Sic Morienur*”. *Discourse upon death in Wallachia during the Ancien Regime*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 1994, 1-2, Janvier-Juin, p. 116.

¹² ANRM, F.733, i.1, d.123, f. 9-10.

¹³ *Ibidem*.

Zoița moare pe 12 decembrie 1809, căci duhovnicul ei, ceva mai târziu, mărturisește că testatoarea a decedat la trei zile după întocmirea diatei¹⁴. La citirea diatei apar o serie de întrebări: de ce Zoița ca mamă iubitoare lasă copiilor doar a treia parte din avere? De ce nu este pomenit soțul ei măcar în calitate de episcop? Numeroase semne de întrebare își pune și Manolache Calmuțchi, care consideră că testamentul a fost întocmit cu încălcări, el însuși fiind nedreptățit. La 15 decembrie 1809, sus-numitul Manolache face plângere către mitropolitul Moldovei Gavriil Bănulecu-Bodoni și cere ca diata să fie examinată, iar duhovnicul prezent la întocmirea ei să fie interogat¹⁵.

În ziua următoare, în Dicasterie, Anastasie Boldișor, duhovnicul Zoiței, depunea mărturie pe marginea testamentului acesteia. Preotul mărturisește că, fiind duhovnicul Zoiței, a asistat la scrierea diatei, în care se cerea restabilirea bisericii din Bulbucani și dare pentru suflet la mănăstiri. La întrebarea de ce nu a fost pomenit în testament soțul Zoiței, deși printre rânduri se citește o afecțiune deosebită pentru el, preotul presupune că testatara se gândea că, însurându-se, soțul nu-i va îndeplini indicațiile. Preotul confirmă că creșterea copiilor a fost încredințată Ilincăi, surorii Zoiței. Pruncul nou-născut murise. Acest fapt nu i-a fost comunicat testatarei, pentru a nu-i agrava starea sănătății și așa destul de grea.

În procesul de perfectare a testamentelor trebuiau respectate anumite reguli încetățenite deja în practică, printre care și aceea ca testatarul să semneze personal diata, atunci când știe carte. În cazul cercetat, cu toate că testatara era știutoare de carte și era aptă de a-și semna diata, nu a făcut acest lucru. Faptul că a avut loc încălcare în procesul semnării testamentului îl indică însuși duhovnicul Zoiței. Fiind întrebat pe marginea problemei de procedură, Anastasie Boldișor confirmă că Zoița era în stare s-o facă, dar a refuzat, neexplicând motivul. Drept urmare, diata a fost semnată doar de Constantin Leonardi sulger¹⁶, care, propriu-zis, a și scris acest act.

La 20 decembrie 1809, Dicasteria cere sulgerului Constantin Leonardi să prezinte diata sau el însuși să dea explicații¹⁷. La 27 decembrie diata a fost prezentată și Dicasteria Exarhală cercetează legalitatea întocmirii testamentului Zoiței Cerchez¹⁸.

Dicasteria îi dă câștig lui Manolache Calmuțchi, argumentând că în cursul întocmirii diatei au fost depistate numeroase încălcări. Conform legislației, care urma pe cea bizantină, pentru ca diata să fie considerată validă, trebuiau

¹⁴ *Ibidem*, f. 5-5v.

¹⁵ *Ibidem*, f. 1-1v.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f.12-13v, 15.

respectate câteva cerințe, care sunt enumerate: 1. Diata urma să fie întocmită în prezența a 5 sau 7 martori care trebuiau să semneze și să întărească cu ștampile („cap.48, p.25, stih 1- în Pravilele împăratului Țarigradului”). În unele cazuri se permitea prezența a trei martori¹². Această cerință nu a fost îndeplinită. 2. Testatarul, fiind cărturar și având copii, era obligat să semneze singur și să împartă averea („cap.48, p.21, stih. 12”). Și această condiție a fost ignorată. 3. În cazul când testatarul nu are copii, soțul supraviețuitor va dispune de a patra parte din zestre sau avere lui („cap.49, z.2, stih4”). În cazul când are copii și testatarul decedează, epitrop asupra copiilor și averii rămâne a fi soțul („cap.49, z.2. stih5”)¹⁹. Nici această condiție nu a fost îndeplinită.

Ca urmare a cercetării circumstanțelor întocmirii testamentului și a depistării încălcărilor, diata a fost anulată, iar soțul Zoiței, Manolache Calmuțchi, a fost repus în drepturi. Putem afirma, deci, că a fost vorba de o escrocherie făcută de frați împreună cu duhovnicul și Constantin Leonardi, care, folosindu-se de lipsa soțului, au vrut să-l lipsească de avere.

În istoriografie se mai cunosc numeroase litigii legate de moștenirea testamentară. Printre ele le vom remarca pe cele dintre copiii lui Dimitrie Cantemir (1673-1723), domnul, și pentru averea lui Dimitrie Cantemir(1749-1820), fiul generalului Constantin Cantemir, nepotul lui Antioh Cantemir, domnul, și un litigiu mai mic, cu moștenirea lui Antioh (1708-1744), fiul lui Dimitrie Cantemir.

După cum se cunoaște, Dimitrie Cantemir, domnul, n-a indicat clar în testament cine este moștenitor principal. În legea din 23 марта 1714 introdusă de Petru I „Despre modul de moștenire a proprietății mobile și imobile” se spune: *“Cine are fii și dorește unuia dintre ei să-i dea imobilul prin diată, aceluia drept moștenire îi va rămâne. Ceilalți copii de ambele genuri vor fi înzestrați cu proprietate mobilă, pe care trebuie s-o împartă tatăl sau mama, atât fiilor, cât și fiicelor, câți sunt, conform voinței sale, în afară de cel care moștenește imobilul. Dacă testatarul nu va avea băieți, ci numai fete, va proceda la fel. Dacă însă nu se va decide pentru sine, atunci prin decret proprietatea imobilă va fi fixată în moștenire conform majoratului, iar proprietatea mobilă va fi împărțită în părți egale celorlalte”*²⁰.

Reieșind din această lege și bazându-se pe testamentul tatălui său, Constantin Cantemir va intra în conflict cu frații săi pentru a fi numit drept moștenitor al averii lui Dimitrie Cantemir. Situația s-a agravat și prin faptul că în litigiu s-a implicat mama vitregă, Anastasia Trubețkaia, care pretindea și ea la o parte din

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ О порядке наследования в движимых и недвижимых имуществах, în Российское законодательство X-XX вв.: в 9 т., Т.4. Законодательство периода становления абсолютизма, отв. ред. А.Г. Маньков, Москва, Юридическая литература, 1986, p. 295 -300.

moștenire. Imediat după moartea lui Dimitrie Cantemir, principesa Anastasia Trubețkaia, în baza legii din 1714, a cerut să i se dea a patra parte din bunurile imobile ale soțului ei. Copiii lui Cantemir au refuzat să recunoască orice drept al Anastasiei la moștenire, reamintind că, pe durata vieții, și-a luat partea²¹. Petiția Anastasiei a fost examinată de către Senat pe timpul lui Petru cel Mare, dar n-a fost satisfăcută. Însă imediat după moartea împăratului, prin ordonanța din 3 mai 1725, Senatul a decis să acorde văduvei partea solicitată. Deși ordonanța n-a fost executată, aceasta era deja o încălcare a condițiilor testamentului și a dus la mai multe procese între membrii familiei Cantemir²².

La 24 mai 1727, Constantin Cantemir s-a căsătorit cu Anastasia Dmitrievna Golițâna și prin intermediul noii familii, cu susținerea tatălui Anastasiei, i-a privat pe ceilalți frați de moștenire. Relațiile dintre frați au devenit foarte încordate și s-au îmbunătățit mult mai târziu. Matei, Șerban și Antioh au înaintat câteva plângeri cu referire la moștenire, în iunie 1728, apoi în august 1728, solicitând, în calitatea lor de cadeți, acordarea a o mie de gospodării. Însă în primul caz nu s-a luat nici o decizie, iar în al doilea, Senatul a întărit vechea dispoziție²³. În decembrie 1728, Constantin Cantemir a înaintat o cerere către împărat prin care solicita să fie desemnat unic moștenitor al domeniilor, conform testamentului lui Dimitrie Cantemir. Toate domeniile ce aparțineau lui Dimitrie Cantemir au fost confirmate ca aparținând primului născut Constantin, prin ucazul împăratului Petru II din 13 mai 1729, în urma raportului Consiliului secret Suprem²⁴. Abia în 1730, drept mulțumire pentru susținerea în complotul de palat, împărăteasa Anna Ioanovna i-a decorat pe cnejii Antioh, Matei, Serghei și pe principesa Maria cu 1300 curți țărănești în regiunile Nijegorodsk și Breansk²⁵.

Constantin a intrat în conflict și cu mama vitregă. În momentul când Constantin Cantemir a primit majoratul, a refuzat să-i dea Anastasiei Trubețkaia partea din averea imobiliară, stabilită de Senat și aflată în litigiu. Totodată a intentat un proces în Colegiul de Justiție referitor la pretențiile nefondate ale prințesei Anastasia²⁶. Conflictul a continuat în 1736, când Anastasia Trubețkaia a hotărât să se căsătorească cu principele Ludwig Wilhelm de Hessen-Homburg și avea nevoie de bani să achite datoriile mirelui. Anastasia s-a adresat împărătesei cu rugămintea de a se revedea hotărârile anterioare privitoare la moștenirea lui Dimitrie Cantemir și de a-i acorda a patra parte din averea imobilă.

²¹ Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1924, p.159-160.

²² *Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită*. Ediție îngrijită de L. Ivanov, Iași, 2005, p. 48-49.

²³ Д. А. Корсаков, *Из жизни русских деятелей XVIII века*, Казань, 1891, p.230-232

²⁴ *Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită*, p. 48- 49.

²⁵ Ștefan Ciobanu, *Op. cit.*, p.159-160.

²⁶ Д. А. Корсаков, *Op. cit.*, p.230-232.

Acțiunea civilă era intentantă lui Constantin, ca deținător de majorat. În urma cercetării s-a constatat că până la 1729 toți copiii lui Cantemir au dispus de avere și atunci acțiunea civilă a fost intentată tuturor copiilor²⁷. Între timp, în 1730 a fost anulat majoratul și a intrat în vigoare Așezământul din 1649, conform căruia văduva putea să primească o pătrime din averea mobilă și a șaptea parte din averea imobilă a decedatului soț. În instanța superioară de judecată s-a hotărât că Constantin Cantemir urma să fie privat de moșii și trebuia să-i plătească Anastasiei 35000 ruble. Până la plata impozitelor, moșia Cantemireștilor a fost scoasă la vânzare²⁸. La 30 iulie 1730, Cabinetul de Justiție a încheiat acțiunea, recunoscând dreptul principesei Trubețkaia la a patra parte de avere și refuzându-i la dreptul părții din veniturile fraților Cantemir. Cercetătorul Maikov, aducând drept argument corespondența lui Antioh Cantemir, presupune că acesta ar fi măgulit-o pe principesă prin obiecte de galanterie și prin comportamentul său, de aceea Anastasia a fost binevoitoare cu Antioh, Serghei și Maria, dar neînduplecată față de Constantin²⁹.

Conflictul a reapărut în 1740, când cneazul Constantin a hotărât să-și vândă toate moșiile, răzgândindu-se apoi și cerând o gramotă de confirmare asupra moștenirii părintești. Deși Antioh, pentru potolirea spiritului, a propus fraților să cedeze, Matei, Șerban și Maria au fost de altă părere. Antioh a fost nevoit să ceară drepturile de majorat³⁰. Însă la 31 martie 1744 cneazul Antioh Cantemir a decedat de hidropizie în piept³¹.

În al doilea caz, a fost intentat un proces din partea boierilor Compini (Câmpeneanu-n.n.) și cnejii Șahovski împotriva contesei Bulgari, moștenitoarea colonelului Dimitrie Cantemir. Palata Civilă Ucraineană a respins cererea boierilor Compini în satisfacerea intentării unui proces, dar acțiunii intentate de cnejii Șahovski i-a dat curs, calificând-o drept argumentată și ca având drept de a dispune de o parte din avere, totodată și ei fiind obligați să plătească partea cuvenită din datoria făcută de testatar. Această decizie a fost evaluată de ministrul de Justiție și confirmată de Înaltul Regulament întărit de Comitetul de Miniștri.

Plângerile contesei Bulgari, a cnejilor Șahovski și a boierilor Compini au intrat în examinarea Senatului Guvernator. Urmău să se examineze următoarele subiecte:

²⁷ *Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită*, p. 49-50.

²⁸ Despre conflict a se vedea L.Maikov, *Prințesa Cantemir*, în *Prințesa Cantemir*, p.81-85; *Dinastia Cantemireștilor, secolele XVII-XVIII*. Coord. și redactor științific acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2008, p. 458-461.

²⁹ L. Maikov, *Op. cit.*, p. 84-85.

³⁰ И. И. Шимко, *Новые данные к биографии князя А. Д. Кантемира*, СПб., 1891, p.52-53.

³¹ *Ibidem*.

- a) Dreptul cnezului Cantemir de a întocmi testament și de a lăsa prin testament moșia ce i-a revenit de la mama;
- b) argumentele nefondate ale cererii cnejilor Șahovski;
- c) confirmarea testamentului lăsat în favoarea contesei Bulgari;
- d) chestiunea datoriei indicate în testament.

În ce privește pretențiile cnejilor Șahovski, s-a constatat că mama lor, Anastasia, fiind nepoată de frate a mamei lui Constantin Cantemir, îl declara pe tatăl său bolnav mintal, și deja fusese în proces pentru partea de moșie. În judecată, din mărturiile fratelui decedatului Fiodor Passec, generalul Piotr Passec, s-a constatat, că Anastasia este fiica nelegitimă a văduvei generalului Streșnev, care s-a căsătorit cu Fiodor Passec la 7 ani de la nașterea Anastasiei. Pentru a-și confirma spusele, generalul a prezentat o scrisoare a fiului lui Streșneva, conform căreia principesa Anastasia Șahovskaia s-a născut în 1754, fiind anexată și adeverința din Consistoria Duhovnicească a Sankt-Peterburgului despre cununia doamnei Streșneva cu Fiodor Passec la 7 noiembrie 1760. În urma dovezilor sus-menționate și având ca bază articolul 280 al capitolului 10 din Așezământ (Ulojenie), în care scrie că copiilor de la concubine nu li se dau parte de moșie, Palata Civilă din Smolensk i-a refuzat în acordarea părții de moștenire. Șahovskaia a făcut apel la această hotărâre în Senatul Guvernator. La 2 octombrie 1802, Senatul s-a expus pe marginea chestiunii, confirmând hotărârea judecătii din Smolensk și amendând-o pe apelatoare. La 17 ani după proces, fiii acestei Anastasiei iarăși aveau pretenții la moșie. Dar au aflat în judecată că mama lor în 1773 era deja căsătorită, iar din 1772 și-a procurat o moșie, ceea ce venea în contradicție cu datele prezentate de Șahovski, fiindcă dacă s-ar fi născut de la Fiodor Passec, ar fi avut respectiv 11 și 12 ani, ceea ce era imposibil. La 11 ani nu putea avea drept de a cumpăra moșie. Și în rugămintea de apel Anastasia a indicat că are 50 de ani și e în casatorie de 30 de ani. Confruntând datele ei cu datele feciorilor, s-a constatat că în 1802 avea 48 ani, deci aproape 50. Fiii insistau că, conform legii, dacă au trecut câteva decenii după moartea părinților e interzis de a arăta nelegitimitatea provinienței copilului.

Dar conform prevederilor legislației ruse și anume la art. 90 din volumul X al Codului, care se referă la copiii născuți după căsătorie, copiii născuți înaintea încheierii căsătoriei, chiar dacă au fost crescuți în casă, n-au nici un drept la moștenire³². În hotărârea judecătii din Smolensk și a Senatului mama lor a fost declarată copil nelegitim, care nu s-a folosit de termenul legal de 10 ani pentru a demonstra că e fiică legitimă. Contesei Bulgari i s-a confirmat dreptul la moștenirea averii lui Dimitrie Cantemir³³.

³² Записка по делу о имени князя Кантемира, Москва, 1835, p. 5-7.

³³ *Ibidem*.

În ce privește moștenirea lui Antioh Cantemir, s-a ajuns la conflict, care s-a soldat cu rezolvarea în judecată. Conform prevederilor testamentului lui Antioh, Maria Cantemir urma să primească serviciile de masă din argint care îi aparținuse lui Antioh în valoare de 9000 ruble. În timpul aducerii acestora în Peterburg au fost date spre păstrare prințului Constantin Cantemir, care a refuzat să le restituie surorii. În iarna lui 1747 prințul a decedat, dar pe parcursul încă a câțiva ani Maria n-a intrat în posesia moștenirii³⁴.

Un alt mare proces a fost cel în baza testamentului lui Manuc-Bei, care a avut urmări pentru familia fiicei sale Pemba. Procesul s-a desfășurat în Basarabia, la acel moment încorporată în Imperiul Rus, și a durat câțiva ani. La 31 octombrie 1822, în Judecătoria civilă regională a Basarabiei din partea episcopilor averii consilierului de stat Manuc-Bei, consilierul de stat Nedoba și clucerul Burda a parvenit cererea de a înregistra în cartea de acte testamentul lui Manuc-Bei³⁵. Ei au prezentat testamentul elaborat în limba armeană la 19 iulie 1815 în Kronștadt, semnat personal de Manuc-Bei, cu traducerea în limba rusă. Diata a fost certificată de Grigorie, Arhiepiscopul armenilor din Basarabia. Testamentul urma să fie deschis în prezența soției lui Manuc, Hanuma, a tatălui ei, Haduș Arutiun, și Asvadur, precum și a unei persoane din partea Guvernului Rus, numit de către împărat³⁶. Pentru a înregistra un document în limba armeană a fost invitat preotul armean Harutiun³⁷. Acest testament a cauzat câțiva ani de litigiu între moștenitori. A doua oară Manuc-Bei s-a căsătorit în 1794 cu Maria, fiica lui Hagi Haritiun³⁸. Manuc-Bei a decedat la 20 iunie 1817³⁹. El a fost înmormântat în pridvorul bisericii armenice din Chișinău. După Manuc-Bei a rămas văduva, Mariam (în testament e numită Hanuma), și șase copii: doi băieți și patru fete. Din testament, din documente de arhivă și studii, am identificat numele lor: Murad (în documente Murat, Ivan, Ioan) și Feriat (în documente Grigore, Feriad⁴⁰), Mariam (în documente Maria), Pemba (în documente Kaniane, Keiani, Gaiane, Gayrana⁴¹), Gadara (în documente Gadiria, Gatera, Ecaterina) și Tebera (în documente Ghebera)⁴².

³⁴ *Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită*, p.197.

³⁵ ANRM, F.37, i.2, d.354, f.2.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ S.Ionescu, *Manuc-Bei zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1976, p.26.

³⁹ Cauza morții n-a fost clar fixată, ceea ce a dat naștere la o serie de presupuneri.

⁴⁰ ANRM, F.37, i.2, d.521, f. 138.

⁴¹ În cererea episcopilor moșiei din 28 aprilie 1824 este numită Gairana, a cărei testament Mariam cere să fie distrus. ANRM, f.37, i.2, d.521, f.168-169.

⁴² *Ibidem*, p. 226.

Pemba (Kaniani) s-a căsătorit cu Iacob Melekterabov (tot el Avitisyan-n.n.)⁴³. În arhiva domnului Prunku T., cercetătorul Gh. Bezviconi a depistat o scrisoare a Arhiepiscopului Grigorie Zakharyan de la Chișinău, adresată lui Asvadur Avedov, datată cu 22 ianuarie 1822. În ea Arhiepiscopul îi comunică că a aflat din scrisorica primită de la văduva lui Manuc-Bei că fiica ei, Pemba, se căsătorește duminică, în ziua de Sfântul Serghie, cu Akob-Aga. Văduva solicita lui Avedian, ca unui bun prieten, să-l urmărească pe Melekterabov, pentru că îl bănuiește pe viitorul ginere în rele intenții, având în vedere bogăția unei tinere fete. Arhiepiscopul s-a angajat să clarifice cu Patriarhul Constantinopolului dacă Iacob a fost căsătorit anterior și de a clarifica alte aspecte⁴⁴. Scrisoarea și alte documente în mod clar arată atitudinea negativă a văduvei față de viitorul ginere. Deși nu negăm existența acestei scrisori, este discutabilă datarea ei. Fără îndoială, aceasta trebuia să fie scrisă mai devreme. În continuare vom prezenta documente din care reiese faptul că scrisoarea ar putea fi scrisă până în ianuarie 1820.

Iacob Melekterabov depune o cerere în adresa Judecătoriei civile regionale a Basarabiei, în care declară că s-a căsătorit cu Kaniani la 30 luni după moartea lui Manuc-Bei⁴⁵. În decizia Curții judiciare Orhei din 29 octombrie 1824 se spune că după căsătorie, la 6 februarie 1820, Melekterabov a semnat un contract cu mama soției în dreptul de a gestiona moșia Hâncești, până la maturitatea lui Murad. Pentru muncă, Iacob urma să primească 7000 de lei. Pembei trebuiau să-i cumpere o moșie lângă Odesa în valoare de 100 de mii, conform testamentului lui Manuc, iar 50 mii urmau să-i fie acordate din profituri⁴⁶. Din petiția epitropilor moșiei lui Manuc-Bei și a lui Murad, fiul lui Manuc-Bei către împărat, constatăm că Melekterabov a administrat moșia din 22 martie 1820 până în 22 august 1822⁴⁷. Prin urmare, Pemba și Iacob s-au căsătorit până la 6 februarie 1820.

La căsătorie, Kaniani nu a primit zestre. La 12 octombrie, apoi la 14 noiembrie 1823, Pemba și-a întocmit diate. Testamentul din 14 noiembrie era secret, scris de testatar, întărit de ștampilă și de martori.

După o boală îndelungată, la mai puțin de patru ani de la căsătorie, la 3 februarie 1824 Kaniani a decedat și a fost înmormântată în biserica armeană.

---

⁴³ ANRM, F.37, i.2, d.1025, f.1.

⁴⁴ G.Bezviconi, *Manuc-Bei*, ed.II, Chișinău, 1938, p. 46.

⁴⁵ ANRM, F.37, i.2, d.521, f. 160.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 139.

⁴⁷ Cererea e datată cu 6 octombrie 1832. Epitropii și Murat îl învinuiesc pe Melekterabov de ascunderea a 69163 lei și 34 parale ANRM, F.37, i.2, d.1025, f.17.

Potrivit testamentului, 140 de mii de lei Pemba îi lăsa soțului, iar 10 mii de lei –mamei și fraților⁴⁸.

La 30 mai 1824, Iacob Melekterabov a depus o declarație în instanță și a cerut începerea anchetei în vederea îndeplinirii condițiilor testamentului⁴⁹. Prin decretul împăratului, Judecătoria din Orhei a fost obligată să investigheze cazul domnului Melekterabov urgent, fără să aștepte, pentru a nu-i provoca daune morale. Cererea mai era semnată de către consilierul Krupenski, secretarul Chirică și Nikolog⁵⁰.

La 31 mai 1824, Melekterabov a depus o altă declarație în instanță, explicând circumstanțele cazului. Manuk - Bei a lăsat ficelel câte 150 mii lei, dintre care de 100 mii trebuia să se cumpere moșii, iar 50 de mii urmau să fie dați bani cheș. După 30 de luni de la moartea lui Manuc (undeva în ianuarie 1820 – n.n), Melekterabov a cerut banii dați drept zestre Pembei. Dar epitropii au răspuns că de banii respectivi s-a cumpărat moșia Hâncești. Nedorind să intre în conflict cu rudele soției sale, Melekterabov a decis să aștepte și să se mulțumească cu procentele⁵¹.

La 11 iunie 1824, consilierul colegial Sturza, mareșal al nobilimii din Basarabia, confirmă faptul că una dintre ficele lui Manuc, și anume Kiana, fiind bolnavă, în ianuarie 1824 a întocmit o diată și i-a cerut s-o păstreze pe timpul vieții, iar după moartea ei – s-o dea citirii în adunarea nobililor din Basarabia⁵². Imediat după această declarație au fost înmanate două citații, cu numărul 1968 lui Melekterabov și 1969 - epitropilor lui Manuc, cu un comentariu că în termen de cincisprezece zile sunt obligați a se prezenta în instanță⁵³. La 26 iunie, Iacob Melekterabov va trimite judecătoriei testamentul Pembei în original, solicitând confirmarea în scris a primirii acestuia⁵⁴. Epitropii lui Manuc răspund Judecătoriei ținutale Orhei că nu recunosc legitimitatea petiției și a pretențiilor lui Melekterabov, sub motiv că familia Melekterabov n-a avut copii⁵⁵. În iulie 1824 au fost audiați martorii: reprezentantul Judecătoriei civile regionale a Basarabiei, consilier de stat Piotr Vasilisov, și reprezentantul Consulatului austriac Iosif Lukaszewicz⁵⁶. Testamentul putea fi emis în diverse situații, de aceea, mai

⁴⁸ ANRM, F.37, i.2, d.521, f.6-6v.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 2-2v.

⁵¹ *Ibidem*, f. 6-6v.

⁵² *Ibidem*, f. 19.

⁵³ *Ibidem*, f. 24-25.

⁵⁴ Semnează în manieră franceză Jacques de Melikterabov. ANRM, F.37, i.2, d.521, f. 27-28.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 29-30.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 44, 262.

ales în cazul când testatorul era necărturar, prezența martorilor era o condiție obligatorie. Martorii au rolul-cheie în procesul de autentificare sau confirmare a veridicității și valabilității testamentului. În cazul contestării diatelor, martorii erau obligați să depună mărturie. Deosebit de important acest fapt era în cazul în care testamentul era în formă orală și numărul de martori prezenți nu era suficient. Testamentul Pembei a fost contestat de către rudele ei, de aceea a fost urmată procedura legală de confirmare a testamentului. Fiind interogați, martorii au comunicat că în dimineața de duminică, ianuarie 20, 1824, angajatul lui Melekterabov Ilia Malter, la cererea doamnei Pemba Melekterabov, l-a invitat pe reprezentantul Curții Penale Regionale, consilierul de stat Piotr Vasiliov, să-l viziteze seara⁵⁷. În aceeași seară, Vasiliov, împreună cu reprezentantul Consulatului austriac Iosif Lukaszewich, a vizitat familia Melekterabov. După schimbul de salutări, d-na Melekterabova a scos din haine o hârtie. În limba turcă, iar pentru domnul Lukaszewicz, în franceză, Pemba Melekterabov i-a informat că acest document este scris de ea personal și le-a solicitat semnăturile în calitate de martori. La început, invitații au refuzat să semneze, spunând că nu cunosc limba armeană. Atunci doamna Melekterabova a explicat că este testamentul elaborat de ea și că-i roagă să semneze. La o examinare atentă a actului, martorii au observat trei părți: un text în limba armeană, urmat de textul în limba franceză, semnat de postelnicul Schin, și mai sus de rânduri - un sigiliu de ceară cu litere P M G. În același timp, doamna Melekterabov le-a cerut să păstreze secretul până la timpul potrivit. Consultându-se și găsind testatoarea în deplinătatea facultăților mintale (care era o condiție necesară pentru întocmirea testamentelor – n.n.), Vasilov și Lukaszewicz au decis să îndeplinească rugămintea Pembei și au semnat testamentul⁵⁸.

La 24 iulie 1824, Melekterabov a scris o plângere în instanță, susținând faptul că epitropii n-au prezentat nici o dovadă în afară de testamentul lui Manuc-Bei⁵⁹. După 6 zile, epitropii răspund că în momentul întocmirii testamentului Manuc-Bei dispunea de bani, dar apoi a cumparat Hânțești (Gancești), apoi familia s-a cheltuit pentru înmormântare și restul de bani nu a fost suficient nici pentru a achita datoriile⁶⁰. De asemenea, după redactarea testamentului, lui Manuc-Bei i s-a născut încă un fiu. Moartea subită l-a împiedicat pe Manuc-Bei să scrie un alt testament, care l-ar include pe al doilea fiu, și i-ar plăti datoriile. O vaduvă cu copii nu poate rămâne fără întreținerea zilnică, iar contractul încheiat între Miriam și Iacob Melekterabov nu era valid. Un alt argu-

---

⁵⁷ *Ibidem*, f. 201.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 68-71

⁶⁰ *Ibidem*.

ment a fost faptul că în momentul morții în casă nu s-a găsit suma de 96000 lei, astfel dorința lui Manuc-Bei nu poate fi executată. Însă Melekterabov la 26 august a prezentat inventarierea averii lui Manuc-Bei, dovedind faptul că bani au fost⁶¹. Relațiile dintre soacră și Melekterabov se acutizează și mai mult după declarația văduvei lui Manuc, Mariam, că proprietatea celor două fiice decedate îi aparține. De asemenea, Mariam Manuk cerea să se distrugă diata Pembei, sub pretextul că a fost redactată fără ca ea să fie înștiințată⁶². Iacob Melekterabov susținea că soacra a avut o relație tensionată cu fiica și după căsătorie Pemba a fost la întreținerea totală a soțului. Potrivit lui, mama n- a ajutat fiica în timpul vieții sale. El o acuza pe soacră, că împotriva voinței fiicei ei a cheltuit 104 mii lei pentru achiziționarea diferitor lucruri de la Constantinopol, și pentru 43 750 lei a cumparat din Sankt-Petersburg mai multe șaluri, depozitate în lăzi⁶³. De asemenea, primii epitropi au recunoscut drepturile Pembei și ale lui Iacob, plățile de dobânzi pentru primul an fiind achitate⁶⁴. Potrivit deciziei Judecătoriei Orhei din octombrie 29, 1824, moștenitorul lui Manuc-Bei și tutorii sunt obligați să plătească lui Melekterabov 140000 lei, conform testamentului⁶⁵. Petiția de apel a fost depusă de către epitropi în decembrie 4, 1824⁶⁶.

Un an mai târziu, pe 24 octombrie, văduva lui Manuc-Bei, prin mandatar, a apelat la secretarul de gubernie Franz Gayddik. Ei și-au exprimat nemulțumirea față de decizia instanței din 24 octombrie 1824. Mariam a declarat că ginerele ei, consilier al Curții din Hamburg, Agop Avidisyan, și-a schimbat numele în Malektorabov, ceea ce înseamnă "Colonelul care deține stăpânire asupra Universului." Ea l-a acuzat că îi bătea fiica și că el este vinovat de moartea fiicei⁶⁷.

Conflictul a continuat și peste câțiva ani. La 19 martie 1827 ancheta a constat că administratorii au mințit cu privire la data de depunere a recursului⁶⁸.

La 27 august 1829, în Judecătoria civilă regională a Basarabiei a fost recepționat un raport de la judecătoria Orhei despre recuperarea de la moștenitorul lui Manuc a banilor în favoarea lui Melekterabov pentru o parte din moștenire. Conform contractului încheiat pe trei ani și trei luni, lui Melekterabov îi datorau 35000 lei, plus 19249 de lei și 30 parale pentru administrarea moșiei. Însă în ziua numită de instanță la 26 august 1829, epitropii averii lui Manuc- Maiorul Deleani și Dr. Zucker nu au fost prezenți⁶⁹. Mai târziu, în decembrie 1829, ma-

⁶¹ *Ibidem*, f. 80-81.

⁶² *Ibidem*, f. 82-83.

⁶³ *Ibidem*, f. 86 v.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, f.198.

⁶⁶ *Ibidem*, f.170.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 187-189v.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 288.

⁶⁹ ANRM, F.37, i.2, d. 1025, f.1.

iorul și cavalerul Piotr Artemievici Deliani, consilier principal, Cristofor Aki-movici Lazarev, Dr. Ivan Zucker, și fiul lui Manuc, Murat, au scris o petiție către împărat, prin care informează că au primit două citații: 1) 10 august 1829, să apară în instanța de judecată la 26 august și 2) 3 septembrie 1829. Nu au fost prezenți la ședința de judecată pe motive obiective: ciuma. Localitatea Hâncești a fost încercuită și pusă sub carantină. Carantina a fost ridicată numai pe 19 decembrie 1829. În același timp, Deliani era plecat la Herson, iar ceilalți epitropi erau bolnavi. Ei solicitau retragerea cazului din Palata civilă din Basarabia și reexaminarea acestuia⁷⁰. La 7 februarie 1830, petiția a fost examinată și s-a decis ca acest caz să fie reanchetat, pentru investigații suplimentare, precum și posibilitatea de apel pentru ambele părți implicate în conflict⁷¹. Raportul privind audierea în Judecătoria civilă regională a Basarabiei a fost primit în februarie 20, 1830⁷².

La 4 decembrie 1831, Melekterabov a intentat un nou proces împotriva epitropilor și orfanilor proprietarului Manuc-Bei⁷³. La 24 februarie 1832, Judecătoria ținutului Orhei a raportat Judecătoriei civile regionale a Basarabiei că, în conformitate cu Decretul din această instanță din februarie 2, 1832, a obligat epitropii moșiei Manuc-Bei de a plăti 140 de mii de lei, cu dobânda cuvenită⁷⁴.

Întocmirea testamentului era un pas important în viața fiecărei persoane, aceasta însemnând întocmirea bilanțului vieții sale și transmiterea averii moștenitorilor. De aceea, pentru a se putea aplica toate cerințele din testament, acesta urma să fie întocmit clar și cu urmarea tuturor cerințelor. Neîndeplinirea unora dintre ele duceau la intentarea proceselor și declanșarea conflictelor din cadrul familiei. Cazul testamentului Zoïței Cerchez (Calmuțchi) reprezintă un exemplu clar și cert că testamentul trebuie să fie întocmit în conformitate cu toate rigorile legale cerute, căci în caz contrar își pierde valoarea sa juridică și este anulat. Din contra, cazul familiei Manuc-Bei arată că prevederile expuse clar, întărite de semnăturile martorilor și cea a testatorului au deplină putere juridică și urmează a fi îndeplinite indiferent de atitudinea și poziția celor nemulțumiți de aceste prevederi.

---

⁷⁰ *Ibidem*, f. 3-3v.

⁷¹ *Ibidem*, f. 5, 9.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ ANRM, F.37, i.2, d. 1208, f.1.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 14-14v.

DEMOGRAPHIC AND BEHAVIOURAL PERSPECTIVES ON THE NINETEENTH-CENTURY CHOLERA EPIDEMICS IN TRANSYLVANIA

Ioan Bolovan

Abstract: *Raportul societate-epidemii-catastrofe naturale a reținut atenția istoriografiei contemporane printr-un interes biologic, demografic, social, și nu în ultimul rând, mental, datorită multiplelor implicații asupra populației. Istoria populației Transilvaniei în epoca modernă nu a fost ocolită de impactul negativ al epidemiilor de holeră, de aceea comportamentul demografic și mental, dinamica populației provinciei în cursul secolului al XIX-lea a cunoscut variații mai ample sau mai puțin sesizabile. În Transilvania s-au manifestat mai multe epidemii de holeră, în 1831-1832, 1836, 1848, 1855, 1866 și 1872-1873, aceasta din urmă fiind cea mai virulentă din întreaga epocă modernă. Pentru a sesiza mai bine amploarea ultimei mari epidemii de tip medieval, precizăm că din populația totală a Transilvaniei s-au îmbolnăvit 2,18% și au decedat 0,88% (22.053 de persoane).*

Alimentația deficitară, muncile obositoare, alcoolismul, locuințele insalubre și aglomerarea mai multor membri ai familiei într-o încăpere, ignoranța, analfabetismul cronic, imposibilitatea pentru cei mai mulți țărani de la sate și săraci de la orașe de a-și procura medicamente au fost numai câteva cauze care au generat o mortalitate excesiv de mare procentual la clasele sărace comparativ cu nobilimea sau categoriile sociale înstărite. Nici acestea din urmă nu au fost menajate de holeră, existând cazuri de decese chiar în rândul marilor familii nobiliare, însă posibilitățile acestora de a se proteja împotriva epidemiei (inclusiv refugiul la vreun castel de la țară, mai izolat) erau mult mai numeroase. Atenția oficialităților s-a concentrat mai ales asupra măsurilor de proflaxie internă, pe teritoriul Transilvaniei, o suită de circulare și instrucțiuni fiind menite să prevină populația asupra cauzelor și simptomelor bolii, tratarea ei și, nu în ultimul rând, menținerea unui climat social adecvat pentru evitarea tensiunilor și tulburărilor care ar fi putut degenera în violență. Comportamentul, mentalitatea elitelor transilvănene (conducătorii provinciei, cadrele administrative, doctorii etc.) s-a încadrat în ceea ce s-a putut constata și în alte țări, respectiv evoluția de la organizarea informației la lupta antiepidemică efectivă.

Privind retrospectiv și succint cele 6 epidemii de holeră care s-au succedat în spațiul ardelean între 1831-1873, putem avansa ipoteza că în ciuda nivelului ridicat al mortalității generale cu ocazia manifestării bolii, evident și în anii imediat următori încetării ei, dinamica populației Transilvaniei nu a fost afectată în mod decisiv decât pe termen scurt. De fiecare dată, mortalitatea a intrat într-o vizibilă diminuare după încetarea epidemiilor, iar nupțialitatea și natalitatea au cunoscut creșteri substanțiale, ceea ce a permis refacerea echilibrului demografic. Firește, holera și consecințele ei au adus modificări consistente în ceea ce privește repartizarea populației pe grupe de vârstă, stare civilă etc. Oricum, epidemiile de holeră nu au zdruncinat atât de violent societatea ardeleană, așa cum au făcut-o epidemiile de ciumă din Evul Mediu, care au cauzat local și regional adevărate depopulări.

Nu în ultimul rând, holera a generat noi atitudini și reacții comportamentale, discursul elitei asupra bolii și poziția autorităților cunoscând metamorfozări interesante. Dacă până în secolul al XIX-lea prevala concepția teologică a originii epidemiilor, această explicație s-a redus drastic în secolul al XIX-lea, în timpul epidemiilor de holeră prevalând un discurs cu precădere medical, difuzat prin circularele guberniale, broșurile publicate cu sprijinul autorităților, articolele de presă etc. Noua viziune explicativă asupra holerei, preponderent rațională, era impregnată pe alocuri cu accente sociale și morale, boala fiind interpretată uneori și ca pedeapsă divină pentru cei murdari și păcătoși sufletește, ca un rezultat al unor carențe grave (dar remediabile) de igienă și sanitație. Firesc, revine mereu îndemnul la cumpătare, la conduită ireproșabilă atât fizic, cât și moral. Sensibilitatea populară tradițională a fost și ea erodată de abundența informațiilor științifice difuzate pe toate canalele (circulare ale autorităților administrative și ecleziastice, activitatea de profilaxie a medicilor intensificată în timpul epidemiilor, presa etc.), fără a fi eliminate în totalitate practicile magice și superstițiile.

Keywords: demographie, epidemic, cholera, Transylvania.

Cuvinte-cheie: demografie, epidemie, holeră, Transylvania.

Contemporary historiography has devoted considerable attention to the rapport between society, epidemics, and natural catastrophes, particularly from the standpoint of their biological, demographic, social and mental implications for the population. The history of Transylvania's population in modern times has not been bypassed by the negative impact of the cholera epidemics, which, during the nineteenth century, entailed more extensive or less noticeable variations in the demographic and mental behaviour, and in the population dynamics in the province. In this study we shall emphasise the direct and the indirect demographic consequences, as well as the behavioural responses of Transylvania's inhabitants who were faced with the assault of these destructive factors. At both an individual and a collective level, diseases and

natural catastrophes generated an acute sense of insecurity in Transylvania, especially since the traditional Transylvanian society was prevalently rural (for example, in 1850, the rural population of Transylvania represented 93.5%, while in 1900, it amounted to 88% of the total population in the province)¹.

The cholera epidemics left the most visible demographic and mental imprint upon the Transylvanian society in the nineteenth century, because of their virulence at the level of their immediate casualties, but also given their rapid transformation of physical human appearance in the victims. From the very beginning we ought to mention that these epidemics affected all the components of the population's natural growth, such as mortality, nuptiality and natality. In other words, the epidemic shock produced a disruption in both the numbers and the structure of the population. The immediate victims of the epidemics left behind broken homes, a diminished percentage of married couples, and an increased rate of widows and widowers. As concerns the nuptiality phenomenon, aspects exceeding the frameworks of classical patterns emerged in the wake of the epidemics: for instance, there was an increased occurrence of palingamy, that is marriages in which at least one of the spouses was a widow or a widower. Naturally, the rates of birth and death entered a genuine, avid "race," since after the cessation of the epidemics, the number of births registered a sharp increase.

The first outbreak of cholera in Transylvania, like those across the entire European continent, occurred throughout the year 1831 and at the beginning of 1832. Despite its virulence in Hungary or in Central and Western Europe, the 1831 cholera was not so serious in Transylvania as the others that followed. It erupted in uneven bouts of time across the province, being encountered in various administrative units from mid-July 1831 to mid-January 1832. Of the 3,629 people who fell prey to cholera, 2,193 recovered and only 1,436 died, which represented 39.6% of the total of those afflicted by the disease². While in 1831-1832, the cholera routes mostly avoided the Transylvanian principality, the cholera epidemic of 1836 proved to be much more devastating. According to the information centralised by the Gubernium of Transylvania, in the few summer months when it manifested with the utmost intensity, 34,707 people fell ill and 9,339 passed away, which meant 26.9% of those contaminated³. Despite the increased number of victims compared with 1831-1832, the new epidemic wave of 1836 found, it seems, both the authorities and the populace much more prepared to defend themselves against cholera, as evidenced by the lower proportion of casualties out of the total number of people infected. Significant in this regard is the fact that the

---

¹ Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 77.

² Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, București, 2002, p. 98.

³ Magyar Országos Levéltár (Hungarian National Archives, Budapest), Fond 58, file 15, f. 491.

decades preceding the 1848 revolution witnessed an increase – true, not a spectacular one – in the number of hospitals, doctors, pharmacists, and the staff who during the epidemics engaged in staving off the harmful effects of cholera. Thus, between 1807-1845, the number of hospitals in Transylvania increased from 2 to 12, that of the doctors from 57 to 69, and of the pharmacists from 54 to 70⁴.

The next onslaught of the cholera epidemic in the province occurred in the summer of 1848, concurrently with the revolutionary events that were then in full swing. Although the mobility of the population and of the combat forces during the months of July-December 1848 might have been expected to lead to a greater expansion of cholera, it was quite limited, the number of victims recorded amounting to about 1,000 people⁵. Shortly after the end of the 1848 revolution, the province had to face the negative effects of the cholera epidemic of 1855. Even if the cholera epidemic was not so virulent in the principality, where only 1,049 deaths were recorded⁶, it nonetheless disrupted the normal growth of the population in Transylvania, given its deleterious aftermath, since it was generally associated with the Crimean War and everything that this conflict meant for the Austrian monarchy in general and for the Transylvanian area in particular (mass mobilisations, military units passing through the province, requisitions, etc.) After the disappearance of the causes that had generated the demographic crisis from 1853-1855, the phenomenon of mortality tended to be on the wane, but not for long, because in 1858 it soared again, without, however, reaching the level of the previous years. Perhaps to this had also contributed the great floods of 1857, along the Mureş and the Târnave rivers, which lowered the agricultural production and unleashed a protracted state of starvation in very many villages⁷.

A further mortality crisis started in the province during the second half of the seventh decade, marking a gradual increase in the death rate between 1866 and 1868. Like in the previous outbreaks, cholera was first detected in mid-summer, on 18 July, and was finally eradicated on December 28, 1866. The firm intervention of the Transylvanian Gubernium, through the instructions issued on 17 and 20 September 1866, limited the negative effects of diseases, both the epizooty and of cholera. Thus, the total number of casualties due to the cholera epidemic was only 1,841 people, from a to-

---

⁴ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690-1847*, București, 1995, p. 756.

⁵ Ioan Bolovan, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1848 în Transilvania, în Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coord. Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Cluj, 1994, p. 167.

⁶ Weszelovski Károly, *Statisztikai tanulmányok kazánk közegészségi állapotára felett*, Budapest, 1875, p. 41; J. Frater Zsuzsa, *Az 1855 évi kolerajárvány Magyarországon*, Budapest, 1980, p. 37-38.

⁷ Simion Retegan, *Mutații economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul veacului al XIX-lea. 1848-1867*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", 1978, 21, p. 197.

tal of 5,311 patients (i.e. 34.6% of those infected died)⁸, but its effects continued to be felt over the following years, when mortality was on the increase.

In Transylvania, the eighth decade stood out through the sheer scale of the mortality crisis, with effects that had never been encountered before during the entire period under consideration. It is not by chance that demographic historians speak of a demographic “catastrophe” in order to best express the dimensions of that crisis. The rising number of fatalities, from 85,963 in 1871 to 90,166 in 1872, and then to 125,459 in 1873⁹, was due to both poor harvests and the diminishing agricultural production between 1870 and 1874, and to the ravages of the last great cholera epidemic of 1872-1873¹⁰. Since it was the most virulent epidemic of the entire modern epoch, we shall succinctly overview its manifestation. Out of the total of those contaminated (57,551), 22,053 inhabitants died because of the epidemic, representing about 40% of all the people affected by the disease, the rest of them recovering after medicated treatment. In order to have a better grasp of the scale of the last great epidemics of the medieval type, we should mention that 2.18% of the entire Transylvanian population got sick and 0.88% of them died.

Returning to the devastating effects of the 1872-1873 cholera epidemic, when the total number of victims comprised 22,053 people¹¹, and comparing them with the death toll of the cholera outbreaks from 1855 or 1866 (1,049 and 1,841) – to mention just the epidemic waves of the second half of the nineteenth century – what emerges with great clarity is that the 1872-1873 epidemic was the vastest of its kind in Transylvania. Moreover, cholera wreaked equally great havoc not only in the entire Austro-Hungarian Monarchy, but also upon the American continent. Until the end of the nineteenth century, Transylvania would not be afflicted by any further major outbreaks of cholera.

Examining with hindsight the demographic impact of the six cholera epidemics that affected Transylvania between 1831-1873, we may say that in the short run, mortality experienced sudden upsurges, some of them rather steep (1836, 1873), which negatively impacted the province’s population dynamics in

⁸ Magyar Országos Levéltár, Fond EOKL, F. 120, f. 479-480; Simion Retegan, *Un flagel de tip medieval: epidemia de holeră din Transilvania din 1866*, în Sabin Manuilă, *Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina și Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 200 sqq.

⁹ Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848...*, p. 139.

¹⁰ Katus László, *Economic Growth in Hungary during the Age of Dualism*, in *Social-Economic Researches on the History of East-Central Europe*, ed. by E. Pámlényi, Budapest, 1970, p. 44; Egyed Ákos, “Nepesség és népesedés Erdélyben a XIX század második felében és a XX század elején”, in “Korunk”, 1995, 6, 4 sz., p. 54.

¹¹ *Magyar Statistikai Évkönyv*, második évfolyam, Budapest, 1874, p. 86-95; see also Ștefan Gămănescu, *Epidemia de holeră din 1873 în Banat și Transilvania*, în *Apărarea sănătății ieri și azi*, ed. Gh. Brătescu, București, 1984, p. 275-280.

those years. Almost always, however, the mortality rate would return to normal after such years of distress because, given the new phase of Transylvania's economic and demographic evolution, especially during the second half of the nineteenth century, such regional outbreaks could only affect the population for very short terms. During the epidemics, the weak would easily fall prey to the disease, while those with better nutrition, with a balanced life and the possibility of acceding to higher levels of hygiene and medication were more favourably positioned to the "scythe" of cholera. Relevant in this regard is the evolution of mortality in several villages whose parish registers have been studied over the past few decades. They stand as conclusive evidence that the demic self-regulating mechanism worked flawlessly, a phenomenon that scholars have also noticed in the case of other geographical areas during the modern period¹².

Beyond the demographic component of epidemics, it is also interesting to reconstruct the human behavioural responses it elicited, both from the crowds and the authorities. Were these attitudes and reactions specific to the old plague epidemics, or were these new types of human and institutional behaviour? To what extent was there continuity with the old mentalities and what was the novelty in this regard? Did cholera reflect the stage Transylvanian society had reached in terms of the social stratification of the population, its level of civilization, or the possibilities of the authorities to intervene in the event of epidemics and natural disasters? Poor nutrition, exhausting work, alcoholism, unhealthy housing conditions and overcrowding, with several family members being crammed in a single room, ignorance, chronic illiteracy, and the lack of available medicine for most peasants in the countryside and the poor populace of towns were but a few causes that generated excessive mortality rates amongst the poorer classes compared with the nobility or the wealthy social classes. Not that the latter were spared from cholera, death afflicting even the great noble families, even though their possibilities of protection against the epidemics (including refuge in some isolated country mansions) were more numerous.

Under these circumstances, what was the authorities' response to the cholera epidemics, especially since they were fully aware of the inequality between the individuals facing this disease? The officials' attention focused particularly on measures of internal prevention, on the territory of Transylvania, by issuing a series of circulars and instructions designed to inform the population about the causes and symptoms of the disease, about its treatment, and last but not least, by maintaining a proper social climate meant to avoid tensions and disorders that might have degenerated into vio-

---

¹² Massimo Livi Bacci, *La société italienne devant les crises de mortalité*, Firenze, 1978, p. 91; idem, *Populația în istoria Europei*, Iași, 2003, p. 105.

lence. The behaviour and the attitude of the Transylvanian elites (the leaders of the province, the administrative staff, the doctors, etc.) fit into the pattern of what could be observed in other countries as well, namely the evolution from the organisation of information to efficient anti-epidemic combat¹³.

At the end of these considerations, after a brief retrospective account of the six cholera epidemics that occurred in Transylvania between 1831-1873, we may advance the hypothesis that despite high levels of general mortality during the outbreaks of the disease, which were maintained also in their immediate aftermath, the population dynamics in Transylvania were not decisively affected except in the short run. With each epidemic, mortality was noticeably on the wane after the cessation of the outbreaks, while marriage and birth rates experienced substantial growth, which allowed for restoring the demographic balance. Naturally, cholera and its consequences incurred substantial changes in the distribution of the population by age, marital status, etc. However, the cholera epidemics did not engender such violent upheavals in the Transylvanian society as had the medieval plague epidemics, which had caused actual depopulations on a local and regional level.

Last but not least, cholera generated new attitudes and behavioural reactions, the elites' discourse and the authorities' position on this disease undergoing interesting metamorphoses. While before the nineteenth-century what had prevailed was a theological conception on the origin of epidemics, this explanation was drastically reduced throughout the nineteenth century, when, during the cholera epidemics medical discourse prevailed, disseminated in particular *via* Gubernial circulars, brochures published with the support of the authorities, newspaper articles, etc. The new explanatory outlook on cholera, mostly rational, saw it as the result of serious (but soluble) problems of hygiene and sanitation, but it was also occasionally impregnated with social and moral overtones, the disease being interpreted at times as divine punishment for those who were spiritually filthy and corrupted. Naturally, what was omnipresent was the urge to moderation, as well as to irreproachable physical and moral conduct. Traditional folk sensibility was also dampened by the abundance of scientific information disseminated on all channels (circulars issued by the administrative and ecclesiastical authorities, the physicians' intensified prevention activities during the epidemics, the press, etc.), without, however, completely eliminating magical practices and superstitions.

Translated into English by Carmen Borbély

---

¹³Catherine Rollet, Agnes Souriac, *Épidémies et mentalités: le choléra de 1832 en Seine-et-Oise*, in "Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", 1974, 29, no. 4, p. 962.

ENTRE LES PATRIMOINES VÉGÉTAUX ET ARCHITECTONIQUES: «IMPRESSION PERCEPTIVES» DANS LES LOCALITÉS FUNÉRAIRES DE PARIS

Antonella Grossi

Abstract: *Since their establishment, the cemeteries of Paris have been thought as “green spaces” and “outdoor museums” to maintain and preserve. This study aims to highlight the mechanisms acting and feeling about the cemeterial heritage from the administrative bodies. Comparing the early nineteenth century view (of the time when first cemeteries in Paris have been constructed) with the contemporary ethnographic survey, we analyze the continuity and discontinuity elements that characterize the collective perception of the cemeterial places.*

Keywords: cemeteries, heritage vegetable, architectural heritage, the image of death, anthropology, Paris.

Cuvinte-cheie: cimitire, patrimoniu vegetal, patrimoniu arhitectonic, imaginea morții, antropologie, Paris.

Il y a à peu près vingt cimetières dans la ville de Paris, quatorze *intra muros* et six *extra muros*¹, distinction relative aux limites départementales de la capitale. Par rapport à l'organisation administrative, ils sont sous la *Direction des Espaces Verts et de l'Environnement*, qui gère également les parcs, les bois et les places de la ville. Etant souvent visités pour leurs monuments, les cimetières parisiens sont aussi des lieux «à sauvegarder», en raison de leur caractère *architectonique* et *historique*. Ils sont donc considérés comme des «espaces verts», des « musées en plein air » qui doivent accueillir les morts, et en même temps les vivants visiteurs de leurs tombes. Ils ont été construits non seulement pour loger de manière définitive les corps des défunts, comme nous

---

¹Auteuil, Bagneux, Batignolles, Belleville, Bercy, Calvaire, La Chapelle, Charonne, Grenelle, Ivry, Montmartre, Montparnasse, Pantin, Passy, Père-Lachaise, Saint-Ouen, Saint-Vincent, Thiais, Vaugirard, La Villette.

allons le voir, la présence des visiteurs a été déterminante pour la définition de leur physionomie.

L'analyse qu'on propose ici est centrée sur le phénomène de la fusion entre les cimetières et les autres espaces verts – ou ayant un intérêt architectonique – de la ville, et aussi sur la perception de cette fusion qu'on a pu observer dans les stratégies politico-communicatives de l'administration. Les demeures des morts sont considérées de deux façons: comme des entités à masquer, à éloigner, ou comme des lieux à célébrer et à garder près de soi. Ce sont les administrations, celles du passé comme celles d'aujourd'hui, qui suggèrent aux usagers directs des cimetières, les visiteurs, la façon de laquelle percevoir et vivre ces lieux. Le «passé» dont on parle c'est le temps de la construction des premiers cimetières, c'est-à-dire celui de Napoléon I. L'«actualité» c'est le temps qui nous a vu «ethnographiquement présent» dans les espaces étudiés.²

La méthodologie de notre analyse peut donc être définie comme un «rapprochement de deux temporalités», la napoléonienne et l'actuelle. A cet égard, une précision ultérieure nous est nécessaire. Si d'un côté notre méthodologie risque de simplifier excessivement le passage entre le temps napoléonien et le présent ethnographique, d'autre part elle permet de ne pas abstraire complètement le contemporain des épisodes qui, même s'ils appartiennent à d'autres contextes, et ont successivement été sélectionnés et transcrits par des expériences et des perceptions diverses, ont certainement contribué à déterminer la morphologie de base des cimetières étudiés. Même si les formes et les contenus des cimetières d'aujourd'hui n'étant plus les mêmes, par rapport à l'idée originelle, une comparaison avec cette dernière n'isole pas des tous les remaniements éventuels, les redéfinitions et les nouvelles significations qui accompagnent les «expériences perceptives» actuelles. Le but des comparaisons qu'on va avancer n'est pas celui d'une compréhension des moments choisis pour une présentation «historico-morphologique» des cimetières parisiennes: notre visée est plutôt celle de la mise en valeur des parallélismes ou des discontinuités entre les deux contextes, contribuant à donner les contours d'une idée, d'aspects passés et présentes, des perceptions des lieux funèbres. C'est sous cette optique qu'on voudrait que ces «rapprochements» soient lus.

Les sources utilisées pour élaborer notre analyse seront celles des données «historiques» des auteurs français,³ comme par exemple l'analyse historique de Michel Vovelle⁴, ou celle historico-anthropologique de Jean-Didier

² Notre enquête s'est déroulée entre février 2009 et juin 2010.

³ On s'en tiendra à la lecture d'ouvrages d'auteurs français, où la référence aux cimetières parisiens est très fréquente.

⁴ M. Vovelle, *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris, Gallimard, 1983 ; trad. it.

Urbain,⁵ et celles ethnographiques prises dans les localités funéraires et à travers le portail de la ville de Paris.

Selon les narrations historiques, les cimetières parisiens étaient originellement destinés à être bâtis dans des endroits assez proches du centre habité. Le cimetière du Père-Lachaise, celui de Montmartre et celui de Montparnasse – parmi les premiers à avoir été bâtis, après les lois napoléoniennes de 1804 – auraient dû être situés en proximité de la ville, non pas en son intérieur, pour rétablir la séparation entre vivants et morts qui était typique de la période Gallo-Romaine,⁶ séparation disparue au début de l'ère chrétienne avec le phénomène des sépultures dans les églises ou à leurs abords. L'expansion de la ville a donc vu l'inclusion des trois cimetières, en les faisant devenir lieux de l'inhumation au sein de la ville. Le décret impérial de 1804 décidait l'officiali-

La morte e l'Occidente, Roma-Bari, Laterza, 1993.

⁵ Jean-Didier Urbain, *La société de conservation. Etude sémiologique des cimetières d'Occident*, Paris, Payot, 1978 ; Idem, *L'archipel des morts. Cimetières et mémoire en Occident*, Paris : Payot, 2005 [1989]. Il faut placer les études de ces auteurs dans le cadre des analyses faites dans les années 1970-1980. Dans ces analyses était mise en évidence surtout la transformation de la conception de la mort dans les différentes époques, et les modalités correspondantes d'en faire l'expérience. Concernant sa dernière mutation, celle qui va rejoindre notre actualité, tant dans la perspective historique que dans celle anthropologique la ritualité funèbre est présenté constamment dans des tons apocalyptiques, à cause de la tendance à la perte de toute symbolique, tendance qui sera progressivement substitué par des nécessités d'ordre technique et pratique. L'urbanisation, l'évolution dans la médecine, dans le commerce, la transformation des structures familiales et collective sont les facteurs qui ont provoqué cette dispersion ; la désocialisation subséquente serait ainsi observable et dans la mort et dans la mémoire de la mort. Le phénomène de la perte de la dimension symbolique, présent dans plusieurs études de ces années, doit être colloqué dans la période même où ces études ont été faits, c'est-à-dire les années où l'accélération technique et scientifique commence à être perçue comme une menace pour l'expérience humaine ou collective, affirmation du fonctionnalisme et e l'individualisme dans toute question concernant les diverses dimensions du vivre humain. Cf. aussi : P. Ariès, *Images de l'homme devant la mort*, Paris, Seuil, 1983 ; Idem, *L'homme devant la mort. II. La mort ensauvagée*, Paris, Seuil, 2002 [1977] ; Idem, *L'homme devant la mort. I. Les temps des gisants*, Paris, Seuil, 2003 [1977] ; L-V. Thomas, *Anthropologie de la mort*, Paris, Payot, 1975, trad. it. *Antropologia della morte*, Milano, Garzanti, 1976 ; Idem, *Rites de mort. Pour la paix des vivants*, Paris, Fayard, 2007 [1985] ; Idem, *Mort et pouvoir*, Paris, Payot, 1978 ; trad. it. *Morte e potere*, Torino, Lindau, 2006. Par rapport à l'état actuel de la dimension symbolique des cimetières de Paris et de ses tombeaux, on peut dire que la mémoire, avec ses caractères de simultanéité expressive, des subjectivité, et de respect moral collectif, est encore très présente aujourd'hui. L'exigence d'avoir un espace comme le tombeau est encore fortement éprouvée. Même dans les cas d'incinération et conservation de cendres dans les « jardins du souvenir » (de partie dans les cimetière consacrées à la dispersion des cendres), le point exact de leur collocation doit être visiblement signalé par des vases, pierre, photographies ou plaques.

⁶La lois des XII tables interdisait l'inhumation ou l'incinération à l'intérieur des villes (Moreaux 2009 : 8). Dans le monde ancien, comme dans celui du XIX siècle, les raisons qui avaient provoqué l'éloignement des morts des centre habités étaient principalement d'ordre sanitaire. P. Moreaux, *Naissance, vie et mort des cimetières*, in «Etudes sur la mort», 2009, nr. 136, p. 9-15.

sation des certaines pratiques «nouvelles»: l'impossibilité d'inhumer dans les églises ou dans des lieux privés; la suppression des fosses communes et l'inhumation dans des fosses séparées; l'obligation pour les communes d'ériger de nouveaux cimetières en dehors des villes et des bourgs; la possibilité pour les familles d'acheter des concessions dans le cimetière⁷. Ainsi, pour tout le XIX siècle, jusqu'aux années 1930 on continue à construire des cimetières en proximité des villes.

Relativement aux positionnements actuels, les cimetières sont placés dans plusieurs quartiers, ceux qui sont aux limites du département se trouvent dans des aires périphériques par rapport au «centre historique». Qu'ils soient dans une position centrale, ou qu'ils soient décentrés par rapport à la ville, les espaces où l'on inhume les défunts sont toujours des espaces d'habitation. Dans la section «Cimetières» du portail de la ville de Paris, l'actuelle intégration de cimetières dans la ville est présentée sous la voix *Histoire et patrimoine des cimetières parisiens*: «à l'inverse de certains projets surprenants, aujourd'hui définitivement abandonnés, qui envisageaient l'exportation des défunts parisiens hors de la Capitale, la Ville de Paris a aujourd'hui totalement opté pour l'intégration de ses vingt cimetières dans la vie urbaine»⁸.

La réalité des cimetières en dehors des confins de la ville (cimetières *extra muros*) est «justifiée» par certains traits de l'héritage historique: «la présence de cimetières parisiens hors des limites de la Ville est un héritage historique du statut particulier de Paris et de ses structures administratives dont la gestion était confondue avec celle de la Préfecture de la Seine»⁹.

Il est assez facile de rejoindre les cimetières en bus ou en métro, où ils sont signalés sur le *plan* tout comme les endroits et les monuments les «plus connus» de la ville. Ces endroits sont accessibles, visibles et par conséquent «praticables»; il en résulte que les défunts parisiens ne sont plus *séparés* des vivants.

L'évocation du décret impérial napoléonien a été une première référence pour parcourir dans ses grandes lignes les événements spatiaux de la ville de Paris. Les décisions de l'empereur français peuvent nous aider encore une fois à illustrer les traits – internes, cette fois-ci – des cimetières au moment où ils furent projetés.

---

⁷ Ibidem, p. 15.

⁸ www.paris.fr.

⁹ Ibidem. Les statuts particuliers sont ceux de Napoléon avant et de Haussman après.

C'est avec les prescriptions de Napoléon¹⁰ que les défunt ont trouvé leur culte : les sépultures individuelles avec l'épigraphe et la construction d'espaces pour le « bon culte » furent en effet les premiers promoteurs d'une sensibilité nouvelles envers les morts. Les cimetières commencèrent à être vus comme des jardins de repos et de tranquillité, où le vert, évoquant la méditation et l'accueil, contribuait à lénifier la douleur et l'affliction de ses visiteurs. L'exemple du cimetière du Père-Lachaise est assez significatif à cet égard. Jardin privé transformé en cimetière-jardin, il devint dès le début un parc funéraire ouvert aux *promenades* publiques et le premier des grands jardins publics de Paris¹¹.

Selon Jean-Didier Urbain il y aurait derrière la nécessité d'avoir des « cimetières-verts » des projets de « dissimulation esthétique ». ¹² Citant dans son texte un passage tiré d'un concours sur les enterrements et les sépultures, ouvert par l'Institut de France en 1801, à la demande du Ministère de l'Intérieur, Urbain nous montre un témoignage direct de sa thèse. Pour mieux comprendre la teneur de cette problématique, lisons-en une partie : « la raison invoquée n'est plus la corruption de l'air ; c'est le fait que les sépultures dans les villes présentent un spectacle hideux. Aussi, il ne suffit pas d'éloigner le cimetière de la ville. Il faut aussi le dissimuler par la végétation. Une rangée d'arbres épais, au pourtour de l'intérieur et de l'extérieur, doit achever de cacher la sépulture à tous les yeux [...] La mort serait reléguée à la limite de la visibilité et repoussée aux confins de l'espace social. Ainsi recluse, elle n'interpellerait ni ne menacerait plus personne » ¹³. Les volontés napoléonienne de créer des jardins pouvant donner du repos aux défunts et atténuer en même temps les douleurs des vivants en visite, de manière consciente ou inconsciente, sont encore respectées : comme nous l'avons vu plus haut, les cimetières parisiens sont gérés par la « Direction des espace verts et de l'environnement ». Dans la

¹⁰ Il faut préciser que la réalisation des cimetières et l'application des mesures qui en modifièrent l'aspect et les pratiques, bien que voulues par Napoléon I, sont le résultat des débats qui eurent lieu à partir de la deuxième moitié du XVIIIème siècle. C'était à Paris que, à cause de l'insalubrité des cimetières, la nécessité était née de déplacer les corps des défunts dans des lieux éloignés des centres habités ; l'écroulement du mur du Cimetière des innocents, et le renversement subséquent des cadavres dans les rues et dans les maisons contigües, avait amené à la suppression (1780) de ce cimetière, qui avait accueilli les défunts pour plus de huit siècle. Depuis, les autorités civiles et religieuses s'occupèrent de la question de la « nuisibilité » des défunts. Vingt ans après, il y eut le décret de Napoléon . Moreaux P., *Naissance, vie et mort des cimetières*, in « Etudes sur la mort », 2009, nr. 136, p. 7-21.

¹¹ C. Charlet, *Le Père-Lachaise. Au cœur du Paris des vivants et des morts*, Paris, Gallimard, 2008 [2003], p. 29.

¹² Les cimetières-jardins, d'origine anglo-saxonne, et les cimetières-forêts, d'origine allemande, sont les modèles qui ouvrent le chemin à l'urbanisme funéraire de la dissimulation. Urbain J-D., *L'archipel des morts...*, p. 162.

¹³ Ibidem, p. 161.

présentation du portail de la ville, par rapport à la «dimension verte» on parle de *patrimoine végétal* et de sa sauvegarde. «Lieux de promenade recueillie, et de méditation, les cimetières parisiens vous offrent un paysage composé de décorations florales, de massifs d'arbustes et d'arbres aux essences variées. Cet environnement est particulièrement mis en valeur depuis quelques années par une politique ambitieuse d'embellissement et de mise en valeur du patrimoine végétal»¹⁴.

Le cimetière *extra muros* de Bagneux,¹⁵ par exemple, est considéré comme une étendue variée d'espèces végétales et de volatiles, ainsi qu'un terrain d'études d'ornithologie. Cette particularité naturelle se refléchit dans la dénomination des rues qui mettent en communication les différentes divisions: *Avenue des Poiriers, Avenue des Peupliers d'Italie, Avenue des Erables Planes, Avenue des Noyers Noirs*, etc.

Il faut observer les décisions concernant la *patrimonialisation végétale* (des cimetières parisiens) dans le cadre plus large de la stratégie gestionnaire encouragée par la Direction même. Autrement dit, les espaces-verts rentrent dans un plan politique de «conservation et amélioration du patrimoine dont la Direction est responsable; de renforcement des espaces verts à l'intérieur du paysage urbain pour agrémenter l'espace public; de développement de nouveaux usages voués à préserver le patrimoine naturel et d'amélioration de la relation avec les usagers, afin de rendre les sites accessibles à tous; d'assurer au parisiens un service funéraire de qualité, concernant les cimetières»¹⁶.

L'opération de valorisation du *patrimoine végétal* s'accorde bien au désir «des français» d'avoir des *cimetières paysagistes*. Un sondage, réalisé en 1994 par la OGF, une société de services funèbres à Paris, a relevé la prédilection pour une conception du cimetière qui soit en continuité avec la nature : la présence d'arbres et de plantes servirait à ne pas perdre la «conscience organique» de son propre être, c'est-à-dire la restitution du corps à la terre, après la mort,¹⁷ en opposition à la physionomie fixe, linéaire, «inorganique», du cimetière contemporain¹⁸. Et pourtant les idéaux se heurtent toujours aux

¹⁴ www.paris.fr.

¹⁵ Créé en 1886.

¹⁶ Cf. le portail de la ville de Paris.

¹⁷ Le désir d'«organicité» *post mortem*, manifesté par les français, peut être mis en relation à l'exigence, similaire, qui nous avait été communiqué par les habitants du village roumain de Săpânța, en Maramures (Transilvanie). Pour ces derniers, le retour à la terre, à cette terre qu'ils travaillent chaque jour, est une nécessité qui les pousse à choisir le cimetière dans lequel ils veulent être ensevelis. L'ancien cimetière, dont la terre douce et sans pierre facilite l'union des restes mortels à la terre, est préféré au cimetière nouveau, où la terre est «moins adaptée pour accueillir les morts» (cet exemple est le résultat d'une brève enquête ethnographique faite en septembre 2010).

¹⁸ I. Dubois, *Le cimetière de demain : du granit au souvenir*, în «Etudes sur la mort»,

contradictions de la réalité. Une circonstance ethnographique, arrivée dans le cimetière intercommunal de Clamart, dans la région parisienne, peut nous montrer clairement comment des questions d'ordre pratique et économique peuvent empêcher les projets de conservation paysagiste dans les cimetières.

Le dénommé *cimetière du parc*, ouvert en 1956, est aujourd'hui un «site protégé». A l'origine nous a expliqué Luc Talarn, graveur sur pierre, il avait été projeté pour «transmettre une idée de cimetière différente, et en partie il en a été ainsi» : il s'agissait d'un cimetière sans les divisions à marquer les endroits de sépultures ; les défunts auraient dû être enterrés parmi les arbres, avec un tombeau personnalisé du point de vue architectural et esthétique. Et pourtant, «l'idée différente» que l'on voulait communiquer, a échoué à cause des marbreries (les usines pour la fabrication du marbre) «qui ont opté pour une typologie de transformation en tombeau du marbre et de la pierre plus massifiée, en série, où le découpage était moins compliqué et plus rapide à réaliser.» En regardant l'originalité esthétique de certains tombeaux, on a observé que la dépense économique pour la construction de ces sépultures «personnalisées» devait être certainement plus haute, par rapport aux sépultures au «découpage simple», ce qui a dû peser fortement sur la perte de l'idée première du cimetière. Luc n'a pas démenti notre remarque. C'est à cause de ces facteurs donc, et probablement de beaucoup d'autres encore,¹⁹ que dans le *cimetière du parc* il ne reste à présent qu'une seule partie, appelée *secteur paysager*, où les arbres et les tombeaux se mélangent. Le reste du cimetière est organisé de manière «classique», avec les sépultures alignées l'une à côté de l'autre, comme dans tous les cimetières parisiens.

Revenons maintenant à la confrontation entre les orientations du XIXème siècle et celles contemporaines. Au début du XIXème siècle on pouvait distinguer une perception double et superposée du lieu funèbre: d'une part c'était un espace où le culte des morts (cf. les lois napoléoniennes) était adouci par la présence de la nature; d'autre part c'était un endroit où le paysage vert cachait l'«horrible spectacle» des tombeaux (voir les propositions pour le concours de 1801). Aujourd'hui, les cimetières sont considérés et présentés comme des jardins, règlementés par l'administration publique, et faisant partie intégrante du patrimoine naturel. La présence des tombeaux ne pose pas de problème, ou du moins c'est ce qui transparaît à travers le langage adopté dans la communication publique ; comme on a pu le voir, la présence de cimetières en

---

2009, nr. 136, p. 73-78.

¹⁹Notre exemple manque de confrontation directe aux usagers du cimetière. L'échange qu'on a eu est limité à l'expérience vécue par Luc qui, pour son travail, et constamment en contact avec les ouvriers des marbreries. Il faut donc considérer l'épisode raconté comme une documentation partielle.

dehors de l'espace vital de la ville est bien légitimée par la notion de «héritage historique» (voir le portail de la ville de Paris).

Comment faut-il interpréter ce fait ? Faut-il penser que derrière cette présentation invitante il y aurait une volonté de divulguer une image paisible de ces lieux ? On pourrait le supposer également pour la recherche de quiétude qui était conduite dans les jardins funéraires de Napoléon, au début du XIXème siècle.

En nous bornant à la dimension actuelle, il faut souligner que les cimetières de Paris sont considérés, au-delà de leur fonction de lieu d'enterrement, non seulement comme des endroits faisant partie du *patrimoine végétal*, mais aussi, on va le voir, comme des sites essentiels du *patrimoine architectural*. Signalés dans les guides touristiques, dans les sites internet et dans plusieurs livres, les cimetières parisiens ne sont pas du tout «cachés». Il y a, de la part de la mairie et des opérateurs touristiques, un grand travail de communication des aspects esthétiques, paysagistes et patrimoniaux de ces espaces. Ainsi, la réponse des usagers ne se fait pas attendre. Ces espaces pour le «dernier repos», habituellement fréquentés par les touristes, font partie du circuit touristique de la capitale française. Ainsi, à côté des ceux qui rendent visite à leur défunt, on voit très souvent les touristes; et leur curiosité ne semble pas trop gênante pour eux.

Mais les cimetières parisiens ne sont pas seulement des espaces verts pour les morts et les vivants. Les restes mortels, originaires «intégrés» au paysage, commencèrent, au début du XIXème siècle, à être représentés par la pierre, dont l'emploi était de plus en plus fréquent: elle était le «signe tangible de leur présence»²⁰, et parvenait à restituer tant le désir de pérennité pour ses propres défunts que le désir d'une localisation qui signalait de façon permanente leur présence dans le cimetière. Le panorama naturel fut ainsi remplacé par le panorama monumental de la pierre tombale, des épitaphes, des stèles, des statues, des tombeaux de famille, des cénotaphes. On est en présence du *cimetière bourgeois*, bien analysé par les études historiques et anthropologiques²¹, où l'emploi du minéral solide pour la mémoire des morts coïnciderait avec l'affirmation de la classe bourgeoise. L'utilisation croissante du *souvenir pétrifié* atteste, pour Michel Vovelle, un tournant décisif dans la perception du cimetière et des tombeaux. Il n'y a plus la simple nécessité d'un témoignage durable du défunt, de sa mémoire visible: l'espace du cimetière et

²⁰ L-V. Thomas, *Rites de mort. Pour la paix des vivants*, Paris, Fayard, 2007, p. 213.

²¹ M. Vovelle, *Op. cit.*, ; A. Petrucci, *Le scritte ultime. Ideologia della morte e strategie dello scrivere nella tradizione occidentale*, Torino, Einaudi, 1995; J-D. Urbain, *L'archipel des morts...*

le tombeau deviennent désormais «le lieu d'un échange sans cesse réactivé»²², observable dans les gestes que les vivants leur adressent.

Les cimetières de Paris, habités par les morts et maintenant par leurs demeures en pierre, sont devenus ainsi l'objet des visites adressées non seulement aux défunts, où le tombeau représente le lieu d'échange entre les vivants et le morts, mais aussi aux monuments: pour les touristes, comme pour les parisiens, le cimetière devenait un «musée de l'art funéraire»²³. Le phénomène de la «visite d'exploration» des sites funèbres et de leurs curiosités artistiques et architecturales n'est pas une simple caractéristique de la façon contemporaine de visiter les cimetières de Paris. Il faut préciser à cet égard que la curiosité est moins adressée à l'art funéraire qu'aux «célébrités» défuntes et à leurs tombeaux, qui ne sont pas nécessairement contemplés du point de vue artistique ou esthétique.

Concernant l'opération de *muséification* des cimetières, il est utile de citer à nouveau Urbain: «la plupart des cimetières parisiens sont des véritables musées. Nous serons donc très attentif à la valeur culturelle et historique du patrimoine qu'ils constituent. Je vais faire dresser l'inventaire des sépultures remarquables pour lesquelles nous procéderons à une mise en valeur»²⁴. Il s'agit d'une déclaration de Jacques Chirac, faite en 1979, et citée par Urbain, qui tentait, avec sa thèse de la *dissimulation*, de problématiser le phénomène du *devenir-musée* des cimetières. Cette transformation des cimetières en musées, avec les projets subséquents de conservation et restauration, serait pour Urbain le signe de la volonté de «gommer cette présence résiduelle des morts dans la ville»²⁵, volonté qui répondrait à un dessein de *mise en ordre du présent* — un processus contemporain donc — plutôt qu'un plan de *mise en ordre du passé*²⁶.

L'interprétation du phénomène de la *muséification des cimetières*, ni la critique des autres observations faites à cet égard, ne rentrent pas dans l'économie de notre discours. Notre but est celui de fournir une documentation des intentions politiques de tutelle du *patrimoine* des cimetières, intentions qui «résistent» encore, comme on peut lire dans le portail de la ville: «La Mairie de Paris, outre son effort pour l'amélioration de l'environnement paysager des cimetières, a initié une action volontariste de restauration des sépultures présentant un intérêt culturel historique, artistique ou architectural».²⁷

²² M. Vovelle, *Op. cit.*, p. 570.

²³ *Ibidem*, p. 562.

²⁴ J-D. Urbain, *L'archipel des morts...*, p. 181.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 182.

²⁷ www.paris.fr.

De toute évidence, le concept de *patrimoine* va de pair avec la curiosité des voyageurs qui sont attirés vers ces sites funéraires. Au cours du XIXème siècle on enregistrerait déjà des opérations d'individualisation et de classement des tombeaux «les plus remarquables». En suivant Vovelle, en 1821, Joliment, ingénieur et employé du cadastre, fait publier, pour ceux qui étaient intéressés, «un recueil des tombeaux les plus remarquables pour leurs structures et leurs épitaphes»²⁸.

Aujourd'hui, pour faciliter les visiteurs, les tombeaux «les plus demandés» sont signalées sur le plan général du cimetière. Or, l'attribution d'une valeur de ces tombeaux plus importantes par rapport aux autres, n'est pas liée, comme c'était le cas pour le document de l'ingénieur Joliment, aux qualités artistiques et architecturales des tombeaux : la valeur majeure ou mineure est due, maintenant, à l'importance et à la célébrité du défunt.

Les cimetières sont donc conçus, de nos jours, comme un *patrimoine* à respecter et sauvegarder. Si dans la terminologie du XIXème siècle la notion de patrimoine n'était pas encore explicitée, à présent elle est distinctement énoncée dans le langage utilisé par la mairie parisienne. Mais qu'est-ce que signifie, sur un plan gestionnaire et sur le plan de l'expérience, de considérer les cimetières comme un patrimoine ? Et quelles sont les conséquences de cette conception ? Il est utile, pour s'approcher d'une réponse à ces questions, d'expliquer avec plus de précision le mot «patrimoine». Cette catégorie ayant été très souvent affrontée et problématisée dans la réflexion anthropologique²⁹.

La notion de «patrimoine» commence à être utilisée surtout à partir de la réalisation, de la part de l'Unesco, en 1972, d'une *Convention du patrimoine culturel mondial*³⁰. L'analyse des opérations qui déterminent ou produisent un patrimoine montre clairement le caractère « socialement construit » d'objets communément considérés comme extrinsèquement doués d'une valeur atem-

²⁸ M. Vovelle, *La mort...*, p. 563.

²⁹ Voir, entre autres, D. Fabre (dir.), *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2000 ; Idem, *L'ethnologie devant le monument historique*, in D. Fabre (dir.), *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, Paris, Édition de la Maison de sciences de l'homme, 2000, pp. 1-29 ; Idem, *Ancienneté, altérité, autochtonie*, in D. Fabre (dir.), *Domestiquer l'histoire...*, pp. 195-208 ; N. Heinich, *La fabrique du patrimoine. De la cathédrale à la petite cuillère*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2009 (même s'il s'agit d'un étude sociologique, l'enquête menée par Heinich utilise l'approche ethnographique) ; B. Palumbo, *Poétique de l'histoire et de l'identité dans une ville de Sicile orientale*, in Fabre D. (dir.), *Domestiquer l'histoire...*, pp. 33-54 ; Idem., *Faire et défaire les «monuments»*, Terrain, 2001, n° 36, p. 97-112 ; Idem., *L'Unesco e il campanile. Antropologia, politica e beni culturali in Sicilia orientale*, Roma, Meltemi, 2003 ; J-L. Tornatore, *L'esprit de patrimoine*, Terrain, 2010, nr. 55, p. 107-127.

³⁰ N. Heinich, *Op. cit.*, p. 15.

porelle et universelle³¹. L'individuation des activités d'attribution d'une *patrimonialité* annulerait ainsi le caractère d'essentialité qui était généralement accordée à plusieurs entités de nature différente.³² L'opération qui transforme les objets en patrimoine renvoie aux différentes catégories de valeur impliquées dans la notion de patrimoine. Pour qu'une patrimonialité soit accordée, il est nécessaire que l'objet «possède» certains attributs: l'ancienneté, l'authenticité, la rareté, la significativité et la beauté sont considérés par Nathalie Heinich les critères à utiliser pour qualifier les bâtiments et les objets comme dignes de rentrer dans la «logique patrimoniale».³³

Concernant les monuments, «la figure archétypique du patrimoine»³⁴ est la catégorie patrimoniale qui s'approche le mieux de nos cimetières, on voudrait à présent nous arrêter brièvement sur deux aspects, qui nous permettraient, à notre avis, de clarifier les dynamiques agissant sur la manière de percevoir et de pratiquer les espaces funèbres, par rapport à leur identité de «monument» et de «patrimoine».

Le premier aspect concerne «l'esprit de patrimoine» proposé par Jean-Louis Tornatore³⁵. Selon l'anthropologue français, pour une compréhension exhaustive de la catégorie ici problématisée, il faudrait se situer, au niveau méthodologique, dans la perspective du «patrimoine en action». Le noyau de la valeur patrimoniale est moins dans son attribution que dans «son actualité, [dans] le fait qu'elle soit (toujours) le signe ou la réponse à un problème. C'est par cette actualité que la circulation et la transmission d'un bien sont réalisées»³⁶. La *transmission* est donc la première fonction du patrimoine:

³¹ *Ibidem*, p. 9.

³² La catégorie des « objets » qui peuvent rentrer dans le *patrimoine* s'élargit de plus en plus. En effet, elle comprend maintenant non seulement les monuments historiques prestigieux, comme bâtiments, églises, œuvres d'art, mais aussi ces monuments dont la valeur témoigne de la vie quotidienne, des transports, des commerces : bâtiments d'agriculture, moulins, instruments d'artisanat, cafés, salles de cinéma ou de théâtre, boutiques (Heinich).

³³ *Ibidem*, p. 25-29, 233-249; A.Riegl, *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*, S.I, s.n., 1903; trad. it *Il culto moderno dei monumenti. Il suo carattere, i suoi inizi*, Bologna, Nuova Alfa, 1990, p. 27-42. Concernant l'explication des critères différents je renvoie au texte cité. Le travail d'Heinich, comme la plupart des autres qu'on a rappelés, trouve sa source dans l'étude menée par l'historien de l'art Alois Riegl, étude sur le culte (moderne) des monuments (1990). Riegl propose de distinguer trois types de monuments: *monuments intentionnels*, destiné à la commémoration d'événements du passé ; monuments historiques, qui renvoient eux aussi à des moments déterminés de l'histoire, où le caractère historique est pourtant attribué postérieurement, où est déterminé par une affection subjective ; *monuments anciens*, ceux qui ont passé «l'épreuve du temps», indépendamment de leur signifié ou de leur destination originelle.

³⁴ J.-L. Tornatore, *Op.cit.*, p. 109.

³⁵ *Ibidem*, p. 109-127.

³⁶ *Ibidem*, p. 108.

«faire passer» aux générations futures un héritage du passé, par un acte de volonté des hommes sur les choses du passé. Mais se borner à considérer ces choses comme des objets ou des vecteurs de transmission ne suffit pas à comprendre pleinement la valeur de patrimoine. Tornatore place alors, à côté de la fonction de transmission, la fonction *pédagogique* ; la question du «faire passer» est enfin déplacée vers un «faire-faire» Ainsi, les entités qui rentrent dans la catégorie patrimoniale peuvent être observées à travers leur validité sociale. La thèse de Tornatore se penche ensuite sur la pédagogie du monument et celle du lieu. L'auteur porte comme exemple le mémorial des vétérans du Vietnam (Washington), où la fonction du monument se manifesterait sous quatre formes expressives: le deuil, la mémoire, l'art et l'histoire, formes qu'on peut bien reconnaître dans la relation entre les agissants, les spectateurs et les visiteurs du monuments. La fonction pédagogique du monument s'expliquerait donc par l'interaction que ce dernier crée avec un public, dans l'espace de la commémoration. La pédagogie du lieu ressortirait ainsi de l'interférence (intervention sur sa «valeur») de la part des organisateurs des événements, sur sa morphologie. Le moment pédagogique se trouve alors, une fois de plus, dans le moment de la relation au lieu, relation qui objective les actes des visiteurs.

La restauration des tombeaux, la «mise en valeur» des sépultures «remarquables», des monuments qui peuplent l'espace du cimetière (à cet égard, il est intéressant de remarquer que les tombeaux de cimetières parisiens sont appelés, tant par les visiteurs que par les opérateurs internes, «monuments») sont alors, en premier lieu, une opération d'attribution de valeur. Cette attribution réalisée sur des tombes anciennes, est précédée par une sélection hiérarchique des sépultures (les critères de choix sont résumés par Heinich, voir plus haut). Après le première passage, stratégique, de *tombeau* à *monument*, il faut considérer l'opération (dans sa complexité) comme la réponse à la «nécessité» de *transmettre* aux descendants, mais aux contemporains aussi, une mémoire: celle de l'existence d'un personnage; celle de l'histoire (artistique, intellectuelle, politique, sociale) d'un contexte, parisien, que le personnage représente. Il s'agit donc de transmettre la présence et la mémoire d'un «bien commun», devenu tel grâce à un travail d'appropriation d'un «corps d'une histoire passée». C'est ainsi que le monument, voire le tombeau, une fois travaillé sur la base de certains critères patrimoniaux, amène aux célébrations pratiquées dans l'espace du cimetière, et concentrées dans le temps de la visite. Ces célébrations expriment le désir de continuité d'un deuil, d'une mémoire, d'une histoire, d'un art ; ses protagonistes sont les visiteurs, le tombeau «patrimonialisé», et les institutions qui la forgent.

L'autre aspect, le deuxième, sur lequel on aimerait s'arrêter, concerne certaines particularités du mécanisme qui est à la base du dispositif patrimonial de nos localités funéraire. Daniel Fabre écrit : «Les *Monuments Historiques* sont des témoins de l'histoire qu'une volonté centrale a élus et imposés réglementairement, et cette seconde dimension vient spécifier la première. Nous n'avons donc pas simplement affaire à des bâtiments, des sites et des objets conventionnellement marqués du sceau de l'Histoire mais à un domaine administratif fondé [...] sur le pouvoir de l'État qui négocie nécessairement avec les groupes locaux et les volontés particulières [...] Le monument historique [...] se révèle doté, pour le moins, de quatre dimensions: il est à la fois ensemble signifiant, territoire administré, foyer de savoir et pôle touristique»³⁷.

La dimension réglementatrice du «monument historique» décide non seulement les traits faisant d'un tombeau, ou d'un cimetière, un «monument», mais prescrit aussi les paramètres esthétiques et architecturaux des nouvelles sépultures. Elle engage et influence ainsi la volonté des usagers qui désirent un tombeau dans un cimetière déterminé. Notre réflexion se déplace alors des visiteurs «externes» aux propriétaires de concessions dans le cimetière. Dans ce cas, la détermination patrimoniale n'est plus limitée au monument du passé sur lequel on a fait une estimation de valeur, mais elle s'étend aux tombeaux qui sont en construction tout près des tombeaux «historiques».

Il y a, à Paris, des aires ou des sépultures «protégées», ou qui sont déclarées «monuments historiques».³⁸

Les tombeaux réalisés dans ces sites ont l'obligation de demander l'avis de l'architecte en chef des monuments historiques nationaux ; c'est ce dernier qui décide si le projet pour le tombeau est réalisable ou non, et s'il rentre dans les canons esthétiques prévus : le cas échéant, il faudra apporter des changements. « Pour rentrer dans les canons du style des tombaux anciens, le tombeau doit être construit avec un matériel brut et non avivé » nous dit Luc, le graveur.

Et le contrôle de l'esthétique et de l'architecture, géré par l'autorité municipale, s'étend même aux tombeaux des sites « non classés ». Une loi très récente établit que le maire peut décider les dimension maximales des monuments érigés sur les fosses. Comme Isabelle Dubois l'a souligné, il s'agit de l'introduction d'une mesure esthétique dans l'autorité municipale, veillant à une évolution « judicieuse » des typologies des monuments bâtis dans les espaces du cimetière³⁹. En outre, la mairie a le pouvoir de prendre en charge, au

³⁷ Fabre D., *L'ethnologie...*, p. 1-2.

³⁸ La création d'une commission des monuments historiques remonte à 1837.

³⁹ I. Dubois, *Le cimetière de demain : du granit au souvenir*, «Études sur la mort», 2009, nr. 136, p. 77.

nom de la communauté, les tombeaux abandonnés ayant un intérêt architectural, esthétique ou historique (c'est la «mise en valeur» voulue par Chirac en 1979): «le maire a ainsi toute latitude pour préserver et enrichir le patrimoine commun, préserver l'histoire de sa communauté et mettre en valeur ce qui doit l'être»⁴⁰. L'intervention, dans ce dernier cas, devient une «intervention présente sur les choses du présent, finalisée à la sauvegarde des entités du passé». La volonté de préserver un patrimoine évocateur d'une temporalité ne se borne pas à la mise en valeur de l'héritage : il faut aussi que l'actualité qui se superpose respecte les paramètres esthétiques du passé.

Cet excursus sur les pratiques patrimoniales, pour la *transmission* d'un patrimoine commun, fait d'histoires et d'existences représentées par les demeures tombales, nous a montré les passages et les forces diverses qui sont en jeu au moment où l'on réfléchit sur la valeur des monuments. On a vérifié, en outre, par la comparaison de deux temporalités éloignées, que les pratiques de classification hiérarchique, de tutelle et de mise en valeur, font partie d'une volonté constante des politiques institutionnelles, même lorsque l'allusion à l'idée de patrimoine n'est pas explicitée.

Le parcours qui mène du passé napoléonien aux réalités actuelles, nous permet alors de reconnaître, dans une logique comparative, les moments de «persistance» dans la perception des lieux funèbres, et de retrouver aussi, toujours en ce qui concerne les sensations créées par ces derniers, des opinions discordants sur un niveau de gestion et de présentation collective.

Pour ce qui est de la collocation (passée et actuelle) des cimetières en dehors ou à l'intérieur de la ville, et de leur conformation (passée et actuelle) en tant qu'espaces verts, on a vu qu'à l'époque napoléonienne c'était une nécessité hygiénique qui motivait la construction de cimetières en dehors de la ville; de nos jours, ces décisions demandent des justifications publiques, qui pourtant dévoilent très souvent une forte discontinuité dans les points de vue. Ce n'est pas ainsi en ce qui concerne le cimetière en tant qu'espace vert et calme. L'esprit des lois du XIXème siècle, au-delà de la présence de motivations opposées, penchait pour une conception paysagiste du cimetière, et la réalité actuelle est restée fidèle à cette conception, qu'elle sauvegarde et développe de façon patente. Un autre exemple de «permanence perceptive» peut être retrouvé dans l'idée *d'expérience muséale* des cimetières: les tombeaux «les plus remarquables» sont signalées dans des guides et des plans, aujourd'hui comme à l'époque de l'ingénieur Joliment.

Par delà de toute perception subjective, la conception publique des cimetières nous semble maintenant assez évidente. Elle semble dépendre des choix faits par les autorités administratives: les cimetières comme des jardins de méditation, où le calme lénifie la douleur; les tombeaux comme des es-

---

⁴⁰ *Ibidem.*

paces qui devraient «se cacher» dans la végétation; les cimetières comme les gardiens d'un patrimoine à la fois végétal, historique, artistique et architectural. Toutefois, malgré les apparences, il n'y a pas de la part des usagers de ces espaces une adaptation acritique à la physionomie «imposée». Un épisode, qui a été décisif pour la définition du culte des tombeaux à Paris, nous signale au contraire une participation active, et critique, aux projets gouvernementaux. En 1881 le préfet Hausmann, suite à l'inclusion des cimetières de Père-Lachaise, de Montmartre, et de Montparnasse à l'intérieur de la ville propose, pour des raisons d'hygiène, de construire un grand cimetière à Méry-sur-Oise, localité éloignée de la ville. Les habitants de Paris s'opposent, et manifestent leur désir de garder près d'eux leurs défunts : ainsi, le cimetière ne sera jamais construit. Le culte des morts et des tombeaux qui en sont les symboles est «un élément constitutif de l'ordre humain : le cimetière devient une institution centrale pour la population civile»⁴¹.

---

⁴¹ P. Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du moyen âge à nos jours*, Paris, Seuil, 2007, p. 143-156. trad. it. *Storia della morte in Occidente*, Milano, BUR, 2001.

TENDINȚE DE RUSIFICARE A EPARHIEI CHIȘINĂULUI ȘI HOTINULUI ȘI REZISTENȚA FAȚĂ DE ATARE POLITICI ÎN TIMPUL ARHIPĂSTORIEI LUI DIMITRIE SULIMA ȘI IRINARH POPOV (1821-1858)

Tatiana Varta

Résumé: *Les deux successeurs du Métropolitte Gavriil Bănulescu Bodoni - les archevêques Dimitrie Sulima et Irinarh Popov ont essayé de promouvoir avec plus de persévérance la politique d'assimilation et de russification des paroissiens de l'église orthodoxe du Bessarabie. Une telle politique est entrée en collision avec une résistance tacite d'une partie importante du clergé du Diocèse du Chisinau et du Hotin, dictée par le refus des paroissiens d'accepter la cérémonie divine en russe. Ainsi, vers la moitié du XIX-ème siècle, l'église orthodoxe du Bessarabie reste, essentiellement, un église roumaine, avec multiple éléments d'origine russe, comme ceux qui sont liés au rituel et à la structure.*

Mots-clé: Métropolitte, archevêque, prêtre, séminaire théologique, typographie diocésain, école lancasterienne, école districtuelle, le Saint-Synode.

Cuvinte-cheie: Mitropolit, episcop, preot, seminar teologic, tipografie eparhială, școală lancasteriană, școală ținută, Sfântul Sinod.

Disparația fizică a primului și unicului arhipăstor de origine română al Eparhiei Chișinăului și Hotinului - mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în martie 1821, a însemnat încheierea unei etape importante în istoria acestei entități ecleziastice românești, înființate în spirit anticanonic de către Sfântul Sinod din capitala Imperiului Rus, în teritoriul înstrăinat prin abuz din trupul vechiului Principat al Moldovei.

În ciuda filorusismului său și a multiplelor concesi acceptate în favoarea autorităților străine de ocupație, G. Bănulescu-Bodoni a avut un rol important în așezarea lucrurilor în noua eparhie pe temelii sănătoase, menținând o parte din tradițiile vechi din cadrul bisericii ortodoxe române.

Succesorii săi la funcția de arhipăstori ai Eparhiei Chișinăului și Hotinului și, în special, primii doi arhiepiscopi - Dimitrie Sulima și Irinarh Popov, n-au

putut ignora multe din realizările inițiate de mitropolitul român în perioada inițială a funcționării acestei entități ecleziastice. Acest fapt constituie una din principalele explicații a rezistenței și dăinuirii în timp a caracterului românesc al Eparhiei Chișinăului și Hotinului pe toată durata ocupației rusești a Basarabiei.

Arhiepiscopul Dimitrie Sulima, succesorul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la funcția de întâistătător al Eparhiei Chișinăului și Hotinului, originar din gubernia Harkov, cu studii teologice la Seminarul din Poltava, unde l-a avut ca profesor pe predecesorul său, s-a străduit să respecte aceste tradiții. A venit în Basarabia, împreună cu G. Bănulescu-Bodoni, în anul 1812, ajutându-l și sprijinindu-l pe acesta în toată activitatea sa multilaterală, pe durata unui întreg deceniu. D. Sulima a îndeplinit funcția de episcop vicar timp de zece ani.¹ Numirea sa în funcția de arhiepiscop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului s-a produs după încetarea din viață a mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni, la recomandarea generalului Ivan Inzov, care exercita atunci funcția de rezident imperial al Basarabiei și care menționa, în scrisoarea adresată contelui I. Capodistria, secretar de stat în cadrul Ministerului de Externe al Imperiului Rus: „... toate tagmele acestei eparhii îl doresc ca arhipăstor pe episcopul vicar Dimitrie, care în perioada acestor zece ani cât a deținut această funcție, pe lângă faptul că a învățat bine limba moldovenească, drepturile și obiceiurile acestei regiuni, și-a asigurat dragostea tuturor”. La 11 iunie 1821 a fost emis ucazul împăratului Alexandru I despre numirea lui Dimitrie Sulima în noua sa funcție.²

Din start, noul arhiepiscop a căutat să urmeze cu strictețe o bună parte din tradițiile frumoase inaugurate de predecesorul său. Acesta, constată N. Iorga, deși era ucrainean de naționalitate, cunoștea limba română și n-a interzis cultura românească în Basarabia,³ ci a continuat cursul trasat de predecesorul

¹ *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1894, XVI, p. 475-481; Мацеевич Л.С., *Из бумаг Архиепископа Кишиневского Димитрия Сулимы*, în „Записки Одесского общества истории и древности” (ЗООИД), том 24, Одесса, 1902, p. 24-26; Иеромонах Севастьян, *Жизнь и деятельность преосвященного Димитрия Сулимы до вступления его в самостоятельное правление Кишиневскою епархиею*, în ЗООИД, том 26, Одесса, 1906, p. 109-182; Иеромонах Севастьян, *Слова произнесенные преосвященным Димитрием Сулимою до принятия им епископского сана*, în ЗООИД, т. 27, Одесса, 1907, p. 86-87.

² Прот. В. Жмакин, *Митрополит Гавриил Бодони* în «Русский Архив», 1898, Т. XII, p. 511-512; Иеромонах Севастьян, *Жизнь и деятельность преосвященного Димитрия Сулимы до вступления его в самостоятельное правление Кишиневскою епархиею*, în ЗООИД, том 26, Одесса, 1906, p. 181.

³ Constantin N. Tomescu, *Hirotonia la Iași a episcopului-vicar Dimitrie Sulima*, în „Arhivele Basarabiei”, II 1930, Chișinău, nr. 2, p. 153-159.

său, mitropolitul Gavriil.⁴ D. Sulima a fost determinat să promoveze în continuare acest curs și datorită rezistenței românilor basarabeni, opuse politicii de rusificare promovate de autoritățile imperiale rusești. El a continuat opera de traducere și tipărire în limba română a diverselor lucrări de cult inițiată de mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni.⁵ Posedând suficient de bine limba română, el adeseori oficia serviciul divin și ținea predici în limba populației majoritare a provinciei înstrăinate, inclusiv, și în Catedrala „Nașterea Domnului” din Chișinău.⁶ În același timp, a căutat să execute comandamentele care-i parveanu din capitala imperiului. Pentru atingerea succesului, a demonstrat mult zel, însă, cu toate acestea, n-a reușit întotdeauna să înregistreze rezultatul scontat. Astfel, arhiepiscopul Dimitrie Sulima s-a văzut nevoit să-și recunoască neputința în promovarea operei de rusificare a copiilor clericilor basarabeni. Pe la 1828, înaltul prelat era nevoit să constate, cu regret, imposibilitatea obținerii unor performanțe semnificative în această privință, indicând, totodată, și asupra circumstanțelor care favorizau o atare stare a lucrurilor. Într-o misivă adresată mitropolitului Serafim al Novgorodului, Dimitrie relatează, între altele: „... copiii clericilor basarabeni, în majoritatea lor covârșitoare, sunt de origine moldoveni și locuiesc în sate moldovenești... și deși eu, conștientizându-mi datoria, fără încetare îndemn preoții, ca prin intermediul metodelor corespunzătoare, să depună străduința, să însușească limba rusă, dar circumstanțele în care se află această regiune periferică, precum și drepturile acordate moldovenilor prin intermediul Înaltului decret (imperial-n.n.) nu-mi permit să oblig clerul să utilizeze limba rusă la domiciliu, în mod obligatoriu, fapt care ar putea să aibă consecințe negative chiar și pentru întreaga regiune”.⁷ Este adevărat, că, în cadrul aceleiași misive, înaltul prelat basarabean recunoștea că abia în clasele superioare ale seminarului, fiii clericilor români însușesc limba rusă într-atât, încât pot să scrie și să comunice în respectiva limbă cu profesorii și cu colegii lor.⁸

D. Sulima se confrunta, de asemenea, și cu refuzul reprezentanților clerului român din Basarabia de a-și trimite odraslele lor la studii la seminarul teologic, unde predarea se efectua într-o limbă străină. Aceștia preferau să-și instruiască copiii în condiții casnice, pregătindu-i în calitate de succesori ai lor în funcțiile bisericești. Această tradiție, care, în condițiile unei ocupații

⁴ I. Nistor, *Istoria Basarabiei, Chișinău, 1991*, p. 229; P. Cazacu, *Basarabia dintre Prut și Nistru (1812-1918)*, Chișinău, 1993, p. 170-171.

⁵ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171

⁶ *Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества*, вып. V, Кишинэу, 1910, p. 33.

⁷ *Ibidem*, p. 16-17.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

străine a Basarabiei, a însemnat totodată și un mod de rezistență față de politica de rusificare a bisericii autohtone din provincia înstrăinată, care a persistat până la începutul secolului XX: "...demnitățile bisericesti erau aproape ereditare în Basarabia, ca și în alte părți, mai cu seamă că, fiii de preoți, dascăli, cântăreți aveau puțința și învățau carte și meșteșugul bisericesc de la părinții lor și de la anume dascăli și în școli".⁹

Un alt eșec înregistrat de acest înalt prelat în promovarea politicii imperiale de deznaționalizare și asimilare a populației autohtone majoritare din ținut a fost determinat de ignorarea insistențelor sale rugăminți, adresate arhiepiscopilor și episcopilor din alte regiuni ale imperiului de a trimite în Basarabia absolvenți ai seminarelor teologice pentru a fi angajați în funcțiile de preoți. În momentul succesiunii lui D. Sulima în scaunul episcopal, majoritatea celor 31 de protopopi și 1.604 de preoți nu aveau studii corespunzătoare teologice, întrucât fuseseră promovați din rândul diaconilor și cântăreților.¹⁰ Relatând cu multă amărăciune despre eșecul demersurilor sale, D. Sulima recunoștea, în același timp, că prezența unor preoți de etnie rusă în Basarabia n-ar fi rezolvat problema, întrucât majoritatea covârșitoare a parohiilor din Basarabia erau constituite din populație românească, unde serviciul divin se oficia în limba română: „m-am adresat de nenumărate ori episcopilor Hersonului, Kamenet-Podolskului, Vladimirului, solicitând să-mi trimită absolvenți ai seminariilor pentru preoție în Basarabia, dar n-a venit nici unul. Trebuie de avut în vedere faptul că cea mai mare parte din parohii este locuită de moldoveni și slujba se face moldovenește și deci, elevii seminariilor îndepărtate nu se pot întrebuița aici cu folos. Dacă în seminarul de aici sunt puțini elevi și fac progrese, dacă din ei și cei cu mai puțină învățătură nu vom face preoți – multe biserici vor fi închise și vor rămâne fără preoți mulți ani, de unde vor rezulta urmări neplăcute și vătămătoare”.¹¹ Din ultima aserțiune a arhiepiscopului Dimitrie putem deduce că pentru el, ca bun creștin ce era, la acel moment era mult mai important ca să se reușească pregătirea de noi cadre de preoți din rândul puștilor elevi de la seminar, dar și din rândul preoților autohtoni, cu puțină carte, pentru a exclude închiderea de biserici, fapt care ar fi putut genera fenomene regretabile în comunitățile din Basarabia, decât opera de rusificare, prin intermediul bisericii, a populației românești majoritare.

În perioada arhipăstoriei lui D. Sulima a crescut ponderea elevilor originali din stânga Nistrului, care-și făceau studiile în cadrul Seminarului teolo-

⁹ V. D. Moisiu, *Stări din Basarabia de astăzi*, București, 1915, p. 140.

¹⁰ Constantin Aldea, *Pagini dintr-o istorie zbuciumată*, București, 1993, p.75.

¹¹ *Ibidem*; *Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества*, вып. IX, Кишинэу, 1914; p. 755; Cazacu, *Op. cit.*, p. 169

gic. La 1828, din cei 54 de elevi ai acestei instituții, 48 erau de peste Nistru.¹² Explicația unui atare fenomen rezidă, probabil, în faptul că în stânga Nistrului procesul rusificării populației românești atinsese cote mai avansate și elevii din această regiune, care cunoșteau mai bine limba de instruire la seminar, adică, limba rusă, erau de preferat pentru conducerea seminarului. În plus, o altă explicație a acestei situații ar fi și refuzul ostentativ al mai multor clerici români din Basarabia de a accepta să-și trimită odraslele la studii la seminarul din Chișinău.

La 7 august 1831, Sfântul Sinod a decis asupra suprafețelor de teren agricol și pășune care urmau a fi acordate reprezentanților clerului din Basarabia, domiciliați în satele ce aparțineau statului. La adoptarea deciziei finale și-a adus aportul și arhiepiscopul Dimitrie, a cărui opinie a fost consultată, acesta sugerând să se țină neapărat cont de vechile tradiții care existau în acest ținut în respectiva chestiune. Până la urmă s-a decis ca să fie puse în valoare aceleași principii care fuseseră consfințite de împăratul Alexandru I, la 21 august 1813, în baza raportului Sfântului Sinod cu referire la reprezentanții clerului ce-și aveau domiciliul pe domeniile boierești.¹³ Reprezentanții clerului aveau dreptul să se folosească de zonele forestiere din raza satelor statului în baza acelorași principii ca și țărani statului.

Datorită insistențelor sale intervenții pe lângă autoritățile civile, D. Sulima a reușit să obțină acordul acestora pentru înzestrarea parohiilor cu terenuri agricole cu suprafețe între 30 și 40 de desetine (în ținuturile Tighina și Akkerman – cu câte 99 de desetine)¹⁴, în conformitate cu decizia Sf. Sinod din anul 1829 despre împrumutarea tuturor parohiilor din Imperiul Rus, care aveau un preot și un cântăreț, cu câte 33 de desetine de pământ.¹⁵ Mai multe biserici de pe domeniile statului din Basarabia au primit loturi de câte 99, 120, 198 și chiar 240 desetine de pământ. Această decizie a Sf. Sinod nu prevedea înzestrarea cu teren arabil a bisericilor din satele „boierești”, de aceea doar unele din ele au obținut loturi de pământ.

Arhiepiscopul D. Sulima a acordat o atenție sporită problemei instruirii copiilor basarabeni din localitățile rurale. Prima școală parohială a fost înființată în anul 1836 în satul Băcioi.¹⁶ În decurs de șase ani, în județele Chișinău și

¹² Труды церковного историко-археологического общества, Т. IX, р. 755; P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 169.

¹³ Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание Второе, Том VI. Отделение 1, 1831, СПб, 1832, N 4748, р. 743-745.

¹⁴ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171.

¹⁵ Mircea Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Iași, 1993, p.66.

¹⁶ Зашук А. М., *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская*

Orhei au mai fost deschise încă șapte asemenea școli. Procesul acesta capătă amploare, și conform unor date furnizate de autoritățile bisericești, în 1845, numărul lor ar fi atins cifra de 320 de unități, pentru ca, în decurs de doi ani, ele să se reducă la 159. O diminuare atât de drastică a numărului școlilor parohiale doar în decurs de doi ani rezidă, probabil, în caracterul efemer al acestora și în lipsa unui suport solid și constant de ordin financiar. Etnograful rus A. Zașciuk își manifesta scepticismul față de aceste cifre, considerând că numărul real al școlilor parohiale din ținut era de două ori mai mic decât cel indicat de autoritățile ecleziastice. Eficiența instruirii în cadrul acestui tip de școală era una mai mult decât modestă. Citirea cărților cu conținut religios era deprinderea prioritară pe care preoții-pedagogi trebuiau s-o cultive discipolilor lor. Abilitatea de a scrie rămânea doar la latitudinea doritorilor, iar elemente de aritmetică erau studiate doar atunci când acest lucru și-l dorea învățătorul. Educația religioasă constituia una din preocupările de bază ale preotului și includea citirea cărților de cult (ceaslovului, psaltirii etc.), învățarea pe de rost a diferitor rugăciuni, precum și frecventarea regulată a bisericii.¹⁷ Cauza principală a ineficienței școlilor parohiale consta, totuși, în predarea în limba rusă.

Creșterea numărului școlilor particulare cu predare în limba română în spațiul rural în anii 40 ai secolului al XIX-lea a provocat îngrijorarea autorităților rusești din ținut. Românii basarabeni preferau instruirea contra plată a copiilor lor în școlile particulare, cu predare în limba maternă și boicotau școlile parohiale, instituite de stat, cu predare în limba rusă. În atare situație, autoritățile ecleziastice superioare din Basarabia s-au văzut nevoite să accepte instruirea în limba română și în școlile parohiale.¹⁸

Clericii români continuau să refuze să-și trimită copiii la Seminarul teologic din Chișinău. O atare rezistență tacită a clerului condamnă, pentru moment, la insucces politica de rusificare promovată de Sf. Sinod în provincia dintre Prut și Nistru. Cu toate că în unele școli parohiale erau numiți profesori care cunoșteau limbile română și rusă, totuși, efectul în însușirea limbii ruse era unul minor. Profesorii erau obligați să supravegheze ca elevii să nu vorbească între ei românește. Elevii mai mari erau impuși să facă același lucru, supraveghindu-i pe cei mici.¹⁹ Cu toate acestea, metoda s-a arătat insuficient de rezultativă în promovarea politicii de rusificare prin intermediul școlii.

область, СПб, 1862, p. 398.

¹⁷ Халиппа И., *Очерки по истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX в.* în „Труды Бессарабской ученой архивной Комиссии”, том II, Кишинев, 1902, p. 177.

¹⁸ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, Chișinău, 1991, p. 194.

¹⁹ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171.

În anul 1823, în baza statutului imperial de la 1808-1814, a fost reorganizat Seminarul teologic din Chișinău. În conformitate cu acest statut, din programul de studii al acestei instituții au fost excluse disciplinele de studii care alcătuiau ciclul teologic superior, acestea fiind transferate în competența academiilor teologice. Clasele inferioare din cadrul Seminarului au fost transferate în subordinea unei școli parohiale și a unei școli teologice județene, ambele dislocate în imobilele din curtea seminarului, ce erau subordonate acestuia atât administrativ, cât și economic.²⁰ În felul acesta, Seminarul teologic din Chișinău a fost transformat dintr-o instituție de învățământ superior teologic într-o instituție de învățământ teologic mediu. Arhiepiscopul Eparhiei Chișinăului și Hotinului era lipsit de dreptul de a conduce seminarul, acesta fiind subordonat unei comisii speciale a școlilor teologice de pe lângă Sfântul Sinod din Sankt- Petersburg.²¹ Seminarul teologic din Chișinău fusese inclus în componența circumscripției de învățământ Kiev, subordonată direct Academiei Teologice din Kiev.²² După reorganizarea din anul 1823, în cadrul seminarului au fost păstrate doar trei secții – de teologie, de filozofie și de retorică, cu câte doi ani de studii pentru fiecare. Limba de studiu de bază la seminar era cea rusă. În limba rusă erau predate științele filologice, istorice și matematice. Teologia și filozofia erau predate în limba latină. Din categoria limbilor străine obligatorii făceau parte greaca și latina, iar germana și franceza se studiau facultativ.²³ Și după reorganizarea seminarului, limba română continua să fie studiată în cadrul respectivei instituții, în calitate de disciplină școlară separată.

În urma restructurării seminarului se schimbă și componența colectivului pedagogic al acestei instituții, reducându-se ponderea profesorilor care posedau limba română. Contingentul de cadre didactice al seminarului se completează cu absolvenți ai Academiei Teologice din Kiev. În același timp, elevii din clasele superioare ale seminarului nu mai au dreptul să predea în clasele inferioare.

Reformarea Seminarului a eliminat și ultimele elemente specifice moldovenești ale acestuia, el transformându-se într-o instituție de învățământ tipic rusească, a cărei menire principală era să participe, într-o manieră cât mai eficientă, la opera de rusificare a populației românești și a minorităților neruse ale Basarabiei. Este adevărat că autoritățile ecleziastice din ținut, și, personal,

²⁰ N. Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub rusi. Chișinău, 2000*, p. 62-63.

²¹ Пархомович И. М., *Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии*, Кишинев, 1913, p. 19.

²² N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 62.

²³ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, Chișinău, 1991, p. 165

arhiepiscopul Dimitrie Sulima erau conștienți de faptul că un impediment serios în instruirea elevilor seminarului teologic îl constituia necunoașterea de către aceștia a limbii ruse, care era limba de predare a majorității covârșitoare a disciplinelor de studii. Pentru eficientizarea instruirii în cadrul acestei instituții, arhiepiscopul Dimitrie solicita autorităților ecleziastice ruse să trimită la Chișinău profesori care posedau, afară de limba rusă, și pe cea română. De asemenea, acest înalt prelat trimitea cu regularitate la studii, la Academia Teologică din Kiev, absolvenți ai seminarului și tineri profesori, cunoscători ai limbii române, care urmau să fie pregătiți în cadrul acestei prestigioase instituții pentru exercitarea funcției de profesori la Seminarul teologic din Chișinău, reorganizat, între timp.²⁴

Cu toate acestea, așa precum am menționat deja, majoritatea preoților, ca și pe timpul mitropolitului Gavriil, se recrutau din rândul diaconilor și cântăreților, și nu aveau studii seminariale, astfel, cei mai mulți slujitori ai cultului din Basarabia continuau să fie de origine română. Clerul român, în special cel rural, continua să utilizeze în oficierea serviciului divin limba română, care era limba maternă a enoriașilor din parohiile moldovenești.

Pentru a onora prevederile noului regulament al seminarului care recomanda admiterea la studii doar a absolvenților școlilor teologice, în 1823 au fost înființate două școli teologice județene – la Tiraspol și la Cetatea Albă (Akkerman), care aveau funcția de instituții cu rol preparatoriu al elevilor pentru admitere la seminar.²⁵ Prima școală a activat în perioada 12.X.1823 – 1826, iar cea de-a doua – în intervalul 21.X.1823-1838. Școala teologică județeană includea două secții – inferioară și superioară, cu câte un ciclu de doi ani de studii. Din disciplinele școlare făceau parte: psaltirea, catehismul, istoria sfântă, aritmetica, geografia, limbile rusă, latină și greacă. Limba română lipsea cu desăvârșire din programele de studii ale școlilor teologice județene. Ea nu numai că nu era limba de predare a celorlalte discipline, ea nu era studiată nici ca disciplină școlară obligatorie, nici ca una facultativă. În același timp, limba rusă era limba de predare, ea fiind studiată și în triplă ipostază (scrisul, citirea și elemente de gramatică).²⁶

Un alt procedeu pus în aplicare la indicația înaltului prelat basarabean, menit să contribuie la o cât mai bună însușire a limbii ruse de către elevii din cadrul ciclului inferior de instruire teologică, era obligativitatea cunoașterii

²⁴ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 63

²⁵ *Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества*, Т. IX, с. 75; Пархомович И. М., *Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии*, Кишинев, 1913, p. 21.

²⁶ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, p. 166

limbii române de către toți profesorii școlii parohiale de pe lângă Seminarul teologic, precum și a celor de la școlile teologice județene pentru a putea explica, la lecțiile lor, atât în rusește, cât și în românește. În același timp, elevii de origine română erau obligați, atât la lecții, cât și în afara lor, să comunice între ei doar în limba rusă.²⁷

Conform opiniei Consilierului de Stat Perovski, șeful Districtului de învățământ Harkov, din care făcea parte și sistemul instructiv și educațional din Basarabia, la 1830, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele M. Voronțov intenționa să înființeze un gimnaziu și câteva școli județene. Întrucât gimnaziul nu putea fi instituit concomitent cu școlile județene, deoarece n-ar fi avut elevi pe care mai întâi trebuia să-i pregătească respectivele școli, deschiderea gimnaziului a fost amânată pentru o anumită perioadă. Școlile județene, în conformitate cu recomandările lui M. Voronțov, urmau a fi deschise în orașele Chișinău, Bălți, Hotin, Akkerman, Bender, Ismail, Reni și Chilia.²⁸ Pentru școlile din centrele județene – Chișinău, Bălți, Hotin, Akkerman, Bender, Ismail se preconiza câte 1.250 ruble pe an, iar pentru cele din orașul portuar Reni și Chilia, Voronțov era obligat să identifice surse de finanțare. Aceeași hotărâre de guvern îl obliga pe șeful Districtului de învățământ Harkov să asigure școlile respective cu cadre didactice calificate și materialul didactic necesar, cu condiția ca aceștia să cunoască limba „moldovenească”, pentru a putea predă regulile acestei limbi, care era în uz în această regiune. Pentru buna funcționare a școlilor județene se preconiza, de asemenea, instituirea în Basarabia a unei întregi rețele de școli parohiale, care aveau menirea să exercite rolul de școli primare,²⁹ care urmau să asigure școlile județene cu viitori elevi.

În perioada episcopatului lui D. Sulima, în Basarabia a fost introdus sistemul de învățământ de tip lancasterian, în vogă, în acea epocă, în mai multe țări europene.

Ministerul Învățământului și Cultelor din Sankt Petersburg a dispus editarea, în 1819, a tăblițelor (manualelor) pentru învățământul reciproc (lancasterian), cu conținut pronunțat religios. Contelui I. Capodistria, Secretar de Stat la Ministerul de Externe al Imperiului Rus, i-a fost încredințat patronajul asupra proiectului de implementare a școlilor lancasteriene în Basarabia. Acesta i-a solicitat guvernatorului Basarabiei să trimită la Petersburg trei absolvenți ai Seminarului teologic din Chișinău pentru a studia metoda de predare lancasteriană. Pentru această misiune au fost selectați: Iacob Ghinculov, Teodor

²⁷ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 63.

²⁸ *Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание Второе, Т. II 1827, СПб, 1830, N 1520, p. 955-956.*

²⁹ *Ibidem.*

Bobeică și Lavrentie Kunițki. Timp de un an au studiat această metodă la niște cursuri metodice de pe lângă universitate. După încheierea studiilor, lui I. Ghinculov i-a fost conferit titlul de „magistru al metodei instruirii reciproce”, iar lui L. Kunițki și T. Bobeică – de „studenți”.

După mai multe tergiversări din partea autorităților centrale ale Novorossiei și Basarabiei, abia în noiembrie 1823 s-a dispus înființarea de școli lancasteriene la Chișinău, Bălți și Ismail.³⁰ Responsabil nemijlocit pentru implementarea metodei lancasteriene de instruire în Basarabia și de înființare a primelor școli de acest tip a fost numit arhimandritul Irineu, rectorul seminarului teologic din Chișinău. În subordinea acestuia au fost trecuți cei trei absolvenți ai cursurilor de pe lângă Universitatea din Sankt-Petersburg – I. Ghinculov, T. Bobeică și L. Runițki.³¹

Întrucât populația locală nu s-a arătat entuziasmată de aceste școli, arhiepiscopul D. Sulima s-a văzut nevoit să lanseze un apel către locuitorii Basarabiei, promițându-le că instruirea se va face în limba maternă a populației majoritare și în limba rusă: „Aceste școli sunt constituite de o așa manieră, încât copiii, foarte ușor și foarte rapid, cu voie bună și cu bucurie vor învăța a citi, a scrie și a număra în limbile moldovenească și rusă, fiecare după cum va voi.”³² A urmat inaugurarea, în mod festiv, mai întâi a școlii lancasteriene din Chișinău – la 7 februarie 1824, apoi a celor din Bălți – la 11 mai 1824, Ismail – 28 mai același an, Bender – la 13 mai 1827 și Hotin – la 7 decembrie 1827. Toate aceste școli erau constituite după modelul celei din Sankt-Petersburg, la care studiaseră cei trei tineri basarabeni. Școala lancasteriană a înregistrat anumite succese în Basarabia datorită faptului că în procesul instruirii era utilizată limba maternă a majorității covârșitoare a elevilor – româna. În anul 1828, numărul elevilor din cadrul acestor școli atinsese cifra de 385. În anul 1836, odată cu constituirea circumscripției școlare din Odesa, toate școlile de tip lancasterian din Basarabia sunt trecute în subordinea acesteia. Doar câteva școli lancasteriene au fost conservate, cea mai mare parte au fost transformate în școli parohiale și teologice județene, suportând o schimbare și metoda de predare și programele de studii care corespundeau cu cele ale școlilor primare din Imperiul Rus.³³

În urma hotărârii Senatului din 18 mai 1832, are loc transformarea dicasteriei exarhale în consistoriu eparhial cu atribuții administrative, judecătore-

³⁰ A.N.R.M. F. 2, d. 871, f. 271.

³¹ N. Popovschi, *op. cit.*, p. 74.

³² *Citat după N. Popovschi, op. cit.*, p. 75.

³³ *Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества*, Кишинев, Т. II, 1902, p. 138-160.

rești și de control³⁴, „ în scopul uniformizării” structurilor ecleziastice, adică ștergerii specificului local național. Acest fapt a condus și la creșterea considerabilă a numărului funcționarilor acestei instituții ecleziastice. Protopopii ținutali au fost rebotezați în blagocini inferiori. Scopul acestor schimbări era unificarea administrativă cât mai rapidă a bisericii din Basarabia cu cea din Rusia.³⁵

La 23 aprilie 1830 Senatul din Sankt-Petersburg a instituit o nouă eparhie a bisericii ortodoxe armenești în Novorossia, care s-a numit Eparhia Nahicevanului și Basarabiei, în subordinea căreia au fost incluse toate bisericile armenești din Novorossia și Basarabia, precum și cele din Sankt-Petersburg și Moscova. În calitate de arhiepiscop al noii eparhii a fost numit arhiepiscopul georgian Nerses.³⁶ Aceasta era a doua eparhie după cea din Astrahan.

În raportul Sfântului Sinod din 9 mai 1837 despre constituirea pentru guberniile Herson și Taurida a unei noi eparhii se menționa, printre altele:

„Odată cu creșterea populației, a numărului orașelor din ținut, unele din ele, devenind atractive atât pentru etnici ruși, cât și pentru străini și, în felul acesta, a crescut și numărul enoriașilor, bisericilor și clerului, dar și a discipolilor în instituțiile de învățământ teologic... și, desigur au apărut noi subiecte pentru activitatea instituțiilor ecleziastice eparhiale. Astfel, împărțirea regiunilor Novorossiei și a Basarabiei în doar două eparhii pare a fi insuficientă. Reieșind din toate acestea, Sfântul Sinod propune spre examinare următoarele: din componența eparhiilor Ekaterinoslavului și a Chișinăului de a separa guberniile Herson și Taurida și a constitui pentru ele o nouă eparhie... cu centrul eparhial în Odesa”.³⁷

În consecință, 77 de biserici de dincolo de Nistru, până la acea dată aflate sub jurisdicția eparhiei Chișinăului și Hotinului, au fost transferate în subordinea noii eparhii a Hersonului și Tauridei.³⁸ În felul acesta, cele 77 parohii cu enoriași preponderent, de origine românească, în urma unei atare decizii, au fost condamnați la deznaționalizare prin înstrăinare de biserica autohtonă.

În deceniile doi-patru ale sec. al XIX-lea a continuat exodul românilor basarabeni în dreapta Prutului. Printre transfugi, de multe ori, au figurat și reprezentanți ai clerului român din Basarabia, care își manifestau, și pe această cale, dezacordul față de politicile promovate de autoritățile ecleziastice rusești

³⁴ Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание Второе. Том. VII., 1832г., СПб, 1833, N 5380, p. 518.

³⁵ Mircea Păcurariu, *Op. cit.*, p. 63.

³⁶ Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание Второе. Том V. Отделение 1. 1830 г., СПб, 1830, N, 3620, p. 355.

³⁷ Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание Второе. Том XII. Отделение 1837г., СПб, 1837, N. 10219, p. 306-307.

³⁸ Mircea Păcurariu, *Op. cit.*, Iași, 1993, p. 63.

în cadrul bisericii ortodoxe române din provincia înstrăinată. Administrația rusească se arăta extrem de deranjată de efectele acestui exod. Dovadă ne servesc indicațiile guvernatorului general al Novorossiei și Basarabiei, adresate la 4 mai 1833, viceguvernatorului I. Climșa, privind difuzarea informației despre măsurile de pedeapsă pentru cei care treceau în mod clandestin hotarul de la Prut. Poliția și parohiile eparhiei erau organele prin intermediul cărora aceste sancțiuni urmau a fi aduse la cunoștința tuturor locuitorilor provinciei. Dimitrie Sulima a fost însărcinat să difuzeze 896 de proclamații cu informația respectivă în toate parohiile, iar preoții, la rândul lor, trebuiau ca în zilele de duminică să le citească tuturor enoriașilor.³⁹ Arhiepiscopul a fost pus în încurcătură, deoarece toate proclamațiile erau tipărite în limba rusă, el fiind nevoit să-i ceară guvernatorului să se facă o traducere în limba română, fiindcă „toate localitățile din Basarabia, cu excepția a câtorva, erau moldovenești”.

Despre faptul că cei care fugeau peste Prut erau pedepsiți mai aspru decât în primii ani de ocupație străină ne demonstrează cazul familiei preotului Ion Caitaz din satul Leca, ținutul Ismail. Acesta, fiind bănuțit că intenționează să treacă Prutul, a fost reținut, împreună cu cei doi fii maturi ai săi, și ținut sub arest un an și opt luni⁴⁰, cât au continuat anchetările, pentru ca, în cele din urmă, să fie eliberat în virtutea „unor mărturii contradictorii, care au diminuat acuzația.”⁴¹

Sub pretextul lipsei mijloacelor de întreținere, din cele 12 mănăstiri și 13 schituri, câte existau în Basarabia în momentul succesiunii lui D. Sulima la funcția supremă de arhiepiscop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului, acesta s-a văzut nevoit să închidă 2 mănăstiri (Horodiște și Cosăuți) și 5 schituri (Rezina, Rudi, Soroca, Cărătura și Lomarovăt (Lomacineț)).⁴²

Pentru a diminua influența mănăstirilor asupra vieții spirituale a credincioșilor din ținut, călugării români au fost impuși să renunțe la viața monahală individuală, specifică bisericii românești, și să treacă la sistemul de viață monahală în comun. Noul sistem permitea o mai strictă supraveghere a activității călugărilor.⁴³ Către 1830, acest sistem monahal rusesc a fost introdus în toate mănăstirile din Basarabia.⁴⁴ În felul acesta, arhiepiscopul Dimitrie a înregistrat succese vizibile în substituirea tradiției monahale moldovenești cu tradiția rusească de viață monahală. Totuși, la această etapă rusificarea clerului monahal

³⁹ ANRM, fond. 208, inv. 2, d. 863, f. 1, 5.

⁴⁰ *Ibidem*, D, 1600, f. 182, 225.

⁴¹ *Ibidem*, f. 215.

⁴² P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171; N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 80.

⁴³ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171, C. Aldea, *Op. cit.*, p. 76.

⁴⁴ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 80.

nu dăduse încă efectele scontate.⁴⁵ Nici chiar numirea în mănăstiri și schituri a stareților din rândul băștinașilor, cunoscători ai limbii ruse, n-a avut efectul scontat.⁴⁶ Tentativele de rusificare a călugărilor n-au dat rezultate scontate datorită rezistenței îndârjite opuse de către aceștia unor atare politici.

Dovadă concludentă a conservării românității populației majoritare din Basarabia o constituie și tipăriturile din perioada ocupației rusești. Autoritățile țariste au fost constrânse să tolereze utilizarea limbii române în domeniul editorial, întrucât o altă modalitate de comunicare cu populația majoritară românească din ținut nu era posibilă. Refuzul unei bune părți a românilor basarabeni, în special a celor din spațiul rural, de a accepta limba rusă ca mijloc de comunicare cu autoritățile laice și ecleziastice le obligase pe acestea să se conformeze regulilor jocului impuse de autohtoni pentru a menține o comunicare necesară pentru bunul mers al lucrurilor în acest teritoriu anexat Imperiului Rus.

Autoritățile laice întrețin comunicarea cu populația autohtonă prin intermediul unor ucazuri, circulare, manifeste etc. emise în limba rusă. O comunicare mult mai amplă și mai importantă cu majoritarii români în limba lor maternă au avut-o autoritățile prin intermediul tipăriturilor de cult, editate, în special, în tipografia eparhială, dar și în alte tipografii private din ținut: care au continuat să editeze și în această perioadă: *Liturghii*, *Ceasloave*, *Psaltiri*, *Acatiste*, *Pravile*, *Cărți de rugăciune*, *Molebnice*, *Mineie*, *Evanghelii*, *Bucoavne*, *Abecedare* etc. O bună parte dintre acestea erau reeditări ale unor ediții din Principatele Române și Transilvania.⁴⁷

Tipografia eparhială a continuat să editeze carte de cult și în perioada arhiepiscopiei lui Dimitrie Sulima. În acest răstimp au fost tipărite cărți de slujbă: *Tipiconul bisericesc* (1823) și *Liturghierul* (1837). D. Sulima a tradus din rusește în limba română câteva cărți de învățătură, dintre care merită a fi remarcate: *Datoriile presviterilor* (1823), cunoscuta lucrare a doi ierarhi ruși, Gheorghe Koninski și Parfenie Sopkovski,⁴⁸ și o carte de pastorală, extrem de utilă preoților și seminariștilor. În anul 1823 iese de sub tipar o carte cu caracter canonic - *Învățătură scoasă din pravilele Sfinților Apostoli și a Sfinților Părinți*, în versiune paralelă românească și rusă.

În perioada 1829-1832, la Chișinău, s-a aflat Grigore al IV-lea, mitropolitul Ungrovlahiei, care-i promite arhiepiscopului D. Sulima, ca dar, mai multe cărți bisericești, pe care preconiza să le comande din Principate, nefiind, însă,

⁴⁵ ANRM, F. 208, inv. I, D, 58, f. 45.

⁴⁶ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 172.

⁴⁷ Paul Mihail, *Rolul tipăriturilor bisericești din basarabia până la 1918*, în Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, 1993, p. 143.

⁴⁸ M. Păcurariu, *Basarabia*, Iași, 1993, p. 65.

sigur dacă acestea vor ajunge în Basarabia, deoarece „nu iaste slobod a intra cărți străine aicea”. Cenzura și controlul strict al oricărei literaturi, inclusiv, a cărților de cult, venite pe căi oficiale sau clandestine erau indispensabile activității carantinelor de la hotare și consistoriului duhovnicesc din Chișinău.

În 1828, arhiepiscopul Dimitrie Sulima a tradus în limba română un manual pentru școlile bisericești județene: *Începuturile învățaturii creștinești sau sfânta istorie în scurt și catihizisul în scurt*.⁴⁹ Tot în timpul arhipăstoriei sale au fost reeditate *Bucoavna românească* (1822, 1836) și *Bucoavna româno-rusă* (1842, 1844).⁴⁹ În afară de aceasta, au mai fost editate în limba română mai multe foi volante cu referire la membrii familiei imperiale (nașteri, cununii, decese), foi volante cu diferite dispoziții și anunțuri ale autorităților, gramote de preoție, instrucțiuni pentru blagocini etc.⁵⁰

În anul 1844, când D. Sulima își încheia perioada de arhipăstorie, a fost tipărit în română manualul mitropolitului Filaret Drozdov al Moscovei-*Catehismul creștinesc cel prelarg a pravoslavniciei catolicești a Răsăritului Bisericii*, utilizat în școli.

Ștefan Marghella editează, la 1827, în cadrul tipografiei eparhiale, o *Gramatică Rusească – Rumânească*, în două volume (VII+223 p. și 319+III). În prefața manualului său autorul menționa că l-a tipărit pentru a veni în sprijinul „celor opt sute de mii de români care locuiesc în Basarabia” (astfel, acest cârturar utilizează în epocă etnonimul „român” și nu „moldovean”). În „precuvântarea” sa la această lucrare Ștefan Marghella mai menționa: „În afară de aceasta ea poate să aducă foloase câtorva milioane de Români care locuiesc între Prut și Dunăre; asemenea și Rușilor care doresc a învăța limba românească”.⁵¹

Arhiepiscopul Dimitrie Sulima s-a remarcat și în domeniul edificării unor lăcașe de cult. Ca și mitropolitul G. Bănulescu-Bodoni, D. Sulima a manifestat o preocupare constantă pentru construcția de noi lăcașe sfinte cu mijloace financiare provenite din veniturile locale. În perioada arhipăstoriei sale a fost finalizată construcția catedralelor din orașele Chișinău, Ismail, Chilia, Akkerman, Tighina și Hotin. Sub supravegherea arhiepiscopului D. Sulima au fost construite peste 40 de biserici noi în mai multe târguri și localități rurale, inclusiv și în fostele raiale.⁵²

⁴⁹ M. Păcurariu, *Op.cit.*, p. 65.

⁵⁰ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, vol. I (1812-1830), București, 1993, p. XLI-XXII, p. 11-25*; Paul Mihail, *Rolul tipăriturilor bisericești din Basarabia până la 1918*, în Paul Mihail, *Mărturie de spiritualitate românească din Basarabia, 1993, p. 143-144.*

⁵¹ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească...*, p. 80-81.

⁵² N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 53; P. Cazacu, *op. cit.*, p. 172.

Sub nemijlocita lui conducere a fost construită Catedrala arhiepiscopală cu hramul „Nașterea Domnului” din Chișinău (proiect inițiat de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni). Proiectul acestui lăcaș sfânt, realizat de profesorul Academiei de Arte Frumoase din Sankt-Petersburg, Avraam Melnikov, în stilul specific arhitecturii ecleziastice bizantino-ruse, cu trei altare, constituia o imitație a Catedralei Sfântul Isachie din capitala imperiului.⁵³ Construcția edificiului s-a târăgănat mult timp, ea debutând la începutul deceniului trei al secolului al XIX-lea și finalizată la 15 octombrie 1836, odată cu sfințirea acesteia.

Preocuparea sa constantă pentru construcția de biserici în mai multe mănăstiri din Basarabia constituie un merit incontestabil al acestui chiriarh. În perioada arhipăstoriei lui D. Sulima au fost construite bisericile mănăstirii Hâncu, pe care acesta le-a și sfințit.⁵⁴ La Dobrușa, boierul Toma Cosma, cel care a fost ctitorul unei biserici din Iași, ce-i poartă numele, a edificat, împreună cu autoritățile ecleziastice, o nouă biserică. În alte două mănăstiri – Japca și Hirova (în ultima, și cu efortul substanțial al stareței Elisaveta Herescu) au fost edificate noi lăcașe sfinte. Împăratul rus Nicolai I a ctitorit la Ismail un schit – Sfântul Terapont – în memoria ostașilor ruși căzuți în Războiul Ruso-Turc din anii 1828-1829. În incinta mănăstirii Căpriană, la 1840, a fost finalizată construcția bisericii „Sfântul Gheorghe”.

Istoricul și teologul Mircea Păcurariu consideră că toate aceste noi edificii ecleziastice au introdus în Basarabia stilul arhitectonic rusec, al cărui element contrastant îl constituiau turlele realizate în forma unor bulbi de cea-pă.⁵⁵ Dar, în realitate, stilurile erau diferite. Deși proiectele elaborate de arhitecții ruși recomandau stilul bizantin și cel clasic, stilul autohton moldovenesc „rămânea dominant datorită meșterilor autohtoni.”⁵⁶ În timpul arhipăstoriei lui Dimitrie Sulima, în contextul predominării în Rusia a curentului național rusec și creșterii rolului bisericii ortodoxe în viața statului, s-au luat un șir de măsuri restrictive față de rascolnici (schismatici), cunoscuți sub numele de „lipoveni”, așezați cu traiul în județele Hotin, Tighina, Cetatea Albă și Ismail, și față de „molocani”, unii dintre care au fost expulzați în Transcaucazia.⁵⁷

În perioada arhipăstoriei lui Dimitrie Sulima își continuă activitatea „Epitropia pentru săracii din tagma duhovnicească a Eparhiei”, pe seama căreia era colectarea de fonduri pentru ajutorarea orfanilor de preoți, diaconi

⁵³ M. Păcurariu, *Op. cit.*, p. 66.

⁵⁴ A. Agachi, *Bisericile mănăstirii Hâncu* în „Destin Românesc”, N 1-2, 2007, p. 182-183.

⁵⁵ M. Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Iași, 1993, p. 66.

⁵⁶ L. Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Chișinău, 1999, p. 121.

⁵⁷ M. Păcurariu, *Basarabia. Aspecte...*, p. 63.

și cântăreți. Activitățile de caritate, desfășurate de-a lungul carierei sale de arhiepiscop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului, prezintă, fără îndoială, o latură pozitivă din biografia acestui înalt prelat care și-a legat destinul său pentru totdeauna cu cel al provinciei dintre Prut și Nistru. D. Sulima, aproape în toate multiplele sale activități, a căutat să fie demn de memoria dascălului și precursorului său G. Bănulescu-Bodoni, realizând mai multe proiecte, care au rămas în istoria bisericii ortodoxe române din Basarabia cu conotație pozitivă. În același timp, trebuie să recunoaștem că acest înalt prelat, în ciuda simpatiei sincere pe care o nutrea pentru populația autohtonă, a fost, totuși, un om sub vremuri, fiind constrâns să onoreze mai multe comandamente care i-au parvenit din partea Sfântului Sinod. Una din ultimele acțiuni importante care s-a desfășurat sub nemijlocita lui supraveghere a fost cea de predare către Principatul Moldovei a celor 124 de biserici din cele trei județe sud basarabene, retrocedate de către Imperiul Rus în baza prevederilor Tratatului de pace de la Paris de la 30 martie 1856. În cadrul acestei proceduri de transmitere, D. Sulima a căutat să obțină din partea guvernului de la Iași menținerea preoților ruși din bisericile din cele trei județe, precum și a principiilor de organizare și de administrare a acestora în maniera rusească.⁵⁸ El a fost înmormântat în incinta Catedralei Nașterea Domnului din Chișinău, una din ctitoriile sale.

Din noiembrie 1844, în funcția de arhiepiscop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului este numit Irinarh, până la călugărie Iacov Popov (1844-1858). Originar din Kursk, și-a făcut studiile teologice la seminarul din orașul său natal și la Academia din Sankt-Petersburg și „era considerat,- după părerea prof. Mircea Păcurariu – reprezentantul tipic al regimului de centralism și de birocratism din viața bisericească din Rusia”.⁵⁹ În perioada succesorului lui D. Sulima s-au amplificat politicile de rusificare a bisericii românești din Basarabia. Majoritatea protopopilor moldoveni au fost destituiți pe motiv că nu cunoșteau limba rusă, fiind înlocuiți cu clerici de origine rusă.⁶⁰

Substituirii similare erau operate și în cadrul colectivului de profesori de la seminar, a angajaților din consistoriu, precum și a preoților din cele mai mari parohii din cadrul Eparhiei Chișinăului și Hotinului. Dorința excesivă a arhiepiscopului Irinarh Popov de a se debarasa de clerul de origine română se manifesta și prin intermediul învinuirilor frecvente, aduse acestuia, de refuzul de a practica autoinstruirea sistematică, de a-și trimite copiii la seminar și școala spirituală și de multiple vicii reale și imaginare. Pentru înlocuirea

⁵⁸ C. Andea, *Op. cit.*, p. 77.

⁵⁹ Mircea Păcurariu, *Basarabia. Aspecte...*, p. 68.

⁶⁰ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 172.

tuturor preoților moldoveni din Basarabia cu cei de origine rusă, autoritățile ecleziastice ruse din ținut nu aveau suficiente rezerve. Trebuie să recunoaștem că Sfântul Sinod de la Sankt-Petersburg n-a promovat, totuși, politici coerente și consecvente de substituire a clerului autohton basarabean cu cel de proveniență rusă și acest fapt a constituit una din multiplele explicații a menținerii spiritului românesc în biserica ortodoxă din Basarabia de-a lungul întregii perioade de ocupație străină a acesteia.

În virtutea acestor circumstanțe, autoritățile superioare ecleziastice din Basarabia s-au văzut obligate să tolereze în continuare oficierea serviciului divin în biserici, în limba populației majoritare. Acestea, chiar dacă ar fi dispus de un contingent suficient de preoți ruși, n-ar fi fost în stare să realizeze rusificarea bisericii locale, în ritm accelerat, întrucât, unei atare politici se opuneau cu îndârjire enoriașii din parohiile moldovenești și nu numai. Unei atare practici se opuneau și reprezentanți ai grupurilor etnice minoritare. Astfel, găgăuzii din Comrat s-au opus cu vehemență oficierii serviciului divin în limba rusă, solicitând să li se predice în continuare în limba română, deoarece pe aceasta o înțelegeau mai bine. Consistoriul din Chișinău n-a avut încotro și s-a resemnat, dispunând ca găgăuzilor să li se permită oficierea slujbelor bisericești în limba română. Astfel, și preoți ruși s-au văzut nevoiți să se conformeze unor atare circumstanțe.⁶¹ Pe durata celor 17 ani de arhipăstorie, Irinarh Popov, în ciuda dorinței sale mari, n-a reușit să înregistreze o schimbare radicală a contingentului clerului din Basarabia printr-o creștere substanțială a ponderii acelora ce posedau limba rusă. Întrucât Seminarul teologic din Chișinău nu se transformase încă într-o forjărie importantă de clerici rusificați pentru Eparhia Chișinăului și Hotinului, iar din alte gubernii rusești, în ciuda insistențelor solicitări ale lui Irinarh Popov, n-au prea fost trimiși preoți ruși, ponderea clericilor neștiutori ai limbii ruse continua să rămână destul de înaltă.

Astfel, în anul 1851, din cei 41 protopopi și 1009 preoți doar 24 protopopi și 129 preoți aveau studii seminariale. Peste 4 ani, în 1855, situația nu a suportat careva schimbări esențiale – din 34 protopopi și 971 de preoți doar 19 protopopi și 149 preoți absolviseră seminare teologice. În anul 1858, când Irinarh Popov își încheia activitatea de arhiepiscop al Episcopiei Chișinăului și Hotinului, constatăm practic aceeași stare a lucrurilor: din 24 de protopopi și 879 de preoți doar 14 protopopi și 152 preoți aveau studii seminariale.⁶² Performanțele celor doi predecesori ai lui I. Popov în domeniul tipăririi cărților de cult în limba română au rămas în domeniul istoriei. El n-a dorit să le urmeze exem-

⁶¹ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 173.

⁶² *Ibidem*; „Труды Историко-археологического общества», т. VI, Кишинев, 1911, p. 43.

plul în acest sens, deoarece avea alte intenții, și anume – rusificarea în regim forțat a clerului autohton, și de aceea la începutul activității sale în calitate de arhiepiscop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului nici n-a considerat necesar să editeze carte religioasă românească. Au fost scoase de sub tipar doar câteva ediții sporadice în limba română, inclusiv Psaltirea. Tipografia eparhială mai mult a staționat decât a funcționat. O perioadă a fost acordată în arendă.⁶³

În anul 1845, Irinarh Popov a dispus ca tipografia să fie dată în arendă preotului Grigore Gurski de la Catedrala „Nașterea Domnului” din Chișinău, pe un termen de cinci ani. Peste doi ani, în 1847, contractul de arendă este anulat și tipografia reintră în subordonarea Direcției Economice a Casei Arhieresti.⁶⁴

Contractul încheiat între Casa Arhierescă și preotul Gurski cu privire la arendarea pe termen de 5 ani a tipografiei eparhiale, la un preț de 400 ruble, prevedea un șir de condiții restrictive, printre care interzicerea tipăririi altor cărți în afară de cele moldovenești. Casa Arhierescă se obliga să ia toate măsurile necesare ca să nu admită introducerea în Basarabia a cărților bisericești ce erau mai înainte acceptate de cenzură spre vânzare sau utilizare în timpul ofierii serviciului divin.⁶⁵

Abia în anul 1853 este reanimată activitatea tipografiei eparhiale. La indicația episcopului Irinarh Popov, Direcția Economică a Casei Arhieresti dispune procurarea utilajului nou pentru tipografie (caractere de diverse mărimi), vopsea, hârtie, sunt, de asemenea, mărite statele angajaților.⁶⁶ Astfel, după o perioadă de criză prin care trecuse activitatea tipografică din cadrul Eparhiei Chișinăului și Hotinului a urmat un avânt în munca editorială a acesteia, care a fost însoțit de multiple apariții tipografice. Reactivarea tipografiei eparhiale a fost impusă autorităților ecleziastice din ținut de către rezistența clerului local față de tentativele de rusificare a bisericii locale. Acesta, la rândul său, era determinat de refuzul enoriașilor de a asculta predicile într-o limbă străină.

Relatările mai multor protopopi și preoți din cadrul diferitor parohii despre lipsa cărților de cult în limba română, limba majorității covârșitoare a enoriașilor din Basarabia, au impus autoritățile ecleziastice din Chișinău să dispună reluarea tipăririi acestora.

Prima carte de cult tipărită după reluarea activității tipografiei eparhiale a fost un *Penticostar*, într-un tiraj de 600 de exemplare, care a constituit o reproducere a unei ediții a acestuia de la mănăstirea Neamț, din anul 1848.⁶⁷

⁶³ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 173.

⁶⁴ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 70.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁶⁶ M. Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia (1812-1918)*, Chișinău, 2007, p. 74.

⁶⁷ M. Danilov, *Op. cit.*, p. 75-76.

Marea majoritate a cărților de cult tipărite în această perioadă erau niște reeditări după ediții scoase în Principatele Române sau după lucrări apărute la tipografia eparhială din Chișinău.⁶⁸ După profilul și destinația lor ele pot fi divizate în: cărți didactice, de învățatură și liturgice. O parte din aceste lucrări sunt tipărite cu text paralel – în română și rusă.

Următoarea carte de cult tipărită în anul 1854 în limba română a fost *Catehismul*, într-un tiraj de 1000 de exemplare, a cărui primă ediție a văzut lumina tiparului în anul 1844, în timpul arhiepiscopatului lui D. Sulima.

Evanghelia în limba română a fost cea de-a treia lucrare tipărită într-un tiraj de 603 exemplare, a cărei apariție s-a târăgănat aproape doi ani, din cauza lipsei hârtiei de calitate necesară pentru editarea cărții. În calitate de original pentru tipărirea *Evangheliei* de la Chișinău, din 1855, a servit *Evanghelia de la Buda*, din 1812.⁶⁹

După încheierea mandatului lui Irinarh Popov, în 1858, tipografia eparhială a continuat să tipărească cărți de cult în limba română. A urmat *Chiriacodromionul* (728 pag.), tipărit în anul 1860. Varianta chișinăueană se pare că întrunește două versiuni ale acestei cărți de cult: ediția în limba română de la Buzău (1839) și ediția lui Nikifor, arhiepiscop de Astrahan, în limba slavonă, de la 1819. În 1867 a văzut lumina tiparului *Ceaslovul*, la baza versiunii chișinăuene fiind ediții românești, dar și una rusească.

Văzând starea deplorabilă a multor lăcașuri sfinte, Irinarh a dispus închiderea lor și construirea altora, din piatră, astfel încât, la sfârșitul arhipăstoriei sale, din cele 865 de biserici de mir, 314 erau din piatră. În afară de acesta, s-au zidit biserici noi la mănăstirile Dobrușa, Călărășăuca, Căpriană, Hârjauca, Răciula, Tabăra, Țigănești ș.a.

În timpul păstoriei sale, cu mijloace proprii, dar și cu atragerea veniturilor unor mănăstiri, au fost ridicate două clădiri pentru Seminarul teologic, unde au fost cazați 175 de bursieri ai acestei instituții.

Una din ultimele acțiuni importante realizate de Irinarh Popov a fost coordonarea procesului de retrocedare Principatului Moldovei, la 1857, a celor 124 de biserici din cele 3 județe sud-basarabene. El a manifestat o grijă deosebită pentru ca în aceste biserici să fie conservat ritualul instituit sub administrație rusească, preoților și parohiilor din aceste județe urmând să li se păstreze toate drepturile și privilegiile de până la 1857, inclusiv oficierea serviciului divin în limba slavonă și conservarea, în special, a funcțiilor de epitropi pentru etnicii bulgari.⁷⁰

⁶⁸ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 70.

⁶⁹ M. Danilov, *Op. cit.*, p. 76-77.

⁷⁰ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 173-174.

Spre deosebire de predecesorii săi, arhiepiscopul Irinarh Popov se străduia să promoveze mai consecvent măsurile de rusificare a bisericii românești. El i-a concediat pe protopopii români ținutali, sub pretextul că nu cunoșteau limba rusă, înlocuindu-i cu persoane invitate din guberniile rusești limitrofe. În toate funcțiile înalte ale Eparhiei a numit doar clerici ruși. Ca și predecesorul său, a întreprins mai multe tentative de a aduce în Basarabia absolvenți ai seminarelor din guberniile Herson, Kamenet-Podolsk, Vladimir, dar, fără rezultate semnificative⁷¹, dându-și seama, până la urmă, că absolvenții seminarelor rusești nu puteau fi utilizați eficient în Basarabia, fiindcă majoritatea parohiilor erau locuite de români. Pentru a forma cadre teologice docile, s-a confruntat și el cu clericii basarabeni, care refuzau să-și trimită odraslele la seminar.

Cu toate acestea, politicile de deznaționalizare nu dădeau efectul scontat. Serviciul divin continua să fie oficiat în limba română nu numai în satele Basarabiei, ci și în orașe, uneori și la Mitropolie. Preoții ruși erau nevoiți adeseori să țină predici în limba română.⁷² Foarte puțini preoți români cunoșteau limba rusă, chiar și dintr-acei care terminaseră seminarul. Și aceștia peste un anumit timp o uitau, deoarece în parohiile unde erau angajați erau nevoiți să utilizeze doar limba română.⁷³

Nereușind să interzică utilizarea limbii române în bisericile Basarabiei, Irinarh s-a văzut nevoit să dispună traducerea mai multor cărți de cult din limba rusă în cea română de către clerici români : Teodor Baltagă, Teodor Lașcu, Ion Neaga ș. a. Cu toate acestea, numărul de cărți editate în această perioadă de către tipografie în limba română era mic. În cele din urmă, tipografia a fost dată în arendă.⁷⁴ Ceva mai înainte, Sfântul Sinod a interzis retipărirea cărților de cult românești de peste Prut.⁷⁵

În perioada arhipăstoriei lui Irinarh Popov a fost oprit aflulxul de cărți religioase din Principatele Române, pe motiv că acestea ar fi împiedicat realizarea publicațiilor locale.⁷⁶ Și totuși, în ciuda interdicțiilor, aceste cărți pătrundeau în Basarabia pe alte căi, fiind utilizate de către mulți preoți în oficierea serviciului divin.⁷⁷

În perioada când activitatea tipografiei eparhiale a înregistrat o stagnare, dar chiar și atunci când arhiepiscopul Irinarh a reușit să reanimeze această

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibidem.*

⁷³ *Ibidem*, p. 172.

⁷⁴ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 172, ANRM, F. 208, inv. 3, D. 554, f. 49.

⁷⁵ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 83.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 70.

⁷⁷ *Ibidem.*

instituție, se recurge la aducerea în Basarabia a cărților de cult de peste Prut, pe căi clandestine, inclusiv, prin contrabandă. Acest fenomen putea fi generat sau de insatisfacția clerului basarabean de calitatea producției furnizate de tipografia eparhială din Chișinău, sau de insuficiența cărților de cult, sau de unele deosebiri pe care preoții locali le-au remarcat între cărțile editate la Chișinău și cele din dreapta Prutului.⁷⁸

Și la mijlocul sec. al XIX-lea mănăstirile erau pentru românii basarabeni lăcașurile preferate pentru rugăciuni. Mănăstirile și schiturile basarabene au rămas în provincia înstrăinată un focar de rezistență a românismului față de politica de deznaționalizare, dar numărul lor s-a redus considerabil. La 1857 funcționau doar 7 mănăstiri și 3 schituri de călugări, cu un efectiv total de 414 persoane, și 5 schituri de călugărițe, cu 202 persoane.⁷⁹ Conform altor documente, numărul total al mănăstirilor și schiturilor basarabene alcătuiua cifra de 21 de unități.⁸⁰ Datorită unor tradiții mai vechi moldovenești, mănăstirile basarabene, până la mijlocul secolului al XIX-lea, au continuat să officieze cununii, botezuri și alte slujbe religioase și, în felul acesta, ele au conservat o influență mare, inclusiv și pe aceste căi asupra locuitorilor satelor învecinate. Este adevărat, arhiepiscopul Irinarh Popov a căutat să dezrădăcineze aceste tradiții, considerându-le păguboase.⁸¹

În această perioadă crește numărul de călugări și călugărițe de origine alogenă, în special rusă și ucraineană. Pe la mijlocul anilor 50 ai secolului al XIX-lea, 6 din cele 11 mănăstiri de călugări aveau în frunte în calitate de stareți persoane de proveniență rusă (Hârbovăț, Frumoasa, Curchi, Dobrușa, Jașca și Călărășăuca). În celelalte 5 mănăstiri (Hărjăuca, Hâncu, Suruceni, Țigănești și Saharna) funcția de stareți era exercitată de călugări români. De asemenea, toți cei trei blagocini ai acestor mănăstiri erau ruși de origine. Aceste schimbări se datorau politicilor promovate de membrii administrației eparhiale, care, la acel moment, erau, în mare majoritate, ruși și care considerau că stareții de origine rusă demonstau mai multă pricepere și tragere de inimă pentru administrarea treburilor în cadrul mănăstirilor și pentru învățătura rusească, ei fiind „mai nepărtinitori în supraveghere asupra fraților (călugărilor – n.n.) localnici și pot avea mai puțină simpatie pentru unele obiceiuri locale”.⁸²

Cu toate acestea, la 1857, în majoritatea mănăstirilor basarabene serviciul divin era oficiat doar în limba română.⁸³ Doar la mănăstirea Căpriană egu-

⁷⁸ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 70.

⁷⁹ ANRM, fond. 208, inv. 3, d. 575, f. 1-3.

⁸⁰ *Ibidem*, d. 573, p. 3.

⁸¹ N. Popovschi, *op. cit.*, p. 80.

⁸² «Труды...» Т. II, p. 430-431, 442.

⁸³ ANRM, Fond 208, inv. 3, d. 575, f. 50-54.

menul și clerul monahal superior erau bulgari de origine⁸⁴, iar în alte câteva schituri călugării și clerul monahal aveau o componență etnică mixtă⁸⁵ aici, paralel cu limba română, se utiliza și cea rusă. Mănăstirile, datorită contactelor permanente cu populația rurală românească, continuau să exercite asupra localităților satelor românești o influență benefică, contribuind astfel la menținerea intactă a spiritului românesc în stânga Prutului.

Pe durata arhipăstoriei celor doi succesori ai lui G. Bănulescu-Bodoni – Dimitrie Sulima și Irinarh Popov, politicile de deznaționalizare a bisericii ortodoxe române din provincia înstrăinată capătă un contur tot mai pronunțat. Cu toate acestea, cei doi înalți prelați caută să ia în calcul niște circumstanțe reale din Basarabia și, în primul rând, rezistența clerului și a enoriașilor români față de atare politici, fiind constrânsă să manifeste precauție și pragmatism în implementarea tradițiilor rusești și a limbii ruse în biserică din ținut. Ca urmare, către sfârșitul deceniului cinci al sec. al XIX-lea, biserica ortodoxă română din Basarabia a reușit să-și conserve caracterul său distinct național. Serviciul divin se oficiază în continuare în majoritatea bisericilor în limba română. Registrele mitricale se completează, cu preponderență covârșitoare, în aceeași limbă. În mănăstiri clerul monahal și călugării români se opun cu înverșunare politicilor rusificatoare, reușind să respingă tentativele de rusificare a mănăstirilor românești din Basarabia.

---

⁸⁴ *Ibidem*, D. 575, f. 54-56.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 77-80, 83-86.

O SĂRBĂTOARE A BASARABIEI. DESCHIDEREA CELUI DINTĂI SFAT AL ȚĂRII LA CHIȘINĂU (21 NOIEMBRIE 1917)

Simona Nicoară

Résumé: *Le mouvement national et démocratique de Bessarabie a connu en 1917 une période d'effervescence par la création du premier organisme politique autonome de la Bessarabie : Le Conseil du Pays. À la tête du Bureau d'organisation du Conseil du Pays se sont retrouvés les principaux leaders du mouvement de renaissance et de libération nationale de l'espace bessarabien : Vasile Țanțu, Pantelimon Halippa, Elena Alistar, Ion Inculeț, Ion Pelivan etc. Le début de l'activité du Conseil du Pays a été le 21 novembre 1917, dans un état d'esprit solennel, patriotique, surtout en ce qui concerne les moldaves, du à la présence des représentants des autres régions historiques de la Roumanie à cette grande fête de la nation. La coïncidence des fêtes, celle politique de l'établissement du Conseil et celle crétienne a été faite dans le but d'une plus grande mobilisation de l'opinion publique de Bessarabie, par la volonté de laquelle l'action politique été légitimée. Le danger de désorganisation politique du pays à ce moment la été devenu imminent est devait être stopé par des mesures fermes, et c'est pour cela que, parmi les exigences du Conseil ce trouvaient le respect des droits des petites nations de Bessarabie, la conservation et le respect des lois, l'assurance de la liberté de parole, des réunions etc. La solidarité de moldaves sous le drapeau national à été confirmée aussi à Tiraspol avec la solidarité des transilvains, et les liaisons étniques et culturelles laissaient l'esperance d'une perpetuelle fraternité nationale.*

Mots-clé: nation roumaine, nationalisme, fête nationale, autonomie, Conseil du Pays, Parti National Moldave.

Cuvinte-cheie: națiune românească, naționalism, sărbătoare națională, autonomie, Sfatul Țării, Partidul Național Moldovenesc.

Confruntările dramatice din Marele Război au avut ca efect o uriașă efervescență identitară, mai ales pentru națiunile sfâșiate în cursul istoriei de regimuri străine, precum cel austro-ungar și cel rusesc. Considerându-se în pericolul deznaționalizării victime ale unor politici de asimilare, națiunile central și est-europene, printre care și românii, au manifestat deschis problema identității

lor. Tradițiile, obiceiurile, relațiile istorice de dominație au devenit motive de invocare a diferențelor etno-culturale, subiecte polemice între populațiile din imperiile multinaționale. Naționalismele din Imperiul Austro-Ungar și Imperiul Rus s-au revendicat fiecare din antecedente istorice, culturale, lingvistice, statale diferite, tinzând să se situeze pe poziții rivale unele față de celelalte. În acest sens, anul 1917 a însemnat un moment crucial pentru toate spațiile românești, moment marcat de redesteptarea solidarității și comuniunii naționale. În Ardeal, Bucovina și Basarabia, nevoia întăririi identității naționale s-a manifestat prin conștiința apartenenței la națiunea-mamă, prin revendicarea dreptului de cultivare prin școală, Biserică și instituții culturale ale specificului național.¹

Identitatea națională românească s-a construit lent, vreme de un veac, fiind definită de romanticii pașoptiști ca un corolar de repere fundamentale: istoria, patria, limba, credința, cultura, tradițiile sfinte și aspirațiile mărețe. Vreme de un veac aceste repere identitare s-au păstrat în toate provinciile (chiar și în cele înstrăinate de condițiile istorice, precum Ardealul, Basarabia și Bucovina) prin tradiții, obiceiuri populare și credință strămoșească. Grație unei elite militante, laice și clericale, s-au pus bazele unor societăți culturale și mișcări naționale care s-au opus intențiilor deznaționalizante ale regimurilor străine. La fel ca în cazul Transilvaniei și Bucovinei, Basarabia, cu o populație majoritar românească, a cunoscut efortul perseverent al elitei ei naționale de a păstra și cultiva istoria, tradițiile și limba strămoșească, de a avea instituții politice și culturale care să asigure aceste dimensiuni identitare.²

¹ Basarabia a primit numele de la neamul Basarabilor, stăpânitori odinioară peste ținutul Dunării, de la mijlocul veacului al XV-lea denumind ținutul care cuprindea județele Chișinău, Bender, Akkerman, Ismail, Bolgrad și Cahul. Situația instabilă a Basarabiei, din cauza războiului dintre Rusia și Turcia, încheiat în 1812, și cel al Crimeii (1854-1856), a avut urmări din ce în ce mai dramatice pentru Basarabia. Aceasta a fost ruptă de Moldova, apoi o parte a ei a revenit la ținutul-mamă în 1856. Tratatul de la Berlin din 1878, ca urmare a Războiului ruso-româno-turc, a însemnat pierderea Basarabiei în favoarea Rusiei. Din 1878, instrumentele pedagogice și culturale de păstrare a identității românești, Școala și Biserica, au fost profund afectate. În 1910 a existat ocazia ca Duma să introducă în școli limba "moldovană," dar educația școlară rurală și urbană din Basarabia a rămas integral rusească. Cu toate acestea, până în 1916 populația românească a Basarabiei a rămas majoritară, după cum preciza *Enciclopedia Română*, cifra statistică a recensământului din 1890-1891 indicând 890 000 români, 400 000 ruși și ruteni, 151 000 evrei, 100 000 greci și alte neamuri. În anul 1916, o statistică a populației basarabene indica deja 2 000 000 de moldoveni, ceea ce a însemnat, dincolo de faptul că nu exista un suport instituțional, politic și educativ național, că a existat un vivace liant etno-cultural popular și elită. Mateiu H. Rareșiu, *Ce este Basarabia*, ed. a II-a, București, Editura I Brănișteanu, s.a, p.5-6, 12; Cassian R. Munteanu, *Prin Basarabia românească. Însemnări de călătorie*, Lugoj, 1919, p. 6; *Pierderea Basarabiei (1812 și 1878)*, ediția a III-a, București, Editura Inst. de Arte Grafice și Editura „Minerva”, 1907, 62 p.

² *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și selecția imaginilor de Ion Negrei și Dinu Poștarencu, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004, p. 17-63.

În vârtejul revoluției bolșevice din primăvara anului 1917, la 13-14 martie, o mână de patrioți moldoveni din jurul gazetei “Cuvânt Moldovenesc” au pus bazele unui partid, intitulat sugestiv Partid Național Moldovenesc, care își exprima intenția de a milita pentru organizarea și sensibilizarea opiniei publice în privința autonomiei Basarabiei. Odată cu înființarea Partidului Național Moldovenesc s-a născut ideea alcătuirii unui Sfat al Basarabiei. Astfel, în punctul trei al programului național s-a precizat că “toate legile care privesc viața dinlăuntru a Basarabiei să le întocmească Dieta provincială (Sfatul Țării), potrivit obiceiurilor vechi și nevoilor de acum ale țării.”³

La 31 martie 1917, în Vinerea Patimilor, în localul “Cuvântului Moldovenesc” s-a ținut prima Adunare națională moldovenească, la care au participat 40 de militanți naționali, printre care arhimandritul Gurie, Nicolae Alexandri, D. Erhan, Paul Gore, Vladimir Herța, Pan Halippa, Simion Murafa și alții. *Programul Partidului Național*, publicat la 9 aprilie 1917, susținea “trezirea” moldovenilor la conștiința unor idealuri de emancipare, de obținere a unor drepturi democratice și naționale. Versurile rostite cu această ocazie de Pan Halippa, secretarul general al Partidului Național, sugerau starea de spirit patriotică din partid: “*Moldoveni treziți-vă/ și-n partid uniți-vă/ Ca să-ncepeți hora mare/ Peste cele ce vă doare:/ Pentru așezământuri bune,/ Toate-n limba-ne străbună,/ Pentru drepturi și pământ,/ Pentru tot ce n-i mai sfânt!*”⁴ Vocabularul militanților moldoveni valorifica termenii tradiționali ai militantismului național românesc: „trezirea” conștiinței naționale, unire, neam, limbă strămoșească, pământ străbun, drepturi sfinte, libertate. Caracterul profund religios al discursului ținea cont că mesajul național se adresa tuturor moldovenilor, în mentalitatea cărora filonul religios era familiar și juca un rol prioritar. De altfel, popularitatea Partidului Național Moldovenesc a fost în ascensiune în anul 1917, nu numai pentru speranța reformei agrare, ci și pentru îndeplinirea promisiunilor legate de administrație, legislație, Biserică, școli, viața economică și culturală în Basarabia. Implicarea entuziastă a gazetarilor, studenților, învățătorilor, elevilor, ofițerilor moldoveni în lunile martie-noiembrie 1917 a făcut posibilă amplificarea consecventă și coerentă a mișcării democratice și naționale a moldovenilor.

³ La sfârșitul lunii martie 1917, organizarea Partidului Național prindea rădăcini, președintele acestuia fiind Vasile Stroescu. Onisifor Ghibu, *Cu gândul la Basarabia*, Arad, Editura Librăriei Diecezane, 1926, p. 61-62. Idem, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, ed. îngrijită de M. Radu, București, Editura „Semne”, 1997, p. 44-53, 64-98, 101-110; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 69-80. George Tofan, *Sărbătorirea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării la Chișinău în ziua de 21 noiembrie 1917*. Extras din Gazeta “Ardealul,” nr. 9, Chișinău, Tipografia Societății Culturale din Basarabia, 1917, p. 13-14.

⁴ O. Ghibu, *Op. cit.*, p. 61-62; Idem, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, p. 67-98.

La Congresul învățătorilor basarabeni, desfășurat între 11-13 aprilie 1917, nu au lipsit tensiunile naționale dintre români și ruși, fiecare considerându-se legitimă în formularea priorităților culturale și politice ale Basarabiei. Boicotați și jigniți de naționaliștii ruși, prin expresii care sugerau înapoiere și ignoranță, învățătorii moldoveni au decis apropierea de programul de emancipare națională propus de Partidul Național Moldovenesc. S-a resimțit tot mai acut nevoia unei comuniuni moldovenești care să susțină aspirațiile și idealurile specifice acestei entități naționale majoritare. La Congresul național din 25 mai 1917, arhimandritul Gurie a folosit, pentru prima dată într-o întrunire obștească, îndemnul „Frați români”, ceea ce marca conștiința fraternității cu românii de pretutindeni – ardeleni, moldoveni, munteni, bucovineni și macedoneni. La acest Congres, din luna mai s-a exprimat dreptul firesc al națiunii moldovenești, ca parte a națiunii-mamă, de a se manifesta autonom, căci „*Neamurile sunt lăsate de Dumnezeu și dreptatea lor trebuia recunoscută*”, susținea preotul Țăruș din Orhei. Polemicile privind limba moldovenească ca entitate aparte de limba română a lezat tot mai mult demnitatea națională a unor militanți moldoveni. Sentimentele de fraternitate românească au escaladat, prin asumarea tot mai deschisă a simbolurilor românești, steagul și imnul „*Deșteaptă-te, române!*”. În același timp cu basarabeni, ardelenii suportau și ei manifestările de aroganță naționalistă maghiară, măsurile ostentative împotriva manifestărilor culturale ale românilor din cadrul Imperiului Austro-Ungar.⁵

În Basarabia, la fel ca și în Ardeal, miza naționalizării școlii și culturii a devenit o prioritate din vara anului 1917, mai ales că tendințele politice și culturale ale celorlalte naționalități din Basarabia deveniseră contradictorii. În luna iulie 1917, Rada ucraineană din Kiev a trimis o telegramă Zemstvei guberniale a Basarabiei prin care cerea comisarului gubernial al Basarabiei să ia parte la sfatul comisarilor ucraineni. Acest moment a mobilizat pe frunțașii Partidului Național Moldovenesc, organizațiile național-patriotice din Chișinău pentru discutarea convocării propriului Sfat al Basarabiei. Câteva consfătuiri au avut loc în casa lui Vladimir Herța, la ele participând reprezentanții tuturor naționalităților din Basarabia. În Sfatul Țării trebuiau să aibă loc reprezentanții tuturor naționalităților, în proporția procentului lor demografic. În Basarabia, moldovenii reprezentau majoritatea, adică 70% din populația țării, ceea ce îi asigura o consistentă reprezentare în Sfat. Or, mobilizarea națională basarabeană era plină de dificultăți și opinii deseori contradictorii. Dezbaterile s-au ținut în interiorul Partidului Național și într-un Congres al țăranilor moldoveni organizat la începutul lunii octombrie 1917. Comitetul central al ostașilor din Chișinău a hotărât ca în propriul Congres din 20 octombrie 1917 să susțină ideea Sfatului

⁵ O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918), p. 89-90.

Basarabiei. Acest Congres a trecut la o acțiune de mare maturitate națională moldovenească, proclamând autonomia Basarabiei și înființarea Sfatului Țării.⁶

La 27 octombrie, Congresul militar moldovenesc a creat un *Birou de organizare a Sfatului Țării*, care și-a început imediat activitatea, avându-l în frunte ca președinte pe învățătorul-sublocotenent Vasile Țanțu. Printre membrii *Biroului* se aflau ofițeri și soldați moldoveni și principalii lideri ai mișcării de renaștere și eliberare națională din spațiul basarabean: Pantelimon Halippa, Ștefan Holban, Atanasie Chiriac, Elena Alistar, Ion Creangă, Ion Inculeț, Ion Pelivan, Anton Crihan, Gherman Pânteia, Ioan Buzdugan și alții.⁷ *Biroul de organizare a Sfatului Țării* a fost coordonat de către un *Prezidiu*, alcătuit din șase membri responsabili de câte o direcție de activitate prioritară și de soluționarea problemelor complexe cu care se confrunta în acel moment țara. În cadrul unor comisii (financiară, organizatorică, administrativă, cele pentru problemele alimentare și de personal etc.) s-au discutat prioritățile țării, chestiuni de ordin politic, hotărârile decisive fiind luate în cadrul ședințelor în plen ale *Biroului de organizare*. Acesta a lucrat intens, responsabil pentru organizarea Sfatului Țării, cu cei 150 de membri, stabilind schema repartizării locurilor de deputați care să reprezinte procentual fiecare naționalitate din Basarabia. Corelația procentuală a naționalităților arăta astfel: 70% din locuri pentru moldoveni, iar 30% pentru celelalte naționalități basarabene. *Biroul* a lucrat și convenit, de asemenea, asupra proiectelor trebuitoare pentru începutul activității Sfatului. În ziua de 19 noiembrie 1917, în ziarele din Chișinău a apărut anunțul oficial, semnat de Vasile Țanțu, cu privire la deschiderea solemnă a forului legislativ pe data de 21 noiembrie, dată la care *Biroul* își înceta febrila și importanta sa activitate. Ceremonia de inaugurare a Sfatului Țării a fost pregătită cu toată rigoarea și meticulozitatea de către organizatori, ceea ce traducea o puternică stare de spirit patriotică.⁸

Redeșteptarea spiritului de libertate și emancipare al basarabenilor, în ansamblu, s-a concretizat în crearea în noiembrie 1917 a unui forum politic al Basarabiei, Sfatul Țării, care să asculte și să împlinească doleanțele acestora, să întărească solidaritatea neamurilor basarabene. Începerea activității Sfatului Țării a fost data de 21 noiembrie 1917, orele 12, o zi simbolică pentru creștinism, fiind ziua Intrării Maicii Domnului în Biserică. Deasupra palatului Sfatului Țării flutura drapelul Basarabiei, simbol al unei identități care se afirma cu demnitate.⁹ Coincidența dintre sărbătoarea politică a înființării Sfatului și cea crești-

⁶ *Ibidem*, p. 15-19.

⁷ Valeriu Popovschi, *Biroul de organizare a Sfatului Țării (27 octombrie-21 noiembrie 1917). Studiu și documente*, Chișinău, Pontos, 2010, p. 75-79.

⁸ *Ibidem*, p. 17-38.

⁹ Iurie Colesnic, *Generația unirii*, Chișinău, Editura Museum, Fundația Culturală

nească a avut menirea să convoace mai eficient opinia publică basarabeană, a cărei voință dădea legitimitate acțiunii politice. Pe de altă parte, alegerea unui moment creștin avea rolul să tempereze starea de neliniște din Basarabia, pricinuită de greutatea și anarhia bolșevică din Rusia. Neliniștea moldovenilor a fost amplificată de zvonul că celealte naționalități din Basarabia nu intenționau să ia parte la Sfatul Basarabiei, acel organ provizoriu de conducere a țării, până la convocarea Adunării Constituante basarabene, alese în baza votului proporțional, universal, direct, egal și secret.¹⁰

Cu ocazia deschiderii Sfatului Basarabiei, deputatul Ioan Pelivan a vorbit despre suferințele din trecut ale moldovenilor și de nevoia de a se uni strâns, pentru a putea așeza țara pe temelii puternice. La 21 noiembrie 1917, întregul ceremonial politic a fost legitimat de o slujbă creștină, ținută solemn în Catedrala din Chișinău de către episcopul Gavriil al Akkermanului. Acesta era înconjurat de douăzeci de preoți și diaconi, printre aceștia fiind părintele Hodorogea și un diacon venit din România, părintele Popescu. Slujba creștină a fost însoțită de un cor religios al părintelui Berezovschi, la care au participat și transilvăneni din Sibiu și Brașov. Starea de emoție și entuziasm din timpul slujbei a fost prezentă nu numai în rândul moldovenilor, ci și în cel al “bejenarilor” transilvăneni, bucovineni, munteni și macedoneni prezenți în număr mare la acest eveniment. La sfârșitul liturghiei creștine, părintele Andronic a citit smerit următoarele cuvinte de mântuire divină din “Troparul praznicului: *“Astăzi este înaintea însemnarea bunei voinți a lui Dumnezeu și propovăduirea mântuirii oamenilor.”* Fețele bisericești au binecuvântat pe credincioșii prezenți la sărbătoarea bisericească, aceștia fiind anunțați solemn și de însemnătatea națională a zilei de 21 noiembrie 1917: *“Să fie ziua aceasta însemnată și pentru neamul viitor (...). Ne stă nouă datorie să vorbim două lucruri: de intrarea Fecioarei în Biserică și de începutul alcătuirii vieții noastre după așezământ nou, cu cârmuirea de sine și pe limba norodului moldovenesc.”*¹¹

Legătura simbolică dintre mântuirea divină și cea națională avea rolul de a întări nădejdea poporului în legitimitatea acțiunii politice care se afla în desfășurare. Semnificația profund creștină a arătării Maicii lui Iisus Mântuitorul a fost alăturată perspectivei mântuirii norodului moldovenesc de către Sfatul Țării. Credința și pietatea creștină își găseau în mentalitatea populară moldovenească o armonie generatoare de comuniune și solidaritate națională. Acest mesaj reieșea din cuvintele părintelui Andronic, care sublinia că, prin

Română, 2004.

¹⁰ V. Popovschi, *Op. cit.*, p. 80-81; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 101-104.

¹¹ *Ibidem*, p. 21-23; O. Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*, Chișinău, Editura Universitas, 1992, p. 8-9, 16-17.

Sfatul Țării, moldovenii își deschideau “drumul spre izbăvire,” pășeau din “întunericul vieții” spre “o zare de lumină, care în viitor ne sosește o zi mândră și luminoasă.”¹² Bindecuvântarea creștină de la sfârșitul serviciului liturgic dădea speranța obținerii iminente a unor drepturi și a unei vieți viitoare mai bune. Textul binecuvântării suna astfel: “*Pentru rugăciunea preacuratei Maicei Lui și acoperământul cerului peste țara noastră.. să fie numele celor ce vor osteni pentru norodul său fără vicleșug și cu dreptate scrisă în istoria neamului nostru și la Dumnezeu însemnate. Scoală-te norod moldovenesc și înviază și te va lumina Hristos! Amin.*”¹³

După ieșirea din Catedrală, numerosul public s-a îndreptat spre locul de convocare a Sfatului Țării. În paraclisul aflat în clădirea Parlamentului moldovenesc, episcopul Gavriil, însoțit de preoții care slujiseră în Catedrală, au ascultat o “înălțătoare cuvântare” a arhimandritului Gurie. Acesta a vorbit despre spiritul național moldovenesc ancorat în secole de istorie și creștinism. Suflul mesianic al discursului arhimandritului Gurie se înscria în tradiția naționalismului romantic românesc, care dincolo de granițele politice instabile s-a conservat adânc în conștiința românească. Momentul întrunirii Sfatului Țării a fost prezentat ca întruchiparea visului de libertate, ca o “minune” divină a “învierii din moartea politică și națională.” Sărbătoarea învierii naționale după patru secole de “strivire a oricărui simț de naționalitate” era atașată împlinirii unei profeții biblice. Așa cum oasele uscate din tabloul biblic al lui Iezechiel s-au ridicat la viață prin voința lui Dumnezeu, așa și “organismul moldovenesc” s-a regenerat, iar “duhul de viață” trebuia să fie Sfatul Țării. “*Precum sufletul mișcă și poartă trupul, asemenea și Sfatul Țării se va întruni și va conduce pe norodul basarabean, pe tot norodul moldovenesc.*”¹⁴

Sfatul Țării devenea, astfel, puterea de ocârmuire, instrumentul politic al autonomiei, care punea capăt anarhiei aducătoare de nenorociri. Noua rânduială însemna respectul față de legi, iubirea de patrie, bunăvoință față de binele și folosul obștesc. Părintele Gurie a folosit pilda istoriei naționale pentru a arăta consecințele dezbinării a dezunirii care a permis străinilor (turci, tătari, leși) să stăpânească multă vreme în istorie țara. Sfatul Basarabiei trebuia să apere binele și folosul norodului, adică a tuturor care trăiau pe pământul țării, să fie unit (“fără împerecheri, invidie, ură, iubire de mărire ca înainte”), mesianic, adică să se jertfească pentru binele Basarabiei. Valoarea fundamentală pe care Sfatul trebuia să o aibă în vedere era “*dreptatea pe temeiul frăției și libertății.*”¹⁵

¹² G. Tofan, *Op. cit.*, p. 24-27.

¹³ *Ibidem*, p. 29.

¹⁴ *Ibidem*, p. 32-33; Iu. Colesnic, *Op. cit.*, p. 31-32.

¹⁵ G. Tofan, *Op. cit.*, p. 34-35.

Nu numai predica arhimandritului Gurie a atins sensibilitatea participanților, ci și slujba în limba moldovenească, însuși episcopul Gavriil, rus de origine, a ținut să binecuvânteze și să felicite în limba moldovenilor autonomia Basarabiei. După slujba religioasă, participanții au plecat de la paraclis spre sala Sfatului, străbătând culoarele largi pe care se aflau soldați din regimentul moldovenesc, purtând steagul național. Episcopul Gavriil a miruit cu aghiasmă steagul, ca un gest de sfințire a acestui simbol al unității basarabene. Corul părintelui Berezovschi a completat atmosfera solemnă, intonând *Deșteaptă-te, române!* și *Pe-al nostru steag e scris unire*. Martorii aflați la eveniment au mărturisit despre entuziasmul și emoția patriotică ce vibra în mulțime, despre uralele și entuziasmul publicului care a asistat la defilarea regimentului moldovenesc și a unor detașamente străine menite să onoreze inaugurarea Sfatului Țării.¹⁶

La ora două a amiezii, deputații, așezați în primele două-trei rânduri de scaune, și publicul prezent au așteptat în Sala mare ședința de deschidere a Sfatului Țării. La masa prezidiului se afla vârstnicul deputat Nicolae N. Alexandri, cel care a deschis ședința spre entuziasmul celor prezenți în sală. Publicul s-a ridicat în picioare scandând: “Să trăiască Basarabia autonomă”, “Să trăiască democrația”, “Trăiască Republica Basarabiei.” Corul bisericesc a intonat din nou *Deșteaptă-te, române!*, cu o strofă emoționantă care conținea versurile: “*Români din patru unghiuri/ Acum ori niciodată/ Uniți-vă în cuget/ Uniți-vă-n simțiri.*”¹⁷ Emoția a fost copleșitoare, mai ales pentru refugiații din Transilvania, Bucovina și România aflați în sală. Toți aceștia au plâns la auzul cântecului revoluționar pașoptist, care fusese sortit, cu un veac în urmă, să se adreseze întregii națiuni române. Pentru transilvăneni, amintirea Blajului pașoptist a fost încurajată de similitudinea sărbătorii Sfatului cu liturghia națională de pe Câmpul Libertății naționale din 3/15 mai 1848. În acea atmosferă emoționantă Sfatul Basarabiei și-a votat președintele: dintre cei 95 de deputați a fost ales în unanimitate Ioan Inculeț, pe pieptul căruia o deputată, doctorița Elena Alistar, îmbrăcată în costum moldovenesc, i-a așezat o eșarfă tricoloră.¹⁸

Cuvântarea președintelui Sfatului Țării a reprezentat o profundă chemare pentru oprirea anarhiei care amenința Basarabia, după ce devastase treptat întreaga Rusie. Pericolul imediat era prădarea țării de avuții, fiind nevoie urgentă de prevenirea foametei, prin asigurarea aprovizionării norodului cu pâine. Situația devenise și mai grea, pentru că începuse să se întoarcă acasă armata demobilizată, de aceea implicarea Sfatului era considerată salvatoare. Pericolul dezorganizării țării devenea iminent și trebuia oprit prin măsuri ferme. Exigen-

¹⁶ *Ibidem*, p. 36-39.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 105; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 173-178.

țele Sfatului se mai refereau la garantarea drepturilor națiunilor mai mici din Basarabia, păstrarea și respectarea legilor, asigurarea slobozeniei cuvântului, a adunărilor și grevelor. Pentru ca mesajul democratic să fie receptat și înțeles de către toți cei prezenți în sală, președintele Sfatului l-a citit și în rusește. Au urmat discursurile politico-naționale, care au prezentat pozițiile proautonomie ale Partidului Național, ale ostașilor moldoveni de pe front și ale Partidului social-democrat rus. Din partea Partidului Național a cuvântat Pan Halippa, care a invocat nevoia prioritară a patriotismului basarabean, nu a “internaționalismului bolnăvicios, provocat de revoluția rusească.”¹⁹ Halippa recunoștea că optimismul Partidului Național s-a izbit de “amortirea populară,” conștiința basarabenilor trebuind trezită și convertită la interesele Basarabiei întregi. Sfatul Țării trebuia să acționeze în interesul majorității basarabenilor, care majoritatea era formată din muncitori și țărani. Țăranii păreau atrași, mai degrabă, de anumite idei socialiste legate de libertate, egalitate, fraternitate, proprietate, decât de simțăminte patriotico-naționale. Aceștia sperau de la Sfatul Țării un imbold mai semnificativ pentru educație și cultură. Din partea Comitetului ostașilor moldoveni a vorbit locotenentul Cotoros, folosind limba rusească pentru a sublinia nevoia de “rânduială” în Basarabia, în contextul în care Rusia era bântuită de “anarhia lui Lenin. “Neliniștea față de anarhia rusească a subliniat-o și primarul Chișinăului, Al.K. Schmidt, care a cerut Sfatului Țării să cinstească deopotrivă toate naționalitățile Basarabiei, în spiritului unei democrații naționale. Ideea unei egalități democratice a fost susținută perseverent și puternic de presa basarabeană.”²⁰

Speranța tuturor vorbitorilor la ședința festivă din 21 noiembrie 1917 era de a se realiza autonomia Basarabiei ca republică federativă. Din partea Biroului de organizare a Sfatului Țării a vorbit Vasile Țanțu, care a invocat sprijinul providențial pentru Basarabia. Țanțu a precizat rolul conducător și responsabilitatea Sfatului, pentru a duce luntrea țării la un liman binefăcător. Sprijinul deschis pentru Sfatul Țării era promis de *Sfatul deputaților muncitorilor și soldaților din Basarabia*, în direcția platformei revoluționare muncitorești, dar și de primul regiment al oștirii naționale moldovenești. Din partea *Ligii culturale a femeilor moldovence din Basarabia* a vorbit dr. Elena Alistar, care a arătat cât de important era rolul femeilor moldovence în educația patriotică, în cultivarea limbii și a patriotismului. Soldații moldoveni aflați pe front, în numele cărora a vorbit Gheorghe Mare, aveau speranța schimbării revoluționare a Basarabiei, mai ales în privința mult doritei autonomii, pe care au salutat-o și reprezentanții ucrainenilor, bulgarilor și grecilor.²¹

¹⁹ G. Tofan, *Op. cit.*, p. 47-48.

²⁰ *Ibidem*, p. 77-78.

²¹ *Ibidem*, p. 44-64.

La ora 4 după amiază, după o jumătate de ceas de pauză, s-a redeschis ședința Sfatului Basarabiei. Primul care a lut cuvântul a fost Ion Pelivan, în numele Partidului Național Moldovenesc. Acesta a vorbit în limba moldovenilor, le-a reamintit trista istorie a Moldovei, mai ales cea de după 1812, când trupul Moldovei istorice a fost “sfârtecat de o coastă,” Basarabia. Timpurile de dinainte de regimul rusesc, cele de sub turci, i se păreau lui Pelivan că ar fi fost mai ușoare pentru Moldova, în condițiile în care moldovenii își puteau vorbi limba, puteau să-și urmeze credința creștinească și să-și păstreze anumite legi. Rememorarea nostalgică a regimului otoman, în contrast cu cel rusesc, însemna, de fapt, o legitimare a nevoii de autonomie basarabeiană pierdută de pe vremea țarului Nicolae, la 1828: “De atunci începe vremea de suferință a neamului nostru. Călăii țarismului rusesc au pornit să ne fure sufletul, să ne izgonească limba din biserică, din școală, din administrație, ca ea să piară cu totul. Rusificatorii neînduplecați, sublinia judecătorul I. Pelivan, ne-au batjocorit numele de Moldovan, scoborându-l în noroiu, deopotrivă cu numele de bou. Au stricat „Cântarea României” în care el plânge soarta moldovenilor, cari din pricina neunirii au ajuns slugile străinilor.”²² Această istorie tristă, ca o vale a plângerii, invocată de Pelivan era argumentul legitimant al emancipării Basarabiei, al salvării mult încercatei identități moldovenești. Pelivan deplângea faptul că în secolul al XIX-lea s-a înjghebat cu greu o mișcare națională moldovenească, ceea ce făcuse ca identitatea moldovenească să devină tot mai fragilă. Până la începutul veacului al XX-lea, sublinia I. Pelivan, “se socotea ca o mare rușine să vorbești moldovenește și cu câtă durere nu vedeam chiar pe moldoveni, zicându-ne că nu-i frumos să vorbești în limba moldovenească, care este o limbă proastă.” Pierderea limbii strămoșești a însemnat, după părerea vorbitorului, o deznaționalizare brutală, resimțită în rusificarea numelor locuitorilor, a denumirii orașelor și satelor din Basarabia. Uitarea limbii strămoșești se resfrângea asupra destrămării memoriei istorice, legată de vechea Moldovă, cu obiceiurile ei, păstrate în hri-soave, legi sau scrieri cărturărești. Doar pe la 1905 avea să ia naștere un cerc de propagandă a limbii strămoșești. Cultivarea prioritară a limbii strămoșești, un important reper identitar, a semnalat o evidentă conștiință națională, devenită ascendentă în rândul intelectualilor moldoveni până în 1917. Reperul lingvistic a fost legat de puternicul liant creștin, Biserica, fără de care moldovenii ar fi fost înstrăinați de neam sau ar fi fost “șterși de pe fața pământului.” Discursul lui I. Pelivan a atins profund sensibilitatea națională a celor aflați în sala Sfatului Țării, când a rostit apăsător numele voievodului Ștefan cel Mare, un simbol al eroismului Moldovei istorice. De asemenea, invocarea patriotismului național

---

²² *Ibidem*, p. 69-70; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 179.

al lui Alecu Russo, arăta cât de puternic era izvorul romantic al naționalismului moldovenesc.²³

Mesajul național moldovenesc, transmis de la tribuna Sfatului Țării, s-a referit insistent la refacerea identității naționale prin toate referințele ei tradiționale: școală, cultură, limbă, istorie și legi. Pentru a întări națiunea moldovenească, deputatul Ion Pelivan a susținut unirea frățească între moldoveni, așa cum sugerau vechile versuri ale poetului Alecsandri, recitate în fața auditorilor. Asemenea versuri au provocat o “însuflețită bucurie” și multe urale: *Unde-i unul nu-i putere/ La nevoi și la durere/ Unde-s mulți puterea crește/ Și dușmanul nu sporește*.²⁴ Tot un mesaj național puternic a trimis, în ședința Sfatului Basarabiei, ardeleanul Onisifor Ghibu, redactor al gazetei “Glasul Ardealului.” Adresându-se solemn publicului cu salutul “fraților moldoveni și basarabeni,” Ghibu a exprimat atașamentul său față de Basarabia (atitudine pentru care a plătit-o cu persecuție și închisoare după 1945, pe măsura sovietizării României), pe care nu a ezitat să o lege de leagănul românesc, de Ardeal, aflat pe atunci într-un regim austro-ungar. “Ardealul este leagănul întregului neam; este și leagănul dumneavoastră,” spunea O. Ghibu, care a amintit de eforturile păstrării identității românești, în ciuda celor o mie opt sute de veacuri de confruntări cu neamurile străine. Mântuirea neamului s-a putut realiza prin credința creștină, cultură și unitate într-o frățietate etnică. Nu întâmplător Ghibu a amintit de Alba Iulia, locul simbolic al istoriei unității românilor de pretutindeni, unde *Ceasul dreptății pentru întregul nostru trebuie să sosească!* A fost o profeție națională a lui Ghibu, care avea să se împlinească în 1918, la Alba Iulia. Discursul lui Onisifor Ghibu a mișcat sufletele moldovenilor și bejenarilor ardeleni aflați de față, mai ales la uralele „Trăiască Ardealul! Trăiască Transilvania slobodă! Trăiască Ardelenii! Trăiască neamul românesc!”²⁵

Tot în românește a mai vorbit reprezentantul *Uniunii cooperativelor din Basarabia*, care a exprimat entuziasmul lumii rurale față de Basarabia liberă. Sentimentul de bucurie pentru autonomia Basarabiei a fost confirmat și în numele marinarilor și soldaților basarabeni, aceștia luptând pe front, în speranța păcii și libertății națiunilor. Atmosfera de sărbătoare a țării a fost subliniată de redactorul gazetei “Soldatul moldovan” din Chișinău, Mihai Minciună, care a răspuns fraternității românești a ardelenilor și a celorlalte neamuri din Basarabia. În numele preoțimii moldovene, arhimandritul Gurie a exprimat răspicat

²³ G. Tofan, *Op. cit.*, p. 72-73.

²⁴ *Ibidem*, p. 75.

²⁵ *Ibidem*, p. 117-118. *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 182; Iurie Colesnic, *Generația Unirii*, Museum, Fundația Culturală Română, 2004, p. 8.

nevoia păstrării credinței creștinești, care a întărit în cuget preoțimea moldoveană, atât de afectată de “jugul țarismului.”²⁶

Simțind momentul schimbării vremurilor pentru neamul moldovenesc, Ioan A. Buzdu, din partea Partidului Socialist-Revoluționar moldovenesc, a reamintit nevoia păstrării identității naționale prin Biserică, cultură, limbă și libertate a patriei. Vorbitorul a cerut moldovenilor de peste Nistru și celor de peste Prut și Carpați o mai fermă unitate frățească, dar și o mai bună înțelegere cu celelalte naționalități cu care conviețuiau, respectiv ucraineni, polonezi, israeliți, greci, nemți etc. Naționalismul moldovenilor din Basarabia nu trebuia să aibă nici o urmă de șovinism, în virtutea intereselor majore ale Basarabiei. Ideea conviețuirii pașnice între diferitele naționalități basarabene a fost exclamată de la tribuna Sfatului și de către Ștab căpitanul Teodor Bogos, delegat al Comisariatului militar moldovenesc de pe lângă Sfatul Țării. Libertatea Basarabiei devenise condiția refacerii culturale a moldovenilor și a celorlalte neamuri basarabene. Numeroasele discursuri în românește, dar și rusește, s-au concentrat spre “mântuirea țării de anarhie și ducerea ei la fericire.” Toate lăsau o profundă impresie de sinceritate, de aceea Sfatul Țării avea în acel moment imaginea unei adevărate icoane a dorințelor întregii țări, dar și o instanță care se angaja solemn să respecte drepturile istorice ale națiunii moldovenilor, să facă din Basarabia “o țară moldovenească.”²⁷

Sfatul Țării era cu adevărat reprezentativ, având fruntași din toate stările sociale ale țării, militari, profesori, juriști, economiști etc., oameni competenți care doreau o imediată acțiune practică. Înainte de încheierea ședinței solene, pe la orele 8 ½ seara, președintele Sfatului Țării a cerut un moment de reculegere în memoria unor bravi fii ai Basarabiei – Simeon Murafa și Andreiu Hodoroșea, care fuseseră “uciși mișelește” cu trei luni în urmă. Memoria și pietatea în fața jertfei acestor fii ai națiunii moldovenești a stimulat sentimentul solidarității participanților la Sfatul Țării. Comuniunea de idei și sentimentele de solidaritate fraternală au reprezentat punctul culminant al acestui eveniment istoric, la care a participat o generație de militanți, înnobiți de prudență, răbdare și sinceritate.

Sărbătoarea Basarabiei a continuat cu un banchet în onoarea deputaților, la care au fost invitați ardelenii, bucovinenii, muntenii și moldovenii aflați la eveniment. Între 22 și 29 noiembrie 1917 au avut loc ședințe ale Sfatului Țării în care s-a stabilit desemnarea prezidiului Sfatului Țării, alegerea secretariatului, formarea comisiilor permanente. La 28 noiembrie a fost adoptat “Proiectul legii pentru administrarea Basarabiei,” conform căruia puterea înaltă era dată

²⁶ G. Tofan, *Op. cit.*, p. 72-73, 76-87.

²⁷ *Ibidem*, p. 96-101, 123-124.

Sfatului, până la chemarea adunării poporului basarabean. *Organ (așezământ) împlinitor al Sfatului Țării* era un Sfat al Directorilor Generali, care avea menirea să se ocupe de “trebile” țării, pe baza zacoanelor și povețelor Sfatului. La 29 noiembrie 1917, sovietul din Chișinău a refuzat să recunoască Sfatul ca reprezentant unic al puterii în Basarabia, dar în aceeași zi, comisarul gubernial, reprezentând Guvernul Provizoriu, a recunoscut constituirea celui mai înalt așezământ de ocârmuire din Basarabia, obligându-se să se supună deciziilor lui. La 2 decembrie, Sfatul Țării proclamă Republica Democratică (Populară) Moldovenească, cu drepturi egale în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse. La o lună de la sărbătorirea Sfatului Țării, la Tiraspol s-a ținut o Adunare națională care a marcat atitudinea de deșteptare a moldovenilor de peste Nistru.²⁸ Intenția frunțașilor de peste Nistru era alipirea de Basarabia, insistent cerută de moldovenii transnistreni, care se simțeau frați cu cei basarabeni. Solidaritatea moldovenilor sub steagul național s-a confirmat la Tiraspol cu solidaritatea ardelenilor, iar puntea de legătură etnică și culturală dădea speranța unei veșnice fraternități naționale. La 28 martie 1918, Sfatul Țării a votat actul solemn al Unirii Basarabiei cu România. Primul ministru al României, Alexandru Marghiloman, a transmis un mesaj mesianic pentru toți compatrioții: „În numele poporului român și al Regelui Ferdinand iau act de unirea Basarabiei cu România, de aici înainte și în veci! Trăiască România Mare!”²⁹.

Generația Unirii a scris o pagină de istorie, demonstrând că acei români patrioți, cu iubire de neam, angajați într-o solidaritate frățască, devotați intereselor naționale și culturale, stau la temelia unor fapte memorabile. Poporul român le va rămâne veșnic recunoscător, celebrându-le generozitatea și curajul pe câmpurile de bătălie politică și militară.

---

²⁸ Iu. Colesnic, *Op. cit.*, p. 46; O. Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918)*, Amintiri, p. 435-446. Vezi: Idem, *Deșteptarea moldovenilor de peste Nistru. Adunarea națională ținută la 17 decembrie 1917 în orașul Tiraspol. Dare de seamă*, Chișinău, Tipografia Societății Culturale a Românilor din Basarabia, 1917.

²⁹ Iu. Colesnic, *Op. cit.*, p. 62-69.

REVOLTE ȚĂRĂNEȘTI ANTICOMUNISTE ÎN JUDEȚUL ARAD. STUDIU DE CAZ

Corneliu Pădurean

Abstract: *Relative information regarding the anticommunist resistance movement, whose existence was only suspected up to that point entered the historical and political literature of Romania as well as the mass media after the fall of the communist regime.*

A form of communist resistance were the peasant rebellions from the rural area that started after the communist state decided by Decree no 133 of April 1949 to begin the cooperativization of agriculture.

The high rates from the summer of 1949 and the tough measures taken by the communist authorities for their full takeover were the cause of the first peasant rebellions. Indirectly, they were also rebellions against collectivization. They simultaneously burst out in the villages from the southern half of Bihor County and in the northern part of Arad County. They followed an easy pattern, they same in every village.

Keywords: agriculture, anticommunist, collectivization, resistance, peasant rebellions.

Cuvinte-cheie: agricultură, anticomunism, colectivizare, rezistență, revoltă țărănească.

După căderea regimului comunist, informațiile relative la mișcarea de rezistență anticomunistă, până atunci doar bănuită și șoptită, au pătruns în literatura istorică și politică din România¹ dar și în mass-media. Mișcarea de rezistență armată anticomunistă a început după 23 august 1944 în Bucovina și Moldova de Nord, ca o reacție la jaful, crimele și barbaria săvârșite de trupele sovietice pătrunse în țară. În cadrul mișcării de rezistență armată anticomunistă din zona Europei Centrale și de Est, cea din România deține un loc important în percepția mediilor politice și a serviciilor strategice și de informații din lumea occidentală.

---

¹ vezi http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucrări_despre_rezistența_armată_anticomunistă_din_România.

O formă a rezistenței anticomuniste au fost revoltele țărănești din mediul rural, care s-au declanșat după ce statul comunist a decis cooperativizarea agriculturii prin Decretul nr. 133 din aprilie 1949.

După venirea la putere a guvernului condus de Petru Groza, prin Legea nr. 187 din 23 martie 1945 a fost legiferată reforma agrară, în urma căreia peste un milion de hectare de teren agricol au trecut în posesia a aproape opt sute de mii de țărani. Înainte de a face cunoștință cu realitatea colectivizării, țărani români s-au confruntat cu o problemă, se pare prelungită din vremea războiului: achiziționări forțate de produse agricole rămase în amintirea colectivă și în cărțile de istorie sub numele de „cote”. Cei care nu se achitau de aceste cote erau acuzați de sabotaj economic. Aceeași încadrare o aveau de suportat și cei care nu-și predau cotele în termen de 20 de zile după recoltare, care nu declarau exact suprafețele folosite ori își divizau fictiv gospodăriile, sau care se sustrăgeau ori împiedicau sub orice formă aducerea la îndeplinire a obligațiilor legate de predarea cotelor către stat².

Jefuirea de către statul comunist a lumii satului s-a făcut pe baza unui sistem de impunere, având ca și componente impozitul agricol în bani asupra veniturilor obținute de gospodăriile țărănești, cotele obligatorii în natură și achizițiile prin cooperativele de consum, un fel de troc, prin care, în baza unei anumite sume, țărani primeau bunuri de consum în schimbul produselor agricole. Dintre toate acestea, sistemul cotelor obligatorii era esențial. Statul confisca pur și simplu o parte importantă din recolta agricultorilor. Prin sistemul cotelor, statul comunist lovea în „dușmanul de clasă” de la sate, identificat cu chiaburul, obținea aproape gratuit o mare cantitate de produse agricole care asigurau aprovizionarea muncitorilor și a populației urbane, ceea ce însemna un succes pentru propaganda de partid. Prin cotele obligatorii au fost afectate toate categoriile de țărani, atât gospodăriile colective, cât și cele individuale. Cotele au contribuit, prin modul în care au fost gândite și adunate, la agitarea satului³. Ele au fost un adevărat coșmar pentru țărani până la începutul anului 1957, când au fost desființate în cea mai mare parte, doar cele de carne fiind menținute până în 1962⁴.

---

² Antoniu Martin, *Aspecte ale colectivizării agriculturii în raionul Ineu*, în “Studii de Istorie”, Arad, 2005, nr. 1, p. 116.

³ O. Roske, D. Cățanuș, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, Vol. I, 1949-1953, București, Editura Institutului Național Pentru Studiul Totalitarismului, 2002, p. 133.

⁴ Dorin Dobrinu, *Colectivizarea agriculturii și represiunea împotriva țărănimii din România (1949-1962)*, în Ruxandra Cesereanu (coord.) *Comunism și represiune în România, Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 109.

Când au aflat, înainte de începerea treierii, ce obligații trebuiau să plătească, mulți țărani au rămas muți de uimire. Unii, destul de mulți, au fost nevoiți să cumpere cereale de pe piață, la prețuri uriașe, ca să-și poată achita cotele, alții, destul de puțini, aveau să rămână doar cu sămânța necesară anului viitor sau cu ceva grâu de calitate inferioară, pentru pâine⁵. Acest sistem draconic, aplicat cu deosebită vigoare de cele mai multe autorități locale, va genera o stare de încordare în rândul țăranilor. Cotele foarte mari din vara anului 1949 și măsurile dure luate de autoritățile comuniste pentru preluarea lor integrală vor sta la baza primelor răscoale țărănești care, indirect, vor fi și răscoale împotriva colectivizării. Izbucnite concomitent în satele din jumătatea sudică a județului Bihor și în cele din nordul județului Arad, răscoalele s-au desfășurat după o schemă simplă, aceeași peste tot⁶.

Pentru a vedea demagogia de care dădeau dovadă autoritățile locale, redăm mai jos apelul Comitetului Provizoriu al Sfatului Popular adresat populației muncitoare din județul Arad:

„...acțiunea colectărilor capătă un caracter patriotic, devenind o datorie de cinste și onoare a fiecărui om al muncii de la sate care iubește patria noastră scumpă Republica Populară Română, patria celor ce muncesc cu brațele și cu mintea. În fața oamenilor muncii de la sate stă marea sarcină de a lupta pentru ca producția lor să asigure hrana muncitorilor, armatei și funcționarilor de la oraș. Construirea socialismului în țara noastră va aduce după sine o viață mai fericită pentru poporul nostru, iar munca va deveni o chestiune de onoare și de cinste. Mărețele realizări obținute în țara noastră prin lupta poporului în perioada de la 23 august 1944 și până în prezent sunt o mărturie a faptului că ne aflăm pe drumul cel adevărat, iar eforturile făcute au încununat cu succes acțiunile noastre. Exploatarea omului de către om va fi lichidată în mod treptat și va sigura dreptul la muncă tuturor oamenilor muncii. Îndeplinind sarcinile ce stau în fața noastră vom lichida mai repede greutățile și lipsurile ce încă le întâmpinăm. Aceasta va însemna mai multe, mai bune și mai ieftine mărfuri ce vor merge la sat pentru nevoile sătenilor. În ultimul timp statul a dat un mare ajutor țăranimii muncitoare prin legea impozitului agricol care constituie un act revoluționar nemaiîntâlnit încă o dată în acest domeniu.

Cetățeni, predând statului la timp cota de cereale, sprijiniți propria voastră gospodărie, clădiți copiilor voștri un viitor fericit. Contribuiți prin aceasta la întărirea regimului nostru pe care, consolidându-l zi de zi, ajutăm astfel și lupta popoarelor în lupta pentru libertate și democrație, în frunte cu marea țară Uniune Sovietică – bastionul păcii și al înfrățirii între popoare. Iată de ce colectările în acest an au un caracter patriotic. Oamenii ai muncii de la sate,

⁵ Petre M. Ardelean, *Voce în Agora*, Arad, Editura Viața Arădeană, 1999, p. 65.

⁶ Steliana Brezeanu, Eleonora Criste, *Revolta țărănească anticomunistă de la Ucuriș - Bihor din anul 1949*, în *Analele Sighet*, nr. 7/1999, p. 698.

bărbați și femei, tineri și bătrâni, fiți în fruntea acțiunii de colectare la care Statul vă cheamă. Demascați fără cruțare elementele banditești și sabotoare care încearcă să facă greutate. Dezmiriștiți la timp ogoarele care vor da un rod mai bogat. În județul nostru în marea majoritate a comunelor treieratul și predarea cotelor se desfășoară într-un spirit de înalt patriotism, într-o caldă atmosferă. Fiți și voi la înălțimea celorlalți săteni”⁷.

Țăranii au aflat ce înseamnă cotele abia după ce au început treieratul păioaselor, când s-au pomenit că au voie să ducă acasă de la batoză doar patele și pleava. Cohortele de activiști ai partidului aveau grijă să dijmuiască cu sânge rece agoniseala țăranului, luându-i tot ce se putea lua din grânele de la batoză, astfel că mulți dintre aceștia plecau acasă fără un sac de grâu, urmând să cumpere necesarul de pe piață, la prețuri exorbitante, având în vedere că grânele rămase de pe urma jefuitorilor erau foarte puține.

Ajunși în această situație, țăranii din satul Ucuriș din județul Bihor, localitate situată la granița cu județul Arad, au pornit răsmerița la 31 iulie 1949. Președinte al comitetului provizoriu era „sărântocul” satului, pe numele lui Teodor Cotuna, care conducea operațiunea de jefuire a consătenilor săi. Fiind întrebat de către aceștia ce vor mânca familiile lor în această situație, le-a răspuns: „Mâncați prune și castraveți și strângeți cureaua”. Aceste cuvinte au avut darul să aprindă răscoala, țăranii, dorind să-i administreze corecția convenită. Președintele, împreună cu delegatul de la raion, a reușit să fugă și să se ascundă. Răsculații atacă primăria, ard listele de predare a cotelor, smulg de pe pereți portretele „dascălilor comunismului” și ale celor din comitetul central al P.M.R. Sunt atacate și centrul de achiziții, căminul cultural, miliția, dispensarul, panoul de onoare, iar fotomontajele sunt călcate în picioare, slujbașii acestora fiind amenințați cu linșarea. Încolonați pe ulițele satului, cu steagul tricolor în frunte, țăranii cântau *Deșteaptă-te, române*. S-a organizat apărarea satului, bărbații, înarmați cu furci, topoare și coase, s-au postat la intrarea în sat.

La 1 august a apărut și armata care a înconjurat satul, pătrunzând pe ulițele acestuia. Amenințați cu împușcarea, țăranii și-au abandonat armele albe. Au început arestările, beciurile miliției fiind suprapline, cei arestați sufocându-se de căldură. Din această cauză, două femei au fost scoase afară leșinate. Apoi a început anchetarea reținuților, folosindu-se cele mai barbare metode. La 3 august au fost împușcați 5 țărani, iar 15 familii au fost deportate.

De aici, răsmerița s-a extins și în satele vecine din județul Bihor, precum și în unele localități din județul Arad.

---

⁷ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale (S.J.A.N.A.), Fondul *Comitetului Județean al P.C.R. Arad*, Dosar 54/1949, fila 207-208.

Într-un raport al Direcției Regionale a Poporului Timișoara, adresat Direcției Generale a Securității Poporului București din data de 4 august 1949, sunt menționate câteva cauze ale izbucnirii revoltei: „O altă influență agitatorie în rândurile populației rurale de pe teritoriul Regionalei noastre este propaganda pe care o duc elementele clandestine venite din Iugoslavia și care îndeamnă populația la rezistență contra măsurilor luate de guvern pe teritoriul rural (referitor la colectări și treierii) afirmând și lansând zvonul prin legăturile lor că în Iugoslavia statul nu ia nici o cotă și că grâul este vândut de cetățeni la liber pe piață, iar, pe de altă parte, instigă să nu dea cotele, că în curând va veni Tito în Banat”⁸.

Conform aceluiași document, persoanele respective erau în curs de identificare. Se constata și faptul că fostul P.N.Ț. în frunte cu I. Maniu, organiza activități subversive și întreprindea acțiuni de agitare în rândurile populației rurale.

„În toate aceste acțiuni subversive, continua raportorul, s-a constatat în mod concret că elementele folosite în teritoriul rural de instigatori și organizatori sunt elemente epurate din Aparatul de Stat de toate categoriile, care s-au aciuit în comune muncind pământul (fie împrumietăriți, fie chiaburi)...

O cauză politică care face un climat favorabil tuturor acestor acțiuni subversive dusă de elementele arătate mai sus este faptul că, organizațiile politice nu au reușit să ducă o muncă de lămurire în teritoriul rural, pentru a face să trăiască lupta de clasă între țăranii săraci și mijlocași, contra chiaburimii satelor, fiind încă sub influența și chiar legați de chiaburime. În acest fel chiaburimea avea posibilitatea de a-i antrena în acțiunile huliganice ale lor și contra intereselor lor.

În concluzie, cauzele evenimentelor petrecute în cele 4 comune din nordul județului Arad (Apateu, Berechuiu, Somoșcheș, Șepreuș n.n.), credem că se datorează faptelor amintite mai sus, concretizate prin venirea celor doi indivizi din județul Bihor, ce au determinat trecerea la acțiunea imediată”⁹.

O altă cauză a izbucnirii revoltei ar putea fi chiar acțiunea Securității din Arad, care a urmărit ca potențialii opozanți la colectivizare, eventualii conducători ai unei răscoale țărănești generalizate, să fie identificați și reprimați în mod exemplar. Astfel, îngrijorarea țăranilor întru-totul firească, nemulțumirea lor surdă, nu doar a celor bogați, a fost amplificată și orientată spre violență în mod premeditat, de către agenți ai securității, cu un scop clar, acela de a crea pretextul unei intervenții în forță.

---

⁸ Corneliu Cornea, *Revolta țărănească anticomunistă în județul Arad — 1949*, lucrare prezentată la simpozionul dedicat victimelor represiunii comuniste, care a avut loc la Pitești în anul 2004.

⁹ Idem, *Luptători și martiri ai rezistenței anticomuniste din județul Arad 1945-1989*, Arad, Editura Multimedia, 2007, pp. 284-285.

În acest sens, în raportul nr.1/20853-8 din 4 august 1949, trimis de Direcția Regională a Securității Poporului Timișoara către Direcția Generală a Securității Poporului București, se amintește de prezența a doi indivizi, îmbrăcați în straie țărănești, care, în zilele premergătoare revoltei, colindau satele instigându-i pe țărani. Au fost aceștia mesagerii unor sate răsculate sau simpli provocatori? Întrebarea e cât se poate de legitimă. Iată ce relatează în acest sens un tânăr de 22 ani:

„În zilele acelea, un bărbat bine legat, îmbrăcat pe jumătate civil, pe jumătate militar, colinda satele ca negustor ambulant de ochelari. Se recomanda, celor care vroiau să-l asculte, și țărani din partea locului erau oameni sensibili la suferințele semenilor, fie ei cunoscuți sau nu, că a fost ofițer în armata regală, că a luptat pe front, în răsărit, că a fost, din pricina aceasta deblocat și că își câștigă și el existența cum poate, adică vânzând ochelari. Numai că omul nu doar despre necazurile lui vorbea; se interesa și de necazurile lor, ale țăranilor, știind că nu sunt puține: Cum a fost recolta? Pentru ce nu se treieră? La ce se așteaptă? Între oropsiți relațiile afective se stabilesc repede. Țăranii, unii îl cred, alții se fac numai că-i acordă crezare. De prins, se lasă însă prinși în vorbe, își spun păsurile, îl invită chiar în propriile lor case, așa, să încerce și nevasta o pereche de ochelari că i s-a împușinat vederea. Și s-a întâmplat - cine o mai fi punând la cale și întâmplările? - ca tânărul nostru de abia 22 ani, să audă și el ce spune străinul, ce răspund concetățenii, fără să intervină, deși ceva nu i se părea a fi așa cum trebuie. În una din seri, din serile acelea înăbușitoare, ca toate serile care premerg furtunilor, în satul Tauț în casa unui gospodar mai răsărit, pe nume Molnar Nicolae. Se cunoșteau, fiind de aceeași credință, adică bapțiști, în jurul mesei era străinul, Ioanea - așa se numea tânărul de 22 de ani care povestește toate aceste lucruri, gazda și încă trei sau patru săteni, toți oameni de încredere. În timp ce gustau din bucatele puse de soție pe masă, din vorbă în vorbă, „ofițerul” ajunge la eternul lui of și nu numai al lui. Țăranii așteptau de la el un sfat mai acătării, ca de la un om cu școală și ofițer pe deasupra. „Ce facem, domnule căpitan, dacă ăștia se înscăunează bine? O singură soluție există, oameni buni, să vă împotriviți. Să nu predați cotele, să nu vă înscrieți în colhozuri, în același timp, să vă înarmați, să vă organizați, să fiți gata de luptă. Americanii vor veni. Pădurile sunt pline de partizani și când va veni ziua aceea, o să-i alungăm și pe comuniști și pe ruși până dincolo de Nistru”. „Rușii sunt totuși numeroși și înarmați, armată organizată - părea să se îndoiască unul”. „Or fi ei, rușii, puternici - intervine străinul - dar nici cu americanii nu mi-e rușine, așa că ...”.

A doua zi, la Ucuriș în casa lui Bodean Ioan, scena se repetă. Mai mult, pretinsul ofițer schițează un plan de acțiune concret. Propune o întâlnire cu un număr cât mai mare de oameni de încredere în pădurea Beliului, la un loc și la o dată stabilită, în vederea distribuirii de arme. Ca ofițer, pretinde, a avut posibilitatea să-și facă depozit. Om prevăzător. De bună credință fiind, sătenii prezenți acceptă.

De la întâmplarea din Ucuriș, să se fi scurs o săptămână. Până la sorocul aceleia din pădurea Beliului să mai fie trei, patru zile. E duminică seara și loanea al nostru coboară din tren în gara Arad, gara mare, ca atâția alți oameni, grăbindu-se spre casă, singur, preocupat în sinea lui, de ce va avea de făcut, începând de a doua zi, la locul lui de muncă. Călători destul de mulți. Pierdut în șuvoi, ajunge în piața din fața gării, se oprește, se uită în dreapta, privește în stânga, în așteptarea unui mijloc oarecare de transport. Avea cu el bagaje. Strada Cuza Vodă, unde își avea domiciliul, era departe și nu se încumeta să o apuce pe jos. Dar ... nu cumva se înșală? Nu departe de el „ofițerul cu pricina”, îmbrăcat impecabil, urcă într-un Buik negru, cunoscut arădenilor ca mașină a securității. Urcă, nu e urcat. Așadar - se dumirește tânărul nostru - acesta erai - un provocator. Și fără să stea prea mult pe gânduri, cu primul tren se reîntoarce la Ucuriș și îl caută pe Bodean, îi povestește întâmplarea și îl sfătuiește deși era un copil pe lângă el, să atenționeze sătenii, ca nu cumva să meargă în pădure pentru a primi arme. Li s-a întins o cursă și e bine să nu cadă în ea.

A fost și nu a fost ascultat. O parte dintre oameni, poate tocmai pentru că-1 socoteau un copil, nu au luat în seamă prevenirea, s-au dus la întâlnire, au primit arme Z.B. chiar și câteva pistoale, fără muniție, după câte își aduce aminte și s-au întors cu ele pentru a le ascunde în așteptarea orei H. După ce evenimentele s-au consumat, au suportat și consecințele reîntâlnindu-se cu „ofițerul deblocat”, în calitate de anchetator, de data aceasta. Mai mult, Bodeanu împreună cu alți patru țărani din Ucuriș au fost împușcați, fără judecată, în timpul răscoalei¹⁰.

Iată cum a început revolta în județul Arad. Într-o notă a Comandamentului Unic Arad se menționează că „încă din lunile iunie - iulie 1949, în județul Arad se semnalează anumite manifestări de nemulțumire ale țăranimii cu privire la treierat și colectări în special în câteva comune din plășile Chișineu Criș, Sebiș, Gurahonț, Hălmagiu și Ineu. „S-a putut constata că aceste nemulțumiri pornesc în urma acțiunii de instigare și agitație a elementelor reacționare și chiabure din comunele respective, care căutau a îndemna țăranimea săracă și cea mijlocașă la nesupunere față de măsurile luate de guvern.

În urma muncii de lămurire dusă de către organele de partid, cele de masă și autoritățile administrative locale, această stare de spirit de nemulțumire a putut fi lichidată.

În plasa Ineu, unde existau majoritatea elementelor chiabure, cu toată munca intensă de lămurire, situația nu s-a putu liniști și s-a agravat din ce în ce mai mult, astfel că, în comunele Apateu, Berechiu, Șomoșcheș și Șepreuș

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 14-16.

în zilele de 31 august și 1 septembrie 1949 chiaburimea a trecut la acțiuni de revoltă și prin propagandă dușmănoasă a reușit a antrena în această acțiune o parte din țărănimea mijlocașă și cea săracă din comunele de mai sus”¹¹.

Revoltele s-au desfășurat după o schemă simplă. Din momentul declanșării răscoalei, erau trase clopotele ca un semnal pentru adunarea tuturor locuitorilor. Trasul clopotelor nu era numai un apel la solidaritatea satului, o conștientizare a faptului că pericolul îi amenința pe toți, ci și un semnal pentru satele din jur¹². O excepție a fost cazul de la Craiva, unde preotul a refuzat să deschidă biserica pentru a se da alarma și astfel a fost limitată extinderea răzmeriței în comunele înconjurătoare¹³. Cazul preotului din Craiva reflecta la un palier inferior începutul atitudinii colaboraționiste a majorității clerului ortodox cu statul comunist¹⁴. După semnalul de primejdie, erau baricadate intrările în sat și distruse legăturile telefonice. Furia țăranilor a cunoscut diverse forme de manifestare: atacarea activiștilor regimului, distrugerea unor însemne comuniste, aprinderea arhivelor locale, devastarea unor instituții ale statului (primăriei, școli) etc.

În vara lui 1949, satele arădene se aflau în mijlocul unui asalt generalizat din partea regimului comunist. Pactizarea reprezentanților bisericii, școlii și primăriei cu autoritățile i-a pus pe țărani în situația de a nu mai avea nici un punct de sprijin instituțional în fața regimului comunist.

---

¹¹ S.J.A.N.A., F. *Comitetului Județean al P.C.R. Arad*, d. 54/1949, f. 210.

¹² Lavinia Stoicu, *Sfârșitul Libertății*, Timișoara, Editura Mirton, 1990, p. 20.

¹³ S. Breazu, *Am fost martor la revoltele țărănești din județul Arad*, în “Analele Sighet”, 1999, nr. 7, p. 694.

¹⁴ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 411.

INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT ÎN DOMENIUL ARTELOR DIN MOLDOVA SOVIETICĂ (ANII 1944-1990) ÎNTRE DOUĂ DIMENSIUNI: INSTRUIREA CONTINGENTELOR NAȚIONALE ȘI ALOGENE

Gheorghe Nicolaev

Abstract: *This paper addresses some aspects of national staff training in various areas of arts in the MSSR. The author investigates the work of higher education institutions during the years 1944-1990 and analyses the quantitative ratio between the national contingents of native students and institutions during these years.*

Keywords: Moldova, arts, theaters, educational institutions, national professional staff.

Cuvinte-cheie: Moldova, arte, teatre, instituții de învățământ, cadre profesionale naționale.

Nivelul de dezvoltare a culturii artistice în cadrul unei comunități depinde, în mare măsură, de existența în sînul acesteia a unui potențial suficient de cadre naționale în domeniul vizat, care să asimileze tot ce este mai valoros din cultura milenară a neamului, din tradițiile lui populare și creațiile mai recente ale predecesorilor. Evident, această problemă trebuie să fie în centrul atenției factorilor de decizie din stat, dar și să devină un subiect important al cercetărilor științifice, inclusiv a celor istorice.

În Moldova Sovietică, procesul de constituire a cadrelor naționale în domeniul artelor a fost anevoios și contradictoriu, fiind determinat de multitudinea consecințelor legate de reanexarea Basarabiei la imperiul sovietic în iunie 1940 și de politica națională duplicitară promovată de către regimul comunist în acest teritoriu. Lipsa unei politici naționale coerente în toate sferile de activitate a organelor de partid și de stat la nivel unional și republican în fosta URSS și RSSM a făcut dificilă și cercetarea obiectivă a acestui proces în cadrul științelor socioumane, inclusiv a celor istorice, unele aspecte legate de asigurarea instituțiilor de artă cu specialiști de calificare înaltă și medie fi-

ind abordate în acea perioadă doar tangențial în două studii dedicate formării așa-numitei păături sociale a intelectualității în RSSM¹. În ele însă nu a fost elucidată problema formării intelectualității naționale în domeniul respectiv, aflarea de cadre din afara republicii în instituțiile de artă din RSSM fiind tratat în mod unilateral, doar ca fenomen pozitiv, fără a dezvălui și urmările lui negative pentru viața social-politică și cultura băștinașilor din acest teritoriu. În linii mari, problemele vizate nu au devenit un obiect special de cercetare al istoricilor nici după proclamarea independenței Republicii Moldova.

Ținând cont de importanța și actualitatea temei de cercetare vizată, în studiul de față vom aborda unele aspecte legate de pregătirea cadrelor naționale în diferite domenii ale artelor în RSSM, vom încerca să evidențiem activitatea în direcția dată a instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate de profil din republică pe parcursul anilor 1944-1990, să reliefăm în mod special raportul cantitativ dintre contingentele naționale și cele alogene ale studenților din instituțiile respective pe parcursul acestor ani, să scoatem la iveală laturile pozitive și negative în activitatea acestor instituții de învățământ și alte aspecte².

Ocuparea Basarabiei la 28 iunie 1940 și instaurarea în acest teritoriu a regimului sovietic, la fel ca și așa-zisa eliberare a RSSM din primăvara-vara anului 1944, urmată de reinstaurarea puterii sovietice în acest ținut, s-a soldat cu pierderea aproape în întregime a corpului de cadre naționale existent în acest spațiu în toate domeniile de activitate socială, inclusiv în sfera culturii artistice. Fiind amenințată de represiunile bolșevice, majoritatea intelectualilor care au activat în Basarabia au fost nevoiți să se retragă în interiorul Țării, la vest de Prut. Cei de au rămas, fie că au fost deportați, fie că au căzut în război, fie că au murit de foame. Cei care au supraviețuit toate aceste grozăvii ulterior au fost înlăturați din viața social-politică și culturală a societății.

În primii ani postbelici, vacuumul format în asigurarea economiei naționale cu specialiști a fost completat parțial cu cadre loiale puterii sovietice furnizate din partea stângă a Nistrului. Dar cea mai mare parte a deficitului existent de cadre, inclusiv în domeniul culturii și artei, a fost completat în baza specialiștilor veniți din afara republicii. În baza acestora, spre exemplu, au fost

---

¹ Gh. Bârcă, *Intelectualitatea Moldovei Sovietice (pregătirea cadrelor de specialiști în RSSMoldovenească)*, Chișinău, 1961; Н.Б. Петровская, З.А. Федько, *Участие интеллигенции в развитие экономики и культуры Молдавской ССР*, Кишинэу, 1980.

² O parte de materiale incluse în prezentul studiu au fost publicate în „Revista de Istorie a Moldovei”, vezi Cheorghe Nicolaev, *Unele aspecte privind pregătirea cadrelor intelectuale artistice în RSS Moldovenească (1944-1990)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1996, nr. 2, p. 6-16; nr. 3, p. 72-86.

completate colective întregi de creație, inclusiv colectivul Teatrului Dramatic Rus "A. P. Cehov" (înființat în 1934 la Tiraspol și transferat în 1944 la Chișinău) și al Teatrului Dramatic Rus din Bălți (a funcționat în anii 1947-1975). Tot pe baza cadrelor invitate din afara republicii au fost, în bună parte, completate Teatrul de Operă și Balet din Chișinău, Orchestra Simfonică și alte colective artistice din cadrul Filarmonicii de Stat, precum și majoritatea instituțiilor de învățământ ce țin de domeniul artei muzicale din RSSM.

În prezent este greu de a reconstitui în mod exact tabloul afluxului de cadre în instituțiile de cultură și artă din RSSM în primii ani postbelici, întrucât datele statistice care s-au păstrat în arhive sunt destul de fragmentare. În afară de aceasta, migrația în direcția republicii noastre decurgea atât prin metoda îndreptării planificate încoace a tinerilor absolvenți ai instituțiilor superioare și medii speciale de învățământ din fosta URSS, cât și în mod stihinic, prin angajarea liberă în serviciu, indicele fiind aproape imposibil de calculat pe baza materialelor statistice. Astfel, numai în anii 1951-1952, în Direcția Artelor de pe lângă Guvernul RSSM au fost primite 58 de asemenea cereri din diferite orașe ale URSS³.

Apreciind rolul specialiștilor veniți din afara republicii în constituirea și evoluția fenomenului cultural-artistic din Moldova Sovietică, menționăm că aceștia au participat, de bună seamă, la procesul de creare și propagare în RSSM a unor valori artistice. În ansamblu, însă, elementele de cultură promovate de către ei erau puțin înțelese de către populația băștinașă. Totodată, instituțiile de artă în care activau acești specialiști aveau menirea de a deservi, în primul rind, capitala și orașele mai mari ale Moldovei Sovietice, în care predomina aceeași populație alogenă. Iar rezultatul direct al acestui aflux de specialiști străini a constituit instaurarea monopolului din partea elementului nebăștinaș în majoritatea instituțiilor de cultură și artă din Moldova și, în mod special, în organele de conducere în acest domeniu. Astfel, în martie 1953, din cei nouă lucrători ai aparatului Direcției de Arte de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSSM, numai un singur angajat – președintele acestei direcții, mecanic de specialitate, era de naționalitate român (în continuare, pentru evidențierea etnonimului respectiv, vom utiliza denumirea de "moldovean", în conformitate cu documentele oficiale ale vremii). În schimb, toți inspectorii superiori, sub controlul cărora se aflau instituțiile teatrale, muzicale și de arte frumoase erau de etnie rusă. Din 72 de lucrători din așa-zica "nomenclatură", care la această dată se aflau în posturi de răspundere la instituțiile subordonate direcției nominalizate (directorii teatrelor, filarmonicii și instituțiilor de

---

³ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare ANRM), F. 3047, inv. 1, d. 76, f. 30.

învățământ în domeniul muzicii și artelor plastice, precum și adjuncții lor, regizorii, maeștrii de balet, conducătorii artistici ai colectivelor de creație, șefii de catedre de la Conservator și contabilii șefi), numai 9 erau moldoveni⁴. În continuare, numărul băștinașilor angajați în diferite funcții în cadrul organului central de stat care dirija procesele culturale în Moldova Sovietică – Ministerul Culturii (constituit în 1953), a crescut într-o anumită măsură, rămânând însă nesatisfăcător și alcătuind spre sfârșitul anului 1970 doar 30 la sută (15 lucrători din 50)⁵.

Aici vom menționa și faptul că o parte dintre specialiștii veniți din afara republicii, cărora li se încredințau funcții de răspundere în aparatul de conducere în domeniul culturii și artei, nicidecum nu pot fi atribuiți la categoria de specialiști întrucât nu aveau studii corespunzătoare. Spre exemplu, inspectorul superior- sef al Secției Personal la Direcția de Arte al aceluiași minister, rus de naționalitate, avea doar studii medii și specialitatea de dactilograf⁶.

Dezghetuț politic din URSS din a doua jumătate a anilor '50 - începutul anilor' 60 ai secolului trecut a lărgit în mod esențial posibilitățile de activitate a instituțiilor de cultură și artă din RSSM. În această perioadă, în republică au fost editate o serie de lucrări ale clasicilor literaturii române, fapt care a impulsionat dezvoltarea dramaturgiei și activității teatrale, a fost înfăptuită reforma ortografică, ce a stimulat dezvoltarea limbii, literaturii și culturii naționale. În acești ani au apărut noi organizații și instituții de cultură și artă, inclusiv Studioul Academic de Stat "Moldova- Film"(1957), Teatrul Dramatic din or. Bălți (1957), Teatrul de Operă și Balet (1955), Teatrul Republican pentru copii și tineret "Luceafărul" (1960) ș.a., care au îmbogățit considerabil viața culturală și artistică din Moldova Sovietică.

La rândul său, crearea unor noi instituții de cultură și artă a acutizat și mai mult problema pregătirii cadrelor în diferite domenii ale artelor, în condițiile când o bună parte din personalul angajat în colectivele artistice aveau un nivel scăzut de pregătire profesională. În anul 1960, spre exemplu, mai mult de 40 procente din lucrătorii de creație ai teatrelor și filarmonicii din Moldova (323 din 745) nu aveau studii speciale în domeniul profesat⁷. În teatrele dramatice, din 253 de lucrători de creație și de conducere doar 49 aveau finisate studii superioare⁸. Nu ajungeau artiști, regizori, pedagogi, teatrologi și muzicologi, de activitatea cărora, în mare măsură, depindea nivelul activității colectivelor de

---

⁴ *Ibidem*, f. 9.

⁵ *Ibidem*, F. 3011, inv.10, d. 373, f. 1.

⁶ *Ibidem*, F. 3047, inv. 1, d. 76, f. 10.

⁷ *Ibidem*, F. 3011, inv.3, d. 137, f. 31-32.

⁸ *Ibidem*.

creație. În 1962 numai necesitățile Ministerului Culturii al RSSM în specialiști pentru diferite domenii ale artelor alcătuiau 392 persoane cu studii superioare și 1553 cu studii medii de specialitate⁹.

În condițiile unei lipse acute de cadre naționale în diferite domenii ale artelor și a unui aflax consistent de cadre venite din afara republicii, care au instituit un adevărat monopol în colectivele artistice, instituțiile de învățământ de profil respectiv și organul central de conducere în domeniul culturii, o importanță deosebită a avut-o pregătirea cadrelor autohtone de acest profil prin diverse metode și forme. Un anumit număr nu prea mare de astfel de cadre, spre exemplu, a fost pregătit prin intermediul studiilor formate pe lângă colectivele artistice din republică, care, de obicei, selectau tinerii talentați din rândul colectivelor de artiști amatori¹⁰. Or prin această metodă nu puteau fi pregătiți specialiști de înaltă calificare pentru majoritatea colectivelor artistice profesionale și instituțiile de învățământ în domeniul dat. De aceea, o soluție optimală pentru pregătirea unor astfel de specialiști a fost considerată trimiterea tinerilor talentați în diferite centre de învățământ superior și mediu de specialitate de profil din fosta URSS. Astfel, numai în cincinalul opt (1966-1970), pe baza îndreptărilor, fără concurs, în instituțiile de învățământ din domeniul artelor din Moscova, Leningrad, Kiev și alte orașe au fost înmatriculați 173 tineri din Moldova¹¹. În total, în perioada anilor 1966-1975, instituțiile de artă și de învățământ din acest domeniu din RSSM au fost completate cu 200 tineri specialiști care și-au făcut studiile în afara republicii în mai multe instituții de învățământ superior și mediu de profil din fosta URSS¹².

O formă mai eficientă de pregătire a specialiștilor în domeniul artei teatrale în instituțiile centrale de învățământ din fosta URSS a fost *pregătirea lor în grupuri*, care după absolvire serveau drept bază pentru formarea unor teatre noi și completarea periodică a mai multor trupe teatrale din republică. Astfel, în anul 1960, o grupă de tineri moldoveni (19 la număr) au absolvit Școala Teatrală "B. V. Șciukin" din Moscova, pe baza căreia a fost creat Teatrul

⁹ *Ibidem*, F. 3011, inv. 3, d. 135, f. 22, 82.

¹⁰ Prin această metodă, în anii 1957-1962, de exemplu, au fost pregătiți 38 specialiști pentru Ansamblul de Dansuri Populare „Joc”, 31- pentru Capela Corală „Doina”, 26 – pentru Teatrul Dramatic din or. Bălți. În 1962 funcționau astfel de studii pe lângă Teatrul „Luceafărul”, în care învățau meseria 18 persoane, Ansamblul de Dansuri Populare „Joc” (38 persoane), Teatrul Dramatic Rus „A. P. Cehov” (25 persoane) și Studioul pentru Capela Corală „Doina” (20 persoane). Trupa Teatrului „Licurici”, în acea perioadă, la fel se completa în mod prioritar în baza pregătirii tinerilor talentați din cadrul colectivelor artistice de amatori. *AN RM*, F. 3011, inv.3, d.125, f 27.

¹¹ *Ibidem*, F. 3011, inv.10, d. 366, f. 26.

¹² Н.Б. Петровская, З. А. Федько, *Op. cit.*, p. 132.

Republican pentru copii și tineret “Luceafărul”. Pe baza absolvenților aceleiași școli teatrale, în 1970, Teatrul “Luceafărul” a primit a doua, iar în 1985 a treia promoție. În felul acesta a fost completată în 1952 și trupa Teatrului Muzical-Dramatic “A.S. Pușkin” din Chisinau, care s-a întregit cu grupul de absolvenți moldoveni ai Institutului de Teatru și Cinematografie “A. Ostrovski” din Leningrad (V. Cupcea, P. Baracci, E. Platon, Gh. Hasso, C. Tîrțau ș.a.), iar în 1969 – cu grupul de absolvenți (22 la număr) ai Institutului de artă teatrală “A. V. Lunacearski” din Moscova.

Tot peste hotarele republicii au fost pregătite și majoritatea cadrelor în domeniul artei cinematografice. Aproape toți regizorii și operatorii Studioului “Moldova-Film”, la fel ca și mulți pictori și alți specialiști de care depindea procesul de creare a operelor de artă în acest domeniu și-au făcut studiile la unicul institut din fosta URSS din acest domeniu – Institutul Unional de Stat de Cinematografie din or. Moscova.

Apreciind pozitiv pregătirea în instituțiile centrale de învățământ din fosta URSS a acestor cadre ca o cale de ieșire din impas, impusă de realitatea în care se aflau ținuturile Basarabiei reincorporate la imperiul sovietic, vom menționa că, datorită politicii antinaționale promovate de către regimul comunist în RSSM, tinerii talentați din Moldova Sovietică au fost lipsiți de dreptul de a-și efectua sau continua studiile în instituțiile superioare de profil din România, fapt ce a constituit o pierdere însemnată pentru cultura și spiritualitatea românilor basarabeni din acest teritoriu.

Pregătirea specialiștilor prin intermediul trimerii tinerilor în instituțiile de învățământ din fosta URSS a acoperit doar o parte nu prea mare din cererea de cadre ale colectivelor artistice și ale instituțiilor de învățământ în domeniul dat. Pe când rolul de frunte în instruirea acestora le-a revenit instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate din RSSM. Astfel, în pregătirea cadrelor de calificare înaltă în domeniul artei muzicale, un rol deosebit l-a jucat activitatea Conservatorului Moldovenesc de Stat (din 1957 – “Gavriil Musicescu”). Înființat în 1940, el și-a reînceput activitatea în vara anului 1944 prin înmatricularea a 11 abiturienți la specialitățile “pian”, “vocal” și “instrumente cu coarde și de suflat”, în următorii trei ani fiind înmatriculați, respectiv, 46, 60 și 57 persoane¹³. Ulterior, la specialitățile nominalizate s-au adăugat altele noi, cum ar fi instrumente populare, dirijat coral, teoria muzicii, componistica și altele, care au diversificat spectrul de activitate a cadrelor instruite în mai multe domenii ale artei muzicale din Moldova. Deschiderea în anul 1958 a secției fără frecvență și a secției serale (ultima a funcționat în decurs de 10

¹³ ANRM, F. 3021, inv. 5, d. 48, f. 94; d. 50, f. 22, 66; d. 336, f. 9.

ani) a avut drept efect dublarea în decurs de patru ani a numărului de studenți care în anul de învățământ 1962/1963 a ajuns până la 392 persoane¹⁴. În anul 1963, Conservatorul a fost reorganizat în Institut de Arte, după care a urmat o nouă creștere a contingentului de studenți în cadrul acestuia. Astfel, în anul de învățământ 1965/1966, la Institutul de Arte își făceau studiile 525, iar peste un an – 690 persoane¹⁵. Deși creșterea a fost datorată în mare parte deschiderii în anul 1966 și lărgirii în continuare a Facultății de Iluminare Culturală, în a doua jumătate a anilor '60 a sporit simțitor și numărul studenților care-și făceau studiile la specialitățile tradiționale ale Conservatorului.

În 1984, în baza specialităților de profil muzical de la Institutul de Arte, este reconstituit Conservatorul de Stat, după care se sesizează o nouă creștere a abiturienților înmatriculați la specialitățile de profil, numărul noilor înscriși fiind de circa 100 persoane anual. În ansamblu, numărul studenților la secția de zi și fără frecvență sporește de la 392 persoane în anul 1962 până la 533 persoane în 1984 și 678 în 1990¹⁶. În total, în perioada anilor 1944 -1990, în cadrul Conservatorului și Institutului de Arte, după cum mărturisesc datele din *Tabelul 1*, au fost pregătiți circa 2800 specialiști de calificare superioară în domeniul artei muzicale, activitatea lor constituind un factor important în evoluția culturii muzicale și afirmarea artei muzicale profesioniste din republică. Printre absolvenții acestor instituții au fost și eminenți maestri care au atins înălțimi în valorificarea și propagarea culturii muzicale naționale, cum ar fi M. Bieșu, E. Doga, V. Zagorschi, V. Garștea, P. Botezat, M. Muntean, T. Zgureanu, V. Savițcaia, S. Rotaru ș.a.

Un rol deosebit în pregătirea viitorilor abiturienți pentru instituțiile de învățământ superior de profil muzical l-a jucat Școala muzicală medie specială-internat „Eugeniu Coca”, înființată la Chișinău în octombrie 1944 (din 1990 – Liceul muzical „Ciprian Porumbescu”), în cadrul căreia, pe lângă obiectele de cultură generală, era organizată și instruirea la un șir de discipline speciale: pian, instrumente cu coarde, de suflat și populare, teoria muzicii, coregrafie. În total, de la înființare și până în 1985, școala a fost absolvită de peste 800 de elevi¹⁷, mulți dintre care și-au continuat cu succes studiile la Conservatorul de Stat (Institutul de Arte) din republică și la instituțiile de învățământ superior de profil muzical din fosta URSS.

Totodată, au fost depuse eforturi esențiale și în vederea pregătirii specialiș-

¹⁴ *Ibidem*, F. 3011, inv. 5, d. 387, f. 7-9.

¹⁵ *Ibidem*, F. 3021, inv. 5, d. 9885, f. 22-35.

¹⁶ *Ibidem*, F. 3011, inv. 5, d. 329, f. 16- 18; Arhiva Curentă a Ministerului Culturii al RSSM (AC MC al RSSM), reg.1, d. 631, f. 11, 22.

¹⁷ *Literatura și Arta Moldovei*. Enciclopedie, vol. 2, Chișinău, 1986, p. 443.

tilor de calificare medie în domeniul artei muzicale, o bună parte dintre care urmau să activeze în cadrul colectivelor profesioniste de interpreți, a formațiilor de artiști amatori, precum și în calitate de pedagogi pentru școlile primare de muzică din republică. Rolul principal în această activitate îi aparține Școlii muzicale din or. Chișinău, înființată la 6 aprilie 1945 (din 1955 Școala Muzicală „Ștefan Neaga”). Peste un an de la înființare, aici își făceau studiile la diferite specialități muzicale (pian, instrumente cu coarde, instrumente de suflat și percuție, instrumente populare, dirijat coral, canto și teoria muzicii) 142 elevi¹⁸. În perioada de cercetare vizată, numărul elevilor în școală a crescut, atingând în anul de învățământ 1990/1991 cifra de 1045 persoane. De la înființare și până în anul 1990 școala a pregătit 5368 specialiști, inclusiv 5138 de profil muzical, 184 artiști pentru ansambluri de dansuri populare și 46 artiști de balet (vezi *Tabelul 1*).

Pentru asigurarea cererii de cadre de profil muzical cu calificare medie pentru raioanele din sudul și nordul republicii, în 1959 a fost înființată Școala Muzicală din orașelul Slobozia (din 1971 transferată în or. Tiraspol), iar în 1969 Școala Muzicală din or. Bălți. Din 1982 ultima capătă profil de școală muzicală pedagogică cu pregătirea elevilor atât la specialitățile tradiționale pentru școlile muzicale, cât și la specialitățile „educație muzicală” și „educație muzicală în instituțiile preșcolare”. De la înființare și până în anul 1990, la Școala Muzicală din or. Slobozia (Tiraspol) au fost pregătiți 1962 specialiști, iar la Școala Muzicală din or. Bălți - 2593 (*Tabelul 1*). Majoritatea dintre ei au fost îndreptați la muncă în centrele raionale ale republicii în instituțiile de cultură și de învățământ în domeniul muzicii. De la înființarea acestor trei școli medii speciale de învățământ de profil muzical și până în anul 1990 (din 1991 au devenit colegii muzicale) au fost pregătiți 8971 specialiști de profil¹⁹ care au fost angajați la muncă în colective profesioniste de interpreți, în calitate de conducători ai unor formațiuni artistice de amatori și în școli primare de învățământ în domeniul muzicii.

În cadrul Conservatorului (Institutul de Arte) a fost organizată, deși într-o proporție mult mai mică, pregătirea cadrelor de înaltă calificare în domeniul artei teatrale. În anii 1958-1960, la Conservator a fost organizată admiterea la specialitatea „actori de dramă și cinema” (câte o grupă din 14-15 persoane). În continuare admiterea a fost întreruptă de mai multe ori, de fiecare dată fiind condiționată de existența bazei materiale și a spațiului de instruire, prezența cadrelor de profesori și necesitățile de completare a instituțiilor teatrale cu actori. Interferența acestor factori a determinat înmatricularea în continuare

¹⁸ ANRM, F. 3021, inv. 5, d. 336, f. 51.

¹⁹ Calculat în baza datelor din *Tabelul 1*.

la specialitatea dată în anul 1965 a 16 abiturienți, în anii 1970, 1973, 1975, 1978 și 1980 – a unor grupe a câte 25 de persoane, iar în anii 1988-1990 – a câte 20 de persoane. În anul 1989 a fost organizată o grupă de teatrologie din 8 persoane, iar în 1990 – și o grupă de regizori din 5 persoane²⁰. Spre finele anului 1990, în cadrul Conservatorului (Institutul de Arte) au fost pregătiți 150 de actori de dramă și cinema (vezi *Tabelul 1*), pe baza cărora au fost completate o bună parte din colectivele teatrale din republică.

Începând cu anul 1966, în cadrul Institutului de Arte a fost organizată și pregătirea cadrelor de înaltă calificare pentru casele de cultură, în această direcție fiind depuse cele mai mari eforturi. Astfel, în a doua jumătate a anilor '70, la specialitatea dată erau admiși circa jumătate din numărul total al abiturienților înmatriculați în institut, iar în anii '80 – mai mult de jumătate. În total, până la finele anului 1990, conform datelor expuse în *Tabelul 1*, în această instituție au fost pregătiți 2593 de specialiști. Însă eficiența eforturilor depuse în pregătirea acestor cadre a fost minimă. Pe de o parte, nivelul de instruire nu corespundea cerințelor înaintate față de lucrătorii colectivelor profesioniste de interpreți, pe de alta, majoritatea absolvenților la specialitatea respectivă, din cauza condițiilor de muncă puțin ademenitoare în casele de cultură, remunerării insuficiente și ratingului jos al profesiei respective, ori nu se angajau în câmpul muncii conform specialității, ori părăseau locul de muncă după o perioadă scurtă de activitate. Astfel, către finele anului 1990, din numărul total de 2593 de absolvenți ai facultății respective erau angajați în câmpul muncii în cadrul Ministerului Culturii din RSSM doar 490 persoane²¹, ori mai puțin de a cincea parte din numărul lor total.

În pregătirea cadrelor în domeniul artelor plastice un rol hotărâtor l-a jucat Școala Republicană de Arte din or. Chișinău, înființată în 1887 (din 1940 poartă numele „I. E. Repin”), transformată în 1991 în Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală”. Școala și-a reînceput activitatea la Chișinău în anul 1944 cu 23 de elevi, iar peste doi ani numărul lor alcătuita 119 persoane²². În general, contingentul elevilor care-și făceau studiile la această școală pe parcursul întregii perioade de cercetare a crescut relativ lent, în comparație cu ritmul mai înalt de creștere a contingentelor respective în școlile medii speciale de profil muzical. Doar către sfârșitul anilor '50 numărul elevilor din această școală depășește cifra de 220, iar începând cu anul de învățământ 1982/1983 - de 330

²⁰ Datele au fost preluate din dările statistice anuale ale Conservatorului și Institutului de Arte (formele nr. 2 NC) pentru anii respectivi, vezi fondurile de arhivă enumerate la *Tabelul 1*.

²¹ AC MC al RSSM. Darea de seamă despre numărul și componența specialiștilor cu studii superioare în cadrul Ministerului Culturii al RSS Moldovenești pe anul 1990.

²² ANRM, F. 3021, inv. 5, d. 3, f. 1; d.168, f. 22.

persoane²³. În total, în perioada de cercetare (1944-1990), în școala nominalizată au fost pregătiți 2061 specialiști în diferite domenii ale artelor plastice, mulți din absolvenții școlii devenind mai apoi renumiți maștri în domeniul artelor frumoase, printre care M. Grecu, I. Vieru, E. Romanescu, V. Rusu-Cioabanu, N. Bahcevan, M. Burea, G. Sainciuc ș.a.

În anul 1969, în baza Școlii primare de Arte „A. V. Șciusev” din Chișinău a fost creată Școala Republicană medie specială-internat de Arte Plastice (din 1990 – Liceul Republican de Arte Plastice „Igor Vieru”), având ca destinație de bază pregătirea viitorilor abiturienți ai instituțiilor superioare de învățământ în domeniul respectiv. În anul de învățământ 1975/1976 aici își făceau studiile 209 elevi²⁴, care, pe lângă obiectele de cultură generală, studiau și o serie de discipline speciale, cum ar fi desenul, pictura, compoziția, istoria artei etc.

Din păcate, până în anii '80 ai secolului trecut, absolvenții acestor două școli au fost văduviți de posibilitatea de a-și continua studiile la locul lor de baștină. Moldova era unica republică în partea europeană a URSS care nu dispunea de o instituție de învățământ superior în domeniul artelor plastice și nici măcar de o facultate de asemenea profil. Problema înființării unei asemenea facultăți la Institutul de Arte din Chișinău a fost ridicată pe parcursul anilor 60-70 aproape la toate congresele și plenarele Uniunii Artiștilor Plastici din RSSM, însă de fiecare dată rezolvarea ei a fost târăgănată de către factorii de decizie sub diverse pretexte.

Lipsa în republică a unei asemenea instituții de învățământ a determinat rămânerea în urmă a RSSM în vederea dotării instituțiilor de cultură și artă și a economiei naționale cu cadre de înaltă calificare în acest domeniu. Astfel, dacă în Estonia către mijlocul anilor '80 un plastician revenea la 1200 de locuitori, în Moldova Sovietică proporția alcătuia, respectiv, unul la 27000, adică de 18,2 ori mai puțin decât în Estonia Sovietică²⁵. Spre deosebire de aceeași republică, unde timp de mai multe decenii erau pregătiți anual câte 50 specialiști în diverse domenii ale artelor frumoase, inclusiv în domeniul designului în sfera de producție, a designului interior și a celui vestimentar, factorii de decizie din fosta RSSM continuau să afirme că organizațiile și întreprinderile din Moldova nu au nevoie de specialiști cu studii superioare în acest domeniu și că un număr nu prea mare de asemenea specialiști poate fi și în continuare pregătit prin intermediul trimerii tinerilor în instituțiile superioare de profil din alte republici ale fostei URSS²⁶.

În anul 1984 s-a realizat visul plasticienilor moldoveni – a fost adoptată

²³ *Ibidem*, F. 3021, inv. 5, d. 266, f. 90; *AC MC al RSSM*, reg. 10, d. 492, f. 11

²⁴ *ANRM*, F. 3011, inv. 10, d.1197, f.31.

²⁵ *Literatura și Arta*, 1987, 4 iunie

²⁶ *Ibidem*.

Hotărârea Guvernului republicii cu privire la deschiderea în cadrul Institutului de Arte din Chișinău a unei Secții de Arte Plastice cu patru profiluri: grafică, design, ceramică și modelarea hainelor. Dar și de această dată hotărârea n-a fost însoțită de crearea unei baze materiale corespunzătoare, în anul de studiu 1984/1985 secția având la dispoziție doar o singură aulă²⁷. În primii trei ani de activitate, în cadrul secției au fost înmatriculați doar câte cinci abiturienți, care nu dispuneau nici de instrumente, nici de materiale necesare pentru instruire, problema încăperilor (este vorba de câteva aule) rămânând a fi cea mai acută. Invocând drept motiv lipsa acestor încăperi, Ministerul Învățământului Superior și Mediu de Specialitate al RSSM, la începutul anului 1987, a înaintat propunerea de a închide această secție și de a repartiza studenții prin alte instituții de învățământ din fosta URSS. Datorită protestului hotărât al studenților, secția nu a fost închisă²⁸, în schimb a fost suspendată admiterea abiturienților pentru anul de studii 1987/1988.

În condițiile amplificării mișcării de eliberare națională în republică și a protestului vehement venit din partea Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova²⁹, în următorul an a fost reînviată admiterea abiturienților la cele patru specialități enumerate mai sus, fiind introduse și două profiluri noi: în anul de învățământ 1988/1989 - țesutul artistic, în anul 1989/1990 - pictura. În anul de învățământ 1990/1991, la Secția de Arte Plastice a Institutului de Arte își făceau studiile 126 persoane, iar în total, de la momentul înființării și până la sfârșitul anilor '80, la secția respectivă au fost înmatriculați 155 abiturienți, fiind asigurate și primele două promoții de absolvenți în număr de 27 persoane³⁰.

În ansamblu, datele statistice creează o impresie relativ satisfăcătoare despre activitatea instituțiilor de învățământ în domeniul artelor în vederea creării în RSSM a potențialului intelectual și uman care, ulterior, urma să asigure dezvoltarea culturii artistice în Moldova. Începând cu toamna anului 1944, în republică a fost reluată activitatea unor instituții de învățământ superior și mediu de specialitate în domeniul artelor, fiind create și o serie de instituții noi, în special în domeniul muzicii. În conformitate cu necesitățile crescânde ale instituțiilor de artă, a fost mărit esențial contingentul studenților și elevilor la toate aceste instituții de învățământ, crescând, respectiv, și numărul

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ Calculat în baza dărilor de seamă statistice anuale ale Institutului de Arte (forma 3 NC) pentru anii de învățământ 1984/1985 - 1990/1991, preluate din Arhiva curentă a Ministerului Învățământului Superior și Mediu Special al RSS Moldovenești (AC MİSMS al RSSM), reg. 1, d. 636, file fără număr.

specialiștilor pregătiți în cadrul acestora. Faptul dat a permis de a completa instituțiile de artă cu absolvenți ai acestor instituții de învățământ și de a îndeplini o bună parte a cerințelor crescânde în cadre de pedagogi, condiționată de creșterea treptată în republică, în special în anii '60-'80, a școlilor muzicale și de artă plastică pentru copii.

Impresia dată însă se schimbă în mod radical dacă analizăm activitatea acestor instituții prin prisma pregătirii cadrelor naționale, cărora le aparține rolul decisiv în crearea și sporirea valorilor spirituale autentice ale neamului. Datele cuprinse în rapoartele statistice anuale ale instituțiilor de învățământ în domeniul artelor în perioada anilor 1944-1990 ne demonstrează că în majoritatea acestor instituții în perioada indicată, dar mai ales în primii ani postbelici, contingentele alogene în numărul total al elevilor (studenților) au dominat în defavoarea celor indigene. Astfel, din numărul total de 144 absolvenți ai Conservatorului de Stat din Moldova în perioada anilor 1945 -1953, doar 24 persoane (16%) au fost reprezentanți ai națiunii titulare; la Școala Muzicală din or. Chișinău aceștia au constituit doar 35 din 132 de absolvenți, iar la Școala de Arte Plastice „I. E. Repin” din capitală – numai 22 persoane din 100 absolvenți³¹.

Începând cu anul 1954, statisticile instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate nu mai conțin date despre evidența absolvenților după naționalitate, păstrându-se doar evidența după criteriul național a numărului total de studenți (elevi) care-și făceau studiile în aceste instituții. De aceea devine imposibilă restabilirea exactă, pentru întreaga perioadă de cercetare, a numărului de absolvenți ai instituțiilor date după criteriul național, fiind posibilă analiza din acest punct de vedere numai a contingentului de studenți (elevi). În continuare ne vom referi la activitatea instituțiilor respective de învățământ privind pregătirea cadrelor naționale pe parcursul anilor '50-'80 ai secolului trecut, utilizând datele despre ponderea în aceste instituții a studenților(elevilor) - reprezentanți ai națiunii titulare, în raport cu numărul total al studenților (elevilor), sistematizate în *Tabelul 2*.

O privire de ansamblu asupra datelor incluse în acest *Tabel* ne face să tragem aceeași concluzie despre predominarea elementului nevăștinăș în instruirea studenților (elevilor) în toate instituțiile de învățământ de profil muzical pe parcursul anilor '50-'70, iar în Școala de Arte Plastice - pe parcursul anilor '50 – prima jumătate a anilor '60. Câteva excepții, în acest sens, au fost prezente pentru o perioadă scurtă de timp în activitatea Școlii de Arte Plastice „I. E. Repin” în anii de învățământ 1953 – 1955, a Școlii Muzicale din or. Chiși-

---

³¹ ANRM, F. 3047, inv. 1, d. 76, f. 25-29.

nău (în anii 1953 –1956) și a Școlii Muzicale din Slobozia (în anii 1960 – 1961), când ponderea elevilor indigeni a ajuns sau a depășit cota de 50% din numărul lor total.

Aceste excepții au fost legate de anumite încercări ale factorilor de decizie în acești ani de a redresa situația în vederea indigenizării cadrelor, ținând cont de faptul că predominarea elementului nebăștinaș în instituțiile de cultură din republică era într-o flagrantă contradicție cu politica oficială declarată la nivel înalt despre promovarea așa-zisei revoluții culturale în RSS Moldovenească, despre necesitatea pregătirii cadrelor indigene în toate sferele economiei naționale și despre susținerea culturii naționale în RSSM. Dar, în ultimă instanță, regimul comunist din Moldova Sovietică și-a manifestat natura sa adevărată, căruia, în mare parte, îi era străin interesul național al băștinașilor din acest teritoriu.

Ulterior, ponderea elevilor moldoveni în aceste instituții de învățământ a început din nou să scadă, ajungând, spre exemplu, la Școala Republicană de Muzică “Șt. Neaga” în anul de învățământ 1962/1963 la 25%. Pe parcursul anilor 60, ponderea băștinașilor care învățau la această școală medie a rămas sub nivelul de 40%, și abia către finele anilor ,70 – începutul anilor ,80 a depășit 50%. Cât privește Școala de Muzică din or. Slobozia (Tiraspol), ponderea elevilor moldoveni după primii ani de activitate a scăzut simțitor, menținându-se în perioada anilor 1964 -1990 între 24 și 33 procente. O situație mai bună, în acest plan, este sesizată la Școala de Muzică din or. Bălți, unde cota elevilor moldoveni, începând cu anul 1977 și până la finele perioadei de cercetare, cu excepția anului 1985, a depășit peste 50 de procente.

Nu și-a îndeplinit în măsură deplină misiunea de a fi suport activ în pregătirea viitorilor specialiști indigeni nici Școala medie-internat “E. Coca”, care pe parcursul întregii perioade de cercetare a fost baza de pregătire a viitorilor abiturienți pentru Concervatorul de Stat (Institutul de Arte) din Chișinău. Întrucât anuarele statistice ale acestei școli, la fel ca și ale altor școli de același tip, nu conțin date despre componența națională a elevilor, vom reconstitui tabloul la capitolul dat cu ajutorul mărturiilor fostului rector al Concervatorului de Stat, compozitorul Constantin Rusnac, publicate într-un interviu acordat revistei “Columna” (1990, nr. 3). Referindu-se la condițiile de învățământ și la atitudinea față de elevii de la sate, în majoritatea lor moldoveni, care a dominat în școala dată zeci de ani, el susține următoarele: “Să vedeți ce se întâmplă – menționează interviueatul – vin copiii de la sate și sunt susținuți cu note bune, însă fără a se lucra cu ei așa cum se cuvine. În clasa a opta, ca printr-un miracol, majoritatea absolută devin “profneprigodnâe” (inapți din

punct de vedere profesional -n.n.) și sub acest pretext sunt eliminați. Deci, dacă până într-o optă școala e republicană, în clasele a IX-a – a XI-a ea devine orășenească, deoarece contingentul orășenilor – în speță clasele rusești – e pregătit mai bine”. “Elevii de la sate – continuă rectorul – nu fac față concursului nu pentru că ar fi lipsiți de talent, dimpotrivă, sunt foarte talentați, ci din cauza mediului ce li se creează. Mă refer la felul în care se ocupă de ei pedagogii (majoritatea dintre care erau de naționalitate rusă – n.n.), la condițiile mizerabile din internat, unde unui educator îi revin 30 de copii, pe când ar fi normal nu mai mult de 6-7”.

Antrenarea insuficientă a copiilor moldoveni în veriga învățământului mediu special în domeniul artei muzicale s-a răsfânt negativ și asupra învățământului superior în acest domeniu. Astfel, conform datelor din *Tabelul 2*, ponderea studenților indigeni la Conservatorul de Stat (Institutul de Arte) pe parcursul anilor '50-'60 a crescut foarte lent, uneori chiar micșorându-se (de la 39% în anul de învățământ 1960/1961 până la 25% în anul 1964/1966). O creștere mai esențială a acestui indice, ce depășește nivelul de 40% începând cu anul de învățământ 1968/1969, a fost datorată lărgirii considerabile în acești ani a contingentului de studenți la Facultatea de Iluminare Culturală a institutului și organizării admiterii pe parcursul anilor '70 a unor grupe de studenți la specialitatea “actor de dramă și cinema”, la aceste profiluri fiind înscriși mai mulți moldoveni. Cât privește specialitățile de profil muzical, în anii '70, la fel ca și în anii precedenți, ponderea studenților moldoveni continua să rămână sub nivelul de 40%. În anul de învățământ 1975/1976, de exemplu, cota abiturienților indigeni înmatriculați la aceste specialități a alcătuit 37%. Doar către mijlocul anilor '80, odată cu formarea Conservatorului de Stat, ponderea studenților moldoveni la specialitățile de profil muzical a ajuns la nivelul de 46% și abia către finele perioadei de cercetare, în anul de învățământ 1989/1990, a depășit cota de 50%.

La capitoul dat, vom menționa și faptul că o bună parte din contingentul studenților înmatriculați la specialitățile Conservatorului era completată pe seama celor veniți din afara republicii. Astfel, la 1 martie 1964, din numărul total de 412 studenți care își făceau studiile la Institutul de Arte (secțiile de zi, serală și fără frecvență) la specialitățile de profil muzical, 225 erau originari din Moldova, iar 187 (45%) – din alte republici ale fostei URSS. În același timp, la unele dintre cele mai prestigioase specialități, cum ar fi pianul, numărul celor veniți din afara republicii, în total, la secțiile de zi, serală și fără frecvență, constituia la această dată 60%, iar numai la secția de zi – 78%³². Numărul acestor studenți a continuat să rămână semnificativ în cadrul Institutului de

³² *Ibidem*, F. 3050, inv. 1, d. 489, f. 8-10.

Arte atât în a doua jumătate a anilor '60, cât și pe parcursul anilor '70-'80. Chiar și la începutul anului 1990, la unele catedre ale Conservatorului de Stat, printre care și Catedra de Dirijare, numărul celor veniți din afara republicii alcătuia jumătate din tot contingentul studenților³³. După absolvire, o bună parte plecau, de obicei, la locurile lor de baștină: în centrele raionale ei nu doreau să muncească, necunoscând nici limba băștinașilor, iar orașele către mijlocul anilor '60 erau suprasaturate de astfel de specialiști care posedau doar limba rusă.

Afluxul de cadre din afara republicii și prevalarea elementului nebaștinaș în pregătirea cadrelor de calificare înaltă și medie în cadrul instituțiilor de învățământ în domeniul artei muzicale din republică s-au răsfrânt negativ asupra componenței naționale a colectivelor artistice muzicale și, în special, a Uniunii Compozitorilor din Moldova. Timp de decenii, ponderea moldovenilor la această uniune de creație a crescut lent, rămânând până la mijlocul anilor '80 destul de mică (în 1960 acest indice a alcătuit 21%, în 1987 – 38%)³⁴.

Aceeași situație o sesizăm și la Teatrul de Operă și Balet din Moldova, unde în anul 1960, din 17 conducători artistici ai colectivului de creație numai doi erau moldoveni, iar ponderea băștinașilor în numărul total al lucrătorilor de creație timp de zece ani a crescut numai cu un singur procent, constituind la 1 ianuarie 1971 doar 29% (120 persoane din 410)³⁵.

În cadrul personalului de creație al Filarmonicii de Stat, ponderea moldovenilor la 1 ianuarie 1959 alcătuia 36% (117 persoane din 322)³⁶, crescând în următorii treisprezece ani cu numai 8% și constituind la începutul anului 1971 44% (180 persoane din 406)³⁷. Dar în unele colective de creație acest indice era cu mult mai mic, alcătund la unul din colectivele de bază, orchestra simfonică, doar 17 persoane din 79, orchestra de estradă "Bucuria" – 5 din 20, ansamblul cu participarea Mariei Codreanu – 1 din 10, ansamblul cu participarea lui Efim Bălțanu – 1 din 9 etc. Cât privește grupul de lectori pentru muzica de cameră din 20 persoane, în acest an, la fel ca și la 1 ianuarie 1959, aici nu era încadrată nici o persoană de naționalitate băștinașă³⁸.

³³ Columna, 1990, nr. 3.

³⁴ Calculele autorului efectuate în baza listelor membrilor Uniunii Compozitorilor din Moldova pentru anii 1960, 1979 și 1984. ANRM, F. 2941, inv. 1, d. 367, f. 2; Arhiva curentă a Uniunii Compozitorilor din Moldova. Lista Uniunii Compozitorilor din Moldova pentru anul 1987.

³⁵ Calculele autorului efectuate în baza datelor statistice despre componența numerică și structura cadrelor de creație în cadrul Ministerului Culturii din RSSM în anii 1960 și 1971. ANRM, F. 3011, inv. 3, d. 137, f. 31-32; inv. 10, d. 378, f. 116.

³⁶ *Ibidem*, F. 3241, inv. 1, d. 330, f. 6.

³⁷ *Ibidem*, F. 3011, inv. 10, d. 378, f. 116.

³⁸ *Ibidem*.

Pe lângă pregătirea cu preponderență a cadrelor alogene, vom menționa și alte vicii în activitatea instituțiilor de învățământ de profil muzical din republică, care la fel au avut un impact negativ asupra dezvoltării culturii muzicale din Moldova. Unul dintre aceste vicii a fost legat de repartizarea tendențioasă în procesul de învățământ a elevilor după specialități. Repartizarea era făcută astfel, încât la unele specialități prestigioase, precum “pianul” și “vioara”, își făceau studiile foarte puțini elevi indigeni. Astfel, din 1945 și până în anul 1965 la Școala de Muzică “E. Coca” au fost pregătiți 298 de elevi, dintre care moldoveni – 111, ruși – 91, evrei – 96. Și dacă majoritatea absolvenților de naționalitate ruși și evrei și-au făcut studiile la specialitățile “pianul” și “vioară”, atunci cea mai mare parte a absolvenților moldoveni (93 persoane din 111) au fost specializați la instrumente populare rusești (baianiști și acordeoniști) și instrumente de suflat, la specialitățile “pianul” și “vioara” fiind atestați, respectiv, doar 10 și 8 absolvenți indigeni³⁹. O situație similară a existat și la Școala de Muzică “Șt. Neaga”, unde din 95 de elevi care-și făceau în anul 1965 studiile la specialitatea “pianul” numai 4 erau indigeni⁴⁰.

Prezența viciului respectiv, legat de repartizarea tendențioasă a elevilor după specialități în cele mai importante instituții de învățământ de nivel mediu din republică la profilul dat, nu putea să nu se răsfrângă negativ și asupra activității Conservatorului (Institutului de Arte) din Moldova, unde sesizăm aceeași situație. Astfel, din numărul total de 70 de absolvenți înregistrați în perioada anilor 1960 – 1969 la specialitatea “pianul” secția de zi doar 3 au fost reprezentanți ai națiunii titulare, la specialitatea “vioara” fiind atestate doar 5 persoane indigene din numărul total de 41 absolvenți⁴¹.

Un alt viciu, prezent în activitatea instituțiilor de învățământ nominalizate în acești ani, a fost legat de specializarea nefirească la nivelul obiectelor de studiu, care nu ținea cont de imperativele dezvoltării culturii naționale în republică. Astfel, în procesul de studiu la aceste instituții de învățământ nu se acorda nici o atenție pregătirii specialiștilor pentru instrumente populare moldovenești. Deși în cadrul scolilor de muzică și a Conservatorului (Institutului de Arte) figura o specialitate cu denumirea “instrumente populare”, în realitate erau studiate doar instrumentele populare rusești, în special baiantul. Astfel, în decurs de peste patruzeci de ani de existență a Catedrei de Instrumente Muzicale Populare a Conservatorului, aici au fost pregătiți mai mult de

³⁹ *Ibidem*, F. 3011, inv. 3, d. 203, f. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 22.

⁴¹ Calculele autorului efectuate pe baza planurilor de repartizare a tinerilor specialiști – absolvenți ai Conservatorului de Stat (Institutului de Arte) în anii de învățământ 1960/1961 – 1969/1970. ANRM, F. 3011, inv. 3, d.106, f. 106; d. 161, f. 63; d. 184, f. 14, 15; d. 228, f. 44; d. 269, f. 55, 56; d. 274, f. 95, 96; inv. 10, d. 162, f. 1-4.

400 baianiști (în același timp, un număr neînsemnat de acordeoniști, numai 17 țambaliști, 2 cobzari și nici un fleitist ori violoncelist – interpret de muzică populară)⁴². Evident, o astfel de situație, la fel ca și repartizarea tendențioasă a elevilor după specialități, nu putea să conducă la o dezvoltare armonioasă a artei muzicale naționale din republică în perioada respectivă și nu numai.

Merită a fi subliniat și faptul că până la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut, majoritatea obiectelor de specialitate la Conservator erau predate în limba rusă, muzicologia națională avînd un destin vitreg, la fel ca și alte ramuri ale științelor în domeniul artelor. Astfel, până către mijlocul anului 1988, Conservatorul (Institutul de Arte) din Moldova nu a pregătit nici o promoție, nici un muzicolog în limba română, pentru o astfel de instruire nu exista nici literatură didactică și științifică respectivă⁴³. Deși la Școala Medie de Muzică "Șt. Neaga" în a doua jumătate a anilor '80 erau pregătiți muzicologi și în limba română, după patru ani de studii în limba maternă, în cazul continuării studiilor la Conservator, ei erau nevoiți să se "reprofileze" din punct de vedere lingvistic, întrucât în următorii cinci ani obiectele de specialitate aici erau predate numai în limba rusă. "Reprofilarea" lingvistică era inevitabilă și în cazul când tinerii absolvenți, muzicologi ai acestei școli muzicale, erau nevoiți de a preda în așa-numitele grupe mixte, care erau create în aproape toate cele 87 de școli primare de muzică existente la acea vreme în republică⁴⁴.

Un rezultat nemijlocit al instruirii cu preponderență a contingentelor alogene în instituțiile de învățământ de profil muzical a fost perpetuarea elementului nebaștinaș în colectivele de pedagogi ale acestor instituții, începînd cu veriga inferioară și terminînd cu cea superioară. Astfel, în 1965 ponderea băștinașilor în rândul pedagogilor și a cadrelor de conducere ale școlii de muzică primare din întreaga republică constituia 20% (135 din 675)⁴⁵, iar în unele din aceste școli de muzică, mai ales la cele din capitală, o atare situație s-a păstrat aproape până la finele perioadei de cercetare. În anul 1987, spre exemplu, la Școala de Arte nr. 1 din or. Chișinău, dintre șefii celor șapte secții specializate doar unul era moldovean, la suflători; la "teorie", din șapte pedagogi nici unul nu posedea limba română, la "pian" posedea limba română doar unul din 15, la vioriști – unul din 12, la "instrumente populare" – doar 3 din 14, la "coregrafie" – unul din 6. Doar la "instrumente de suflat" din 6 pedagogi 5 posedau limba română. Din 1965, de când s-a înființat școala, și până în

⁴² „Literatura și Arta“, 1987, 14 mai.

⁴³ Eugen Cibotaru, *Muzicologia moldovenească: bilingvism sau monolingvism, totuși?*, în „Orizontul“, 1988, nr. 10, p. 40-45.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ ANRM, F. 3011, inv. 3, d. 210, f. 62.

anul 1988 aici n-a existat nici o grupă moldovenească, copiii moldoveni fiind nevoiți să studieze totul în limba rusă⁴⁶. Tot în rusește erau predate majoritatea obiectelor de specialitate și la Școala republicană medie-internat "E. Coca", ce constituia baza de pregătire a abiturienților pentru instituțiile superioare de învățământ, unde ponderea moldovenilor în rândul profesorilor la disciplinele speciale în octombrie 1965 alcătuia 11% (8 persoane din 72)⁴⁷, iar în decembrie 1970 – 15% (11 persoane din 74)⁴⁸. Evident, perpetuarea pe parcurs de decenii a elementului nebăștinaș în cadrul colectivelor pedagogice ale acestor instituții a avut un efect negativ asupra procesului de instruire în instituțiile date, care în condițiile respective nu a putut fi realizat în conformitate cu imperativele dezvoltării culturii muzicale naționale ale românilor basarabeni din RSSM.

Perpetuarea elementului nebăștinaș a fost și mai pronunțată în cadrul colectivului profesoral-didactic al Conservatorului de Stat (ulterior Institutul de Arte) din Chișinău, care a avut un rol decisiv în pregătirea cadrelor de înaltă calificare în acest domeniu. Întrucât contingentul principal de cadre instructive-educative ale Conservatorului a fost format pe baza specialiștilor care s-au întors din evacuare în vara anului 1944 și a celor veniți din afara republicii în primii ani postbelici, de la bun început ponderea moldovenilor în rândul profesorilor și a personalului didactic a fost destul de mică. În noiembrie 1947 acest indice a alcătuit șapte persoane din 57⁴⁹, la începutul anului 1954 fiind și mai mic – șapte persoane din 82⁵⁰. Pe parcursul următorilor optsprezece ani, ponderea specialiștilor indigeni cu studii superioare și medii speciale în instituția dată a crescut întrucâtva, dar continua să rămână destul de mică, alcătuind în decembrie 1970 doar 20% din numărul total al specialiștilor (36 persoane din 177)⁵¹. Conform schemei de state ale acestui institut, la data de 15 noiembrie 1973, spre exemplu, la catedrele de istorie a muzicii și de ansambluri populare nu era nici un profesor moldovean. Iar la catedrele de compoziție și muzicologie (din nouă persoane), de pian (din opt persoane), de teorie a muzicii și de instrumente cu coarde (ambele a câte șapte persoane) erau doar câte un profesor indigen. În schimb, numărul specialiștilor indigeni predomina puțin la catedrele facultății de iluminare culturală a institutului, enumerând 24 persoane din numărul total de 45⁵².

⁴⁶ Eugen Cibotaru, *Op. cit.*, p. 40-45.

⁴⁷ ANRM, F. 3139, d. 249, f. 21-25.

⁴⁸ *Ibidem*, F. 3050, inv. 1, d. 10, f. 1.

⁴⁹ *Ibidem*, d. 252, f. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, F. 3011, inv. 10, d. 373, f. 1.

⁵¹ *Ibidem*, F. 305, inv. 1, d. 691, f. 1-11.

⁵² *Ibidem*, F. 3011, inv. 10, d. 1197, f. 31.

Din punctul de vedere al pregătirii cadrelor naționale, o situație mai favorabilă sesizăm la Școala Republicană de Arte Plastice "I. E. Repin", unde ponderea elevilor moldoveni, după cum mărturisesc datele din *Tabelul 2*, a crescut de la 36% în anul 1964 până la 54% în anul 1967 și 60% în anul 1990.

Însă efectul pozitiv legat de instruirea elevilor indigeni în această școală, la fel ca și în Școala medie specială-internat de Arte Plastice din capitală, nu a putut fi valorificat din cauza lipsei în republică a unei instituții superioare de învățământ care ar fi permis absolvenților școlilor respective să-și continue studiile la locul de baștină. Deși o mică parte din absolvenții acestor școli erau admiși la diferite instituții superioare de profil din fosta URSS, totuși cea mai mare parte a cererii de specialiști de înaltă calificare la profilul dat era satisfăcută pe baza invitării specialiștilor din afara republicii. Acest fapt a perpetuat dominarea elementului nebaștinaș pe parcursul întregii perioade de cercetare în cadrul colectivelor de creație în domeniul artelor plastice și, în primul rînd, în cadrul Uniunii Artiștilor Plastici din RSSM. Astfel, ponderea moldovenilor (românilor) în această uniune de creație timp de decenii a crescut lent, rămânând a fi mică până și către mijlocul anilor '80 ai secolului trecut. În anul 1960 indicele în cauză alcătuita 15%, în 1970 – 22% și în 1985 – 34%⁵³.

Faptul că cea mai mare parte a tinerilor talentați în domeniul dat și-au făcut studiile în alte republici din fosta URSS a avut un impact negativ asupra situației în diferite domenii ale artelor plastic. După cum s-a menționat în Scrisoarea deschisă către Guvernul RSS Moldovenești, semnată de un grup de plasticieni în iunie 1987, acest fapt a dus, în mare măsură, la depersonalizarea artei și culturii naționale din Moldova. Operele de artă create de tinerii artiști în acea perioadă nu aveau tipaj propriu, iar realizările plasticienilor moldoveni din deceniile trecute, arta populară moldovenească nu-și aveau în creațiile lor o firească continuare și dezvoltare. În schimb, în cadrul expozițiilor republicane deseori apăreau lucrări realizate în spiritul școlilor din Tallinn, Kiev, Lvov, Leningrad etc⁵⁴. Tinerii care-și făceau studiile în alte părți optau, de regulă, pentru pictură și grafică și în felul acesta de mai mulți ani rămăneau necompletate celelalte secții ale Uniunii Artiștilor Plastici din republică. Pe la mijlocul anilor '80, spre exemplu, Uniunea Artiștilor Plastici avea în componența sa doar patru artiști în domeniul amenajării interioare, trei monumentalști, doar un singur specialist în domeniul designului vestimentar și nici unul în domeniul designului general⁵⁵.

⁵³ Calculele autorului, efectuate în baza listelor membrilor Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova pentru anii 1960, 1970 și 1985. *AN RM*, F. 2906, inv. 1, d. 216, f. 11-14; d. 344, f. 20-22; Arhiva curentă a Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova. Lista membrilor..., anul 1985.

⁵⁴ *Literatura și Arta*, 1987, 4 iunie.

⁵⁵ Calculele autorului, efectuate în baza listelor membrilor Uniunii Artiștilor Plastici

În calitate de concluzii, vom menționa că pe parcursul anilor 40 -80 ai secolului trecut, în RSSM au fost create o serie de instituții de învățământ de nivel superior și mediu de specialitate în care au fost pregătiți mii de specialiști, în cea mai mare parte în domeniul artei muzicale, într-o proporție mai redusă în domeniul artelor plastice și, într-o măsură mult mai mică, în domeniul artei teatrale și coregrafice. Or cultura națională a Moldovei nu a beneficiat din plin de rodul muncii acestor specialiști, întrucât ponderea contingentelor indigene în rândul celui mai numeros detașament de specialiști pregătiți în aceste instituții, a celui de profil muzical, pe parcurs de câteva decenii a fost mai mare decât a celor indigene. Totodată, în activitatea instituțiilor de învățământ de profil muzical au existat și alte grave curențe, legate de instruirea în materie de specialitate doar în limba rusă, de repartizarea vicioasă a elevilor după specialități precum și de organizarea defectuoasă a procesului de studiu după obiecte, care nu țineau cont de necesitățile dezvoltării culturii muzicale naționale din Moldova.

Instruirea cadrelor indigene a fost mai bine organizată în cadrul instituțiilor de învățământ mediu de specialitate în domeniul artelor frumoase. Însă acest beneficiu, la fel nu a putut fi valorificat din plin de către instituțiile de cultură și artă din Moldova din cauza lipsei în republică a verigii superioare de învățământ la profilul dat. Absolvenții școlilor de artă plastică pe parcursul a patruzeci de ani postbelici nu au avut posibilitate de a-și continua studiile la locul de baștină, fapt care a tergiversat procesul de dezvoltare a mai multor domenii ale artelor frumoase din Moldova din acea perioadă și nu numai.

Completarea, în măsură esențială, a instituțiilor de artă cu specialiști veniți din afara republicii și pregătirea cu preponderență pe parcurs de decenii a cadrelor alogene în instituțiile de învățământ de profil muzical, la fel ca și lipsa în republică a unei instituții (facultăți) de învățământ superior în domeniul artelor plastice, s-a soldat cu perpetuarea monopolului elementului nebaștină în mai multe colective de interpreți, în uniunile de creație a muzicienilor și a artiștilor plastici, precum și în toate instituțiile de învățământ din aceste domenii ale artelor, unde ponderea lucrătorilor indigeni a rămas a fi mică până și către mijlocul anilor '80.

Acești factori, în ultimă instanță, au avut un impact negativ asupra nivelului de dezvoltare a culturii artistice în RSSM și a creat condiții favorabile pentru stăvilirea elementului național în cultura Moldovei Sovietice. Ultimul obiectiv, însă, n-a putut fi realizat până la capăt, elementul național în cultură având capacitatea de a crește și de a acumula potențial în condiții extrem de dificile,

acesta izbucnind la sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90 cu putere neo-bișnuită, impulsionând, în mare măsură, declanșarea și promovarea în acest teritoriu a mișcării de eliberare națională, soldată cu apariția pe harta lumii a noului stat independent, Republica Moldova.

Tabelul 1. Pregătirea specialiștilor în instituțiile de învățământ superior și mediu de specialitate în domeniul artelor în RSSM în anii 1944-1990 (secțiile staționar, serală și fără frecvență)

Denumirea instituțiilor de învățământ și a specialităților	Numărul specialiștilor
I. Numărul specialiștilor cu studii superioare pregătiți în cadrul Conservatorului de Stat (Institutului de Arte), în total,	5569
inclusiv:	
a) specialiști de profil muzical	2799
b) actori de dramă și cinema	150
c) lucrători pentru casele de cultură	2593
d) specialiști în domeniul artelor plastice	27
II. Numărul specialiștilor cu studii medii speciale pregătiți în cadrul școlilor muzicale, în total, dintre care:	8971
1. Școala Republicană de Muzică „Șt. Neaga”, în total inclusiv:	5368
a) specialiști de profil muzical	5138
b) artiști pentru ansambluri de dansuri populare	184
c) artiști de balet	46
2. Școala de Muzică din or. Slobozia (Tiraspol)	1962
a) specialiști de profil muzical	
3. Școala de Muzică din or. Bălți	1641
a) specialiști de profil muzical	
III. Numărul specialiștilor cu studii medii speciale în domeniul artelor plastice pregătiți în cadrul Școlii Republicane de Arte Plastice „I. E. Repin”	2061
ÎN TOTAL, pregătiți specialiști în diferite domenii ale artelor cu studii superioare și medii speciale,	16601
inclusiv specialiști de profil muzical	11540

*Calculule au fost efectuate în baza dărilor de seamă statistice anuale ale instituțiilor de învățământ nominalizate în Tabel 1 (formele NC-2 și NC-3) pentru anii 1944-1990 (ANRM,

fond 3021, reg. 5, d. 50, f. 1-90; reg. 19, d. 38, f. 18-108; d. 105, f. 25-123; d. 144, f. 14-109; d. 336, f. 9-52; d. 622, f. 2, 122,123; d.875, f.60-83; fond 3048, reg. 1, d. 2, f. 17; d.8, f. 13-83; fond 3050, reg. 1a, d. 7, f. 7- 20; fond 3011, reg. 5, d. 266, f. 88-98; d. 329, f. 10-18; d. 387, f. 1-9; d. 8309, f.11-49; d. 9003, f. 21-72; d. 9885, f. 22-120; reg.10, d. 143, f. 7-14; d. 147, f. 1-10; d. 485, f. 1-180; Arhiva curentă a Departamentului Central de Statistică al RSSM, reg. 4, d.1390, f. 2-33; d. 129, f. 10-57; reg. 20, d. 24, f. 43-44; d. 47, f. 945-140, d. 38. f. 116-200; d. 79, f. 114-126; d. 81. f. 64-149; Arhiva Centrului de Calcul al Departamentului de Statistică al RSSM, reg. 4, d.333, f. 13-104; d. 631. f. 17-103; Arhiva curentă a Ministerului Învățământului Superior și Mediu Special al RSSM, reg. 1, d. 42, f.33-64; d. 129, f. 1-50; d. 245, f.12-36; d. 374, f. 20-37; d. 379, f. 9-32; d. 492, f. 14-28; d. 497, f. 8-25; d. 631, f. 11-26.

Tabelul 2. Ponderea studenților(elevilor) moldoveni în instituțiile de învățământ superior și mediu de specialitate în domeniul artelor din RSSM (în procente)

Anii de învățământ	Conservatorul	Institutul de Arte	Școlile muzicale medii speciale				Șc.Rep. de Arte Plastice
			„Șt.Neaga” din Chișinău	Din or. Slobozia/ Tiraspol	Din or. Bălți		
1949/50	42		42			20	
1950/51	25		41			-	
1951/52	27		43			35	
1952/53	31		51			50	
1953/54	35		56			50	
1954/55	37		55			49	
1955/56	38		52			40	
1956/57	37		47			34	
1957/58	36		53			35	
1958/59	39		49			47	
1959/60	39		46	55		36	
1960/61	39		45	51		34	
1961/62	36		34	46		34	
1962/63		-	25	42		36	
1963/64	25	25	29	34		41	
1965/66	25	25	31	29		42	
1966/67		30	34	31		54	
1967/68		35	34	29		50	
1968/69		45	37	28		55	
1969/70		42	38	24	41	56	
1970/71		42	36	26	34	60	
1972/73		45	datele lipsesc			68	
1976/77		48	42	29	58	67	
1978/79		48	44		56	67	
1980/81		54	52	27	57	58	
1984/85	46	62	66	32	46	54	
1989/90	53	72	58	33	53	60	

**Datele sunt calculate în baza izvoarelor menționate în *Tabelul 1*.

După anul 1970, statisticile instituțiilor de învățământ din republică nu conțin în mod obligatoriu, în fiecare an, date despre componența națională a contingentului de studenți (elevi), în *Tabel 2* fiind incluși doar anii în care statisticile respective au conținut astfel de informație.

COMUNICĂRI

**ATITUDINEA ÎN FAȚA MORȚII ÎN COMITATUL ARADULUI
(SF. SEC. AL XIX-LEA - ÎNC. SEC. AL XX-LEA)****Loredana Bășoiu**

Abstract: *Our approach focuses on coordinated attitude towards death in the county of Arad, addressing such topics as ritual burial, alms, cemeteries, wills. It is based on several sources including literature, local press and homiletics of the time and reveals the predominance of religious explanations on death, which shows the natural situation of dying, as a reward of sin and divine will. The fear of death, expressed through the fear of contamination, was detectable in the funeral rite, whose purpose was to avoid a bad death which would have led to the transformation of the deceased into a ghost.*

Keywords: Arad, death, ritual burial, wills, alms, the cemeteries.

Cuvinte-cheie: Arad, moarte, ritual funerar, testamente, pomană, cimitire.

Pătrunderea lui Thanatos în grădinile lui Clio¹ este de dată relativ recentă, în ciuda faptului că moartea este unul din cele mai prezente personaje din toate timpurile pe scena istoriei, fiind indisolubil legată de viață. Explicația acestei întârzieri rezidă într-o atitudine fundamentală a omului modern față de moarte, aceea de a exila moartea dincolo de problemele vieții, atitudine care a determinat lipsa de interes a istoricilor pentru această temă „necuviincioasă”, așa cum o considera Michel Vovelle. Introducerea problematicii morții în cercetarea istorică se leagă de numele istoricului francez Lucien Febvre, care pleda pentru o istorie a morții, temă condamnată ca fiind macabră și nedemnă de interesul istoricilor.

Comunicarea de față are la bază dorința de a pleda o dată în plus pentru o istorie a morții în spațiul românesc, bazată pe surse editate și inedite precum: literatura, registrele parohiale, presa, sursele statistice, testamentele, predicile de înmormântare și inscripțiile funerare. Numeroase dintre sursele enu-

---

¹ Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei. Explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 139.

merate au fost folosite pentru reconstituirea atitudinilor și comportamentelor determinate de această constantă a umanității la locuitorii comitatului Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

În privința atitudinilor în fața morții, am încercat să deslușesc această tematică în ritualul funebru, reprezentările „lumii de dincolo” omiletica și literatura vremii, cât și în testamente și statutele societăților de înmormântare. Astfel, ritualul funerar avea funcția de a produce o ritualitate defensivă, pentru ca defunctul să se odihnească în pace și totodată o solidaritate a comunității pentru a se atinge o revitalizare colectivă compensatorie. La nivelul omileticii vremii se remarcă o atenție mai mare acordată protejării „supraviețuitorilor”, explicabilă și prin modificările survenite în problematica familiei și a sentimentelor. Un exemplu în acest sens ar fi slabele referințe la problematica iadului.

Ritualul funebru. Un prim aspect care relevă atitudinea în fața morții este reprezentat de ritualul funebru, omul fiind, așa cum spunea André Malraux, singurul animal care știe să moară. Acest ritual cuprinde o arie complexă de desfășurare încă de la primele semne ale morții și până la pomana dată pentru liniștea sufletului. La capătul acestor ritualuri, răposatul se transformă dintr-un potențial agent malefic într-o prezență protectoare, intrând în rândul strămoșilor. În mormântarea este considerată cel mai respectat și mai bine conservat rit de trecere din viața omului, cuprinzând acte ritual-simbolice prin care mortului i se certifică o „viață dincolo de moarte”.²

Semnele prevestitoare de moarte se înscriu în ansamblul riturilor de anticipație,³ moartea făcându-și simțită prezența prin intermediul obiectelor înconjurătoare sau ființelor care capătă manifestări nefirești. Există de asemenea și vise prevestitoare de moarte. Simeon Florea Marian în volumul *Înmormântarea la români* scrie: „Dacă cineva visează că a vorbit cu vreun mort și că mortul respectiv l-a îndemnat și chemat să meargă acolo, se crede că cel ce a visat așa trebuie să moară”.⁴

Decesul unui membru al comunității era anunțat de către familie prin atârarea unei bucăți de pânză în vârful unei prăjini sau prin tragerea clopotelor bisericii într-o anumită tonalitate. La începutul epocii moderne, pânza era albă în cazul unui fiu sau a unei fiice, necăsătoriti, sau de culoare roșie, dacă decedatul era căsătorit. Culoarea neagră ca semn al doliului s-a impus abia

² Mihaela Străin, *Imagina oficială și populară a strigoiiului în Identitate și alteritate*, 3, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 312.

³ Mihai Pop, *Folclor literar românesc*, București, Editura didactică și pedagogică, 1978, p. 183.

⁴ Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români*, București, Editura Grai și suflet – cultura Națională, 1995, p. 11.

mai târziu.¹ Tragerea clopotelor vestea moartea unui membru al comunității, îndemnându-i pe cei vii să se roage pentru el. Clopotele se trăgeau de trei ori dacă mortul era bărbat și de două ori dacă era femeie, după care urma tragerea clopotelor de mai lungă durată, iar în cazul copiilor decedați se trăgea clopotul mic².

Despre datinile la înmormântare în zona Aradului ne vorbește Petre Vancu în *Monografia comunei Măderat*³. Astfel, vecinii și cunoscuții mergeau la cel bolnav să se „ierțe”. Când nu mai era speranță de viață, bolnavul era dat jos din pat pe vatră și așa se aștepta ultima răsufare. Una din cele mai importante îndatoriri față de omul intrat în ceasul morții era aprinderea lumânării, la care se adăuga aceea de a păstra în momentul morții o liniște desăvârșită. În momentul în care omul își dădea sufletul, apărea primul bocet ca semnal al morții, realizat de obicei de o rudă apropiată.⁴

Bocetul avea ca scop îmbunarea mortului și se desfășura ca o dezlănțuire individuală de durere și gesturi violente: smulgerea (raderea) părului, culegerea lacrimilor într-o năframă pusă lângă mort, chiar cauzarea de răni. Bocirea avea loc de trei ori pe zi: dimineața la răsăritul soarelui, după ce cântă cocoșul, la amiază, apoi seara înainte de asfințit. Se bocea pe lângă sicriu, cu grija de a nu-l picura pe cel mort cu lacrimi care l-ar frige. Călătorii occidentali au considerat bocetul și pomana un semn de primitivism cultural, având originea în credințele păgâne, considerându-le dovada unui creștinism de suprafață.⁵

După moarte și răcirea trupului, cadavrul era spălat și îmbrăcat și așezat pe o laviță până la venirea sicriului. Astfel, spălarea cadavrului cu apă caldă simbolizează curățenia sufletească cu care decedatul trebuie să se înfățișeze în fața lui Dumnezeu, iar încrucșarea mâinilor simbolizează că răposatul cere iertare de la toți și îi roagă să solicite pentru el îndurarea Domnului.⁶

O atenție deosebită se acordă și vestimentației defunctului. Hainele noi folosite arătau învierea decedatului în haina nesticăciunii. De obicei, erau folosite la înmormântare straiele de sărbătoare, diferențiate în funcție de vâr-

¹ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 210.

² Pavel Vesa, *Înmormântarea între ceremonialul bisericesc și mentalitățile colective*, în „*Aradul Cultural*”, 2000, I, p. 89.

³ Petre Vancu, *Monografia comunei Măderat (Magyarád)*, Arad, Tiparul tipografiei diecesane greco-ortodoxe române, 1905.

⁴ Ernest Bernea, *Moartea și înmormântarea în Gorjul de Nord*, Ediție îngrijită de Rodica Pandele, București, Editura Vremea, 2007, p. 25.

⁵ Mihaela Grancea, *Călători occidentali despre atitudinea românilor în fața morții (1683-1789) în Identitate și alteritate*, Vol. II, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 79.

⁶ Pavel Vesa, *Op. cit.*, p. 89.

stă și condiție socială. În plus, vestimentația tinerilor necăsătoriți includea însemne ale nunții simbolice, care li se făcea odată cu înmormântarea.⁷

Cămașa sugarilor morți se despica în față, de sus în jos, ca să poată zbura, considerându-se că vor fi transformați în îngeri. Picioarele mortului se legau cu o basma sau ață roșie numită „piedică”, care la cimitir se dezlega și se pune în încălțăminte mortului, pentru a putea merge neîmpiedicat pe lumea cealaltă.⁸

După ce era îmbrăcat, mortului i se puneau mâinile în cruce pe piept și era așezat pe pat, care și el a fost primenit, sau pe o masă în mijlocul camerei, cu capul la icoane și cu picioarele spre ușă. Pe pieptul mortului se pune o cruce sau o icoană, ca semn al credinței lui în Hristos. Apoi erau aprinse patru lumânări la capete, în cele patru colțuri ale mesei sau patului, și începea o amplă manifestare de bocete.⁹ Lumânările semnificau lumina dumnezeiască a botezului, amintind că sufletul creștinului încă viețuia, deși trupul s-a dat stricăciunii.

„Casa mortului” („siciul”, „coșciugul”, „copârșeul”, „racla”, „tronul”, „casa de brad”), făcută dintr-un lemn cu calități sacrale – brad, stejar, frasin –, era supusă mai multor operații cu caracter magic și dotată cu obiecte cu funcții în apărarea contra forțelor malefice. Astfel, în sicriu se puneau ascite, iar la cap un căpătâi umplut cu ascite. Pentru ca mortul să nu se facă strigoi, în coșciug sau în haina defunctului erau împlântate ace, ceremonialul funebru având un rol esențial în evitarea transformării mortului în strigoi. Un alt obicei era acela de a unge interiorul sicriului cu usturoi, iar în jurul mortului se turna de trei ori de jur împrejur tărâțe și boabe de mac, pentru ca defunctul să aibă ce număra pe lumea cealaltă și să nu se mai întoarcă.

Sicriu era confecționat cu multă grijă să nu depășească dimensiunile celui mort, căci „locul rămas liber ar chema și alte rude după dânsul”.¹⁰ Răposatul era așezat cu fața spre răsărit și cu picioarele spre apus, gata de plecare. În mâna mortului se pune o cruce de ceară, pe care se așeza un ban de aramă, folosit la plata vămilor pe care le avea de trecut defunctul.¹¹

Se trimitea apoi după preot, ca să facă dezlegarea sufletului. În noaptea următoare se făcea privegherea, unde oamenii stăteau de vorbă sau jucau „co-

⁷ Gheorghe Enache, *Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare. Studiu asupra ceremonialului de cult funebru la români*, București, Editura Paidea, 2006, p. 208.

⁸ Sultana Anca Avram, *Aspecte privind trupul și moartea în tradiția populară românească, în Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVII-XX*, coord. Mihaela Grancea, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2005, p. 232.

⁹ Ernest Bernea, *Op. cit.*, pp. 26-27.

¹⁰ Teodor Burada, *Opere*, vol. III, Editura Muzicală, București, 1978, p. 23.

¹¹ Petre Vancu, *Op. cit.*, p. 77.

lopul” sau „tureacul”. Originea priveghiului trebuie căutată în legenda bogomilică, conform căreia Diavolul ar urmări să-și recapete proprietatea (corpul uman). De aceea defunctul e păzit „să nu se apropie un lucru ne-bun” de el. Priveghiul a fost definit ca „un eveniment etnografic, un fapt folcloric sau un eveniment comunicativ” caracterizat prin starea de veghe, interdicția bocirii și prezența unor manifestări specifice între care multe au caracter ludic. Ultimele lipsesc însă la moartea copiilor mici, pentru că lipsa maturității spirituale și sociale nu le-a permis integrarea în comunitate.¹²

În general, cadavrul era ținut în casă trei zile, pentru a evita înmormântarea de vie a unei persoane. Acest interval de trei zile nu era însă respectat cu ocazia epidemiilor. Statul modern austriac a intervenit spre a reglementa aspectele acestei chestiuni din rațiuni de sănătate publică.¹³

În a doua zi se făceau pregătirile pentru înmormântare. Seara venea lume din tot satul pentru a-i mângâia pe cei în viață loviți de doliul morții. În fața acestei mulțimi adunate, o femeie, rudă apropiată mortului, începea cel mai important moment de bocete. După lăsarea nopții, cei veniți la *vederea mortului* mergeau spre casele lor, rămânând doar persoanele hotărâte pentru *al doilea priveghi*. Când se mijea de ziuă, aceleași femei cântau din nou zorile ce se cântau în toate diminețile cât mortul era în casă. În a treia noapte de priveghere, numărul participanților era mult mai mare, se aprindeau lumânări și unele dintre femei își boceau morții din familie.¹⁴

În ziua înmormântării erau trimiși cinci bărbați să facă groapa, iar la amiază se mergea la biserică după prapori și apoi la preot. Serviciul funebral se făcea în curte. După ce ieșea preotul cu învățătorul din casă, o femeie dezlega toate legăturile mortului de la mâini, picioare, apoi arunca prin casă bobi de grâu sau porumb. În timpul cât mortul era în casă, oglinzile erau acoperite sau întoarse pentru ca oamenii să nu vadă reflectarea „fantomei” mortului, iar ferestrele erau închise. După slujbă, mortul era așezat în car și dus la groapă.¹⁵

La colțuri de stradă se stătea în loc și se citea Evanghelia. Înainte de plecarea din loc, o femeie turna apă înaintea carului în forma crucii, „ca să nu se întoarcă mortul înapoi” și pentru a fi purificat. Aceste opriri reprezentau vămile din lumea cealaltă.¹⁶

¹² Gheorghe Enache, *Op. cit.*, p. 241-242.

¹³ Toader Nicoară, *Transilvania...*, p. 211.

¹⁴ Ernest Bernea, *Op. cit.*, p. 47.

¹⁵ Petre Vancu, *Op. cit.*, p. 77.

¹⁶ Nicoleta Bota, *Mit și ritual în ceremonialul funerar – Țara Zărandului (Dieci)*, Lucrare de diplomă, Universitatea „Babeș – Bolyai” Cluj – Napoca, Facultatea de litere, Secția Română – Etnologie, Cluj – Napoca, 1998, p. 36.

Răposatul era petrecut în drum spre cimitir cu cântări, femeile bocindu-l cu următoarele vorbe:

„O sărac omuțu' meu,
Cum te luă Dumnezeu.
Ia uită-te, dragă, uită,
Uită-te-n ocolul tău,
Uită-te la casa ta
Cum rămâne singurea.
Uită-te la pruncii tăi
Cum rămân ca vai de ei.
Omuțule, nu-ți jele
De dragi mărhuțele tele”.¹⁷

Exista obiceiul de a așeza poduri în calea mortului. Se întindea pe pragul porții o pânză albă peste care trecea convoiul funebru. A doua pânză se afla la jumătatea drumului, iar a treia – pe pragul porții de la biserică. Aceste poduri reprezentau punțile peste care va trece sufletul mortului și se arunca de fiecare dată o monedă peste ele.¹⁸

Rolul acestor opriri era de a ușura trecerea mortului prin vămile care despart cele două lumi, la fiecare popas, neamurile aruncând bani sau dând de pomană covrigi, ca mortul să-și poată plăti vămile pe lumea cealaltă. O semnificație aparte aveau „punțile” făcute pe pragul casei și la poarta cimitirului, bucățile de pânză folosite aici nefiind date de pomană, ci păstrate pentru ștersul mâinilor și apoi puse în sicriu sau în groapă. Gestul face parte din categoria riturilor de separație și semnifica întreruperea legăturilor de până acum ale defunctului cu neamurile rămase în viață. În același timp, așezarea „punților” pe pământ echivala cu punerea în contact a defunctului cu acesta, fiind, prin urmare, și un rit de acomodare și de inițiere cu neamurile de dincolo.

În unele sate, convoiul funerar trecea pe la părinții și rudele răposatului, unde „se așeza masă cu pahare cu vin. Nimeni nu bea vinul din pahare”.¹⁹ Astfel erau desfăcute legăturile de rudenie cu „obștea viilor”, pentru a fi redefinite la nivel cultic în cadrul relațiilor cu „obștea morților”.²⁰

La mormânt era citită Evanghelia lui Lazăr. După pecetluirea mormântului, se dădea oală cu colac celui care a început groapa. La capul mormântului

¹⁷ Petre Vancu, *Op. cit.*, p. 78.

¹⁸ Nicoleta Bota, *Op. cit.*, p. 37.

¹⁹ *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Lucrare elaborată de cercetători ai Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, coord. Ion Ghinoiu, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 157.

²⁰ Gheorghe Enache, *Op. cit.*, p. 229-232.

se punea o cruce de lemn sau o piatră cu numele, ziua și anul morții. La unii se indica anul nașterii, precum și inscripția: „Odihnește, Doamne, pe robul tău”.²¹

Înhumarea se făcea, de obicei, după-amiază, pentru ca mersul defunctului în lumea cealaltă să fie în acord cu coborârea soarelui spre asfințit. Groapa era săpată în ziua înmormântării și nu era lăsată nesupravegheată nici un moment, ca nu cumva să fie luată în stăpânire de forțe malefice.²²

Ritualul funerar avea pe de o parte funcția de a desemna locuri (cimitirul), atribute diverse (doliul), puneri în situație (cortegiul funebru), acțiuni (toaleta), iar pe de altă parte, de a produce o ritualitate defensivă, pentru ca defunctul să se odihnească în pace și totodată o solidaritate a comunității pentru a se atinge o revitalizare colectivă compensatorie.

Mortul se jelea timp de șase săptămâni sau un an, perioadă de prag în care se intra prin rituri de separare și din care se ieșea prin rituri de reintegrare (ridicarea doliului).²³ Rudele purtau diferite însemne de doliu, se rădeau în cap, își mânjeau fața cu smoală, iar femeile își despleteau părul, lepădau podoa-bele și îmbrăcau haine negre, neîncrețite. Pe parcursul acestei perioade nu se juca, nu se desfăta, iar după ce trecea anul jelierii, când intrau în joc, femeile așterneau o năframă la pământ pe care o călcau cu picioarele înainte de a juca.²⁴

Doliul celor apropiați defunctului avea rolul de a ușura trecerea sufletului prin vămi și găsirea odihnei în lumea de dincolo. Durata doliului era diferențiată în funcție de vârsta, sexul și gradul de rudenie a celui decedat. Astfel, pentru copii dura trei zile, pentru adolescenți șapte, patruzeci de zile pentru adulți, în timp ce părinții pentru copii și copiii pentru părinți purtau doliu timp de un an.²⁵

Predicile de înmormântare. Dintre toate tipurile de discurs asupra morții, cel care a avut cel mai mare impact asupra populației arădene, ca de altfel asupra întregii Transilvanii, a fost discursul religios care explică moartea ca un eveniment natural, urmare a voinței Divinității. În acest fel, accentul cade pe o moarte „bună”, rapidă, fără dureri, la o vârstă înaintată și fără conștiința muririi, în contrast cu o moarte „rea” care presupune suferință și conștiința morții.

Un exemplu în acest sens sunt predicile de înmormântare, orientate nu doar spre cel decedat, ci, mai ales, înspre supraviețuitorii acestuia, negând sfârșitul vieții odată cu moartea. Omiletica își avea rolul său atât în conștien-

²¹ Petre Vancu, *Op. cit.*, p. 78.

²² Gheorghe Enache, *Op. cit.*, p. 233.

²³ Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, Editura Alfa, București, 1997, p. 56.

²⁴ Teodor Burada, *Op. cit.*, p. 35-36.

²⁵ Toader Nicoară, *Op. cit.*, p. 223.

tizarea morții, prin acțiunea directă asupra „supraviețuitorilor”, ritualizarea momentului, cât și în credința în viața de apoi, tema centrală a creștinismului de altfel.²⁶ Se face o diferențiere clară între predicile de înmormântare, pe de o parte, și cuvântările funebrele și cele panegirice, pe de altă parte, ele neavând rolul de a lăuda defunctul, ci de a instrui pe supraviețuitori.²⁷

La nivelul presei religioase a vremii omiletica apare ca având un caracter de egalitate între credincioși. Astfel, în paginile publicațiilor religioase arădene erau propuse o serie de predici de înmormântare care încearcă să acopere o totalitate a situațiilor de deces, fiind acoperite toate vârstele, stările sociale, civile, precum și împrejurările în care survenea decesul. Aceste predici încercau să domolească durerea și frica de moarte prin elemente ca reprezentarea morții ca somn, a reîntâlnirii în sânul fericirii eterne cu cei plecați dintre noi. În aceeași logică, chestiunile referitoare la rai și mai ales la iad erau secundare și în scădere.

De exemplu, într-o cuvântare funebrală propusă pentru moartea „unui fiu iubit” se face trimitere la cazul biblic al lui David, care a avut un fiu bolnav și s-a rugat lui Dumnezeu pentru el, dar fiul a murit și David s-a revoltat împotriva Creatorului, refuzând să mai postească și să se mai roage. Părinții copilului decedat erau îndemnați să se ferească de un astfel de comportament și să fie liniștiți că au făcut totul pentru mântuirea fiului lor. Încercând să-i mângâie pentru pierderea suferită, preotul îi asigură că fiul lor se afla în mâinile Domnului și le amintea de făgădunița de a se vedea după moarte. De asemenea, părinții aveau datoria față de ceilalți copii ai lor de a nu se lăsa pradă deznadejzii.²⁸ De altfel, învierea morților este unul din adevărurile fundamentale ale învățaturii creștine, prin înviere reconstituindu-se persoana umană, spre a forma aceeași unitate în care a trăit pe pământ. După învățătura Bisericii Ortodoxe, învierea va fi universală, căci vor învia atât dreptii, cât și păcătoșii. Învierea păcătoșilor alături de cei dreپți este consecința asumării naturii umane de către Hristos, Care prin Întrupare a devenit frate al nostru, ridicând prin Învierea Sa la nemurire natura umană. După înviere, trupurile vor fi nesticăcioase, nemuritoare, pline de putere, duhovnicești, cerești, îmbrăcate în slavă, înfricoșătoare. Dintre toate aceste însușiri, trupurile păcătoșilor le vor avea doar pe cele ale nesticăciunii și nemuririi.²⁹ Vorbind despre înviere,

²⁶ Marius Rotar, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, vol. II, Cluj-Napoca, Ed. Accent, 2007, p. 625.

²⁷ Isidor Marcu, *Teologie pastorală*, vol. I: *Didactica personală*, Blaj, Tipografia Seminarului Archiepiscopesc, 1902, p. 306 *apud* Marius Rotar, *Op. cit.* p. 58.

²⁸ „Cuvântare funebrală la moartea unui fiu iubit” în „Lumina”, Arad, An II, 13/25 decembrie 1873, Nr. 78, p. 2.

²⁹ Isidor Todoran, Ioan Zăgrean, *Op. cit.*, p. 350.

Sfântul Ioan Gură de Aur o considera foarte importantă, pentru că ordonează viața oamenilor, în sensul că celor care cred le dă zel mai mare spre virtute, în timp ce cel ce nu crede nu se va reține de la păcate. Credința în înviere este considerată și cea mai mare mângâiere în patimi, în lupta cu greutățile vieții. Argumentul pe care Sfântul Ioan Gură de Aur îl aduce pentru a demonstra existența învierii este acela că Dumnezeu, care ridică în fiecare zi soarele din groapa nopții, care readuce luna de atâtea ori din apusul său și recheamă anotimpurile trecute spre folosul oamenilor, nu se poate să nu ne reînnoiască prin înviere și pe noi, pentru care reînnoiește toate acestea.³⁰

La fel de dureroasă și nedreaptă ca moartea unui copil era considerat și decesul unui tânăr. În această situație, moartea era înțeleasă din nou în crudele realități ce o caracterizează: „Moartea este amară: intră unde nu e dorită și fuge de cei ce o cheamă zilnic. E ca o buruiună care crește în locul cel bun și gras.” Predica de înmormântare a tânărului începe cu imaginea tânărului care s-a stins cu zâmbetul pe buze, răpit de o boală nemiloasă și este construită pe tema nestatorniciei deșertăciunii vieții (*contemptus mundi*), care are la bază modelul biblic și constă în acuzarea lumii ca spațiu al păcatului. În această logică, bucuriile din lumea aceasta dau naștere suferințelor de dincolo, pământul este „o vale a plângerii”, trupul este o închisoare, omul este fiul putreziciunii și viitoare hrană a viermilor.³¹ De această lume și de grelele sale încercări a scăpat tânărul, pentru că Tatăl nu a vrut să îl lase să-și ia partea din răul acestei lumi, l-a lăsat să guste numai frumusețile și plăcerile. Atenția preotului se îndreaptă apoi spre părinții tânărului, pe care îi îndeamnă să sufere cu tărie sufletească și să nu-și piardă nădejdea în Dumnezeu. În final, preotul, transpunându-se în vocea celui decedat, își ia rămas bun și le cere iertare părinților, pe care încearcă să-i îmbărbăteze prin prezentarea vieții fără griji pe care o va duce dincolo și prin speranța reîntâlnirii „pe alte țarmuri mai senine”.³²

Pentru o tânără orfană, moartea este văzută ca o eliberare de viață plină de suferință și povară dusă pe pământ. Preotul își începe cuvântarea funerară cu imaginea dezolantă și zguduitoare a sicriului orfan, ca ființa pe care o închidează în el, nici mamă, nici tată, nici frate, nici soră, nefiind aplecați cu inima frântă de durere asupra lui, doar câteva prietene conducând la groapă pe sărmana fecioară moartă. Preotul o îndeamnă pe aceasta să nu deplângă bucuriile trecătoare ale acestei vieți, care se topesc degrabă ca roua și se împrăstie ca fumul,

³⁰ Din scrierile Sfântului Ioan Gură de Aur. Despre înviere, în „Lumina”, 29 martie/2 apr. 1874, An III, Nr. 17, p. 1.

³¹ Jean Delumeau, *Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident (secolele XII-XVIII)*, Vol. I, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 13-16.

³² *Cuvânt funebral pentru un tânăr sub 18 ani*, în „Biserica și Școala”, An XXXV, Nr. 10, Arad, 6/19 martie 1911, p. 2.

pentru că, la fel ca și lui Lazăr, îngerii îi vor deschide sufletului său poarta raiului plin de frumuseți minunate.³³ De altfel, credința în viața de dincolo avea menirea de a inspira credincioșilor bucuria plină de setea fericirii eterne și nu frica de moarte pe care o aveau popoarele antice păgâne. Acestea se temeau de moartea pur materială, în lipsa vreunei cunoștințe sigure și clare despre viața veșnică. Trebuia ca cineva să învie din morți pentru ca omenirea să se convingă că poate avea parte de cea mai mare și adevărată fericire și că moartea materială pământească trebuie să ne provoace bucurie și nu frică. Acest lucru l-a învățat omenirea din moartea și învierea lui Iisus Hristos.³⁴

Moartea unei mame permite preotului să aducă în discuție încercările la care Dumnezeu îi supune pe oameni. Astfel, boala i-a fost trimisă femeii pentru ca aceasta să își întoarcă sufletul spre El și spre bunătățile veșnice, suferința devenind un mod de întărire în credință a creștinului, dechizându-i acestuia porțile fericirii eterne. El răspunde astfel la posibila întrebare a oamenilor, care o cunoșteau ca o femeie bună și nu puteau înțelege încercările la care a fost supusă. Preotul însuși o laudă pe decedată pentru hărnicia, faptele bune și modul în care și-a crescut copiii și pentru faptul că a cercetat biserica și s-a împărtășit cu Sfintele Taine. Chiar și atunci când a suferit, fiind incapabilă de muncă, și-a petrecut timpul în rugăciune, astfel încât, arăta preotul, moartea a găsit-o cu sufletul pregătit pentru viața de veci. În final, prin intermediul preotului, femeia își lua la revedere de la soț, copii, neamuri, vecini și cunoștințe și le cerea iertare tuturor.³⁵ Se observă că iertăciunile porneau de la primul cerc al durerii, format din cei mai apropiați defunctei, până la ultimul cerc, a persoanelor care abia au cunoscut-o, discursul prediciei de înmormântare fiind axat, firesc, înspre prima categorie, în tentativa de a răspunde tăcerii și tristeții morții.³⁶

Un exemplu aparte este cel al unei cuvântări ținute la înmormântarea unui soldat exhumat și transportat acasă după 3 ani de odihnă în pământ străin.³⁷ Preotul îndeamnă familia să nu-l plângă, pentru că a ajuns mai degrabă la ținta pe care și-o dorește fiecare muritor: pacea, iubirea, liniștea, odihna, binele neschimbabil, care se fală în ceruri. E reamintit de asemenea faptul că

³³ *Cuvântare funebrală (la înmormântarea unei fecioare sărmâne)*, în „Biserica și Școala”, An XXXIX, Nr. 30, Arad, 26 iulie/8 aug. 1915, p. 3.

³⁴ *Moartea în păgânism și în creștinism*, în „Biserica și Școala”, An XXXIX, Nr. 33, Arad, 16/29 aug. 1915, p. 2.

³⁵ *Cuvântare funebrală la înmormântarea unei mame*, în „Biserica și Școala”, An XXXIX, Nr. 83, Arad, 16/29 august 1915, p. 4.

³⁶ Marius Rotar, *Op. cit.*, p. 116.

³⁷ „Biserica și Școala”, An XL I, Nr. 50, Arad, 10/23 dec. 1917, p. 2.

numai trupul e pieritor, pe când sufletul, fiind suflarea lui Dumnezeu, viețuiește veșnic.

O diferență față de predicile prezentate până acum apare în cazul înmormântării unui intelectual, în sensul în care discursul nu mai este atât de vehement, înregistrându-se un alt nivel al discuției, proporțional cu orizontul intelectual al celui decedat. Acesta este lăudat de preot pentru viața sa creștină și purtarea nobilă față de oameni, cât și faptul că a muncit cinstit toată viața, reușind să-și depășească astfel condiția de simplu țăran al tatălui său. A fost de asemenea un binefăcător al școlii și bisericii, dovadă și faptul că a pus bazele unei fundații care să crească învățători harnici pentru poporul român, refuzând astfel bucuriile vremelnice ale vieții.³⁸ De altfel, în omiletica vremii s-a conturat tendința de a impune un model din orice viață și de transformare a oricărui defunct într-un „sfânt”.³⁹ Un astfel de model este considerat un sătean fruntaș, la înmormântarea căruia preotul amintește de osteneala defunctului pentru ajutorarea și înaintarea școlii și bisericii strămoșești. Cuvântarea funerară la această înmormântare este un prilej pentru preot de a-i îndemna pe săteni să iubească și să cinstească pe Dumnezeu, biserica și legea la fel ca răposatul, pentru ca atunci când le va suna ceasul morții să poată merge fără frică pe drumul către veșnicie. Este amintită tăria și liniștea sufletească cu care defunctul și-a suportat boala și a primit sfintele taine când a simțit că i se apropia sfârșitul, fiind cu conștiința împăcată și cu inima curată și considerând moartea doar o despărțire și nu nimicire. Credința în viața de apoi este ilustrată prin imaginea bobului de grâu, care nu ar putea da din nou și să vadă o nouă primăvară, dacă învelișul nu s-ar descompune și nu ar putrezi. La fel, sufletul omului nu ar mai putea să scape de chinurile pământului și să vadă împărăția lui Dumnezeu, dacă moartea nu l-ar elibera de trup. Moartea este văzută din nou ca o eliberare de deșertăciunea vieții pământești și totodată o condiție pentru accesul la viața de dincolo.⁴⁰

Se considera că aceste cuvântări funerare influențau foarte mult inimile ascultătorilor înmuiate de jale și întristare, spre a produce în ele, pe de o parte, mângâiere și întărire creștinească, iar pe de altă parte, religiozitate și moralitate spre câștigarea fericirii eterne. De aceea, dar și pentru că preotul nu avea întotdeauna timpul fizic necesar pentru a-și pregăti cuvântarea, au apărut culgeri de astfel de cuvântări funerare pentru cazuri diverse de moarte, precum

---

³⁸ *Predică la înmormântarea unui intelectual*, în „Biserica și Școala”, An XLI, Nr. 34, Arad, 20 august/2 septembrie, 1917, p. 3.

³⁹ Marius Rotar, *Op. cit.*, p. 626.

⁴⁰ *Cuvântare funebrală (la moartea unui sătean fruntaș)*, în „Biserica și Școala”, An XXXIX, Nr. 39, Arad, 27 sept./10 oct. 1915, p. 5.

culegerea preotului Titu Vespasian Gheaja, care cuprindea 20-30 de cuvântări funerare pentru „felurite cazuri cu privire la vârstă și/sau stare socială”.⁴¹

Problema pomenilor, parastaselor și cimitirelor. În cadrul specific de manifestare a obiceiurilor de înmormântare, pomana este o formă instituționalizată a darului. Realizarea pomenilor era obligația exclusivă a familiei răposatului, care trebuia să țină seama de unele restricții de timp și de spațiu, precum: nu se dădea pomana peste prag, la fereastră sau peste poartă, locuri care reprezintă „hotare”, iar sufletul nu avea parte de ea pe lumea cealaltă. Ceea ce se dădea de pomană, trebuia consacrat prin procedee speciale: tămâierea obiectelor și a alimentelor, uneori trecerea lor peste flăcări, spălatul picioarelor animalelor și aprinderea unor lumânări în coarnele celor ce urmează să fie sacrificate sau plămădirea colacilor pe sicriu. Se credea că păsările și animalele de curte date de pomană ajutau la trecerea și integrarea decedatului în lumea cealaltă.

„De pomana mortului” se dădeau haine ori vite, în special oi. Acestea se dădeau acasă peste sicriul acoperit. Se adăuga pomana cu mâncare și băutură. De altfel, s-a ajuns ca aceste pomeni să fie considerate de oamenii Bisericii o risipă în economie, pentru că necesitau lumânări, pâini și băutură, ultima uneori în exces. De aceea, preoții erau îndemnați să le arate oamenilor că era mai creștinesc să dea o singură haină unui biet sărac, decât a adăpa a comună cu băutură, produsă de străini.⁴²

Preotul Dumitru Voniga îi sfătuia pe preoți să nu ia parte la pomeni care au degenerat în adevărate ospețe zgomotoase și de libațiuni, lipsite de orice caracter și calitate, ce trebuiau să le aibă actele de milă creștină și de manifestare a sentimentului de pietate către cei răposați. Preotul putea să meargă acolo unde era chemat să „sfințească pomana”, adică să facă rugăciunea obișnuită și să binecuvânteze masa. După terminarea rugăciunii, trebuia să le spună adunați, că pomana este un act de milă creștină și nu prilej de petreceri și ospățare profană.⁴³

Petre Vancu menționează în monografia sa că pomenile făcute la șase săptămâni și la un an au încetat la începutul secolului al XX-lea, când oamenii mai înstăriți făceau „părăstas”. În presa vremii acest obicei era criticat, pentru faptul că era „garnisit” cu sticla de răchie. Cel ce aducea jertfa la parastas se

⁴¹ *Invitare la pomenirea la «Anghira creștină» (sau 20-30 cuvântări funebrele) de Titu Vespasian Gheaja, în „Lumina”, An III, Nr. 51, 10/22 nov. 1874, p. 3.*

⁴² *Pomenile noastre, în „Biserica și Școala”, An XXXV, Nr. 32, Arad, 7/20 august 1911, p. 1.*

⁴³ Dumitru Voniga, *Activitatea pastorală a preotului în parohie*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, 1926, p. 43.

simțea rușinat dacă nu reținea câțiva oameni în biserică, pentru ca după serviciul ritual al parastasului, împreună să închine pentru odihna și iertarea păcatelor celor morți și pentru sănătatea celor vii. În plus, unii, ieșind din biserică și trecând pe lângă birt, intrau și continuau acolo să bea. În aceste condiții se cerea eliminarea băuturilor alcoolice de la toate funcțiunile săvârșite cu asistența și cooperarea preotului, precum parastasul, cununia, feștania.⁴⁴

Și cu ocazia parastaselor, preoții aveau datoria să arate credincioșilor datoria morală și creștină de a practica cu pietate cultul tradițional al morților în formele prescrise și în modul indicat de Biserică.⁴⁵

Era criticat și obiceiul de a lăsa cimitirele în paragină. În unele locuri, cimitirele aveau înfățișarea devastării: cruci rupte, brazde trase peste morminte, cruci dispărute, vite păscând peste morminte. Cauza acestor rele era regăsită de oamenii bisericii în lipsa sentimentului religios și în spiritul de speculă,⁴⁶ considerându-se că „cea mai adevărată probă despre religiozitatea și cultura morală și cetățenească a cutărui-va popor este starea în care li se află și li se susține morminții”.⁴⁷

Mormintele bine îngrijite erau considerate un semn că în inimile celor rămași în viață mai ardea candela moravurilor bune. Însă cele mai multe dintre cimitire erau „păduri seculare de iarbă înaltă, sau locul de bătătură al rămătorilor, găștelor și rațelor”. Mormintele erau așezate fără nici o regulă, printre ele nici o cărare, unele făcute lângă fundamentul zidului bisericii, chiar dacă aceasta era considerată o ruinare a sfântului locaș.⁴⁸ Un alt exemplu de rea practică este relatat într-un articol din *Biserica și Școala*. Autorul articolului descrie starea jalnică a unui cimitir dintr-o comună cu oameni gospodari și înstăriți: mormintele nu erau aranjate cu căi pe unde să umble oamenii fără a călca pe alte morminte și nu erau îngădite decât în partea intrării; în dosul intrării s-au construit case (mai ales case străine), iar locuitorii acestora treceau „fluierând peste morminte și mai scăpau câte un animal la iarba din cimitir”; florile de pe morminte erau rupte, crucile de lemn duse, probabil, pe foc. Preotul care a scris articolul arată că vina nu era în totalitate a oamenilor, care în rest erau gospodari, ci a faptului că nu erau luminați cum să aranjeze frumos mormintele și apelau la meșteri străni care să le facă inscripții pe cruci

⁴⁴ Zaharia Moga, *Din obiceiurile noastre*, în „Biserica și Școala”, An XXXII, Nr. 28, Arad, 13/26 iulie 1908, p. 3.

⁴⁵ Dumitru Voniga, *Op. cit.*, p. 45.

⁴⁶ *Pietatea*, în „Biserica și Școala”, An XXXII, Nr. 44, Arad, 2/15 noiembrie 1908, p. 1.

⁴⁷ Dumitru Voniga, *Etica creștinescă sau referințele morale ale omului*, Timișoara, Tipografia Alexandru Mongold, 1905, p. 88.

⁴⁸ *Cimitirele păraginite*, în „Biserica și Școala”, An XXXIII, Nr. 36, Arad, 6/19 septembrie 1909, p. 1.

și foloseau piramida la mormânt. De asemenea, nu exista un plan de împărțire a mormintelor, fiecare îngropându-și mortul unde dorea, chiar unul peste altul; iarba din cimitir era dată în arendă la licitație și dorind să scoată cât mai multă iarbă, arendașul nu cruța crucile care îi stăteau în calea coasei. În concluzie, cauza răului în acea comună și în general era găsită în neglijența oficiului parohial și a administrației parohiale. De aceea, preoții erau sfătuiți să stăruie în cuvântările lor asupra importanței mormintelor. Se propune și o serie de măsuri de luat pentru a face din cimitir un loc demn de mormintele strămoșilor: îngrădirea cimitirului, elaborarea unui plan de împărțire a mormintelor, așezarea crucilor după ritul ortodox cu inscripții corecte, existența unei evidențe a mormintelor și a unui mormântar responsabil pentru orice deteriorare a mormintelor. De asemenea, se propunea „ștergerea esarendării ierbii mormintelor și în loc de aceasta să se facă căile de comunicare pardosite ori umplute cu nisipi și fiecare credincios să fie provocat a-și ridica mormânt și a îngredi mormintele familiarilor”.⁴⁹

Elemente privind cadavrele, înmormântările și cimitirele erau cuprinse în legea XIV din 1876, capitolul XV. Astfel, articolele 116-122 tratau chestiuni privind raportul dintre creșterea populației și extinderea cimitirelor, raportul dintre confesiune și cimitir, amenajarea cimitirului, construirea de noi cimitire peste cele părăsite, amenajarea cavourilor în cimitire (permisă doar cu acordul autorităților), interzicerea înmormântării în bisericile sau în jurul acestora în orașe, modalitățile de acordare a permisiunii înmormântării în proprietățile particulare. Legea reprezenta un pas înainte înspre procesul de expulzare a cimitirelor înspre periferia localităților. De asemenea, se poate considera că în epocă s-au făcut pași decisivi înspre o laicizare a spațiului cimitirului, care începea să se transforme dintr-un spațiu confesional (cimitir confesional) într-un spațiu destinat și numit după mediul de proveniență al indivizilor (cimitir comunal sau cimitir municipal). Cimitirele serveau astfel unor scopuri funcționale, dar și simbolice, ele reprezentând un loc de depozitare al cadavrelor, precum și teritoriul unde cei vii pot comunica cu cei decedați.

Anterior Legii XIV din 1876, prevederi referitoare la cimitire sunt cuprinse în reglementarea din 31 martie 1854 „privitoare la direțerea și întocmirea locului de îngropăciune” emisă sub tutela guvernământului militar. Primele cinci puncte ale acestei reglementări erau axate pe chestiuni tehnice privind amplasarea cimitirului, amplasarea gropii, împrejmuirea cimitirului, ținerea evidenței înmormântărilor de peste an. Ultimele două puncte prevăd atribuții clare pentru „săpătorii de groape” și înființarea unei „camere pentru morți”.

⁴⁹ *Mormintele părinților noștri*, în „Biserica și Școala”, An XXXIX, Nr. 47, Arad, 22 nov./5 dec. 1915, p. 1.

De asemenea, se stabilea un interval de șase luni pentru închiderea cimitirelor cu garduri, pentru cele ce mai pot primi în inteiroul lor cadavre, cât și cele care pot fi lărgite, la care se adăuga un termen de grație de un an pentru strămutarea „locurilor de îngropăciune ce se află în mijlocul satelor, în apropierea caselor de locuință sau în pregiurulu bisericelor, cari sunt prea strâmte și nu se pot lărgi...”. Istoricul Marius Rotar consideră anul 1854 drept anul apariției morgii în Transilvania, un argument fiind acela că și pe plan european asemenea camere mortuare, ca forme primare ale morgii, nu au apărut cu foarte mult timp înainte față de spațiul transilvan: 1792 la Weimar, 1803 la Mainz, 1818 la München.⁵⁰

În mediul ortodox, cimitirul reprezintă un loc public, unde comunitatea devine familiară cu lumea de dincolo. Aici se stabilește dialogul cu cei morți prin lamentație și sistemul de tehnici funerare.⁵¹ De asemenea, cimitirul este văzut ca „satul morților”, la fel cum sicriul este comparat cu casa de locuit, relevând similaritatea lumii de aici cu cea de dincolo, aflate însă în oglindă. Astfel, lumea de aici este lumea luminată, țara cu dor, țara cu milă, în timp ce lumea de dincolo este exact opusul: lumea întunecată, țara fără dor, fără milă.⁵²

Testamentele. Preocuparea privind salvarea sufletului și credința în posibilitatea influențării condiției lui după moarte apare în prescripțiile testamentare, considerate de Pierre Chaunu ca fiind „actul de caracterizare personală, individuală, cel mai larg răspândit” după foaia de zestre și inventarul de după deces. De altfel, Pierre Chaunu și Michel Vovelle reprezintă principalele repere la nivelul istoricilor care au utilizat testamentul pentru o istorie a atitudinilor în fața morții. Michel Vovelle subliniază rolul acestui tip de sursă ca „document scurt și bogat ce rezumă și exprimă cel mai bine gesturile în jurul morții”.⁵³

În testamentele țărănești de la mijlocul secolului al XVIII-lea din satele transilvănene se impun donații caritabile de genul pomenilor, ca și plata unor sărindare și sărăcuste.⁵⁴ În cazul comitatului Arad de la începutul secolului al XIX-lea, testamentele erau întocmite în momentul așteptării morții, așa cum rezultă din preambul: „Cele de mai jos, scrise în timpul bolii mele, simțind scăderea forței și slăbirea corpului și apropierea în cele din urmă a morții și

⁵⁰ Marius Rotar, *Op. cit.*, p. 510-512.

⁵¹ Mihaela Grancea, *Călători occidentali despre atitudinea românilor în fața morții*, în *Identitate și alteritate*, II, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 80.

⁵² Gh. Secheșan, *Lumea de dincolo: alteritate și similaritate*, în *Identitate și alteritate*, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 320.

⁵³ Marius Rotar, *Op. cit.*, p. 463.

⁵⁴ Toader Nicoară, *Op. cit.*, p. 222.

mai ales judecând nesiguranța orei morții...”, „simțind apropierea grabnică a morții, în cazul morții mele hotărâsc prin testament...”. Testamentarii afirmau că în momentul redactării documentului erau în deplinătatea facultăților mintale, deci voința lor nu putea fi pusă sub semnul îndoielii și, în consecință, trebuia respectată: „cu trupul bolnav dar cu mintea limpede hotărâsc asupra bunurilor mele pământeste...”.⁵⁵

Pe lângă această condiție a valabilității testamentelor, Legea XVI din 1876 („despre cerințele formale ale testamentelor, ale contractelor de moștenire și a donațiilor pentru caz de moarte”) precizează și criteriul vârstei. Astfel, testamentul „privat” (făcut de individul însuși, cunoscător sau nu de carte) devenea funcționabil numai după ce o persoană a împlinit 18 ani. În situația în care vârsta era mai scăzută, testamentul era posibil doar sub forma sa „publică” prin intermediul notarului public. Un alt criteriu era reprezentat de alterarea datorită beției, care reprezenta o adevărată „calamitate socială” la nivelul societății transilvănene și arădene a perioadei.

În funcție de modul de alcătuire, testamentul putea fi „făcut în scris” sau „verbal”, în ambele cazuri martorii trebuind să fie în număr de doi (atunci când testamentul era scris și semnat de cel care lăsa averea) sau patru (în cazul în care cel care lăsa averea semna doar testamentul scris de altcineva sau chiar nu știa să scrie și să citească și doar punea degetul cu crucea dinaintea numelui său scris de altcineva). Nu puteau fi martori tinerii sub 18 ani, surzii, orbii și muții, cei care nu aveau „mintea sănătoasă”, cei care au fost judecați pentru „jurământ strâmb” sau pentru furt, înșelăciune, tâlhărie, găzduirea hoților, sau cei cărora le revenea ceva prin testamentul respectiv. Tot referitor la martori, se prevedea că cel puțin jumătate din cei prezenți la facerea unui testament trebuiau să știe să scrie și să citească, de asemenea, martorii puteau fi și femei.

Existau și testamente „privilegiate”, valabile în situații delicate, cum ar fi epidemiile, războiul sau călătoriile pe mare. În cazul acestor testamente, numărul martorilor scădea la doi, scădea vârsta acestora, de la 18 ani în situații normale la 14 ani și nu era obligatoriu ca toți martorii să fie de față în momentul redactării sau rostirii testamentului.

În situația în care testatorul își lăsa averea urmașilor direcți și soției, și își făcea singur testamentul, nu era nevoie de nici un martor. Existau de altfel și așa-numitele testamente „comune” sau în cuplu, când averea era lăsată celui ce trăia mai mult, acest tip de document fiind făcut doar în scris și numai la notar.

---

⁵⁵ ANDJA, Fond Primăria Municipiului Arad, dosar 2/1863-1871, fila 5.

Condițiile testatorilor și a martorilor în cazul unui testament verbal erau aceleași cu cele văzute mai sus la testamentul scris. De această dată, testatorul era obligat să-și exprime voința sub forma unor răspunsuri la întrebările martorilor, care aveau posibilitatea de a întreba doar elemente legate de ceea ce nu înțelegeau și nu trebuiau să caute prin întrebări să obțină beneficii în urma întocmirii documentului.⁵⁶ Un exemplu de testament verbal este cel întocmit de avocatul Ordog Endre din Arad la 14 septembrie 1870 pentru un „prieten răposat”. Și în acest caz se respectă criteriul deplinătății facultăților mintale ale testatorului : „a dovedit că are gândire limpede, minte curată și cuvinte clare și de înțeles”.⁵⁷

Toate testamentele erau întocmite în numele divinității și începeau cu formula: „În numele Sfintei Treimi, a Tatălui, și al Fiului și al Sfântului Duh. Amin”, sau cu varianta extinsă: „În numele Tatălui, Fiului și Sfântului Duh, Sfânta Treime, Preafericita Fecioară Maria și în numele tuturor Sfinților”.⁵⁸ Am întâlnit și un exemplu de formulă de încheiere, în cazul unui testament scris în 1869 de către un preot din Buteni: „Sfântă Treime din ceruri, milostivă asupra sufletului meu păcătos, o Maria, apărătoarea păcătoșilor, roagă-te pentru mine ca în ultimele mele ceasuri, să nu deznădăjduim. Amin.”⁵⁹

Istoricul arădean Corneliu Pădurean arată că majoritatea testamentarilor erau preocupați de viitorul averii adunate de-a lungul vieții, iar unii dintre ei mulțumeau lui Dumnezeu pentru ea. În opinia Domniei Sale, cei care își întocmeau testamentele erau, în general, autoritari, aveau o personalitate puternică, pe care doreau să și-o impună chiar și în fața morții.⁶⁰ Un motiv al întocmirii testamentului era acela de a se asigura că bunurile lăsate moștenire vor ajunge în mâinile cui trebuia și că vor fi evitate în acest fel neînțelegerile între urmași: „Deoarece fiecare om este dator să moară, cei care dețin proprietăți trebuie să rânduiască din timpul vieții lor soarta proprietăților. Pentru a evita situațiile complicate în legătură cu proprietățile, pentru a evita atacatorii care din diverse motive ar pretinde drepturi, viclenind sau atacând, să se evite”.⁶¹ Un alt exemplu este cel al lui Gyermek Konstantin, care și-a redactat testamentul în septembrie 1867 pentru a-și apăra soția credincioasă de dușmani, în special de surorile și cumnații care îl invidiau și ar fi putut să-i atace

⁵⁶ Marius Rotar, *Op. cit.*, pp. 467-473.

⁵⁷ ANDJA, F. Primăria Municipiului Arad, d. 2/1863-1871, f. 38.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 7.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 27.

⁶⁰ Corneliu Pădurean, *Testamente ale unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea, în Reprezentări ale Morții în Transilvania...*, p. 170-171.

⁶¹ ANDJA, F. Primăria Municipiului Arad, d. 2/1863-1871, f. 10.

averea lăsată moștenire.⁶² De altfel, majoritatea testamentelor erau redactate în favoarea soțului sau soției, urmând ca la moartea acestuia/acesteia averea să revină copiilor sau cui va hotărî el/ea.

O altă categorie de testamentari erau mult mai preocupați de situația lor de după moarte, lăsând indicații precise în privința înmormântării: „rămășițele pământești doresc să fie înmormântate printr-o slujbă simplă de parohul Bisericii Romano-Catolice”⁶³, „Înmormântarea să fie simplă, fără să depășească 100 forinți”⁶⁴, „trupul neînsuflăit cu rânduială romano-catolică, simplă, dacă e posibil, să se înmormânteze la Pesta, în cimitirul Kerepes, alături de răposaii mei părinți Hendrey Pal și Benedek Ana, la locul de veci al familiei mele. Acolo îmi voi găsi liniștea veșnică trecând din viață pentru totdeauna, iar pentru curățirea locului unde am trăit și mântuirea sufletului meu rânduiesc să se facă două slijme mai scurte și una mai lungă de pomenire”⁶⁵.

De exemplu, Andrei Șaguna preciza în testamentul său că dorea ca înmormântarea să se facă înainte de amiază, fără pompă, fără muzică și fără predică, duhovnicul său, Ieromonachu Germanu, trebuind să-l îngroape singur. A lăsat indicații și despre modul în care urmau să se rânduiască preoții și poporul participant. Astfel, în primul rând, urma să fie un cleric îmbrăcat în negru, cu o cruce mare neagră în mână, urmat de clericii și pedagogii câte 4 în rând cu profesorii lor, poporul cerdincios câte 4 în rând, preoțimea tot câte 4 în rând, crucea de la mormânt purtată de un cleric îmbrăcat în negru, corul cântăreților, doi clerici în negru purtând lumânări, duhovnicul Germanu îmbrăcat în feln negru ca preot îngropător, carul funebru cu cosciugul făcut din metal sau lemn de brad îmbrăcat în mătase neagră și personalul Consistoriului arhidiecezan și oaspeții după rangul lor. În privința averii sale, Preasfințitul părinte dorea ca aceasta să rămână arhiepiscopiei pentru scopuri bisericesti, școlare și filantropice printr-o fundație. Bisericii din Rășinari îi erau destinați 4000 de florini în obligațiuni de stat pentru facerea și conservarea criptei sale. De asemenea, din avere urmau să fie plătite cheltuielile funebreale. În paginile periodicului arădean a fost decrișă și înmormântarea lui Andrei Șaguna, care a urmat întocmai dispozițiile sale testamentare. Astfel, luni, 18/30 iunie 1873, la ora 9 dimineața, rămășițele pământești ale Preasfinției Sale au fost expuse în reședința mitropolitană. Miercuri, 20 iunie/2 iulie 1873, la ora 9 dimineața, după o scurtă slijbă, rămășițele pământești au fost duse la biserica mare din Rășinari de către un cortegiu funerar în care s-a respectat ordinea pe care am

---

⁶² *Ibidem*, f. 47.

⁶³ *Ibidem*, f. 53.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 47.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 10.

decris-o mai sus și care a fost prevăzută în testament. Joi, 21 iunie/3 iulie 1873, a avut loc înmormântarea, unde au fost împărțiți săracilor 200 de florini lăsați de decedat în acest scop.⁶⁶

Testamentele reprezintă și o oglindă a relațiilor de rudenie, în ele apărând adesea sumare evaluări ale căsnicilor, dar și informații privind relațiile copiii-părinți. Un bun exemplu în acest sens este testamentul redactat de o văduvă din Arad în 1869, în care aceasta expune relațiile cu soțul și copiii săi. Vorbind despre răposatul ei soț, testatoarea amintește de lipsa lui de caracter, de viața desfrânată și ușuratică pe care a dus-o, lăsând-o singură în greutăți și în creșterea copiilor. În plus, unul din fii săi, Ianos, a dezamăgit-o și împins-o în sărăcie după ce ea l-a ajutat atunci când a rămas fără casă. În coscincință, fiul este renegat, fiindu-i interzis chiar să o urmeze la mormânt sau la înmormântare. În schimb, îi recomandă ca, dacă vrea să se descurce în viață, să-și ceară iertare de la Dumnezeu și să se căiască pentru faptele lui. Grija pentru mântuirea sufletului reiese din banii lăsați călugărilor minoriți din Arad, precum și călugărilor franciscani din Pesta, din dobânda acestor bani dorind să se facă anual slujbe pentru părinții săi, precum și pentru mântuirea și pacea sufletului său în zilele de Sfântul Pavel și Sfânta Ana. A rânduit de asemenea 50 de forinți pentru casa săracilor din Arad.⁶⁷

Deși au existat și reticențe față de testament ca sursă pentru o istorie a mentalităților, izvorâte din stereotipizarea discursului testamentar și din faptul că în cele mai multe cazuri nu testatorul era cel care scria diata, totuși, Michel Vovelle arăta că această stereotipie nu este perfectă. O analiză atentă relevă că în realitate nici un testament nu seamănă cu altul, chiar în forma redactată de preot sau diacon, păstrând originalitatea exprimărilor făcute pe patul de moarte.

Societățile de înmormântare. O societate de înmormântare este o formă de asociație de întraajutorare pe bază de cotizație. Aceste grupuri au apărut în Anglia, fiind constituite pentru a asigura în scopul de a oferi abonamente de voluntariat, pentru asigurarea banilor care trebuiau plătiți la decesul unui membru sau pentru cheltuielile de înmormântare a soțului, soției sau copilului unui membru sau a văduvei unui membru decedat.

De exemplu, scopul Societății de înmormântare înființată în 1890 în Țiria era de a asigura membrilor răposați ai asociației o înmormântare cuviincioasă, de a ajuta familiile decedaților și a exercita pietate față de membrii morți.⁶⁸

⁶⁶ Testamentul Excelenței sale Preasfințitul Părinte Andrei Baron de Șaguna, în „Lumina”, An II. Nr. 43, Arad, 22 iulie/5 august 1873, p. 4.

⁶⁷ ANDJA, F. Primăria Municipiului Arad, d. 2/1863-1871, f. 12.

⁶⁸ ANDJA, F. Tribunalul Arad, secția III, 4/1900, f. 1.

Veniturile unei astfel de asociații puteau proveni din taxele de înscriere, taxele de înmormântare sau donații. Membru al Societății de înmormântare din Șiria putea fi oricine, indiferent de religie, gen sau naționalitate. Aceași situație era întâlnită și în cazul reuniunilor de înmormântare din Transilvania, ele nefiind organizate pe criterii etnice, ci acoperind întreg spațiul multietnic și multiconfesional al teritoriului specificat.⁶⁹ Totuși, pentru a putea fi acceptați, membrii trebuiau să aibă vârsta cuprinsă între 10 și 60 de ani, să fie sănătoși și să plătească următoarele taxe: taxa fundamentală odată și pentru totdeauna, care diferea în funcție de vârstă, taxa de înscriere de 1 leu și taxa de înmormântare pentru cel mai apropiat caz de moarte de 50 de bani. De asemenea, membrii Societății se angajau să sisteze obișnuitele pomeni, din cauze care au mai fost pomenite.

Societatea urma să țină în fiecare an două adunări generale în prima duminică din lunile ianuarie și august. Astfel, în 18 ianuarie 1891, într-o adunare generală s-a anunțat că statutele Societății au fost aprobate de Ministerul Maghiar de Interne. S-a ales președintele, vicepreședintele, secretarul, casierul, un comitet format din 12 membri și un „servitor” care mergea la casele membrilor pentru a strânge taxele.

În cartierul Mureșel din Arad funcționa societatea de ajutor pentru înmormântare „Providența”. Conform statutelor adoptate la 1 iunie 1924, membrii societății puteau fi indivizi sănătoși peste 18 ani, taxa de membru fiind de 10 lei pe an. Fiecare membru se asigura cu 4000 de lei la societatea de asigurări „Agronomul”. Societatea „Providența” urma să pună la dispoziție două sfeșnice la înmormântarea copiilor până la 5 ani și patru sfeșnice pentru copii între 5 și 16 ani. Pentru decedați cu vârsta de peste 16 ani se foloseau drapelul de pompă și cel de pavază, lumânările și corpul de oficialitate. „Providența” depășea astfel cadrul unei simple asociații de întrajutorare în caz de înmormântare, ea deținând aceste instrumente specifice situațiilor de deces. Aceași tendință se observă în statutele unei reuniuni de înmormântare înființate în 1902 în Ighiu: „În caz că ar muri în Ighiu, reuniunea cu steagul de doliu îi dă cinstea și-l petrece la groapă. Reuniunea se îngrijește de aducători ai sicriului lui. Fieștecare membru va putea folosi fără taxă catafalcul, care formează proprietatea reuniunii fiind dator însă ca să anunțe aceasta președintelui și să ia răspundere despre predarea în bună stare a lui.”⁷⁰ Prin sentința 18 din 13 iunie 1925, Tribunalul Arad a acordat personalitate juridică asociației „Providența”. Conducerea asociației la acea dată era formată din: președinte Iosif Schaber-

⁶⁹ Marius Rotar, *Op. cit.*, p. 655.

⁷⁰ *Statutele Reuniunii de înmormântare din Ighiu*, A.N.A., F. Comitat Alba Inferioară - acte neînregistrate, fila 1, apud Marius Rotar, *Op. cit.*, p. 658.

ger - pantofar, vicepreședinte Nicolae Ketsch - morar, casier Antoniu Kunszt - crâșmar, controlorii Nicolae Fohsz - cădar și Kristofor Klemausz - conducător, notar I Gheorghe Moț - tâmplar și notar II Alexandru Patai - croitor. Toți erau domiciliați în Mureșel, erau de naționalitate română și aveau confesiune romano-catolică, cu excepția lui Gheorghe Moț, care era ortodox.⁷¹ Se observă că reuniunea nu era organizată pe criterii profesionale, așa cum exista de exemplu în Aiud o reuniune de înmormântare a tăbăcarilor.

Maruis Rotar consideră aceste reuniuni de înmormântare niște forme specifice de răspuns în fața morții și de prevenire a unor situații neplăcute derivând din deces, în special aspecte financiare, principala atenție a unei astfel de asociații fiind cea referitoare la regularizarea problemelor materiale.⁷²

Concluzii

Moartea este o constantă a istoriei individuale și colective și a dat naștere unor prejudecăți și tabuuri. Astfel, dacă omul primitiv și medieval nu a acceptat moartea și a prelungit viața în „lumea de dincolo”, iar omul modern a trăit o adevărată angoasă în fața morții, sensibilitatea contemporană a încercat prin abordări multiple să dezvăluie misterul problematicii morții. După ce moartea a devenit obiectul de studiu al medicilor, psihologilor, juriștilor, filosofilor, antropologilor, studiul de față se dorește o încercare de integrare în rândul istoricilor care au abordat problematica morții din perspectiva duratei, a istoriei.

Analiza aspectelor demografice, cantitative ale morții în comitatul și orașul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea relevă creșterea importantă a populației comitatului Arad în segmentul temporal avut în vedere. Trendul ascendent a fost însă întrerupt și de perioade (1851-1857, 1871-1880) în care populația a scăzut din cauza diverselor epidemii, precum cea de holeră din anii 1872-1873. Aceste valori negative nu s-au înregistrat însă și la nivelul orașului Arad. La fel ca și la nivelul întregii Transilvanii se pot surprinde și o serie de alte modificări la nivelul morții suportate, precum: scăderea ponderii deceselor datorate bolilor epidemice, creșterea speranței de viață, diversificarea cauzelor morții, creșterea numărului sinuciderilor, a morții accidentale și a crimelor. Prin toate acestea s-a înregistrat un avans important al explicațiilor unui discurs laic asupra morții, în detrimentul celui de factură religioasă. În acest sens, discursul medical referitor la problematica morții s-a îmbunătățit de-a lungul secolului al XIX-lea, fiind abil manevrat de către stat. Astfel, acțiunile de igienizare a lumii rurale au însemnat pași

---

⁷¹ *Idem*, 86/1924.

⁷² Marius Rotar, *Op. cit.*, p. 656.

importanți înspre acțiunile deschise împotriva deceselor datorate unor cauze epidemice. Cu toate acestea, dat fiind profilul societății arădene, la fel ca a celei transilvănene a vremii, explicațiile de factură religioasă ale morții au continuat să existe, arătând naturalul situației de a muri.

În privința atitudinilor în fața morții, am încercat să deslușesc această tematică în ritualul funebru, reprezentările „lumii de dincolo” omiletica și literatura vremii, cât și în testamente și statutele societăților de înmormântare. Astfel, ritualul funerar avea funcția de a produce o ritualitate defensivă, pentru ca defunctul să se odihnească în pace și totodată o solidaritate a comunității pentru a se atinge o revitalizare colectivă compensatorie. La nivelul omileticii vremii se remarcă o atenție mai mare acordată protejării „supraviețuitorilor”, explicabilă și prin modificările survenite în problematica familiei și a sentimentelor. Un exemplu în acest sens ar fi slabele referințe la problematica iadului.

Atitudinea în fața morții a arădenilor de la cumpăna secolelor XIX-XX apare ca dominantă o atitudine de resemnare și acceptare. Totuși, frica față de moarte se manifesta prin teama de contaminare, o nouă spaimă asupra pericolelor reprezentate de cadavru și care este detectabilă în ritualul funerar, având drept scop evitarea unei morți rele, care ar fi dus la transformarea decedatului în strigoii. De fapt, aceste atitudini în fața morții traduceau atitudini noi în fața vieții, precum valorizarea sănătății și grija acordată copiilor.⁷³

Reprezentările lumii de dincolo, și mai ales a iadului, erau evitate, tocmai în cheia explicațiilor anterioare legate de valorizarea sentimentelor familiale și a protejării celor rămași în urma decedaților. Totuși, credința într-o viață de apoi este prezentă, dovada fiind reprezentată de ritualul funerar și de lucrurile puse în sicriu, de care se considera că mortul va avea nevoie în lumea de dincolo. De asemenea, predicile de înmormântare abundau în promisiuni de revedere cu cei morți pe lumea cealaltă.

Rândurile de față nu epuizează problematica generoasă dar și destul de dificilă a morții și atitudinii în fața acestui eveniment major din viața unui om în orașul Arad la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Intenția este de a extinde cercetările și la alte surse, în special inedite, precum și de a aborda noi aspecte, comparații, pentru evidențierea caracterului multietnic, multicultural și multiconfesional al spațiului arădean, inclusiv din acest punct de vedere, deși, în fața morții toți suntem egali, indiferent de etnie, sex, vârstă sau confesiune.

---

⁷³ *Ibidem.*, p. 682.

MEMORIA COLECTIVĂ ÎN SOCIETATEA POST-CONFLICT: SEMNIFICAȚIA ȘI CĂILE RECONCILIERII¹

Ludmila Cojocari

Abstract: *This paper analyses the process of reconciliation in the post-conflict society through the perspective of memory studies. The author proposes for discussion the perspectives, issues, and dilemmas of reconciliation in the case of the Transdniestrian military conflict from the Republic of Moldova. The paper argues the role of dialog and public space in sharing the traumatic memory of the Moldovan society from the both sides of the Nistru River.*

Keywords: reconciliation, transitional justice, the Transdniestrian conflict, the Republic of Moldova.

Cuvinte-cheie: reconciliere, justiție tranzițională, conflictul din Transnistria, Republica Moldova.

Reconcilierea este o dimensiune inevitabilă a democratizării. Dilemele perioadei post-conflict impun comunităților în mod direct imperativele reconcilierii: părțile implicate, foștii dușmani, urmează să învețe a trăi împreună, să parcurgă calea “de la un trecut divizat la un viitor comun”². În acest context, statul le pune la dispoziție instituții și mecanisme (comisii pentru adevăr, tribunale, reparații, monumente, comemorări) ce ar trebui să asigure justiția și, la fel de important, să faciliteze procesul de asumare a trecutului. Procesele, însă, nu decurg rectiliniu.

Creșterea numărului de conflicte intrastatale, declanșate după sfârșitul perioadei Războiului Rece, a determinat interesul sporit al specialiștilor din cele mai diverse domenii pentru tematica reconcilierii.³ Cuvinte din vocabu-

¹ Materialul a fost prezentat în cadrul Mesei Rotunde „Memoria conflictului de pe Nistru: iertare și reconciliere prin credința creștină”, com. Varnița, 21 mai 2011, organizată de Institutul de Istorie Socială „ProMemoria” în cooperare cu Asociația Veteranilor de Război din Republica Moldova (1992) și Mănăstirea Noul Neamț, s. Chițcani.

² David Bloomfield, *Reconciliation: an introduction*, în *Reconciliation after violent conflict: a handbook*, David Bloomfield, Teresa Barnes, Luc Huyse (eds), Stockholm, IDEA, 2003, p. 12.

³ Erin Daly, Jeremy Sarkin-Hughes, *Reconciliation in divided societies: finding common ground*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2007; M. Pugh (eds), *Re-generation of war-torn societies*, Basingstoke, Macmillan Press, 2000; O. Furley, R. May

larul cotidian al oamenilor simpli și cel al liderilor politici - iertare, pocăință, împăcare, adevăr, reconciliere, amnistie, justiție tranzițională, unitate națională - au devenit de curând noțiuni fundamentale în studiile de specialitate privind societățile post-conflict. În pofida avalanșei de lucrări teoretice consacrate procesului de reconciliere, istoriografia problemei rămâne deschisă pentru abordări empirice care să arunce lumină nu numai asupra avantajelor, dar și a riscurilor, obstacolelor pe care le implică procesul de reconciliere și, mai ales, pentru investigații orientate să elucideze în complex delicata relație între adevăr istoric, justiție, pace, reconciliere.⁴

Investigarea mecanismelor de reconciliere în societățile cu memorii traumatizate, din perspectiva studiilor de memorie colectivă, atrage atenția asupra dialogului sincer și a spațiului public în calitate de condiții principale pentru ca reprezentății diferitor comunități ale memoriei să-și poată împărtăși propriile amintiri și experiențe traumatizate.⁵ Or, atâta timp cât există istorii competitive și adevăruri concurente, acestea trebuie recunoscute și reconciliate.⁶

Considerăm, în cazul conflictului militar de pe Nistru⁷, că apropierea din-
 (eds), *Ending Africa's wars: progressing to peace*, Aldershot, Ashgate Publishing Limited, 1999; John Paul Lederach, *Building peace: sustainable reconciliation in divided societies*, Washington, US Institute of Peace, 1997.

⁴ Mark Freeman, *Necessary evils: amnesties and the search for justice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009; Payam Akhavan, *Justice, power, and the realities of interdependence: lessons from the Milosevic and Hussein trials*, în *Cornell International Law Journal*, vol. 38, 2005, p. 973-982; Eric Stover, Harvey M. Weinstein (eds), *My neighbor, my enemy: justice and community in the aftermath of mass atrocity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004; David Mendeloff, *Truth-seeking, truth-telling, and postconflict peacebuilding: curb the enthusiasm?* în *International Studies Review*, vol. 6, nr. 3, 2004, p. 355-380; Mary B. Anderson, *Do no harm: how aid can support peace - or war*, London, Lynne Rienner, 1999.

⁵ Susanne Karstedt (eds), *Legal institutions and collective memorie*, Oxford, Hart Publishing, 2009; Miroslav Volf, *The end of memory: remembering rightly in a violent world*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2006; Avishai Margalit, *The ethics of memory*, Cambridge, Harvard University Press, 2004; Ifi Amadiume, Abdullahi Ahmed An-Na'im (eds), *The politics of memory: truth, healing and social justice*, London, Zed Books, 2000; Alexandra Barahona De Brito, Carmen Gonzáles-Enríquez, Paloma Aguilar (eds), *The politics of memory: transitional justice in democratizing societies*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

⁶ David Bloomfield, *The context of reconciliation*, în *Reconciliation after violent conflict: a handbook*, David Bloomfield, Teresa Barnes, Luc Huyse (eds), Stockholm, IDEA, 2003, p. 40.

⁷ Fără a ne opri asupra istoriei conflictului de pe Nistru, considerăm important să menționăm că acest conflict a trecut printr-o perioadă de violențe, atrocități, tragedii. Conflictul din Transnistria reprezintă atât un conflict la nivel de comunitate, cât și un conflict la nivelul relațiilor internaționale. Calificat inițial drept conflict inter-etnic, acesta a servit pe parcursul întregii perioade intereselor politice, urmărind divizarea Republicii Moldova și întreținerea stării de conflict între comunitățile memoriei de pe cele două maluri ale Nistrului prin implicarea acestora în diferite proiecte ideologice, post-imperiale și de construcție a națiunii. Deși operațiunile militare s-au redus cu tim-

tre părți poate fi construită prin crearea condițiilor pentru un dialog public, susținut la nivel instituțional și individual, în care să se regăsească cele mai diverse aspecte din memoria evenimentelor tragice din 1992, capabil să nezezească calea pentru reconcilierea socială între comunitățile memoriei colective de pe ambele maluri ale râului Nistru. În acest sens, un schimb sincer de opinii în spiritul înțelegerii și deschiderii spre reconciliere poate favoriza apropierea părților și readuce încrederea cetățenilor Republicii Moldova în reintegrarea țării. Edificatoare sunt, în acest context, aserțiunile autorilor Declarației “Excuses pour la vérité. Vérité et reconciliation”: “Reconcilierea este o chestiune de principiu. Nimeni nu este într-un totu inocent, nimeni nu este într-un totu vinovat. După o perioadă în care, în sânul societății, negrul și albul erau categoric opuse, această societate trebuie acum să învețe să distingă un mai mare număr de nuanțe gri.”⁸

Acest studiu reprezintă o investigație preliminară asupra perspectivelor, problemelor și dilemelor reconcilierii cu care se confruntă societatea post-conflict. Astfel, prezentarea noastră conține considerațiuni pe marginea următoarelor probleme: Cum definim și cum abordăm procesul de reconciliere? Care sunt politicile și practicile capabile să contribuie la apropierea procesului de reconciliere din perspectiva memoriei colective? Care sunt limitele proiectelor de reconciliere în societățile post-conflict (cu referință la cazul conflictului militar de pe Nistru)?

---

pul la confruntări ideologice, economice, juridice, conflictul nu a fost soluționat până în prezent, fiind calificat de specialiștii în domeniu drept “conflict înghețat”. Internaționalizarea conflictului transnistrean nu a apropiat soluționarea problemei, însă a lămurit atitudinea țărilor vecine și a marilor puteri față de acest conflict. De exemplu, în ediția din 18 iunie 2011 a emisiunii „Открытая студия” a postului TV7, Oazu Nantoi definește conflictul transnistrean drept „conflict între proiectul de construcție a statului moldovenesc în limitele fostei RSSM și interesele neo-imperiale ale Federației Ruse” (<http://tv7.md/ru/shows/otkrataia-studia-23.html>). Pentru diferite opinii privind conflictul din Transnistria, vezi: И.Н. Смирнов, *Жить на нашей земле*, Тирасполь, Литера, 2005; Ceslav Ciobanu, *NATO/EU Enlargement: Moldova and the ‘Frozen and Forgotten’ Conflicts in Post-Soviet States*, United States Institute of Peace, 22 July, 2004, articol disponibil la adresa web <http://www.ipp.md/publications/Report%20July%2025,%20orevised.doc>; Marius Vahl, Michael Emerson, *Moldova and the Transnistrian conflict*, în *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2004, nr. 1, p. 149-178; Arcadie Barbăroșie, Oazu Nantoi (eds.), *Aspects of the Transnistrian Conflict*, Chișinău, IPP, 2003; Tony Vaux, Jan Barrett, *Conflicting interests: Moldova and the impact of Transnistria*, Churchfields, Humanitarian Initiatives, 2003; Stuart J. Kaufman, *Spiraling to ethnic war: elites, masses, and Moscow in Moldova’s civil war*, în *International Security*, 1999, vol. 21, p. 108-138; Gregory Maracutsa, *Accord is the road to peace*, în *Decentralization, autonomy, federalism?* Chișinău, 1995, p. 64-74; Воловой Г.П., *Кровавое лето в Бендерах. Хроника приднестровской трагедии*, Бендеры, Полиграфист, 1993.

⁸ *Excuses pour la vérité. Vérité et reconciliation*, articol disponibil la adresa web <http://home.planet.nl/~loz/manfra72.ht>.

Cum definim și cum abordăm procesul de reconciliere?

Pentru diferite comunități, reconcilierea semnifică diferite lucruri, variind de la cultură la cultură și de la o epocă la alta. Definiția propusă de cercetătorul irlandez David Bloomfield despre reconciliere ca “proces care permite tratarea problemelor care ne-au divizat în trecut”, „proces prin care o societate trece de la un trecut divizat la un viitor împreună” este, în opinia noastră, cea mai apropiată tematicii puse în discuție.⁹ De remarcat, că distingem reconcilierea între persoane, adică la nivel individual, și reconcilierea colectivă (în calitate de proces social), la nivelul comunităților, grupurilor etnice, religioase sau politice opuse. De cele mai dese ori aceste tipuri de reconciliere se desfășoară concomitent.

În căutarea unor formule specifice pentru procesele de reconciliere, Bloomfield face următoarele constatări: reconcilierea este un proces îndelungat, care nu se desfășoară spontan, la voia întâmplării; reconcilierea constituie un proces profund, care implică acomodarea la o realitate imperfectă și care cere schimbarea atitudinilor, aspirațiilor, emoțiilor și sentimentelor; reconcilierea este un proces vast, care se aplică fiecăruia și tuturor membrilor societății, nu numai celor care au avut de suferit sau celor care au provocat suferințe.¹⁰ Oportună și necesară societăților post-conflict, reconcilierea rămâne însă a fi un act voluntar, care nu poate fi impus, dar care este condiționat de următoarele aspecte: dezvoltarea unei viziuni împărtășite despre trecut; recunoașterea și asumarea trecutului; construcția unor relații pozitive; schimbare semnificativă la nivel cultural și de atitudine; schimbare substanțială la nivel social, economic și politic.¹¹

Procesul de reconciliere presupune, dincolo de prescripțiile teoretice, crearea unui anumit cadru în care să se poată aplica “instrumentele reconcilierii” precum: cicatrizarea trecutului traumatizant, justiția restaurativă, cunoașterea adevărului, reparațiile.¹² Într-un cadru mai apropiat limbajului credinței (creștine), “dinamica reconcilierii” presupune: adevărul, justiția, iertarea, pocăința.¹³ În ambele cazuri, procesul de reconciliere poate fi facilitat substanțial dacă ținem cont de experiențele, valorile, aspirațiile și resursele comunității

⁹ David Bloomfield, *Op. cit.*, p. 12.

¹⁰ *Ibidem*, p. 13.

¹¹ Brandon Hamber, Gráinne Kelly, *A place for reconciliation? Conflict and locality in Northern Ireland*, Belfast, Democratic Dialogue Report, 2005, p. 49.

¹² Luc Huyse, *The process of reconciliation*, în *Reconciliation after violent conflict: a handbook*, David Bloomfield, Teresa Barnes, Luc Huyse (eds), Stockholm, IDEA, 2003, p. 19.

¹³ David Tombs, Joseph Liechty, *Explorations in reconciliation: new directions for theology*, Aldershot, Ashgate, 2006.

locale.¹⁴ Cultura și practicile tradiționale specifice locului pot oferi resurse importante pentru o reconciliere apropiată valorilor și aspirațiilor comunității. “Politica regretului” atestată după terminarea Războiului Rece în discursul public al liderilor politici a apelat la valori și credințe relevante, la nivel individual și colectiv. Constatăm, că o bună parte din politicile de reconciliere practicate astăzi în lume se suprapun peste practicile culturale specifice societății locale. De exemplu, ideea creștină despre iertare, reflectată într-o formă sau alta în toate religiile lumii, a devenit una de referință și a contribuit esențial la facilitarea procesului de reconciliere într-o serie de state.

Condiția principală în tranșarea echilibrată a procesului de reconciliere este implicarea societății civile. Anume societatea civilă are capacități nelimitate de a oferi reconcilierii sustenabilitate prin acțiuni de educație civică, promovarea adevărului istoric, implicarea publică. Totuși, nu există căi simple sau scurte în direcția procesului de reconciliere care să garanteze sustenabilitate și transformări de durată cu beneficii pentru întreaga societate. Procesul de reconciliere este de neconceput în termeni record de luni sau ani; de obicei, acesta are nevoie de decenii și lucrează, ca proces social, la nivel de generații. Societățile cu democrație incluzivă, grație eforturilor complexe de implicare a diferitor structuri și segmente din societate în desfășurarea procesului de reconciliere, sunt cele mai productive în acest sens.

Caracterul sustenabil și transformațional al reconcilierii este determinat de construcția unei relații echilibrate între trecut și viitor, în care trecutul să fie abordat din perspectiva proiectelor de viitor. Cercetătorul american John Paul Lederach abordează reconcilierea nu numai ca “perspectivă”, ci și ca “loc”; doar împreună aceste două dimensiuni pot aduce adevărul, justiția, îndurarea, pacea.¹⁵ Cercetătorul belgian Luc Huyse reiterează în acest context trei etape - co-existența, încrederea și empatia - necesare a fi parcurse de societate, pas cu pas, în lungul drum de la un trecut traumatizant la un viitor pașnic.¹⁶

Care sunt politicile și practicile capabile să contribuie la apropierea procesului de reconciliere din perspectiva memoriei colective?

Societățile post-conflict sunt reprezentate, de obicei, prin state încă frivare sub aspect democratic, ce se confruntă cu dileme substanțiale în gestionarea

¹⁴ Hizkias Assefa, *Coexistence and reconciliation in the northern region of Ghana*, în *Reconciliation, justice, and coexistence: theory & practice*, Mohammed Abu-Nimer (eds), Lanham, Lexington Books, 2001, p. 165-186; *Reconciliation after violent conflict: a handbook*, Stockholm, IDEA, 2003.

¹⁵ John Paul Lederach, *Building peace: sustainable reconciliation in divided societies*, Washington DC, United States Institute of Peace Press, 1997, p. 24-31.

¹⁶ Luc Huyse, *Op. cit.*, p. 19-33.

trecutului. Iar problema gestionării memoriei unui trecut traumatizant este indispensabil legată de idealul reconcilierii. Considerăm important să delimităm *reconcilierea ca scop și reconcilierea ca proces*. Atunci când politicile de reconciliere sunt declarate drept scop al societății post-conflict, acestea sunt primite cu suspiciune și rezerve de o mare parte a societății. Victimele care au avut de suferit în timpul și de pe urma conflictului percep o astfel de politică a reconcilierii drept ocazie de minimalizare sau ignorare a propriilor suferințe, drept context pentru îndepărtarea în timp a procesului de asumare a trecutului sau pentru sustragerea atenției publice de la importanța restabilirii justiției și cunoașterii adevărului de către întreaga societate. Or, victimele din societatea post-conflict au nevoie de recunoașterea suferințelor, crimelor și a memoriei traumatizate de către societate; lipsa acestei certitudini amână la nesfârșit producerea reconcilierii.¹⁷ Uneori, durerea și impactul traumei este peste puterile celor afectați, pentru ca aceștia să poată conștientiza în ce măsură societatea poate fi deschisă idealului reconcilierii, iar apelul spre reconciliere poate părea unul prematur. Mișcarea forțată a societății spre momentul când liderii politici să poată declara despre atingerea reconcilierii sociale după principiul “a ierta și a uita” este o cale greșită în politicile memoriei.¹⁸ Fără memorie, iertarea ca un act conștientizat este imposibilă. Astfel, genericul indicat este “a ține minte și a ierta” și nicidecum cel de “a ierta și a uita”. Memoria colectivă nu presupune ignorarea sau uitarea celor căzuți, ci cunoașterea trecutului și detașarea prin iertare de acest trecut.

Politicile memoriei elaborate în spiritul respectului și asumării trecutului au nevoie de susținere la nivelul comunităților locale, societății civile, instituțiilor bisericești. În opinia cercetătorului Mark Freeman, “este stabilit, că nu există un singur drum în materie de reconciliere, că nimeni nu poate califica ansamblul procesului drept succes sau eșec și că *reconcilierea trebuie să ia în considerație contextul local și să fie înfăptuită de către actorii locali*.”¹⁹ În desfășurarea procesului de reconciliere sunt importante atât eforturile întreprinse la nivel oficial, cât și cele inițiate de oamenii simpli. Coroborarea acestor eforturi poate determina percepția societății față de politica reconcilierii drept proces social și nicidecum drept scop dictat de interesele politicieni-

¹⁷ Eric Keslassy, Alexis Rosenbaum, *Mémoires vives: pourquoi les communautés instrumentalisent l'Histoire*, Paris, Bourin éditeur, 2007; Karen Brounéus, *Reconciliation and development*, în *Occasional Paper*, nr. 36, 2007, articol disponibil la adresa web <http://library.fes.de/pdf-files/iez/04999.pdf>; François Hartog, Revel, Jacques, *Les usages politiques du passé*, Paris, Editions de l'EHESS, 2001; Tina, Rosenberg, *The haunted land: facing Europe's ghosts after Communism*, New York, Vintage Books, 1996.

¹⁸ David Bloomfield, *Op. cit.*, p. 14.

¹⁹ Mark Freeman, *Truth commissions and procedural fairness*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

lor.²⁰ Astfel, acțiunile conjugate ale structurilor locale pot avea efecte considerabile asupra atitudinilor și comportamentelor societății în direcția reconcilierii. Există numeroase exemple demne de urmat din cadrul statelor Uniunii Europene când autoritățile oficiale au demonstrat că pot crea un climat care să încurajeze inițiativele întreprinse la nivelul structurilor locale - asociații ale oamenilor simpli, societăți nonguvernamentale, instituții bisericești etc. În ceea ce privește statele est-europene, reconcilierea la nivel local și cu un impact direct asupra persoanelor este mai puțin cunoscută și se articulează, de obicei, prin declarații semnate de mass-media sau organizații nonguvernamentale. Pe de altă parte, „ar fi la fel de iluzoriu să se creadă că reconcilierea impusă de sus poate antrena în mod automat progrese la nivel individual în direcția reconcilierii. Autoritățile nu pot impune încrederea și empatia prin decret. Ele nu pot nici să ierte în numele victimelor.”²¹

Iertarea este deseori partea esențială în procesul de reconciliere, ce trebuie integrat în acțiunile de soluționare și depășire a situațiilor de conflict. Iertarea deține un rol crucial în procesul de reconciliere atunci când este plasată în context cultural sau social. Atunci când părțile implicate în conflict împărtășesc atitudini similare privind valoarea, importanța, rolul și conținutul iertării, aceste părți au mai multe șanse în durabilitatea eforturilor de reconciliere. Cu cât mai mare este discrepanța cultural-religioasă între grupuri, cu atât mai mici sunt șansele ca aceste grupuri să ajungă la reconciliere. În pofida acestor factori, tendința spre iertare și exprimare a regretelor poate oricum conduce spre reconciliere; iertarea și exprimarea regretului poate avea loc la nivel individual sau la nivelul societății.²² De exemplu, apelul la iertare al Cardinalului Cahal Daly, fostul Primat al Întregii Irlande (1990-1996), a jucat un rol decisiv în procesul de reconciliere din Irlanda de Nord, fiind autorul discursului rostit de Papa Ioan Paul al II-lea în Irlanda (1979), în care Armata Republicană Irlandeză era chemată să renunțe la violență: “În genunchi, vă implor să renunțați la calea violenței și să reveniți la pace!”. Iertarea nu înseamnă uitarea trecutului și nici o amnistie generală. Ea este o dovadă clară și necesară noilor autorități pentru a arăta populației marcate încă de sentimentul fricii, neîncrederii și suspiciunii că noua putere nu este animată de ură și răzbunare, ci dimpotrivă, dorește o reconciliere cu adevăr și dreptate. Cercetătoarea germană Hannah Arendt, reflectând despre puterea iertării în procesul de soluționare a conflic-

²⁰ Karen Brounéus, *Analyzing reconciliation: a structured method for measuring national reconciliation initiatives*, în *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 2008, vol. 14, nr. 3, p. 291-313.

²¹ Luc Huyse, *The process of reconciliation*, p. 26.

²² R. Scott Appleby, *The ambivalence of the sacred: religion, violence, and reconciliation*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2000.

telor, considera că oamenii trebuie mai întâi să se ierte unii pe alții, înainte de a aștepta iertarea din partea lui Dumnezeu.²³

Procesul de gestionare a memoriei deține un potențial ambivalent în forțarea sau subminarea reconcilierii. În funcție de *tematica și mecanismele comemorărilor*, are loc consolidarea sau contestarea identității de grup. Unele societăți post-conflict aleg să ignore trecutul, altele - să-l amâne pentru o perioadă, iar în al treilea caz - amnezia forțată este promovată conștient de cei care au comis atrocitățile. Cercetătorii Robin Wagner-Pacifiți și Barry Schwartz atrag atenția asupra situațiilor când societățile evită „incorporarea evenimentelor traumatizante în memoria colectivă”²⁴, aducând exemplul Europei Occidentale postbelice - perioadă când memoria experiențelor de război era atât de dureroasă încât majoritatea societăților europene au preferat să evite amintirile despre trecut. De aici și tentația noilor autorități din perioada respectivă de a se consacra cu prioritate restabilirii economice și sociale, lăsând la o parte problemele de justiție. Astfel, sensibilitatea acută a trecutului a determinat societățile europene să se orienteze mai mult spre prezent și viitor. Această predispoziție de a trăi cu prezentul pentru viitor a fost crucială pentru refacerea continentului european după cel de al Doilea Război Mondial. Pe de altă parte, există pericolul abuzului de memorie, când preocupările exagerate pentru memoria trecutului pot influența ca vechile disensiuni și conflicte să nu dispară niciodată (sindromul trecutului care nu vrea să plece): în astfel de circumstanțe, trecutul continuă să domine prezentul și, într-o anumită măsură, să determine viitorul.²⁵

Caracterul selectiv al memoriei traumatizante poate prilejui perpetuarea din generație în generație a unor memorii concurente, predispuse manipularii și abuzului. Oricum, insistăm asupra potențialului memoriei colective în condițiile când aceasta este pusă în valoare prin aspecte relevante reconcilierii sociale - monumente, locuri, opere de artă, comemorări etc., care să dea o dimensiune colectivă durerii private și care să poată asista societățile divizate în parcurgerea procesului de reconciliere.²⁶ Deseori, aceste acțiuni comemorative sunt percepute și apreciate de societate drept reparații simbolice. Recunoașterea colectivă a trecutului și posibilitatea de împărtășire a ce-

---

²³ Hannah Arendt, *Irreversibility and the power to forgive*, în *The human condition*, Chicago, Chicago University Press, 1958, p. 236-243.

²⁴ Robin Wagner-Pacifiți, Barry Schwartz, *The Vietnam veterans memorial: commemorating a difficult past*, în „*American Journal of Sociology*”, 1991, vol. 97, nr. 2, p. 379.

²⁵ Marie-Claude Maurel, Françoise Mayer (eds), *L'Europe et ses représentations du passé: les tourments de la mémoire*, Paris, L'Harmattan, 2008; Andrew Rigby, *Justice and reconciliation: after the violence*, London, Lynne Rienner Publishers, 2001.

²⁶ Raul Hilberg, *La politique de la mémoire*, Paris, Gallimard, 1996.

lor mai diferite experiențe din acest trecut fac posibilă coexistența pașnică a memoriilor concurente. Societatea post-conflict este îndemnată să țină seama de pericolul înverșunării de a nu lăsa trecutul să plece din memorie și să caute balanța potrivită pentru mecanismele de comemorare și uitare selectivă.²⁷ Consemnând că faptele tragice și dureroase nu pot fi date uitării, nu putem ignora cazurile când unii politicieni sunt tentați să accentueze sau chiar să supraliciteze pagini întregi din trecutul traumatizant în scopul justificării apelurilor de răzbunare, relansând astfel dinamica violenței și a conflictului. Memoria este construită și întreținută de institute și grupuri sociale (familie, biserică, școală etc.), care nu o reproduc pasiv, ci prin selectare (construcție și reconstrucție) a trecutului. Orice memorii sunt doar reconstrucții ale trecutului și nicidecum reproduceri ale acestuia. Memoria colectivă este dependentă de prezent și reprezintă un proces dinamic, supus mecanismelor de comemorare și uitare selectivă. În studiul despre istorie, memorie și uitare, filosoful francez Paul Ricoeur atenționează asupra anumitor nuanțe în abordarea memoriei referindu-se la o uitare devastatoare, însă reiterând existența unei uitări protectoare.²⁸

Din experiența istorică, constatăm că tendința de a amâna procesul de cunoaștere și asumare a trecutului este un obstacol serios în trecerea de la un trecut divizat la un viitor în comun, iar amnezia este dușmanul central al reconcilierii. În situațiile când guvernele cu aspirații democratice reușesc să clarifice, să trateze și să soluționeze violarea drepturilor și libertăților din trecut, rezultatele sunt mai profitabile, tranziția mai eficientă, reconcilierea națională mai evidentă.²⁹

Care sunt limitele proiectelor de reconciliere în societățile post-conflict? (Studiu de caz: gestionarea memoriei traumatizante a conflictului de pe Nistru)

Procesul de reconciliere este imposibil de a fi redus la cadrul abordărilor teoretice. Spectrul larg de contexte și perspective în care se produc proiectele/procesele de reconciliere ne convinge că reconcilierea este departe de a constitui o problemă cu o singură soluție. “Deoarece orice conflict este diferit, la fel și instaurarea ordinii democratice va fi diferită, prin urmare, un anumit proces de reconciliere va fi, sub importante aspecte, unul variat de oricare altul, chiar dacă sunt caracterizate printr-o serie de similitudini.”³⁰ Indiferent de

²⁷ Luc Huyse, *Op. cit.*, p. 29-30.

²⁸ Paul Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000.

²⁹ Corneliu Vlad, *Reconcilierea*, București, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, 2009.

³⁰ David Bloomfield, *Reconciliation: an introduction*, în *Reconciliation after violent conflict: a handbook*, David Bloomfield, Teresa Barnes, Luc Huyse (eds), Stockholm,

multitudinea studiilor de caz, specialiștii atrag atenția asupra relației delicate între memorie și uitare și, respectiv, între adevăr și justiție. Filosoful israelian Avishai Margalit, în studiul său despre etica memoriei, consemnează: “Reconcilierea fără adevăr este un compromis putred.”³¹ Însă, de remarcat, adevărul nu ne poate oferi garanția sentimentului de eliberare/libertate. Bloomfield consideră că “una din lecțiile pe care nu le putem asuma este nevoia absolută, în orice circumstanțe, a Comisiei pentru Adevăr și Reconciliere”³²; “Adevărul, singur, nu poate aduce reconciliere. Cunoașterea adevărului constituie un ingredient esențial, dar rămâne a fi doar unul din ingrediente, în atingerea reconcilierii.”³³ În acest context, Luc Huyse menționează că „în mod ideal, reconcilierea trebuie să împiedice, pentru totdeauna, utilizarea trecutului ca germene a unui nou conflict”³⁴, iar cercetătorul român Corneliu Vlad explică dificultatea procesului de reconciliere prin nevoia „echilibrului ce trebuie asigurat între imperativul legitim și moral al adevărului și dreptății și respectarea principiilor statului de drept și ale drepturilor omului”³⁵. Astfel, comisiile pentru reconciliere și adevăr nu pot fi o soluție optimă, deoarece atât justiția, cât și adevărul au fost de nenumărate ori instrumentalizate și exploatate din “necesități” politice, ducând la deschiderea unor procese dirijate.

În cazul unui proiect/proces de reconciliere socială care să implice comunitățile memoriei de pe cele două maluri ale Nistrului, reflecția asupra trecutului traumatizant al conflictului militar din 1992 este una *complexă, dureroasă și, adeseori, riscantă*, însă extrem de *necesară* pentru atingerea idealului de reconciliere socială; o societate scindată nu își poate construi un viitor comun decât pornind de la memoria trecutului său divizat.

Am indicat asupra aspectului *acțiune complexă*, având în vedere că procesul de scindare a societății din Republica Moldova prin cristalizarea comunităților cu memorii concurente pe cele două maluri ale Nistrului nu a fost unul firesc, ci instrumentalizat prin crearea mitologiilor politice și cultivarea atitudinilor stereotipizate. În lipsa unei guvernări democratice, mitologia atrocităților de război poate să atragă după sine ideea că toți membrii comunității oprise reprezintă foști sau potențiali criminali de război.³⁶ Acest lucru este determinat nu numai de cele întâmplate în trecut, dar și de faptul cum acest trecut este reflectat în percepția și memoria colectivă a oamenilor simpli. Ne-

IDEA, 2003, p. 16.

³¹ Avishai Margalit, *The ethics of memory*, Cambridge, Harvard University Press, 2004.

³² David Bloomfield, *Op. cit.*, p. 16.

³³ *Ibidem*, p. 14.

³⁴ Luc Huyse, *The process of reconciliation*, p. 19-34.

³⁵ Corneliu Vlad, *Op. cit.*

³⁶ Luc Huyse, *Op. cit.*, p. 20.

cesitatea acută de a înțelege evenimentele recente au condus la cristalizarea în memoria colectivă a mitului victimei (cu referință la oamenii simpli) și a mitului trădării (cu referință la elita politică), stimulând sentimentul de disperare și frică cauzată de conflictul de pe Nistru.³⁷ Astfel, schimbarea atitudinilor stereotipice între cele două comunități ale memoriei conflictului de pe Nistru constituie un pas crucial în procesul de reconciliere socială din Republica Moldova și trebuie să implice acțiuni complexe care să prevadă responsabilitatea individuală a celor care au făcut fărădelegi și nicidecum responsabilizarea unor largi grupuri sociale. Arhiepiscopul Desmond Tutu constata, în această ordine de idei: "Cultivarea sentimentului de încredere și înțelegere între foștii dușmani este o provocare extrem de dificilă"³⁸.

Experiența neîmpărtășită a atrocităților trăite de populația locală în perioada conflictului de pe Nistru și abuzurile politice și ideologice la care aceasta a fost supusă în următorii ani după încetarea focului determină caracterul *durers* al reflecției asupra trecutului și, respectiv, al procesului de reconciliere socială. Conflictul de pe Nistru, declanșat în martie 1992, a generat dileme, interpretări, frustrări și confuzii în întreaga societate din Republica Moldova. Memoria acestui conflict abundă până astăzi în durere, disperare, amărăciune, marcând în egală măsură comunitățile de pe ambele maluri ale Nistrului. Iar proiectele ideologice de construcție a națiunii prin care au trecut fiecare din aceste comunități a complicat și mai mult posibilitatea unui dialog între memoriile concurente, articulate între timp.³⁹ Experiența traumatizantă, care păstrează în memorie sentimentul umilinței, rușinii, vinovăției, poate genera stigmatizare și marginalizare socială. Astfel, recunoașterea oficială a atrocităților și violențelor din această perioadă este importantă pentru a lichida povara experiențelor traumatizante la nivel individual și pentru a contribui

³⁷ Людмила Кожокари, Ала Швец, *Национальный праздник в пограничье (наброски к портрету "воображаемых сообществ")*, în *Республика Молдова в контексте воображаемых и действительных границ (Паттерны пограничной идентичности)*, Виржилию Бырлэдяну (eds), Вильнюс, Центр Перспективных научных исследований и образования, 2010, p. 62-78; Natalia Cojocar, Stela Suhan, *Organizarea și reorganizarea socială a memoriei conflictului din Transnistria*, în „*Sociologie Românească*”, 2003, vol. 1, nr. 3, p. 40-53.

³⁸ Desmond Tutu, *Foreword*, în *Reconciliation after violent conflict: a handbook*, p. 4.

³⁹ Natalia Cojocar, Stela Suhan, *Stratagems in the construction of the Transnistrian identity*, în „*Psihologia Socială*”, 2005, nr. 15, p. 119-134; Стефан Трѐбст, „*Мы приднестровцы!*” *Постсоветское манипулирование социальной идентичностью в долине Днестра*, în „*Ab Imperio*”, 2003, nr. 1, p. 437-466; A.I. Skvortsova, *Transnistrian people - an identity of its own?*, în „*Moldova Academic Review*”, 2002, nr. 1, articol disponibil la adresa web <http://www.iatp.md/academicreview/1/en/article2.htm>; John O'Loughlin, Vladimir Kolossov, Andrei Tchepalyga, *National construction, territorial separatism, and post-soviet geopolitics in the Transdnister Moldovan Republic*, în „*Post-Soviet Soviet Geography and Economics*”, 1998, vol. 39, nr. 6, p. 332-358.

la restabilirea justiției și demnității personale a celor care au avut de suferit. Este extrem de important oferirea posibilității de împărtășire a memoriei despre astfel de experiențe, precum și a modalității ca acestea să fie nu numai ascultate, dar și auzite de societate.⁴⁰ Funcționarea emoțiilor, atitudinilor, memoriei se asociază cu greu proceselor de iertare, uitare, reconciliere. Durerea trecutului și nedreptatea la care comunitatea cu memorie traumatizantă poate fi supusă până în prezent din partea societății sunt mobilul, grație căruia o societate poate să se refacă din interior, cu sau fără violențe, cu sau fără schimbări radicale.

Având în vedere riscurile de securitate pe care le comporta procesul de reconciliere prin eforturile de (re)cunoaștere a adevărului istoric, considerăm reflecția asupra trecutului traumatizant al conflictului din 1992 drept o acțiune, adeseori, *riscantă*. Idealul reconcilierii este determinat de factorii de decizie locali și internaționali - lideri politici și locali, organizații neguvernamentale și instituțiile bisericești.⁴¹ Stabilirea cadrului legal și spiritual după terminarea conflictului este primul pas spre coexistență pașnică prin detașarea de sentimentul urii, ostilității, amărăciunii. Or, din momentul autoproclamaării republicii moldovenești nistrene, sentimentul de incertitudine și frică au fost cultivate cu insistență de toate structurile puterii din partea stângă a Nistrului, fapt ce a făcut imposibil procesul de justiție tranzițională. Într-adevăr, pentru cei care sunt condamnați să trăiască față în față cu propria durere și traumă, ideea reconcilierii este extrem de sensibilă. Lipsa sentimentului de securitate și siguranță în ziua de mâine au generat în conformism și adaptare la situații de conflict și abuz politic. Pe de altă parte, riscul pe care l-ar implica procesul de reconciliere poate fi diminuat din intensitate dacă ținem cont de istoria conflictului (conflict provocat prin imixtiunea intereselor politice), de evoluția relațiilor între cele două comunități ale Nistrului (pașnice, fără animozități etnice), de imixtiune anterioară a proiectelor ideologice în desfășurarea firească a proceselor economice, culturale și politice prin care a trecut societatea de pe ambele maluri ale Nistrului.

Menționam mai sus că asumarea trecutului este un proces extrem de *ne-*

---

⁴⁰ David Backer, *Victims' responses to Truth Commissions: evidence from South Africa*, în *Security, reconstruction, and reconciliation: when the wars end*, Muna Ndulo (eds), London, University College London, 2007, p. 165-196; B. Hamber, "Nunca Más" and the politics of person: can truth telling prevent the recurrence of violence? în *Telling the truths: truth telling and peace building in post-conflict societies*, T.A. Borer (eds.), Indiana, Notre Dame Press, 2006, p. 207-230; Eric Stover, Harvey M. Weinstein (eds), *My neighbor, my enemy: justice and community in the aftermath of mass atrocity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

⁴¹ Luc Huyse, *Op. cit.*, p. 20.

cesar pentru atingerea idealului de reconciliere socială. În cazul când părțile implicate în conflict nu pot fi separate fizic după epuizarea violențelor și sunt nevoite să conviețuiască pașnic împreună, idealul reconcilierii devine un imperativ istoric. Cazul societății din Republica Moldova, divizată în urma conflictului de pe Nistru, este unul de referință în acest sens. Astfel, eliberarea de frică, restabilirea sentimentului de securitate, cultivarea încrederii și crearea empatiei sunt etapele pe care urmează să le parcurgă, pas cu pas, cele două comunități ale memoriei din dreapta și din stânga Nistrului.

Considerațiuni finale

Abordate în complex, politicile memoriei, regretului, iertării pot contribui în mod direct la atingerea unei reconcilieri sustenabile în societatea post-conflict. Acest fapt nu înseamnă că putem ignora dialogul sau negocierile propriu-zise. În cazul creării unei platforme publice pentru memoriile concurente, politica reconcilierii poate constitui un element esențial în cultivarea unei noi culturi a memoriei, apropiată societăților din Europa Occidentală. Acțiunile și eforturile de apropiere a proceselor de reconciliere trebuie să țină cont că acest concept – *reconcilierea* - nu poate fi reprezentat doar prin culori albe și negre. Reconcilierea rămâne un proces complicat și complex, departe de a fi rectiliniu; capabil, însă, să vindece rănilor unui trecut care nu trebuie uitat pentru a nu fi repetat.

IERTAREA - O VIRTUTE CREȘTINĂ

Nicolae Fuștei

Abstract: *Today, more and more frequently is used the word „forgiveness”. In the name of reconciliation, it’s an expression which was used by many heads of states when they thought they should take responsibility to clear debts and crimes of the past and they started to „forgiveness” and thus to restore the national unity. It is a natural desire for peace and stability, to stop the stress of any kind, that serves our country progress.*

In this article is examined the concept of forgiveness from three angles: psychological, philosophical and religious.

Keywords: forgiveness, reconciliation, responsibility.

Cuvinte-cheie: iertare, reconciliere, responsabilitate.

Astăzi, tot mai frecvent folosim cuvântul „iertare”. În numele *reconcilierii*, expresie la care au apelat numeroși șefi de state în momentul în care au crezut că trebuie să-și asume responsabilitatea de a șterge datoriile și crimele din trecut, trebuie purces la „iertare” și astfel la refacerea unității naționale. Este o dorință firească de pace și stabilitate, de încetare a tensiunilor de orice natură, care slujește progresului țării noastre.

În limba greacă „a ierta“ se spune *afesis* [αφεση-ις(ος, ον)], cuvânt ce exprimă prima posibilitatea depășirii unui incident jignitor, astfel încât viața să poată continua.

În mod firesc, prima reacție pe care o avem la o jignire adusă este aceea de a ne răzbuna sau de a ne izola. Neiubitori de semeni, dar iubitori de noi înșine, ne este foarte greu să iertăm. Celebrele cuvinte „te iert, dar nu te uit“ exprimă, din nefericire, o realitate eronată, aceea a unei forme superficiale de iertare, utilă doar pentru a ne liniști conștiința, dar care nu „dezinfectează” în profunzime rana.

Am putea privi iertarea cel puțin din trei puncte de vedere: psihologic, filosofic și religios.

Psihologul American Robert D. Enright demonstrează faptul că iertarea, dacă este corect percepută, îi aduce mai multe beneficii celui care iartă decât celui care este iertat.¹

E sănătos să ierți, consideră psihologul Ph. D. Janis Abrahams Spring, refuzul iertării îți creează un mare disconfort. Iertarea poate fi un panaceu mental și fizic, un balsam al sufletului, un medicament eficient ce poate fi administrat în depresie, anxietate, agresivitate exacerbată, boli cardiovasculare, cancer și imunodeficiențe. Se spune că iertarea poate “repara” o inimă frântă, o relație care nu mai merge și-ți dă o stare de bine. Iertarea este un remediu împotriva durerii².

Dacă nu iertăm, trecutul ne va afecta iar și iar, influențându-ne sănătatea întrucât mintea și corpul nostru nu funcționează separat, între ele există un continuum — mintea este esența interioară a corpului, iar corpul este învelișul exterior al minții, nu putem separa componenta fizică de cea psihică, ființa este psihosomatică, corpul și mintea funcționează împreună, astfel încât anxietatea generată de amintirea unor evenimente neplăcute din trecut, în care am fost implicați de persoane pe care încă nu le-am iertat, pot genera simptome și în minte și în corp, astfel încât cel care nu iartă practic declanșează un mecanism al autodistrugerii psihice și somatice.

Nu este suficient să ierți din buze și să păstrezi ranchiuna în suflet. Uitarea este un lucru anevoios, mai greu decât iertarea, dar uneori necesar. Tzvetan Teodorov amintea cazul unei foste deținute politice care, după eliberare, nu a putut povesti mamei sale chinurile inimaginabile prin care trecuse tocmai pentru că voia să uite.³

Și filosofia are argumente pentru iertare. În opinia lui Vladimir Jankelevitch⁴, iertarea pură, ca stare de grație, este necondiționată. Iertarea nu iartă *pentru că* ea nu are nevoie de motive precum scuza. Scuza scuză *doar* ceea ce se poate scuza datorită înțelegerii circumstanțelor atenuante, uzurii temporale sau a grabei de a lichida cât mai curând litigiul. Ceea ce nu se poate scuza este lăsat în seama rigorii legilor. În acest segment al nescuzabilului intervine iertarea, deoarece ceea ce nu poate fi scuzat, poate fi totuși iertat, cu toate că nu e scu-zabil. Scuza a ceea ce poate fi scuzat nu are nimic gratuit, nimic grațios, nimic divin, după cum nu este nimic lăudabil în *a iubi ceea ce merită să fie iubit*. Scandalul și nebunia iertării se ivește odată cu identificarea obiectului ei: *cel*

---

¹ Robert D. Enright. *Cum să dăruiești iertarea. Pașii către dizolvarea furiei și recăpătarea speranței*. București, 2008, p. 35.

² Ph. D. Janis Abrahams Spring. *How can I forgive you?*, Harpercollins, 2005, p. 14.

³ Tzvetan Todorov. *Abuzurile memoriei*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 24.

⁴ Vladimir Jankelevitch. *Iertarea*, Iași, Editura Polirom, 1998.

ce nu merită. De aceea, iertarea nu iartă *pentru că* sau *depinde de*. O iertare condiționată numai iertare nu este.

Problematica iertării este abordată și de Jacques Derrida în convorbirile sale cu Elisabeth Roudinesco.⁵ Întâlnim și în aceste dialoguri prezentarea dublului aspect al iertării: condiționată și necondiționată. De fapt, sunt două logici opuse care-și dispută moștenirea conceptului de iertare. Una, care preva-lează, impune o condiție: pentru a fi iertat, vinovatul *trebuie să ceară* iertare. A cere iertare înseamnă a-ți recunoaște vina și a te căi pentru suferințele pricinuite altuia (altora). Urmând această cale, vinovatul suferă o transformare de sine, devenind, într-o oarecare măsură, altul: „în acest caz, iertarea se face în *schimbul* căinței și al transformării. E o iertare condiționată.”⁶

Cea de-a doua logică, mult mai puțin prezentă în societate, este aceea „a iertării de grație și necondiționate: „în acest caz, iert *oricare ar fi* atitudinea celui vinovat, chiar dacă el nu-mi cere iertare și chiar dacă nu se căiește. Îl iert tocmai *în calitatea lui* de vinovat, de prezent, de actual vinovat, îl iert exact în măsura în care e vinovat(ă) și chiar dacă rămâne vinovat(ă).”⁷

În romanul *Mizerabilii* Victor Hugo vorbește despre viața lui Jean Valjean, un deținut francez urmărit de oamenii legii și, în cele din urmă, transformat în virtutea iertării. Osândit la 19 ani de muncă silnică pentru crima de a fi furat pâine, Jean Valjean devine, treptat, unul dintre cei mai crânceni prizonieri. Nimeni nu-i poate înfrânge voința. Până la urmă, Valjean își câștigă dreptul de a fi eliberat. Cei care ieșeau din ocnă aveau, totuși, la acea vreme, obligația de a prezenta un bilet de identitate, iar hangiii nu se încumetau să găzduiască peste noapte cine știe ce foști răufăcători periculoși. Rătăcește, vreme de patru zile, pe ulițele satului, în căutarea unui adăpost, până când, în sfârșit, un episcop bun la suflet se milostivește de el.

Noaptea următoare, pe când episcopul și sora sa dorm, Valjean se trezește din pricina patului, care era prea bun. Apoi se ridică și dă atacul în dulapul cu argintăria familiei și se strecoară în întuneric prin crăpătura ușii. A doua zi, în zori, la ușa episcopului se înfățișează trei jandarmi, ținându-l prins între ei pe Valjean. Îl găsiseră pe fostul ocaș fugind cu argintăria furată și se pregăteau să-l arunce pe mișel în temniță pentru tot restul vieții.

Episcopul, însă, le răspunde într-un mod cu totul neașteptat, mai ales în ce-l privea pe Jean Valjean. „Ah! Iată-te!”, rosti el cu voce tare, privindu-l pe Valjean. „Mă bucur să te văd. Bine, dar îți dăruisem și sfeșnicele, care sunt

⁵ Jacques Derrida, Elisabeth Roudinesco. *Întrebări despre ziua de mâine*, București, Editura Trei, 2003.

⁶ *Ibidem*, p. 216.

⁷ *Ibidem*.

tot de argint ca și celelalte, și pe care ai putea să iei foarte ușor 20 de franci. De ce nu le-ai luat odată cu tacâmurile?” Jean Valjean nu e tâlhar, îi asigură episcopul pe jandarmi. „Eu i-am dăruit argintăria”. Fapta episcopului, de natură să sfideze orice instinct uman al compensației, a avut darul de a-i schimba lui Jean viața. Mărinimia iertării, precum fusese cea pe care episcopul i-o acordase lui Valjean, face cu puțință ca vinovatul să treacă printr-o adevărată schimbare.

Iertarea poate fi asemănată unei rezeccii a răului din organismul spiritual al vinovatului. Îl separi pe omul în cauză de fapta săvârșită, îl recreezi. El poate să fi fost în ochii tăi persoana incurabilă care ți-a greșit. Acum, însă, ți se înfățișează cu o identitate întru totul nouă. În cugetul tău el s-a născut din nou. Îl vezi de această dată nu ca pe omul care te-a rănit, ci ca pe unul care are nevoie de tine. Îl simți, nu ca pe omul care te-a înstrăinat, ci ca pe unul care îți aparține. Dacă ți se păruse, la un moment dat, că în el se exercită puterea răului, acum îl redescoperi în slăbiciunea nevoilor. Și, totodată, ți-ai recreat trecutul prin vindecarea celui din a cărui pricină acest trecut te umpluse de durere.

Există și punctul de vedere religios la subiectul iertării. Întreaga învățătură a Mântuitorului Iisus Hristos este concentrată în două porunci ale iubirii necondiționate – a lui Dumnezeu și a semenilor. Noutatea acestei învățături constă în principiul înlăturării răului prin iertare și săvârșirea binelui, a răspunsului la ură cu dragoste: „Ați auzit că s-a zis: „Să iubești pe aproapele tău și să urăști pe vrăjmașul tău”. Iar Eu vă zic vouă: Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc și rugați-vă pentru cei ce vatămă și vă prigonesc” (*Matei 5, 43-44*).

Deși suntem martori la diferite tulburări, războaie și suferință pricinuite de lipsa iubirii și a iertării, avem pilda Mântuitorului nostru Iisus Hristos, care, fiind pironit pe cruce, s-a rugat pentru cei ce L-au răstignit spunând: „Părinte, iartă-le lor că nu știu ce fac” (*Luca 23, 34*). Și urmașii Mântuitorului au procedat la fel. Primul mucenic creștin Sfântul Ștefan, fiind omorât cu pietre, „îngenunchind a strigat cu glas tare: Doamne, nu le socoti lor păcatul acesta” (*Faptele Apostolilor 7, 60*).

Adevăratul înțeles al iertării este de a ierta ceea ce este de neiertat, pe criminal cu fapta lui cu tot. Iertarea pură este o lipsă de măsură, un *hybris* am zice „specific” divinității și doar, într-o mică parte, oamenilor de excepție. În acest sens stau mărturie cuvintele pline de înțelepciune ale lui Nicolae Steinhardt: „Cred așa: că dacă din închisoare pleci și de pe urma suferinței te alegi cu dorințe de răzbunare și cu sentimente de acreală, închisoarea și suferințele au

fost de haram. Iar dacă rezultatul e un complex de liniște și de înțelegere și de scârbă față de orice silnicie și șmecherie, înseamnă că suferințele și închisoarea au fost spre folos și țin de căile nepătrunse pe care-i place Domnului a umbla. Puterea de a iubi, ieșirea din închisoare, trebuie să fi crescut în proporții de necrezut.”⁸

Obținerea reconcilierii naționale este posibilă și poate fi realizată prin oameni. Instituțiile nu au conștiință morală, iar reprezentanții lor sunt aceia care, vorbind în numele lor, le conferă indirect o recunoaștere a stării de vinovăție istorică. Autori precum Jacques Derrida și Paul Ricoeur evocă scuzele publice ale unor oameni politici din Franța (de Gaulle, Pompidou, Mitterand), America, Australia, Japonia, precum și ale Comisiei pentru Adevăr și Reconciliere din Africa de Sud.

Dar nu numai oamenii politici au făcut *mea culpa*, ci și Biserica. Papa și episcopii din diverse țări au cerut iertare pentru crimele săvârșite în timpul cruciadelor și a terorii Inchiziției și pentru toate „rătăcirile” din toate epocile istorice. Suveranul pontif a cerut iertare lui Dumnezeu la fel cum și episcopii polonezi s-au adresat celor germani cu mesajul: *iertăm și rugăm să fim iertați*. Reacția conducătorilor din Polonia Populară a fost furibundă: „Ei doreau să folosească acest mesaj, demascându-l ca pe un act politic cu următoarea conotație: așadar, episcopii polonezi au mărturisit nu numai că crimele hitleriștilor comise asupra poporului nostru sunt fără importanță, ca să vezi!, dar și că noi, polonezii, trebuie să-i rugăm să ierte nu se știe ce crime ale noastre!”⁹ Pe bună dreptate, conducătorii nu-și puteau închipui că Biserica ar putea avea și alte motive decât cele politice imediate: inițierea procesului de însănătoșire a climatului de pace dintre Polonia și Germania, stabilirea relațiilor de bună vecinătate după atrocitățile săvârșite în timpul războiului și ale ocupației. Însă Biserica, prin însăși natura ei (fundamentul ei creștin), nu putea să redacteze doar un act politic, ci a transmis mesajul hristic: *să ni se ierte nouă greșelile noastre precum iertăm și noi greșiților noștri*.

Citim în *Pateric* că un călugăr tânăr s-a dus la un sihastru bătrân și i-a spus că are vrajbă asupra cuiva și nu-l poate ierta nicidecum. Zadarnic l-a îndemnat bătrânul la iertare, că ucenicul nu voia să-l ierte. Atunci duhovnicul a zis ucenicului: „Să spunem împreună Tatăl nostru, fiule!” Pe când ucenicul zicea: „Și ne iartă greșelile noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri”, bătrânul îi spuse: „Nu așa, fiule! Ci să zicem: Și nu ne ierta nouă greșelile noastre, pre-

⁸ Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 256.

⁹ Leszek Kolakowski, *Conferințe mici pe teme mari*, Editura Paideia, București, 2003, p. 208-209.

cum nici noi nu iertăm greșităilor noștri!” Auzind aceasta, ucenicul a căzut în genunchi și a zis: „Iartă-mă, părinte, că am greșit! Din clipa aceasta am iertat fratele meu!”

O pildă plină de învățăminte referitoare la importanța iertării o aflăm în Evanghelia după Matei. Doi oameni erau îndatorați. Unul avea datorii imense, greu de plătit, față de un împărat. Cu toate acestea, la rugămintea sa fierbinte, datoria îi este iertată cu mărinimie. Cel căruia i s-a iertat datoria se întâlnește cu un om ce era la rândul său îndatorat acestuia cu o suma infimă, mult mai mică decât cea care îi fusese iertată. În loc să fie la rândul său mărinimos, bun și iertător, fostul datornic îl execută fără milă pe datornicul său, aruncându-l în închisoare ca să plătească cei câțiva bănuți datorați. Nu doar neomenie, dar mai ales o imensă lipsă de iubire, de iertare și de înțelegere a arătat acest om. O atitudine scandaloasă, care avea să-i aducă pieirea. Împăratul s-a mâniat și l-a aruncat, la rândul său, în închisoare, pentru a-și plăti imensa datorie (*Matei 18, 23-35*).

Iertarea cea adevărată este cea din inimă, însoțită de uitarea răului care ne-a fost făcut. Iertând, urmăm calea indicată de Mântuitorul Iisus Hristos, care ne îndeamnă să iertăm „de șaptezeci de ori câte șapte“ (*Matei 18, 22*), adică fără limită. A ierta la nesfârșit pare cu neputință omului, dar „cele ce sunt cu neputință la oameni, sunt cu putință la Dumnezeu“ (*Luca 18, 27*). Noi, oamenii, suntem creați cu potențialul de a fi „îndumnezeiți”. Cultivând și aplicând virtutea iertării, omul devine asemenea cu Dumnezeu, primind unele calități dumnezeiești, inclusiv pe cea de a ierta fără limită.

Nu există mod mai bun de a scăpa de dușmani decât prin iertare. Se spune că un bătrân a fost invitat la un post de radio, unde a declarat în direct: „Măine voi împlini 90 de ani și nu am nici un dușman în această lume.” Prezentatorul emisiunii s-a mirat: „Extraordinar!” „Da”, a spus bătrânul, „toți au murit înaintea mea.” Este și aceasta o cale dacă vrei să nu ai dușmani: să trăiești până când îți mor toți. Un alt caz: un soldat spaniol era pe moarte. Preotul l-a întrebat dacă și-a iertat toți dușmanii. „Părinte”, a zâmbit el, „nu am dușmani. I-am ucis pe toți.” Iată altă cale, enorm de distructivă, de a scăpa de dușmani. În fine, să ne amintim de Abraham Lincoln, pe care o doamnă l-a întrebat la un moment dat de dușmani: „Doamnă, nu am dușmani. I-am distrus pe toți făcându-i prietenii mei prin iertare!” Fără îndoială, acesta este cel mai bun mod de a scăpa de dușmani.

Putem și noi face la fel. Dacă cerem iertare, întâi să iertăm cu dragoste pe toți, prefăcând dușmanii în prieteni. Așa putem înfăptui reconcilierea, pentru ca viața să poată continua.

PORTOFOLIUL DIDACTIC

**EXPOZIȚIA MUZEISTICĂ – CADRU PENTRU DEZVOLTAREA
COMPETENȚELOR LA ELEVI**

Rodica Eșanu

Abstract: *Focusing on skills training requires pre-university education teachers (school teachers) to opt for a methodological repertoire. The author suggests the museum exhibition as a possible technique for practicing/developing students' competences. The technique is essentially defined and there are shown necessary steps to be followed in order to organize and develop a museum exhibition. Theoretical aspects are accompanied by practical examples (formulation of learning task, evaluation criteria of the products developed by students, self-assessment questionnaire at the end of the project).*

Keywords: modernized curriculum, secondary general education, competences, techniques educational, museum exhibition.

Cuvinte-cheie: curriculum modernizat, învățământ secundar general, competențe, tehnici didactice, expoziția muzeistică.

În anul curent de studii (2010-2011), în învățământul secundar general din Republica Moldova, după multe discuții, problematica formării competențelor a devenit cadru normativ prin noile documente curriculare. Totuși, problemele de ordin conceptual și, în special, de ordin practic, nu s-au diminuat. Pornind de la aserțiunea că învățământul preuniversitar are menirea să formeze/dezvolte la elevi competențele care ar permite *integrarea într-o societate deschisă în continuă schimbare*, apare întrebarea firească: Cât de pregătit este cadrul didactic să proiecteze și să implementeze un demers didactic eficient pentru a facilita asemenea finalități? Este o întrebare importantă, de operativitatea și eficiența răspunsului depinzând succesul propriu-zis al reformei curriculare. În funcție de autor (cadru didactic, manager școlar, inspector școlar etc.), răspunsul ar fi foarte diferit. Dacă am solicita opinia unui cadru didactic „conștiincios”, deschis la provocări, obișnuit să fie aruncat în vârtoarea unor metamorfoze instructiv-educative de către factorii de decizie din sistemul educației, atunci cu siguranță acesta s-ar justifica că este în căutarea unor

strategii didactice care să-i ofere posibilitatea de a exersa formarea și evaluarea competențelor solicitate de curriculumul modernizat.

De aici și scopul demersului nostru: a invita cadrul didactic să (re)descopere algoritmul de aplicare a unei tehnici didactice – expoziția muzeistică¹; a-i oferi oportunitatea să reflecteze la experiența descrisă; a construi argumente în favoarea aplicării tehnicii la disciplina *Istorie și Educație civică*. Expoziția muzeistică ca tehnică didactică implică activități de proiect prin care elevul, în mod individual sau în grup, este solicitat să proiecteze, realizeze și să prezinte un exponat/stand la o anumită temă.

De ce expoziția muzeistică?

Considerăm că, utilizând expoziția muzeistică, creăm un cadru prielnic/favorabil exersării/dezvoltării și, nu mai puțin important, evaluării unor competențe formate la elevi. Demersul de realizare a unor obiective, cunoscut deja cadrului didactic, este diferit de cel adecvat exersării/formării de competențe. Tehnica expoziției muzeistice asigură această schimbare din mai multe considerente. Ea impune depășirea parametrilor operaționali ai unei lecții și solicită activități de învățare proiectate pe perioade mai mari. Permite cadrului didactic ca pe parcursul procesului de studiu să urmărească nu ce știe/ține minte elevul, dar să faciliteze utilizarea *concomitentă și adecvată a tuturor achizițiilor oferite de educație (cunoștințe, priceperi, deprinderi, atitudini) întru realizarea unor probleme de ordin cotidian în mod acțional*². Ca urmare, sarcina didactică nu este una operaționalizată, cu indicații foarte detaliate referitor la activitățile care trebuie imediat realizate, ci solicită elevului luarea unor decizii și implementarea unor acțiuni în conformitate cu propria strategie pentru obținerea rezultatului solicitat – realizarea produselor activității de proiect (exponat muzeistic, discurs oral). Tehnica presupune și încurajează abordările interdisciplinare, fapt reflectat concludent prin corelarea competențelor-cheie cu activitățile de învățare preconizate a fi realizate de către elevi în cadrul proiectului (vezi *Anexa 1*). Demersul evaluativ în cadrul expoziției muzeistice de asemenea este axat pe competențe, deoarece evaluează modul de aplicare de către elevi a unor strategii în vederea soluționării unei probleme autentice: proiectarea și elaborarea unor produse proprii.

Care sunt etapele de proiectare și realizare a expoziției muzeistice?

Pentru a implementa eficient în practica didactică expoziția muzeistică,

---

¹ Aspecte privind aplicarea tehnicii la orele de educație civică sunt propuse în lucrarea: Barbara Miller; Laurel Singleton, *Formarea cetățenilor. Corelarea evaluării autentice cu procesul de învățământ/instrucția în educația civică/referitoare la lege*, Chișinău, 2002, p. 171-177.

² Tatiana Mistreanu, *Educația civică a elevilor din învățământul gimnazial – axa formării competențelor cetățenești*, Chișinău, 2009, p. 38.

profesorul trebuie să descifreze și să adapteze la contextul educațional propriu etapele tehnicii. Vom prezenta fiecare etapă, inserând și exemplificări din propria activitate didactică.

Alegerea unei teme pentru organizarea unei expoziții muzeistice.

Este o etapă foarte importantă, de alegerea adecvată a temei depinde mult rezultatul întregului proiect. Ea trebuie să valorifice anumite cunoștințe acumulate și abilități formate în cadrul lecțiilor. Totodată, să permită documentarea suplimentară asupra subiectului, inclusiv în afara orelor de program; cu cât sursele de documentare vor fi mai accesibile și numeroase, cu atât interesul și gradul de implicare al elevilor va fi mai mare. Din tema generală profesorul elaborează „sub-teme”, ce vor constitui tematica standurilor, reunind expozate pentru un anumit aspect al problematicii abordate. Ca exemplu, elevilor clasei a VIII-a propunem realizarea unei expoziții muzeistice la tema „Sfatul Țării – primul parlament al Basarabiei”. Ca posibile „sub-teme” ce constituie tematica standurilor pot fi propuse: activitatea Sfatului Țării, deputații Sfatului Țării, caracteristici ale Sfatului Țării ca organ al puterii etc.

Proiectarea sarcinii de activitate în conformitate cu tema aleasă.

Profesorul formulează instrucțiuni clare și detaliate referitoare la organizarea activității pentru toată durata proiectului. Detalii ce trebuie specificate: timpul disponibil (pentru realizarea exponatului, prezentarea discursului), dimensiunea exponatului (A₁, A₃, A₄), forma de organizare a activității (individual sau în grup) etc. Tot la această etapă, profesorul elaborează și propune criteriile cantitative și calitative de realizare a sarcinii de către elevi. Dacă elevii au o anumită experiență în elaborarea unor produse în funcție de anumite criterii, pot fi implicați la elaborarea acestora.³

În experiența noastră didactică practicăm ca, cu cel puțin două săptămâni înainte de prezentare, elevii să cunoască deja sarcina de activitate. Ei sunt anunțați că trebuie să elaboreze un exponat muzeistic pe care să-l prezinte unei asistențe formate din cadre didactice și liceeni. Sunt făcuți atenți că vor fi apreciați atât pentru produsul realizat (exponatul muzeistic), cât și pentru discursul oral prin care își prezintă exponatul. Elevii sunt anunțați că produsele activității vor fi apreciate după următoarele criterii:

1. Corectitudinea științifică: exponatul și discursul informează clar și corect despre evenimentele/procese istorice vizate prin tema expoziției muzeistice; este utilizată terminologia adecvată.
2. Relevanța informației: au fost selectate informații în strictă concor-

---

³ Pentru un posibil algoritm de implicare a elevilor în elaborarea/revizuirea unor criterii vezi: Rodica Solovei, Rodica Eșanu, *Sugestii de evaluare criterială la istorie*, în „Cugetul. Revistă de istorie și cultură”, 2004, nr. 3 (23), p. 56.

danță cu tema; sinteza propusă reflectă esența temei fără a include detalii prea amănunțite.

3. Aspectul estetic al exponatului: există un echilibru dintre informația textuală și materialul ilustrativ (tabele, fotografii, grafice, scheme, hărți etc.); materialul ilustrativ selectat/elaborat este adecvat temei și însoțit, după caz, de o legendă; elementele de design ajută la descifrarea informației, captează/implică privitorul.

4. Prezentarea orală a exponatului: discurs coerent și persuasiv; se încadrează în timpul rezervat (2-3 min.).

Desfășurarea propriu-zisă a expoziției. Exponatele elaborate de către elevi sunt expuse într-un loc public în cadrul instituției. Dacă dorim să implicăm în aprecierea produselor realizate cadre didactice și/sau elevi din alte clase, expoziția trebuie „deschisă” anticipat (cu 1-2 zile înainte de prezentare), fiecare exponat având clar specificat numele și prenumele autorului. Prezentarea expoziției poate fi organizată în mod diferit: în cadrul lecției sau ca activitate extracurriculară. Fiecare elev prezintă exponatul așa cum l-a proiectat. Succesiunea prezentărilor este determinată de către profesor în funcție de anumite criterii (cronologic, problematic, modul de organizare a standurilor etc.) și anunțată anticipat elevilor.

Evaluarea activității elevilor în cadrul proiectului. La această etapă profesorul trebuie să elaboreze și să pună în aplicare diferite instrumente de interevaluare/autoevaluare a activității desfășurate: chestionare, grile etc. Este, considerăm, cea mai dificilă și responsabilă activitate în cadrul proiectului. Aspectul principal de care este bine să ținem cont: nimic nu descurajează mai mult activitatea elevului ca indiferența, aprecierea superficială a efortului depus.

Propunem mai jos un exemplu de chestionar de autoevaluare aplicat elevilor la sfârșitul activității desfășurate. (Anexa 1.)

Implicarea cadrelor didactice, a elevilor din alte clase în aprecierea produselor realizate nu trebuie descifrată simplist și echivalată cu acordarea unor „note”. Este o ocazie pentru elevii participanți la proiect de a primi feedback la activitatea desfășurată de la persoane „neutre”, de a „depăși” dependența puternică, uneori totală, de aprecierea profesorului la disciplină și, în consecință, a învăța pentru notă și nu pentru propria formare/afirmare. Profesorul decide forma de implicare a asistenței. Pot fi propuse fișe pe care oaspeții să ofere comentarii/sugestii pentru autorii expoziției. O altă formă poate fi participarea asistenței la acordarea unor „diplome de excelență”. De exemplu: „cea mai spectaculoasă prezentare orală a exponatului”, „cea mai profundă docu-

mentare științifică”, „cel mai original exponat muzeistic” etc. Din experiență, putem spune cu certitudine, elevii așteaptă cu mai mult interes și nerăbdare „fișele” și mai puțin notele propriu-zise.

La finele acestei prezentări, ținem să specificăm că e departe de noi a crede că am propus cel mai persuasiv exemplu de aplicare a tehnicii expoziția muzeistică. Cu adevărat important ar fi dacă am provocat la reflecție, dacă prin exemplul propus am construit punți spre posibile modele de aplicare, inspirație și creative, pentru alți colegi.

Anexa 1.

CHESTIONAR DE AUTOEVALUARE
Numele, prenumele: _____
Enunț: Reflectează la activitatea desfășurată pentru elaborarea și prezentarea expoziției muzeistice „Sfatul Țării – primul parlament al Basarabiei”. Răspunde la întrebările propuse.
<i>În cadrul proiectului cel mai bine ți-a reușit ...</i>
_____
<i>Consideri că în cadrul proiectului ai învățat ...</i>
_____
<i>Dacă am începe acum proiectul, ca să reușești mai bine, ce sfat ar fi util pentru tine?</i>
_____
<i>Dacă am începe acum proiectul, pentru a face activitatea elevilor mai eficientă/interesantă, ce sfat ar fi util pentru profesor/profesoară?</i>
_____

*Elaborat de Rodica Eșanu

Anexa 2. Tabelul: Competențele- cheie dezvoltate prin activități de învățare din cadrul expoziției muzeistice

Competența- cheie/ transversală și transdisciplinară**	Activități de învățare realizate în cadrul proiectului de către elev***
1. Competențe de învățare/de a învăța să înveți <ul style="list-style-type: none"> • Competența de planificare și organizare a propriei învățări atât individual, cât și în grup. 	<ul style="list-style-type: none"> • identifică surse de informare pentru tema propusă; • valorifică tehnici de prelucrare/ adaptare a informației pentru o situație nouă: elaborarea exponatului muzeistic; • decide cum va prezenta discursul oral (plan de idei, documentare, încadrare în timp etc.);

<p>2. Competențe de comunicare în limba maternă/limba română</p> <ul style="list-style-type: none"> • Competența de realizare a unor contacte comunicative constructive în limba de stat/ limba maternă atât oral, cât și în scris. • Competența de utilizare adecvată în limba maternă/ limba de stat a terminologiei specifice disciplinelor de învățământ studiate la treapta gimnazială. 	<ul style="list-style-type: none"> • prezintă într-un cadru nou un discurs oral în limba română; • apreciază discursurile colegilor – posibile modele de comunicare constructivă în limba română; • primește și descifrează aprecierile unei asistențe (cadre didactice, elevi din alte clase) referitor la calitatea exercițiului de comunicare în limba română; <hr/> <ul style="list-style-type: none"> • utilizează terminologia specifică disciplinei Istorie la elaborarea exponatului muzeistic și prezentarea discursului oral;
<p>5. Competențe acțional-strategice</p> <ul style="list-style-type: none"> • Competențe de a-și planifica activitatea, de a prognoza rezultatele așteptate. 	<ul style="list-style-type: none"> • planifică bugetul de timp al proiectului; • identifică strategia adecvată de a transmite informația, decide asupra modalității de a-l implica pe privitor;
<p>6. Competențe digitale în domeniul tehnologiilor informaționale și comunicaționale (TIC)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Competențe de utilizare în situații reale a instrumentelor cu acțiune digitală (telefonul, teleghidul, calculatorul electronic etc.). • Competențe de a crea documente și a utiliza serviciile electronice de bază în comunicare și dobândirea informațiilor, inclusiv prin rețeaua Internet. 	<ul style="list-style-type: none"> • utilizează computerul pentru a da o structură nouă informațiilor descoperite: creează scheme, tabele, axe cronologice; amplasează în pagină anumite informații; inserează imagini etc.; • fotografiază anumite edificii (monumente, clădiri etc.), personalități, obiecte etc. <hr/> <ul style="list-style-type: none"> • valorifică deschiderea spre sursele de informare/ documentare disponibile și accesibile în variantă electronică;
<p>7. Competențe interpersonale, civice, morale</p> <ul style="list-style-type: none"> • Competențe de a lucra în echipă, de a preveni și rezolva situațiile de conflict. 	<ul style="list-style-type: none"> • comunică cu diverse persoane pentru a-și atinge scopul: bibliotecari, colegi, profesori etc.;

<p>8. Competențe de autocunoaștere și autorealizare</p> <ul style="list-style-type: none"> • Competențe de a se autoaprecia adecvat și a-și valorifica potențialul pentru dezvoltarea personală și autorealizare. • Competențe de a se adapta la condiții noi. 	<ul style="list-style-type: none"> • exersează descifrarea unei sarcini de activitate în funcție de anumite criterii cantitative și calitative; • aplică criteriile de eficiență propuse de profesor în concordanță cu propriul potențial/dorință de autorealizare; • exersează activități de reflecție asupra activității realizate (ex.: completează chestionarul de autoevaluare la finalul proiectului); • compară prestația realizată în cadrul proiectului cu cea a colegilor, cu propriile idealuri;
<p>9. Competențe culturale, interculturale (de a recepta și de a crea valori)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Competențe de receptare a culturii naționale și a culturilor europene. 	<ul style="list-style-type: none"> • prezintă într-un cadru nou evenimente/ procese istorice studiate: exponat muzeistic, discurs public; • exersează depășirea/ controlul emoțiilor în situații noi; • descoperă într-o formă originală trecutul istoric; • reflectează la valoarea muzeelor ca sursă de memorie asupra trecutului; • aplică propriul “cod al esteticului/ frumosului” la elaborarea unui produs nou: exponatul muzeistic.

** *Istorie. Curriculum pentru învățământul gimnazial (clasele V-IX)*, Chișinău, Editura Lyceum, 2010, p. 5-6. Se referă doar la prima coloană a tabelului.

*** Elaborate de Rodica Eșanu.

PROCESUL EDUCAȚIONAL CENTRAT PE FORMARE DE COMPETENȚE: ABORDARE CONCEPTUALĂ ȘI METODOLOGICĂ

Rodica Solovei

Abstract: *This paper covers educational process analysis of secondary education in the Republic of Moldova, which begins on 1 September 2010, and focuses on skills training. It comprises a brief analysis of the direction of educational process from Republic of Moldova on skills training and development. It is mentioned that although, from the perspective of curricular design, the competences issue has a controversial approach, the idea of organizing the educational process in terms of training and development pupils' skills is accepted by teacher, pupils, parents. The paper analyses the methodological framework Evocation-Realitation of meeting-Reflection-Extension (ERRE) that is favourable for training/ development of pupils' skills including the lesson of History.*

Keywords: modernized curriculum, functional knowledge, abilities, behaviours, competences, learning pillars, methodological framework, evocation, realization of meeting, reflection, extension.

Cuvinte-cheie: curriculum modernizat, cunoștințe funcționale, capacități, comportamente, competențe, piloni ai învățării, cadru metodologic, evocare, realizare a sensului, reflecție, extindere.

Începând cu 1 septembrie 2010, organizarea procesului educațional în cadrul învățământului secundar general din Republica Moldova se bazează pe curriculumul modernizat, esența căruia constă în trecerea de la modelul de proiectare curriculară axat pe obiective la modelul centrat pe competențe.

În articolul de față vom analiza sumar, din perspectivă conceptuală și metodologică, problema orientării procesului educațional din Republica Moldova pe formare/dezvoltare de competențe.

Oportunitatea/necesitatea modernizării curriculumului este discutată în controversă de către comunitatea științifică și pedagogică din Republica Moldova. Astfel, promotorii respectivului concept opinează că orientarea învățământului spre formarea și dezvoltarea la elevi a competențelor (respectiv

nevoia de renovare a curriculumului școlar) este determinată de schimbările ce au loc în societate. Aceste schimbări solicită modernizarea procesului educațional în scopul pregătirii elevilor pentru inserție în comunitate.¹ Totodată, reorganizarea și racordarea sistemului de învățământ într-un cadru conceptual semnificativ și coerent cu politica educațională, prevăzută de Programul de activitate a Guvernului Republicii Moldova „Integrarea Europeană: Libertate, Democrație, Bunăstare. 2009 - 2013”, este o nouă condiție, care impune modernizarea curriculumului și abordarea unor noi viziuni educaționale ale învățării.²

Pentru a argumenta necesitatea centrării curriculumului și a procesului educațional pe formare de competențe, sunt prezentate următoarele raționamente:

- Misiunea școlii este să formeze cetățeni productivi; școala devine prietenul copilului.
- Pentru a fi un cetățean productiv, elevul trebuie să fie înzestrat pe parcursul școlarității cu un ansamblu de competențe funcționale care să-i permită să îndeplinească sarcini semnificative din viața reală.
- Din aceste considerente școala trebuie să formeze elevilor competențe necesare în viața reală, adică să-i învețe să îndeplinească eficient sarcini pe care le vor realiza și în afara școlii.
- Pentru a determina reușita elevilor în viață, școala trebuie să-i pună în condiții de instruire și evaluare autentică și să verifice în permanență gradul de formare al competențelor.³

Există și opinia conform căreia „odată cu «trecerea curricula⁴ disciplinare de la obiective la competențe» (aprilie 2009-prezent) s-a comis o gravă eroare epistemică, căci educația dintotdeauna a fost centrată pe competențe, iar competențele sunt mai întâi proiectate în formă de obiective, apoi formate gradual, constituindu-se în competențe-finalități, adică în achiziții ale educatului”.⁵

Se consideră că eliminarea obiectivelor educaționale din curriculum, reducerea valorii lor până la funcțiile obiectivelor operaționale ale lecției/unității de învățare creează cadrulul didactic confuzii, neclarități și dificultăți de ordin metodologic, cum ar fi: „dispariția orientărilor clare la etapa de „intrări” în proces; dispariția celui mai important indicator de selectare și de combinare a

¹ Mai detaliat vezi: *Evaluarea curriculumului școlar –perspective de modernizare*, coordonatori Lilia Pogolșa, Nicolae Bucun, Chișinău, Institutul de Științe ale Educației, 2009, p. 635-649.

² *Ibidem*, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 636.

⁴ Curriculumurilor

⁵ Vlad Pâslaru, *Competența educațională – valoare, obiectiv și finalitate*, în „Didactica Pro...”, 2011, nr. 2 (66), p. 7-8.

metodelor în procesul educațional; dezechilibrarea orientărilor în efectuarea evaluării curente; imposibilitatea realizării retroacțiunii în procesul de învățare prin redefinirea și operaționalizarea obiectivelor (se știe că competențele nu se operaționalizează)⁶.

Cu toate că din perspectiva proiectării curriculare problema competențelor are o abordare controversată, ideea organizării procesului educațional în cheia formării-dezvoltării la elevi a competențelor este aprobată de profesori, elevi, părinți.⁷

Or, problema care se pune astăzi în fața învățământului din Republica Moldova nu mai vizează asimilarea de către elevi a unor sisteme de cunoștințe din diferite domenii ale cunoașterii, cât mai ales înzestrarea acestora cu niște ansambluri de competențe, care să favorizeze transferul cunoștințelor în vederea accentuării dimensiunii acționale a instruirii și rezolvării unor situații de integrare autentice/simulate.

Ce este de fapt o competență școlară?

În literatura de specialitate există mai multe definiții ale noțiunii în cauză. Astfel, Xavier Roegiers definește competența ca „ansamblu integrat de cunoștințe, capacități și atitudini, exersate în mod spontan, care permit exercitarea în mod convenabil a unui rol, a unei funcții sau a unei activități”.⁸ În opinia lui Sorin Cristea, competența „definește o capacitate exprimată într-un anumit domeniu sau capacitatea de a produce o anumită conduită”.⁹ Conform lui Ioan Jinga, competența reprezintă „concordanța optimă dintre capacitatea individului și condițiile și rezultatele activității sale”.¹⁰

La o analiză a curriculumului modernizat, implementat în prezent în sistemul de învățământ din Republica Moldova, constatăm că noțiunea de competență este definită ca “un ansamblu/sistem integrat de cunoștințe, capacități, deprinderi și atitudini dobândite de elevi prin învățare și mobilizate în contexte specifice de realizare, adaptate vârstei elevului și nivelului cognitiv al acestuia, în vederea rezolvării unor probleme cu care acesta se poate confrunta în viața reală”¹¹. La elaborarea acesteia s-a ținut cont de definiția ex-

⁶ Vladimir Guțu, *Învățământul bazat pe competențe: abordare teleologică*, în „Didactica Pro...”, 2011, nr. 1 (65), p. 4.

⁷ Mai detaliat vezi: *Evaluarea curriculumului școlar –perspective de modernizare*, p. 10 -55.

⁸ Apud Vlad Pâslaru, *Op. cit.*, p. 6.

⁹ Sorin Cristea, *Conceptul pedagogic de competență*, în „Didactica Pro...”, 2011, nr. 1 (65), p. 54.

¹⁰ Ioan Jinga, Lazăr Vlăsceanu, *Structuri, strategii și performanțe în învățământ*, București, Editura Academiei, 1989, p. 77.

¹¹ *Istorie. Curriculum pentru clasele a X-a – a XII-a*, coordonator Nicolae Chicuș, Chișinău, Editura Știința, 2010, p. 3.

trasă din documentele elaborate de Comisia Europeană: „competențele-cheie reprezintă un pachet transferabil și multifuncțional de cunoștințe, abilități și atitudini de care au nevoie toți indivizii pentru împlinirea și dezvoltarea personală, pentru incluziune socială și inserție profesională. Acestea trebuie dezvoltate până la finalizarea educației obligatorii și trebuie să acționeze ca un fundament pentru învățarea în continuare, ca parte a învățării pe parcursul întregii vieți”.

Comisia Europeană recomandă opt domenii ale competențelor-cheie:

- Comunicare în limba maternă.
- Comunicare în limbi străine.
- Competențe în matematică și competențe elementare în științe și tehnologie.
- Competențe în utilizarea noilor tehnologii informaționale și de comunicație.
- Competențe de a învăța să înveți.
- Competențe de relaționare interpersonală, interculturală și competențe civice.
- Spirit de inițiativă și antreprenoriat.
- Sensibilitate culturală și exprimare artistică/ conștiință culturală.¹²

Examinând competențele proiectate în curriculumul școlar, constatăm că cele opt competențe-cheie europene sunt reluate, șirul lor fiind completat, astfel că în cadrul sistemului de învățământ din Republica Moldova sunt preconizate a fi formate elevului zece competențe-cheie (vezi *Anexa 1*).

Procesul formării/dezvoltării la elevi a acestor competențe se desfășoară sub forma unei triade care reprezintă un sistem de cunoștințe, capacități, comportamente. Astfel, pentru început, profesorul oferă elevilor spre învățare un sistem de informații/cunoștințe funcționale, adică utile. Elevul va fi învățat să înțeleagă că însușește volumul respectiv de cunoștințe nu pentru că „așa cere programa” sau că „subiectul respectiv va fi la examen”, ci pentru că informațiile achiziționate pot fi aplicate repetat la lecții, pot fi exersate în vederea formării/dezvoltării unor capacități. Profesorul va crea elevilor situații de învățare pentru aplicarea repetată a cunoștințelor asimilate, fapt care asigură formarea de capacități, pe care elevul le poate utiliza în activitatea școlară și extrașcolară cu perspectiva de a le valorifica în plan social, în viața cotidiană, sub forma unor comportamente.

Comportamentele constructive sunt o rezultată a formării la lecție și în cadrul activităților extrașcolare a unor conduite și atitudini pozitive exprimate și manifestate pe plan social, în viața de zi cu zi, dar care au fost dobândite pe parcursul școlarității la o anumită disciplină școlară sau în cadrul tuturor disciplinelor de studiu.¹³

¹² *Ibidem*, p. 7-8.

¹³ Mai detaliat vezi: Dumitru Copilu, Dragoș Crosman, *Ce sunt competențele și cum*

În acest context, organizarea procesului educațional din perspectiva formării de competențe solicită din partea profesorului o abordare specială a tehnologiei didactice, capabilă să faciliteze:

- crearea situațiilor de motivare a elevului pentru învățare;
- oferirea de oportunități fiecărui elev de a-și valorifica experiența individuală, potențialul intelectual, aptitudinile personale, tipurile de inteligență dominante;
- stimularea capacității de argumentare și de identificare a alternativelor;
- favorizarea accesului la cunoaștere prin forțe proprii;
- stimularea atitudinii reflexive asupra propriilor demersuri de învățare;
- încurajarea independenței cognitive și a autonomiei în învățare;
- formarea la elevi a unor atitudini și comportamente corespunzătoare valorilor naționale, general-umane și democratice.

Cadru de învățare și gândire *evocare-realizare a sensului-reflecție* aplicat în activitatea didactică de mulți profesori din Republica Moldova este unul propice pentru procesul de formare-dezvoltare de competențe. Totuși, practica educațională demonstrează că pentru a aplica și exersa cele învățate la ore în contexte de viață reală, este nevoie de încă o etapă - cea de *extindere*. Implementarea în învățământul liceal a cursului opțional *Integrare europeană pentru tine*, demersul metodologic al căruia este construit pe cadrul ERRE, a demonstrat că etapa de *extindere* este una necesară și utilă și îi ajută pe elevi să-și monitorizeze propria învățare în sensul formării-dezvoltării de competențe. Una din sarcinile acestei etape este de a corela teoria cu practica în diferite situații de integrare simulate. O altă sarcină este de a implica elevii în rezolvarea problemelor în condiții de integrare autentice. Astfel, elevii își dezvoltă competențe care devin pe parcurs modele comportamentale obișnuite, firești. Profesorii creează context pentru simularea, exersarea competențelor necesare, propun sarcini care îi pun pe elevi în situația de a ieși din cadrul orei în școală, în comunitate, la o întreprindere, organizație, în familie, etc. Drept rezultat, învățarea capătă sens, sporește motivația, implicând activ aspecte intrinseci și extrinseci.

Luând ca bază cadrul de învățare și gândire *evocare-realizare a sensului-reflecție-extindere*, prezentăm șase pași care facilitează metodologic formarea de competențe.

Evocarea este prima etapă în formarea competențelor. Sarcinile care vor facilita acest proces vor fi cele de tipul:

- *Implică-te!* - pasul 1. Realizarea unor astfel de sarcini va permite elevilor:

---

pot fi ele formate, lucrare prezentată în cadrul conferinței *Competencies and Capabilities in Education*, Oradea, 2009, articol disponibil la adresa web <http://www.educatie-oradea.ro/Article/Copilu>, accesat la 2 iunie 2011.

- să-și determine nivelul de cunoaștere, informare în raport cu sarcina propusă;
- să-și valorifice experiența proprie;
- să utilizeze cunoștințele, capacitățile, să-și valorizeze atitudinile referitor la subiectul aflat în discuție.

Toate acestea reprezintă schema cognitivă inițială și un anumit nivel de dezvoltare a competenței.

La realizarea *sensului* se propun sarcini de tipul:

- *Informează-te!* - pasul 2 (lectură, ascultare activă).
- *Procesează informația!* - pasul 3 (reproducerea, traducerea, interpretarea, aplicarea, analiza materialului nou). Prin realizarea unor astfel de sarcini se pot obține următoarele rezultate:
  - se completează, se modifică schema cognitivă a elevului;
  - se asigură prelucrarea și înțelegerea ei de către elev;
  - se menține implicarea prin sarcini care facilitează contactul cu informația nouă și procesarea ei.

La *reflecție* elevilor li se propun sarcini de tipul:

- *Comunică și decide!* - pasul 4. (În anumite situații, în funcție de sarcina didactică, acest pas este aplicat și la etapa de realizare a sensului).
- *Apreciază!* - pasul 5.

În urma realizării de către elevi a sarcinilor din cadrul acestui pas pot fi atinse următoarele rezultate:

- menținerea implicării prin schimb sănătos de idei;
- formarea și exprimarea atitudinilor;
- restructurarea durabilă a schemelor cognitive inițiale;
- condiționarea schimbărilor comportamentale.

La *extindere* se propun sarcini de tipul:

- *Acționează!* - pasul 6. Ele facilitează obținerea de către elevi a următoarelor rezultate:
  - realizarea unui transfer de cunoaștere;
  - aplicarea celor însușite la ore în situații de integrare simulate;
  - aplicarea celor însușite în situații de integrare autentică;
  - dezvoltarea de competențe, care devin pe parcurs modele comportamentale obișnuite, firești.¹⁴

Referindu-ne la curriculum de istorie, vom remarca faptul că activitățile de învățare/evaluare proiectate reprezintă pentru profesori un suport orientativ pentru formarea/dezvoltarea la elevi a competențelor. Astfel, elevii vor realiza sarcini care vizează:

¹⁴ Rodica Eșanu, Viorica Goraș-Postică (coord.), Lia Sclifos, Rodica Solovei, *Integrare europeană pentru tine. Ghid metodologic pentru profesori*, Chișinău, CEPD, 2010; Tatiana Cartaleanu, Olga Cosovan, Lia Sclifos, Rodica Solovei, *Training metodologic pentru cadrele didactice. Suport de curs*, p. 18, material disponibil la adresa web <http://prodidactica.md/materials.php3>, accesat la 2 iunie 2011.

- elaborarea și publicarea unor articole despre un eveniment, o personalitate istorică;
- elaborarea și prezentarea comunicărilor referitor la un eveniment istoric;
- elaborarea comunicărilor științifice bazate pe diverse surse istorice și prezentarea lor publică;
- organizarea și participarea la discuții, mese rotunde sau conferințe cu elevi din alte școli și membri ai comunității pe marginea diverselor subiecte istorice;
- elaborarea unor proiecte de cercetare;
- realizarea unor expoziții privind un eveniment istoric;
- scrierea și prezentarea unui demers către autoritățile locale de soluționare, la nivel local, a unei probleme identificate în studierea istoriei;
- elaborarea unui proiect de dezvoltare și modernizare a muzeului școlii/localității;
- participarea la acțiuni de voluntariat în comunitate;
- etc.¹⁵

În concluzie, considerăm că, în scopul îmbunătățirii sistemului de proiectare curriculară a activității didactice în baza pedagogiei competențelor, este necesară operarea unor modificări logice, argumentate științific la nivel de curriculum școlar, care ar diminua din incertitudinile și confuziile pe care acesta le generează.

Din perspectivă metodologică, formarea de competențe nu reprezintă o însumare prin adăugare, ci o însumare prin consecință, astfel încât competențele sunt rezultanta cunoștințelor funcționale, care prin exerciții de aplicare sistematică la lecții facilitează formarea de capacități de aplicare. Aceste capacități, manifestate sub formă de priceperi, deprinderi, abilități, după o perioadă mai lungă de timp (semestru/semestre, an/ani de studiu) se transformă în plan psihomotor în atitudini și conduite, iar în plan social se manifestă sub forma unor comportamente constructive.

În acest context, cadrul de învățare și gândire *evocare-realizare a sensului-reflecție-extindere* este unul reușit pentru procesul de formare-dezvoltare la elevi a celor zece competențe cheie stipulate în curriculumul școlar.

---

¹⁵ *Istorie. Curriculum pentru clasele a X-a – a XII-a*, p. 16.

Tablelul 1: Competențele cheie stabilite pentru sistemul de învățământ secundar general din Republica Moldova*

Competențe-cheie	Descrierea competenței-cheie
Competențe de învățare/de a învăța să înveți	Abilitatea elevului de a-și programa eficient timpul, de a-și organiza propria învățare, atât individual, cât și în grup; de a achiziționa, a procesa, a evalua și a asimila cunoștințe; de a aplica noile cunoștințe și deprinderi într-o varietate de contexte. Această competență contribuie în mod eficient la managementul traseului personal și profesional.
Competențe de comunicare în limba maternă/limba română	Abilitatea elevului de a exprima și interpreta gânduri, sentimente și fapte atât pe cale orală, cât și în scris (în limba maternă și în limba română) și de a interacționa într-un mod adecvat în cadrul contextelor sociale și culturale – în educație și instruire, acasă sau în comunitate.
Competențe de comunicare într-o limbă străină	Abilitatea de a înțelege, de a exprima și de a interpreta gânduri, sentimente și fapte atât pe cale orală, cât și în scris (ascultare, vorbire, lectură și scriere) într-o limbă străină, în diverse contexte. Comunicarea într-o limbă străină, de asemenea, presupune abilități de mediere și înțelegere culturală.
Competențe acțional-strategice	Capacitatea elevului de a determina scopurile și a prognoza rezultatele așteptate, a identifica și a soluționa probleme, de a-și planifica acțiunile, activitatea, de a selecta modalități optime de lucru, de a realiza activitatea conform planului și a evalua rezultatele ei; de a-și forma deprinderi de lucru în echipă.
Competențe de autocunoaștere și autorealizare	Capacitatea elevului de înțelegere și apreciere a Sinelei; de reflecție asupra comportamentului său în societate; valorificarea propriilor aptitudini; autodeterminarea școlară, profesională, socială; elaborarea unui plan de creștere personală și profesională.
Competențe interpersonale, civice, morale	Capacitatea de a participa eficient și constructiv la viața socială și a rezolva conflicte, în caz de necesitate. Abilități de interacțiune efectivă, în mod individual și în grup, manifestarea de atitudini bazate pe valori morale.
Competențe de baza în matematică, științe și tehnologie	Abilitatea de a aduna, scădea, înmulți și împărți mental sau în scris pentru a rezolva o gamă de probleme în situații cotidiene. Accentul se pune mai degrabă pe proces decât pe rezultat, pe activitate decât pe cunoaștere. Competența în tehnologie este apreciată ca înțelegere și aplicare a acelor cunoștințe și metode care pot modifica cadrul natural ca răspuns la nevoile și doleanțele persoanelor.

Competențe digitale, în domeniul tehnologiilor informaționale și comunicaționale	Capacitatea de a utiliza cu încredere, la școală, în timpul liber, în scopul de a comunica, a mijloacelor electronice. Aceste competențe se referă la formarea gândirii logice și critice, la abilitățile de căutare, procesare, analiză și selectare a informației. Pentru nivelul de bază, abilitățile TIC cuprind utilizarea tehnologiei multimedia pentru a primi, a evalua, a stoca, a produce, a prezenta și a schimba informații și pentru a comunica, a participa în rețele prin intermediul Internetului.
Competențe culturale, interculturale (a recepta și a crea valori)	Capacitatea de interiorizare a valorilor naționale și general-umane; aprecierea specificului culturii naționale și a celei universale; înțelegerea fenomenelor și tradițiilor de familie, sociale; estimarea rolului științei și a religiei în viața omului, influența lor asupra lumii; cultura timpului liber. Exprimarea culturală cuprinde aprecierea exprimării creative a ideilor, experiențelor și a emoțiilor prin intermediul muzicii, dansului, expresiei corporale, literaturii, artelor plastice etc.
Competențe antreprenoriale	Spirit de inițiativă și antreprenoriat. Vizează capacitatea de analiză a situației pe piața muncii, abilitatea de a acționa în corespundere cu profilul personal și social, implică asumarea responsabilității pentru acțiuni, dezvoltarea unei viziuni strategice, stabilirea obiectivelor și realizarea lor.

* Tabel preluat din Rodica Solovei, *Formarea profesorilor pentru implementarea curriculumului modernizat de liceu. Educația civică. Suport de curs*, Chișinău, CE Pro Didactica, 2010, p. 7-8. Material disponibil la adresa web <http://prodidactica.md/materials.php3>, accesat la 18 mai 2011.

Documenta

**ASPECTE PUȚIN CUNOSCUTE ALE ACTIVITĂȚII
SFATULUI ȚĂRII****Valeriu Popovschi**

Abstract: *This article aims to present new aspects, reflected in the archive documents, about the activity of National Assembly (Sfatul Țării) in Bessarabia. One of the most important document investigated by author refers to the administrative aspects of Bessarabia - „Regulamentul cu privire la administrarea Basarabiei”, adopted on 29 November 1917. Another document analyzed in this paper is devoted to the the law on the inviolability of the National Assembly members, adopted on 26 January 1918.*

Keywords: Sfatul Țării, the Moldavian Democratic Republic, Bessarabia, Union, law.

Cuvinte-cheie: Sfatul Țării, Republică Democratică Moldovenească, Basarabia, unire, lege.

Despre Sfatul Țării s-a vorbit și s-a scris, se vorbește și se scrie, se va vorbi și se va scrie. Or, Sfatul Țării a jucat un rol deosebit în istoria Basarabiei.

Este adevărat că printre cele mai importante documente adoptate de către acest organ se numără: Declarația de la 2 decembrie 1917 privind formarea Republicii Democratice Moldovenești¹, Declarația de la 24 ianuarie 1918 privind proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești², Declarația de la 27 martie 1918 privind Unirea condiționată a Republicii Democratice Moldovenești (Basarabiei) cu România³, Declarația de la 27 noiembrie 1918 privind Unirea necondiționată a Basarabiei cu România⁴ etc.

Însă, pe parcursul prodigioasei sale activități, legislativul basarabeian a adoptat și alte documente importante – diverse legi, hotărâri, dispoziții, instrucțiuni, regulamente etc. Despre acestea, de asemenea, este necesar să se vorbească pe larg.

¹ Vezi: *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare se va cita: ANRM), F. 727, inv. 2, d. 21, partea 1-a, f. 72 – 72 verso, 74 – 75.

² *Ibidem*, dosar 21, partea a 2-a, f. 217 – 218 verso.

³ *Ibidem*, dosar 19, f. 67 – 68 verso, dosar 55, partea a 2-a, f. 129 verso – 130.

⁴ *Ibidem*, dosar 75, f. 162-170.

Iată de ce în prezentul articol vor fi oglindite, în baza documentelor de arhivă, și unele aspecte mai puțin cunoscute ale activității Sfatului Țării.

La 29 noiembrie 1917, Sfatul Țării a adoptat „Regulamentul cu privire la administrarea Basarabiei”. Este vorba de un document extrem de important, special consacrat problemelor administrării ținutului. Menționăm acest lucru din capul locului. Este unul din documentele de bază, dacă nu chiar documentul de bază de care s-a condus Basarabia în perioada autonomiei (sfârșitul anului 1917 – începutul lui 1918). Or, Republica Democratică Moldovenească, atât timp cât a existat, n-a avut o lege fundamentală (constituție) de care să se conducă în activitatea sa⁵.

De fapt, „Regulamentul...” a fost elaborat încă de Biroul de organizare a Sfatului Țării⁶, fiind transmis, după 21 noiembrie 1917, legislativului basarabean pentru a fi analizat suplimentar și acceptat, ceea ce s-a și întâmplat, în cele din urmă, la 29 noiembrie 1917⁷.

Cu certitudine, „Regulamentul cu privire la administrarea Basarabiei” este primul document istoric ce oferă informații ample și clare referitoare la modul de administrare a Basarabiei autonome și la organele supreme de conducere ale ei – Sfatul Țării și Consiliul Directorilor Generali. El concretizează nu numai competența, dar și structura lor, inclusiv structura fiecărei subdiviziuni în parte a guvernului și a parlamentului. Nu în zadar, cercetătorii îl analizează minuțios în lucrările lor⁸.

Să reproducem câteva puncte din „Regulamentul...” în cauză, adoptat, reamintim, cu puțin timp înainte de proclamarea Republicii Democratice Moldovenești, deoarece anume el a fost pus la baza elaborării cunoscutei Declarații a Sfatului Țării din 2 decembrie 1917. Spre exemplu, în punctul 1 al „Regulamentului...” se spune că: „Până la convocarea Adunării populare basarabene, puterea supremă în Basarabia aparține organului ținutal – Sfatul Țării”⁹. Conform punctului 2, „Organul executiv al Sfatului Țării este Consiliul Directorilor Generali

⁵ Până la Unire s-au făcut doar încercări de a elabora o astfel de lege, fiind pregătit de către *Societatea juridică moldovenească* un proiect de constituție a Basarabiei, care a rămas pe hârtie Vezi, în acest sens: Valeriu Popovschi. *Reflecții asupra unui proiect de constituție al Republicii Democratice Moldovenești*, în „Revistă de istorie a Moldovei”, 1993, nr. 2, p. 51-57.

⁶ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 20, f. 16 verso, 17, 30 verso. Vezi, de asemenea: Valeriu Popovschi. *Biroul de Organizare a Sfatului Țării (27 octombrie – 21 noiembrie 1917). Studiu și documente*, Chișinău, 2010, p. 29-30.

⁷ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 21, partea 1-a, f. 51-58 verso.

⁸ Vezi, spre exemplu: Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, 1998, p. 53-55.

⁹ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 21, partea 1-a, f. 57.

responsabil de activitatea sa numai în fața Sfatului Țării”¹⁰. “Toată puterea executivă din Basarabia, se menționează în punctul 3, aparține Consiliului Directorilor Generali, care activează pe baza regulamentelor și instrucțiunilor întărite de Sfatul Țării”¹¹. În punctul 4 se subliniază: “Contactele dintre Sfatul Țării și guvernul central din Rusia se fac prin intermediul Consiliului Directorilor Generali”¹², iar punctul 5 oferă explicațiile de rigoare privind structura și modalitatea de formare a Prezidiului Sfatului Țării¹³. Din celelalte alineate aflăm amănunte despre principiile de formare și activitate a Consiliului Directorilor Generali¹⁴, despre structura și sarcinile principalelor subdiviziuni guvernamentale¹⁵ etc.

Așadar, concluzionăm că „Regulamentul cu privire la administrarea Basarabiei”, adoptat de Sfatul Țării în zbuciumatele zile de la sfârșit de toamnă 1917, constituie un document de excepție al timpului, care reînvie în memoria noastră înălțătoarele momente legate de lupta românilor basarabeni pentru dobândirea, la acea etapă, a autonomiei politico-teritoriale a ținutului.

La 15 ianuarie 1918 Sfatul Țării a expediat un prim mesaj politic oficial pe adresa Parlamentului României. Prea bine se știe că pe la mijlocul lunii ianuarie 1918, Sfatul Țării, cu ajutorul trupelor române, a curmat intențiile murdare ale liderilor „frontotdel”-ului bolșevic (Perper, Levenzon, Kaabak, Rojkov, Kotovski ș. a.) de a acapara pe calea brutală a armelor puterea în ținut și de a-l îngloba în noul Imperiu rusesc, pe care îl reanima Lenin. Doar cu ajutorul armatei române a putut fi instaurată, atunci, ordinea și liniștea la Chișinău și în întreaga provincie basarabeană.

Iată de ce, la 15 ianuarie 1918, Sfatul Țării a considerat necesar să expedieze pe adresa Parlamentului României un mesaj oficial¹⁶ și să-i mulțumească părții române pentru tot sprijinul acordat, primind, în foarte scurt timp (la 22 ianuarie 1918), o călduroasă scrisoare de răspuns deja din partea celor două Camere ale Legislativului de la Iași¹⁷.

Constatăm, prin urmare, că în perioada 15 – 22 ianuarie 1918 a avut loc un prim schimb de mesaje între Sfatul Țării și Parlamentul României. Deoarece este vorba de un prim contact oficial dintre înaltele instituții legislative ale Basarabiei și României, vom prezenta în continuare unele extrase mai semnificative din aceste memorabile documente.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem*, ff. 57–57 verso.

¹⁵ *Ibidem*, ff. 57 verso – 58 verso.

¹⁶ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 21, partea a 2-a, f. 200–201.

¹⁷ *Ibidem*, f. 213.

Astfel, în mesajul Sfatului Țării, expediat pe adresa celor două Camere ale Parlamentului României la 15 ianuarie 1918, printre altele, se menționa:

„Parlamentul tinerei Republici Moldovenești, Sfatul Țării, salută din toată inima Parlamentul român, care astăzi se adună din nou în vechea capitală a Moldovei în niște împrejurări atât de dificile pentru viața și viitorul poporului român. Sentimentele noastre prietenești și frățești față de România sunt cu atât mai vii, cu cât oștile ei, aflătoare astăzi în țara noastră, ne-au dat un puternic ajutor în vederea asigurării vieții noastre de stat nou și independent. Din partea noastră Vă dorim spor la muncă, pentru ca prin eforturile D-voastră să puteți asigura atât fericirea întregului popor român ce trece prin grele încercări, cât și interesele aliaților, printre care avem onoarea a ne considera și noi”¹⁸.

În telegrama de răspuns a Parlamentului român (semnată de președinții celor două Camere ale sale, Emanoil Porumbaru și V. G. Morțun), căreia i s-a dat citire în cadrul ședinței Sfatului Țării din 22 ianuarie 1918, se spunea: „Adânc mișcați de cuvintele călduroase, cu care Parlamentul Republicii Moldovenești salută reînceperea lucrărilor Parlamentului român, membrii Senatului și ai Adunării deputaților ne dau plăcuta sarcină de a Vă transmite expresiunea sentimentelor lor unanime de mulțumire și simpatie. Facem acest lucru cu multă bucurie, mai ales că prin susținerea de către Camerele noastre, în cadrul ultimei sesiuni, a unor reforme cu adevărat democratice vizând agricultura și sistemul electoral, s-a putut vedea cât de mare este comunitatea de idei și de simțăminte, care ne apropie pe unii de alții. Poporul român e fericit de faptul că, în vremurile grele prin care trecem cu toții, răspunzând chemării Sfatului Țării, a putut pune oștile sale la dispoziția tinerei Republici Moldovenești pentru apărarea siguranței sale interne și a vieții sale de stat nou și independent. Ne exprimăm speranța că relațiile de frățescă prietenie dintre țările noastre de aceeași origine se vor întări, la fel ca și legăturile de suflet, care, între noi, niciodată nu au încetat să existe”¹⁹.

Așadar, deja în mesajele de salut ale Sfatului Țării și Parlamentului României din ianuarie 1918 – primele, de acest fel, dintre cele două foruri legislative – se sugera, fără nici un fel de rezerve, instituirea unor relații speciale, frățești, între cele două maluri ale Prutului. Anume instituirea relațiilor frățești după mai bine de 100 de ani de aflare a Basarabiei în robia țaristă, a și jucat rolul unuia dintre factorii importanți care au stimulat Unirea de la 27 martie 1918 a provinciei dintre Prut și Nistru cu Patria istorică.

¹⁸ *Ibidem*, f. 200-201. Vezi, de asemenea: Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *Mișcarea națională din Basarabia. Cronica evenimentelor din anii 1917-1918*, Chișinău, 1998, p. 80.

¹⁹ *ANRM*, F. 727, inv. 2, d. 21, partea a 2-a, f. 213. Vezi, de asemenea: Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *Op. cit.*, p. 81-82.

La 5 februarie 1918, Sfatul Țării a respins încercarea deputaților minoritari de a-i acorda și limbii ruse statutul de limbă oficială în Republica Democratică Moldovenească. La sfârșitul anului 1917 – începutul lui 1918, Sfatul Țării, organul suprem de conducere al Basarabiei, numită un timp și Republica Democratică Moldovenească (RDM), s-a confruntat și cu grave probleme de ordin lingvistic.

Deși în RDM (creată, repetăm, mai mult de nevoie de către liderii basarabeni, în împrejurările dezintegrării Imperiului țarist) o bună parte a documentației se făcea, din lipsă acută de cadre, în rusește, limba oficială a statului era, fără doar și poate, limba română sau „limba moldovenească”, după cum se sublinia și într-un proiect de constituție al Republicii Democratice Moldovenești (art. 78) elaborat la acea vreme de Societatea juriștilor din provincie²⁰. („Art. 78 – Limba moldovenească, ca limbă oficială a statului, este obiect de învățătură obligator în toate școlile republicii”).

Acest lucru nu le convenea deloc deputaților minoritari și rusofili din Sfatul Țării, care, manifestându-și deschis ostilitatea față de limba română, doreau ca limba rusă să rămână „stăpână” în spațiul dintre Prut și Nistru și după cei peste 100 de ani de dominație țaristă.

Iată de ce ei (Kristo Misirkov, Mihail Starenki, Fiodor Nikitiuk, Stepan Balamez ș.a.), atentând direct la principalele cuceriri ale mișcării de renaștere și eliberare națională din Basarabia din acea perioadă, în primul rând, la statutul de limbă oficială pe care l-a căpătat în RDM limba română, au ticluit în grabă, pe la sfârșitul lunii ianuarie – începutul lui februarie 1918, un proiect de lege compus din 11 articole („Proiectul de lege cu privire la limbile oficiale în Republica Moldovenească”²¹), care prevedea să i se acorde statutul respectiv și limbii ruse. („Pentru că limba rusă o posedau, în egală măsură, toate popoarele din Basarabia”²², – după cum menționau minoritarii). Or, aceasta însemna folosirea obligatorie a limbii ruse deopotrivă, chipurile, cu cea română, absolut în toate domeniile de activitate din provincie (administrație, școală, biserică, judecată etc.), adică continuarea procesului de rusificare a baștinașilor.

E greu de presupus pe ce au mizat deputații din fracțiunea minorităților naționale, prezentând spre discuție în legislativul basarabean un astfel de document, cert însă e că în cadrul ședinței Sfatului Țării din 5 februarie 1918²³ încercarea lor (de la tribună, proiectul de lege în cauză a fost citit de către

²⁰ Vezi: Valeriu Popovschi, *Reflecții asupra unui proiect de constituție al Republicii Democratice Moldovenești*, în „Revistă de istorie a Moldovei”, 1993, nr. 2, p. 52, 57; idem, *Pregătirea constituției Republicii Democratice Moldovenești și a celei a Basarabiei autonome*, în „Revistă de istorie a Moldovei”, 2003, nr. 1-2, p. 49, 57.

²¹ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 21, partea a 2-a, f. 258, 259-259 verso.

²² *Ibidem*, f. 259.

²³ *Ibidem*, f. 258.

Kristo Misirkov²⁴) de a-i acorda și limbii ruse statutul de limbă oficială în RDM a fost respinsă cu vehemență de către deputații Blocului Moldovenesc majoritar. Aceștia, pronunțându-se cu toată fermitatea pe marginea proiectului de lege impus de minoritari, au menționat clar și respicat că „în Republica Moldovenească limba rusă nu poate fi limbă oficială”²⁵.

Printre cei care au luat cuvântul (Vladimir Bogos, Timotei Silistraru, Gheorghe Stavrii, Constantin Bivol, Vasile Gafenco, Teodor Corobceanu, Ion Buzdugan...) a fost și Anton Crihan, care, adresându-se minoritarilor, a spus că „... deputaților moldoveni nu le-a plăcut tendința de a impune Republicii Moldovenești limba rusă de care suntem sătui cu toții”²⁶.

În consecință, la propunerea mai multor oratori, inclusiv a aceluiași Anton Crihan, a fost creată o comisie specială pentru revizuirea cardinală a proiectului de lege în cauză, în componența căreia au fost aleși 21 de deputați: 14 din partea moldovenilor (Anton Crihan, Dimitrie Cărăuș, Gheorghe Mare, Andrei Găină, Ion Codreanu, Ion Văluță, Vladimir Bogos, Ion Ignatiuc, Teodor Neaga, Gheorghe Tudor, Gheorghe Stavrii, Teodor Herța, Simion Galițchi, Constantin Bivol) și 7 din partea etniilor conlocuitoare (Mihail Starenki și Fiodor Nikițuk – ucraineni, Kristo Misirkov și Stepan Balamez – bulgari, Felix Dudkevicz – polonez, Filip Almendingher – german, Piotr Bajbeuk-Melikov – armean)²⁷. (Apropo, deputații din fracțiunea minorităților naționale făcuse propunerile ca în componența acestei comisii să fie aleși, nici mai mult, nici mai puțin, 7 deputați moldoveni și 7 din partea etniilor conlocuitoare sau chiar 9 deputați minoritari și 7 din partea moldovenilor, propuneri care, neacumulând numărul necesar de voturi, n-au fost acceptate²⁸).

Evident, comisia și-a început imediat activitatea, întrunindu-se de câteva ori, dar, între timp, s-a înfăptuit Unirea și deputații minoritari din Sfatul Țării au căpătat, în sfârșit, deosebita, dar reala posibilitate de a studia în folosul lor dulcea și frumoasa limbă română, lăsând, în acest sens, la o parte tot felul de mofturi și ambiții. Doar astfel ei, în genere minoritățile naționale din ținut, s-au putut integra armonios, atunci, în societatea românească.

La 26 ianuarie 1918 a fost adoptată legea cu privire la inviolabilitatea deputatului Sfatului Țării. În ianuarie 1918, legislativul basarabean a considerat imperios necesar să adopte legea cu privire la inviolabilitatea deputatului Sfatului Țării (în termenii actuali – legea imunității).

²⁴ *Ibidem*, f. 259.

²⁵ *Ibidem*, f. 261 verso.

²⁶ *Ibidem*, f. 261.

²⁷ *Ibidem*, f. 261 verso-262.

²⁸ *Ibidem*.

Necesitatea adoptării acestei legi, menită să contribuie, în primul rand, la protejarea vieții parlamentarilor basarabeni, era evidentă, deoarece prea bine se știe că, în condițiile extrem de complicate de atunci, activitatea lor era legată de mari riscuri și primejdii. Or, chiar la începutul lunii respective, mai exact în zilele de 5 și 6 ianuarie 1918, când forțele antinaționale de la Chișinău, grupate în jurul „front-otdel”-ului bolșevic, au declanșat mai multe acțiuni teroriste în vederea lichidării cuceririlor mișcării de renaștere națională din ținut²⁹, un șir de deputați ai Sfatului Țării, inclusiv Ion Inculeț și Pantelimon Erhan³⁰, au fost în mod brutal reținuți, percheziționați, batjocoriți și amenințați cu moartea doar pentru faptul că împărtășeau alte idei și convingeri.

Chiar și după intrarea, pe la mijlocul lunii ianuarie 1918, la invitația organelor legale ale puterii de la Chișinău, a trupelor române pe teritoriul Basarabiei câțiva deputați ai Sfatului Țării au devenit jertfe ale unor împrejurări nefaste, create, de această dată, în exclusivitate din vina lor (Vasile Rud’ev, Valentin Prahnițchi, Ion Panțâru, Teofil Cotoros, Procopie Ciumacenco, Nadejda Grinfeld ș.a.)³¹.

Așadar, proiectul de lege cu privire la inviolabilitatea deputatului Sfatului Țării a fost pregătit, în regim de urgență, deja la sfârșitul lunii ianuarie 1918. Urma, firește, ca acesta să fie discutat și adoptat în cadrul celei mai apropiate ședințe a parlamentului.

Această ședință (prezidată inițial de vicepreședintele Sfatului Țării Pantelimon Halippa, apoi de Ion Inculeț) a avut loc la 26 ianuarie 1918³², raportor oficial al proiectului în cauză fiind ministrul basarabean al Justiției Mihail Savenco³³. În cadrul discuțiilor foarte aprinse din parlament au luat cuvântul mai mulți deputați (Pantelimon Erhan, Nicolae Bosie-Codreanu, Nicolae Suceanu, Fiodor Nikitiuk, Vladimir Țăganko, Piotr Bajbeuk-Melikov), care, menționând importanța deosebită a adoptării unui astfel de document, au propus ca el să fie completat cu următoarele alineate: 1) Deputatul Sfatului Țării se bucură de imunitate, atât în timpul lucrărilor sesiunilor parlamentului, cât și în perioada dintre sesiuni; 2) Deputatul Sfatului Țării, în cazul comiterii

²⁹ Vezi : Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *Op. cit.*, p. 76-77; Gheorghe E. Cojocar, *Integrarea Basarabiei în cadrul României. 1918 – 1923*, București, 1997, p. 29-30.

³⁰ Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *Op. cit.*, p. 77; Gheorghe E. Cojocar, *Integrarea Basarabiei ...*, p. 29-30; idem, *Sfatul Țării. Itinerar*, p. 69-70; Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917- 1918). Dicționar*, București, 2001, p. 95, 113.

³¹ Gheorghe E. Cojocar, *Sfatul Țării. Itinerar*, p. 73; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, pp. 78, 82, 100, 129, 138, 139.

³² ANRM, F. 727, inv. 2, d. 21, partea a 2-a, f. 221.

³³ *Ibidem*, f. 222 verso.

unei infracțiuni, poate fi deferit în exclusivitate judecății civile; 3) Legea acțiunează, atât pe timp de pace, cât și pe timp de război³⁴.

În consecință, ținându-se cont de toate observațiile făcute, proiectul de lege cu privire la inviolabilitatea deputatului Sfatului Țării a fost adoptat, în lectura întâia și a doua, definitivă, „cu unanimitate de voturi”³⁵. Proiectul conținea doar două articole laconice, pe care le expunem în continuare integral:

„Art. 1 – Atât pe timp de pace, cât și pe timp de război deputatul Sfatului Țării, pe parcursul întregii perioade cât e în posesia mandatului, este persoană inviolabilă; el poate fi reținut și privat de libertate numai prin decizia întemeiată a puterii judiciare sau dacă este prins în flagrant delict.

Art. 2 – Deputatul este deferit justiției numai în baza unei decizii speciale a Sfatului Țării și este judecat exclusiv de o instanță civilă”³⁶.

Aceasta, deci, a fost legea cu privire la inviolabilitatea deputatului Sfatului Țării, adoptată în ianuarie 1918, când evenimentele din Basarabia evoluau în condiții extrem de complicate.

În aceeași zi de 26 ianuarie 1918, Sfatul Țării a adoptat „Schema provizorie de salarizare a membrilor Prezidiului Sfatului Țării, a deputaților și a membrilor guvernului Republicii Moldovenești”. În cadrul aceleiași ședințe a Sfatului Țării din 26 ianuarie 1918 a fost discutată, apoi aprobată și așa-zisa „Schema provizorie de salarizare a membrilor Prezidiului Sfatului Țării, a deputaților și a membrilor guvernului Republicii Moldovenești”³⁷. Raportor al acestui interesant proiect de document a fost deputatul Nicolae Bosie-Codreanu³⁸, iar în cadrul dezbaterilor au luat cuvântul deputații Vladimir Țăganko, Pantelimon Erhan³⁹ ș. a.

Elaborată de către comisia de profil a Sfatului Țării, „Schema...” ne oferă informații extrem de prețioase referitoare la modul de salarizare a deputaților Sfatului Țării și a membrilor Consiliului de Miniștri al RDM.

Conform „Schemei...”, mărimea indemnizației zilnice a parlamentarilor basarabeni era de 15 ruble⁴⁰ (adică primeau câte 450 de ruble pe lună), pe care și-o puteau ridica numai în cazul „prezenței lor personale la ședințele în plen ale Sfatului Țării și a comisiilor lui”⁴¹, însă, dacă ei „lipseau nemotivat” de la șe-

³⁴ *Ibidem*, f. 222 verso-223 verso.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*. Vezi, de asemenea: Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 84.

³⁷ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 21, partea a 2-a, f. 223 verso-225.

³⁸ *Ibidem*, f. 223 verso.

³⁹ *Ibidem*, f. 224.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 223 verso, 225.

⁴¹ *Ibidem*.

dințele în cauză (acest lucru îl stabilea Prezidiul Sfatului Țării), indemnizația pe ziua respectivă „le era reținută”⁴².

În ceea ce privește salariile membrilor Prezidiului legislativului⁴³, ele erau următoarele: președintele Sfatului Țării primea 900 de ruble pe lună⁴⁴, prim-vicepreședintele, vicepreședintele și secretarul prim – câte 750 de ruble pe lună⁴⁵, iar ceilalți secretari – câte 600 de ruble pe lună⁴⁶.

Mărimea salariilor membrilor de guvern ai Republicii Democratice Moldovenești, în conformitate cu „Schema...” analizată, era ca și cea a membrilor Prezidiului Sfatului Țării: șeful guvernului și miniștrii primeau câte 900 de ruble pe lună⁴⁷, iar viceministrii – câte 750 de ruble pe lună⁴⁸. Ceilalți funcționari ai aparatului Executivului basarabean (începând cu șefii diferitor direcții și terminând cu obișnuiții curieri) primeau un salariu ce varia între 600 și 150 de ruble pe lună⁴⁹.

Anexe:

1. Textul proiectului „Regulamentul cu privire la administrarea Basarabiei” adoptat de Sfatul Țării la 29 noiembrie 1917.

Приложение к протоколу от 29 ноября 1917 года за №7.

ПРОЕКТ

положения об административном управлении Басарабии.

§1. Верховная власть в Басарабии принадлежит краевому органу-Сфатул Цэрий до созыва Басарабского Народного Собрания.

§2. Исполнительным органом Сфатул Цэрий является Совет Генеральных Директоров, ответственный в своих действиях и распоряжениях только пред Сфатул Цэрий.

§3. Совету Генеральных Директоров принадлежит вся исполнительная власть и он действует на основании утвержденных Сфатул Цэрий положений и инструкций.

§4. Взаимные сношения между Сфатул Цэрий и Центральным Правительством происходит через Совет Генеральных Директоров.

§5. Вр. Президиум Сфатул Цэрий состоит из Председателя, 2-х Товарищей и 5-ти Секретарей, избираемых на срок не более двух недель из состава наличных членов Сфатул Цэрий в начале его сессии. Не позже 2-х недель Сфатул Цэрий избирает постоянный Президиум в том же составе, который

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Din Prezidiu făceau parte 8 persoane: a) președintele Sfatului Țării; b) primul vicepreședinte (care era etnic ucrainean); c) cel de-al doilea vicepreședinte (care era moldovean) și d) toți cei cinci secretari ai legislativului (dintre aceștia, secretarii prim și cinci erau moldoveni, secretarul doi – etnic evreu, secretarul trei – etnic rus și secretarul patru – un oricare reprezentant al minorităților naționale).

⁴⁴ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 21, partea a 2-a, f. 223 verso, 225.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 224, 225.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, d. 101, f. 72-73.

сохраняет свои полномочия до формирования по пятичленной формуле Басарабского Народного Собрания.

§ 6. Совет Генеральных Директоров состоит из Генерального Директора-Председателя, и из Генеральных Директоров по следующим ведомствам:

1. По Внутренним Делах,
2. По Народному Образованию,
3. По Земледелию и Землеустройству,
4. По Финансовым Делах,
5. Путей Сообщения, Почт, Телеграфов и Телефонов,
6. По военным и морским делам,
7. Юстиции и Исповеданий,
8. По торговле, труда и промышленности,
9. По национальным делам,
10. Генеральный Контролер.

ПРИМЕЧАНИЕ к

§ 6 п. 9. В Генеральный Директориат по Межнациональным делам входят товарищи Генерального Директора по национальным делам, избранные национальными фракциями Сфатул Цэрий, по одному от каждой национальности, составляющей не менее 10% населения и один - от малых национальностей, - при чем Генеральный Директор имеет право персонального отвода.

§ 7. Делами Совета Генеральных Директоров управляет Генеральный Секретарь, назначаемый Председателем Совета Директоров, участвующий в заседаниях

Совета с правом совещательного голоса.

§ 8. Совет Генеральных Директоров формируется лицом, получившим на то предложение Согласительной комиссии в состав которой входят:

а/ весь Президиум Сфатул Цэрий из восьми человек;

б/ семь старейшин: четыре от молдавской национальности и три - от остальных национальностей.

Все члены Согласительной комиссии участвуют в ней с правом решающего голоса.

Председатель Совета Генеральных Директоров утверждается Сфатул Цэрий, после чего он единолично составляет Совет Генеральных Директоров, причем Согласительной комиссии принадлежит право персонального их отвода.

В случае выраженного Сфатул Цэрий недоверия, Совет Генеральных Директоров частично или полностью подает в отставку.

§ 9. Товарищи Генеральных Директоров и Управляющие Особыми Отделами избираются каждым Генеральным Директором по своему ведомству и по его представлению утверждаются Советом Генеральных Директоров.

§ 10. При каждом Генеральном Директоре и при Генеральном Контролере состоят под его Председательством Особые Распорядительные Совещания из его товарищей и всех управляющих делами каждого отдела Директориата. В случае отсутствия Генерального Директора его заменяет в особом совещании и в Совете Генеральных Директоров один из его товарищей.

§ 11. Для осуществления лежащих на каждом из Генеральных Директоров прав и обязанностей учреждаются под непосредственным заведыванием его Товарищей и ответственностью Управляющих Делами Особые Отделы, действующее на основании утвержденных Советом Генеральных Директоров инструкции.

§ 12. Директориат по каждому ведомству составляет: 1/ Генеральный Ди-

ректор, 2/Товарищи Генерального Директора, 3/ Особое Совещание при Генеральном Директоре, 4/ Управляющее Делами, Особого Совещания и Особых Отделов при Генеральном Директоре и 5/ Особые Отделы.

§13. По ведомству Внутренних Дел учреждаются следующие Особые Отделы:

- а/ по делам общего управления и личного состава,
- б/ по делам местного хозяйства,
- в/ продовольствия,
- г/ по делам Народной милиции,
- д/ по делам Народного здоровья,
- е/ по делам о воинской повинности, призрения воинов и их семейств,
- ж/ статистический отдел,
- г/ Отдел Исповеданий.

§ 20. По ведомству Торговли, Труда и Промышленности учреждаются следующие Особые Отделы:

- а/ отдел личного состава и общих дел,
- б/ отдел торговли и промышленности,
- в/ отдел труда,
- г/ отдел кооперации,
- д/ отдел торговых портов и пристаней,
- д/ страховой отдел.

§ 21. По ведомству Межнациональных Дел учреждаются следующие Особые Отделы:

- а/ отдел личного состава и общих дел,
- б/ Отдел Внутренних сношений с подотделами: 1/ по украинским делам
- 2/ по еврейским делам; 3/ по делам мелких национальностей, в/отдел внешних сношений,
- г/ отдел архивов,

§ 22. По ведомству Генерального Контролера учреждаются следующие особые отделы;

- а/ отдел личного состава и общих дел,
- б/ отдел железнодорожной отчетности,
- в/ отдел отчетности Финансового Ведомства,
- г/ Отдел ревизии отчетности Дир. Вн. Дел и учреждений местного хозяйства:

- д/ отдел военно-морской отчетности,
- е/ отдел отчетности прочих ведомств.

§ 23. *Впредь до издания законов Края*, в Бессарабии сохраняет свою силу все неотмененные Временным Правительством или Сфатул Цэрий законы Государства Российского, а также все законоположения, изданные Временным Правительством после 1 марта 1917 года и опубликованные Сенатом, но с существующими для местного Края изъятиями.

Верно: Секретарь Сфатул Цэрий .

Sursa: ANRM, F. 727, inv.2, d. 21, partea 1-a, f. 57-58 verso.

2. Procesul-verbal al ședinței Sfatului Țării din 26 ianuarie 1918 la care s-a discutat „Legea cu privire la inviolabilitatea deputatului Sfatului Țării”

ПРОТОКОЛ

Заседания Сфатул Цэрий 26 января 1918 года, № 37.

Заседание открывается в 10 ч. вечера под председательством П.Н.Халиппы и при следующем составе Президиума: Секретарях – Б.М. Епури, К. П. Ми-

сирков и И.А. Буздуган.

Порядок дня: 1/ Доклад Председателя Мандатной Комиссии, 2/ Доклад о временных штатах содержания Президиума и депутатов и Министров Молдавской Республики, 3/ Законопроект о неприкосновенности личности депутатов Статул Цэрий.

Председатель, объявив заседание открытым, дает слово деп. Кодряну, Председателю Мандатной Комиссии.

Н.Н. Кодрян. - Мандатная комиссия, рассмотрев в одном из своих заседаний списки старых и новых мандатов, выяснила, что из военной группы выбыли 3 члена. Освободившиеся места Комиссия решила предоставить 3 кандидатам - Караушу, Кодряну Ивану и Суручану Николаю. Кандидатура этих лиц выставлена военным конгрессом: Я предлагаю г.г. депутатам высказаться по этому поводу.

Председатель предлагает поставить кандидатуру этих лиц на голосовании. Никто не возражает и Председатель голосует мандаты, каждого из вышеуказанных кандидатов.

Мандаты собранием утверждаются: Карауша при 3 воздержавшихся, Кодряна и Суручана при 1 воздержавшемся.

Н.Н.Кодрян, продолжая свой доклад, говорит - Затем прислан мандат Богоса Владимира от Киевских студенческих организаций и мандат Валуцы Владимира от Одесских студентов - молдаван. Эти мандаты комиссия приняла за счет заднепровских молдаван. Председатель ставит мандаты на голосование. Против мандата Богоса - 1 голос и 2 воздержавшихся, против мандата Валуцы тоже - 1 голос и 2 воздержавшихся.

Докладчик.- Поступило заявление от Молдавского Центрального Исполнительного Комитета о замене мандата ушедшего Н.Суручана мандатом Бивола. Никто не возражает.

Мандат голосуется и утверждается при одном воздержавшемся.-

-Партия социалистов-революционеров просит заменить выбывшего из Парламента деп. Когона Александровым.

Выясняется, что Александров, как член Учредительного Собрания выехал из пределов Республики и, таким образом, кандидатура его аннулируется.

Докладчик оглашает следующие мандаты, которые голосуются и утверждаются: Димитрия Лунгу от Оргевского Земства при 2 воздержавшихся, Бажбеук-Меликова - от армянской нации при 5 воздержавшихся, К.П.Мисиркова - от болгар - 1 голос против и 2 воздержавшихся, Альмендингера - от немцев при одном воздержавшемся и Суручана Феодора - от Губернского Земства при 8 воздержавшихся и 3 против.

Затем докладчик читает список лиц, выбранных 3 Крестьянским Съездом депутатами в Статул Цэрий. Выбранными оказались: 1/ Цыганко, 2/ Арсеньев, 3/ Савчук, 4/ Вранов, 5/ Цуркан, 6/ Кокырла, 7/ Галицкий, 8/ Везетиу, 9/ Гаина, 10/ Карайман, 11/ Бучушкан, 12/ Димитрашко, 13/ Инкулец, 14/Которос, 15/ Чореско, 16/ Гарбуз, Мирлич, 18/ Недяк, 19/ Чернега/ 20/ Будниченко, 21/Баксан, 22/Бринич, 23/Попа, 24/ Маркитан, 25/ Никитюк 26/ Диаконович, 27/ Ставриев, 28/ Будиштян, 29/ Ерхан, 30/ Бурдух, 31/Чернов, 32/ Кунчев, 33/Глуган, 34/Попа, 35/ Демиров, 36/Бырка, 37/ Ботнарюк.

Председатель ставит на голосование кандидатуры указанных в списке депутатов. В результате голосования утверждаются следующие депутаты: 1/ Цыганко - при 8 воздержавшихся, 2/ Арсеньев - при 2 воздержавшихся, 3/ Баксан - единогласно, 4/ Цуркан - при 1 воздержавшемся, 5/ Димитрашко -единогласно, 6/ Галицкий - при 1 воздержавшемся, 7/ Инкулец - единогласно, 8/ Везетиу - при 1 воздержавшемся, 9/ Будиштян - единогласно, 10/ Гаина - единогласно, 11/ Бу-чушкан -единогласно, 12/ Диако-

нович - при 2 воздержавшихся, 13/ Карайман - единоголасно, 14/ Кокырла - при 2 воздержавшихся, 15/ Гарбуз - единоголасно, 16/ Попа Иван -единоголасно, 17/ Попа Филипп - единоголасно, 18/ Чернега - при 1 против, 19/ Маркитан - единоголасно, 20/ Бурдух - единоголасно, 21/ Чернов - единоголасно 22/ Ставрхев - единоголасно, 23/ Халиппа - при I ... ся, 24/ Бырка - при 3 воздержавшихся, 25/ Череско - единоголасно 26/ Ерхан - при- 1 против, 27/ Которос -при 4 против, ... воздержавшихся, 28/ Никитюк - единоголасно, 29/ Будниченко ....1 воздержавшемся, 30/ Бринич - при 2 против, 31/ Савчук -единоголасно, 32/ Ботнарюк - единоголасно, 33/ Кунчев - единоголасно и 34/ Демидов - единоголасно.

Вопрос о кандидатуре депутата Недяка снят, так как он не житель Молдавской Республики. Вопрос об утверждении депутатов Мирлича и Глугана передан на обсуждение фракций.

Депутат Вранов заменен депутатом Халиппой согласно ходатайства Бессарабского Губернского Совета Крестьянских депутатов.

Докладчик,- Депутат от Союза учителей Кочара прислал свой отказ от депутатских полномочий. Кроме того, в парламенте есть 3 вакантных места вследствие ухода делегатов от Совета Солдатских и Рабочих депутатов. Мандатная комиссия решила предоставить одно место Союзу профессиональных организаций и два Союзу Союзов.

Я предлагаю предоставить одно место молдаванину, другое - представителю какой-либо иной нации и 3-е на усмотрение Союза Союзов. Министр Ерхан. - Этим предложением нарушается мысль, положанная в основу организации; распределяя места таким образом, вы будете иметь здесь представительство лишь рабочих, тогда как должны присутствовать и солдаты. Я предлагаю предоставить по одному месту: Военно-Молдавскому Центральному Комитету, Профессиональному Союзу и 1 Союзу Служащих.

Деп. Буздуган поддерживает предложение предыдущего оратора. В это время на председательском месте появляется Председатель Сфатул Цэрий И. К. Инкулец, который и ставит эти оба предложения на голосование.

За предложение Мандатной Комиссии 31 голосов, против 29 и 5 воздержавшихся, за предложение Ерхана - 37 голосов, против 24 и воздержавшихся 3.

Таким образом принимается предложение депутата Ерхана.

«Представителю Союза почтово-телеграфных чиновников,» продолжает докладчик, «мандатная комиссия не нашла возможным предоставить место, т.к. представителям этого Союза уже предоставлено 2 места. Кроме того поступило заявление от Союза журналистов и Союза врачей о предоставлении их представителям мест. По схеме эти союзы не предусмотрены, но из вакантных мест возможно представить им по одному месту вне схемы.»

Председатель ставит на голосование предложение докладчика. Никто не возражает и предложение принимается.

Докладчик. - Союз врачей кандидата еще не прислал; союз журналистов прислал мандат на Председателя союза журналистов Б.В.Дашкова.

Мандат голосованием утверждается.

Председатель.- Теперь, г.г. депутаты, на очереди законопроект| о неприкосновенности личности депутата, докладчик по этому вопросу - Министр Юстиции Савенко. На трибуну всходит Министр Юстиции.

Савенко.- Последние события в Республики выдвинули на очереди вопрос о неприкосновенности личности депутата.. Точно такой же закон был некогда принят Государственной Думой. Законопроект, предлагаемый вам сегодня, состоит из двух пунктов:

1/ Депутат Сфатул Цэрий во время парламентской сессии может быть

задержан и лишен свободы только по постановлению судебной власти или же в случае задержания его на месте преступления.

2/ Депутат передается суду только по постановлению Сфатул Цэрий.

Деп. Никитюк предлагает внести поправку в том смысле, что депутат Сфатул Цэрий судебная власть не может задерживать и арестовывать без санкции Сфатул Цэрий.

Деп. Цыганко предлагает поправку в том смысле, что депутат Сфатул Цэрий пользуется правой неприкосновенности также и в межсессионное время, т.е. на все время сохранения за собой депутатских полномочий.

Против такого рода поправки докладчик возражает: «Может случиться что Парламент, закончив свою работу, прервав занятия на некоторое время. В этот период депутат может совершить преступление, за которое должен быть задержан и предан суду, Каково же тогда положение судебной власти, не могущей арестовать и судить преступника без санкции парламента: Неужели в таком случае возможно предоставить совершившему преступление возможность безнаказанно Скрыться? Конечно нет, и судебная власть не вправе, этого делать»

Министру задают с места вопрос: « в каких случаях рассматриваемый закон сохраняет за собой силу, т.е. действителен он также и в военное время или же только в мирное.»

Докладчик. - Закон действителен и при исключительном положении так же, как и при нормальном.

Задаются еще целый ряд вопросов: «какому суду подлежат депутаты: гражданскому или: военному; подсудны ли военному суду гражданские преступления; имеет ли закон отношение к военным законам.»

Министр Ерхан задает следующий вопрос: «Закон действителен: только в мирное время или он имеет силу и в военное. Это следовало бы выяснить, т.к. депутат, как законодатель, должен быть огражден в своих правах.»

Деп. Кодрян высказывается за редакцию законопроекта в том виде, в котором она представлена докладчиком и говорит, что в межсессионное время депутат, как частный гражданин, не должен пользоваться особыми прерогативами. Деп.Цыганко удивляется, что такой важный закон представлен в виде небольшой резолюции.

Деп. Суручан. – Я знаком с конституциями западных стран, не вижу недостатков в законопроекте, предложенном собранию.

Министр Савенко.- Вы требуете неизвестно для чего длинного законопроекта. Есть законы, составленные на одной странице, и есть законы, расписанные на сотнях страниц. Вам для чего то нужна длинная хартия вольностей. Я не понимаю, чего вы хотите. Всякий, совершивший преступление, должен нести известное наказание за то, и нечестно ограждать себя от наказания гражданину, совершившему преступление.

Министр Ерхан признает необходимым в дополнение к первым двум пунктам закона добавить третий, который допускал бы свободу политических убеждений. Разумеется только, если эти убеждения не переходят границ и не угрожают благополучно Республики, напр., бунтами, возмущением и т.п.

Деп. Бажбеук-Меликов находит неудобным, чтобы депутаты в военное время судились без участия представителя Военного Министра.

Министр Савенко, отвечая Министру Ерхану, заявляет; что за политические убеждения ни один судебный следователь не привлекает к ответственности, кроме того в Молдавской Республике объявлена свобода политических убеждений.

Вносятся три поправки к рассматриваемому закону: « 1/Депутата неприкосновенен, как во время сессионной работы, так и в межсессионное время,

2/Депутат подлежит исключительно гражданскому суду и 3/Закон действителен, как в мирное, так и в военное время.»

Поправки ставятся на голосование и большинством голосов принимаются.

Председатель оглашает закон в окончательной редакции: «1/Депутат Сфатул Цэрий, как в мирное, так и в военное время, во все время состояния депутатом может быть задержан и лишен свободы только по постановлению судебной власти или же в случае задержания депутата на месте преступления.

2/ Депутат предается суду только по постановлению Сфатул Цэрий и судится исключительно гражданским судом.»

Поставленный на голосование законопроект единогласно принимается Собранием в первом и втором чтении.

На очереди доклад о временных штатах содержания президиума и депутатов Сфатул Цэрий, а также Министров Молдавской Республики.

Докладчика Министр Н.Н.Кодряна объявляет, что в проекте установлены следующие штаты содержания Президиуму: Председателю Сфатул Цэрий - 900р. в месяц, Товарищам Председателя по 750 руб. 1-му Секретарю - 750р., остальным Секретарям по 600 рублей в месяц, Депутатам же Сфатул Цэрий предполагается установить денежное довольствие в размере 15 рублей в сутки в течение всей сессии Сфатул Цэрий и до выбития депутата из состава Сфатул Цэрий.

ПРИМ. 1. Депутаты, занимающее какую либо платную должность при Сфатул Цэрий и Министерствах, оплачиваемую свыше 15 рублей в сутки; суточного довольствия, как депутаты, не получают.

ПРИМ. 2. Для права получения депутатами суточных денег необходимо личное присутствие в заседаниях пленарных и комиссиях Сфатул Цэрий. За заседание, пропущенное по неуважительной причине, суточное довольствие удерживается.

ПРИМ. 3. Явка депутата свидетельствуется подписью его в особой ведомости присутствующих, б/депутат Сфатул Цэрий, не принявший участия в поименном голосовании, считается отсутствующим, хотя бы он внес свое имя в книгу присутствующих, в/ отсутствие на заседаниях по уважительным причинам не лишает депутата суточного довольствия.

ПРИМ. 4. Уважительность или неуважительность причины отсутствия депутата устанавливает Президиум Сфатул Цэрий.

Министрам по проекту устанавливается 900 р. в месяц, а их Товарищам по 750 р.; кроме того президент и Премьер получают еще на представительство.»

Деп. Цыганко, находя эти оклады высокими, вносит поправку в том смысле, чтобы вышеозначенные лица не могли бы совмещать платных должностей.

Докладчик, соглашаясь с внесенной поправкой, возражает по поводу замечания Цыганко о том, что оклады высоки. «Очевидно, - говорить оратор, - деп. Цыганко мало знаком с практической стороной жизни. В настоящее время любой мастеровой получает министерский оклад жалования.»

С возражением по поводу замечания деп. Цыганко выступает и Министр Народного Просвещения Ерхан, который говорит, что многие кандидаты, выдвигаемые на тот или иной пост Министра, узнав о министерском окладе жалования, отказываются от предложенного им поста. Оратор находит смету выработанной умеренно. Нужно обеспечить служащих, - заканчивает оратор, - иначе никто в Министры не пойдет.»

Председатель ставит положение о временных штатах содержания пре-

зидиума депутатов Сфатул Цэрий, а также Министров Молдавской Республики на голосование.-Большинством голосов оно принимается.-

Заседание закрывается в 1 час ночи. -

Председатель

Секретарь

Sursa: ANRN, F. 727, inv.2, d.21, partea a 2-a, f. 221, 222 verso-223 verso.

3. Textul al Proiectului schemei provizorii de salarizare a membrilor Prezidiului Sfatului Țării, a deputațiilor și a membrilor guvernului Republicii Moldovenești din 26 ianuarie 1918. (în original)

Приложение к протоколу от 26-го января 1918 года за № 37.

ПРОЕКТ

о временных штатах содержания Президиума и депутатов Сфатул Цэрий, а также Министров Молдавской Республики.-

А. Установить для членов Президиума следующие штаты содержания:

1/ Председатель Сфатул Цэрий.....	900 рублей в месяц.
2/ Товарищ Председателя	750 рублей
3/ 1-ый Секретарь	.....
.....	750 рублей
4/ Остальные Секретари	по 600 рублей

Б. Установить для депутатов Сфатул Цэрий денежное довольствие в размере 15 рублей в сутки в течение всей сессии Сфатул Цэрий и до выбытия депутата из состава Сфатул Цэрий.

ПРИМЕЧАНИЕ 1-ое. Депутаты, занимающие какую либо платную должность при

Сфатул Цэрий и Министерствах, оплачиваемую свыше 15 р. в сутки, суточного довольствия, как депутаты, не получают.

ПРИМЕЧАНИЕ 2-ое. Для права получения депутатами суточных денег необходимо личное присутствие в заседаниях пленарных и комиссиях Сфатул Цэрий. За заседание, пропущенное по неуважительной причине, суточное довольствие удерживается.

ПРИМЕЧАНИЕ 3-е. а/ Явка депутата свидетельствуется подписью его в особой ведомости присутствующих.б/ депутат Сфатул Цэрий не принявший участия в поименном голосовании, считается отсутствующим хотя бы он внес свое имя в книгу присутствующих.в/ отсутствие на заседаниях по уважительным причинам не лишает депутата суточного довольствия.

ПРИМЕЧАНИЕ 4-ое. Уважительность или неуважительность причины отсутствия депутата устанавливает Президиум Сфатул Цэрий.

В. Установить для Министров Молдавской Республики следующие штаты содержания:

1/ Министры.....	900 рублей в месяц,
2/ Товарищи Министра.....	750 рублей « «

Кроме того Президенту Молдавской Республики и Премьер-Министру выдавать на представительство.

Секретарь

Sursa: ANRM, F. 727, inv. 2, d. 21, partea a 2-a, f. 225.

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA SCHITULUI HÂNCU. CONFLICTUL CU PANAIȚE CATARGIU DIN 1809

Teodor Candu

Abstract: *The present study represents a contribution at the covering of the documentary gap concerning the Hermitage Hâncu from Lăpușna district. In the present material are presented and analysed documents as concerns the case of Panaite Catargiu vs the Hermitage Pereni (Hâncu), about the boundary of Pereni estate and those of the Hermitage.*

Keywords: hermitage, monastery, dicastery, abbot, Hâncu Hermitage, Moldova Principality, Lăpușna district, monastic life, Pereni estate, Panaite Catargiu, Nicolae Gafencu.

Cuvinte-cheie: Schit, mănăstire, Dicasterie, stareț, schitul Hâncu, Țara Moldovei, ținutul Lăpușna, viață monahală, moșia Pereni, Panaite Catargiu, Nicolae Gafencu.

Mănăstirea Hâncu reprezintă una dintre ctitoriile boierești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, care are până în prezent un loc deosebit în istoria spirituală a Moldovei dintre Prut și Nistru, înscriindu-se în șirul de așezăminte monahale ce au contribuit la dezvoltarea și păstrarea ortodoxiei din acest spațiu.

De istoricul acestei mănăstiri, de-a lungul timpului, s-au preocupat mai mulți cercetători, care au încercat să clarifice diverse aspecte ale dezvoltării acestui schit și ulterior, după 1812, când a devenit mănăstire. În acest sens, de menționat sunt lucrările unor personalități de renume din epoca interbelică, precum au fost Visarion Puiu¹, Șt. Ciobanu², L. T. Boga³, Paul Mi-

¹ Arhimandrit Visarion Puiu, *Mănăstiri din Basarabia*, în "Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău", Chișinău, 1919, vol. XI.

² Ștefan Ciobanu, *Bisericile vechi din Basarabia*, în "Comisiunea Monumentelor de istorie. Secția din Basarabia", Chișinău, 1924, p. 1-70.

³ L. T. Boga, *Documente. Acte privitoare la mănăstirea Hâncu*, în "Arhivele Basarabiei", 1930, nr. 1, p. 92-110; L. T. Boga, *Documente basarabene*, vol. IX Mănăstirea Hâncu (1677-1812), 1930, 20 p.

hail⁴ etc., sau mai recent studii efectuate de către unii cercetători din Republica Moldova: Vlad Ghimpu⁵, Ion Tentiuc⁶, Alexei Agachi, Lidia Moldovan și Valentin Constantinov⁷.

În prezentul studiu ne propunem să facem unele precizări pe marginea unor aspecte ale activității mănăstirii Hâncu de la începutul secolului al XIX-lea. La aceasta ne-a determinat afirmația autorilor unuia dintre ultimele studii cu privire la istoria acestei mănăstiri, care, referindu-se la perioada ce ne interesează pe noi, remarcau: „Despre situația schitului până la 1812, când Basarabia a fost anexată la Rusia, s-au păstrat foarte puține informații.”⁸ Pentru a completa lipsusul de informație cu privire la această perioadă, am reușit să identificăm unele documente inedite care se referă la un moment important al istoriei acestei mănăstiri – a conflictului ce s-a iscat dintre călugării acestui schit și stăpânii moșiei Perenii din ținutul Orhei-Lăpușna, Ilie și Panaite Catargiu⁹. Acestea sunt incluse în unul din dosarele Dicasteriei Exarhale a Moldovlahiei și se referă la examinarea de acest forum ecleziastic a unor aspecte din conflictul dintre familia Catargiu și schitul Perenii (Hâncu)¹⁰.

Deși note de pe acest dosar pentru prima dată publică încă în anul 1830 cercetătorul și profesorul Constantin N. Tomescu¹¹, această informație nicidecum nu aruncă o lumină asupra conținutului său. Pentru o mai bună claritate, dăm integral nota amintită: „Pe moșia Perenii, ținutul Lăpușnii, din eparhia Huși,

⁴ Paul Mihail, *Știri privitoare la mănăstirea Hâncu, județul Lăpușna*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1943, nr. 4, p. 144-147.

⁵ Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale din Basarabia*, Chișinău, Ed. Tyragetia, 2000, p. 17, 21, 22, 28, 31, 57, 58.

⁶ Ion Tentiuc, *Repere istoriografice privind originea mănăstirii Hâncu*, în “Tyragetia”, 2002, vol. XI, p. 99-106; Idem, *Contribuții la istoria mănăstirii Hâncu*, în “Tyragetia”, 2003, vol XII, p. 145-154.

⁷ Al. Agachi, L. Moldovan, V. Constantinov, *Condica mănăstirii Hâncu (Decembrie 1821)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2007, nr. 3, p. 73-85; Alexei Agachi, *Istoria Mănăstirii Hâncu (1677-2010)*, Chișinău, Ed. Pontos, 2010.

⁸ *Ibidem*, p. 74.

⁹ Detalii pe marginea acestui conflict a se vedea în L. T. Boga, *Documente. Acte privitoare la mănăstirea Hâncu*, în “Arhivele Basarabiei”, 1930, nr. 1, p. 92-110.

¹⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 205, inv. 1, d. 7109. [În continuare: ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. ...]. Este necesar de specificat că fondul 205 a fost divizat în perioada sovietică în două fonduri distincte, unul cu același număr 205, încorporează dosare cu privire la activitatea Dicasteriei și a Consistoriului din Chișinău după 1812 până către mijlocul anilor '30 ai secolului al XIX-lea, cel de-al doilea, sub numărul 733, cuprinde în mare parte dosarele Dicasteriei Exarhale a Moldovei, Țării Românești și a regiunii Basarabia pentru perioada 1808-20 octombrie 1812. Cu această ocazie, aș dori să exprim sincere mulțumiri dlui Dinu Poștarencu pentru semnalarea unui șir de dosare rămase în fondul 205, dar care, de fapt, cuprind cadrul cronologic corespunzător perioadei 1808-1812.

¹¹ C. N. Tomescu, *Diferite știri. Din arhiva Consiliului eparhial Chișinău*, în “Arhivele Basarabiei”, 1930, nr. 3, p. 344.

ce era proprietatea generalului Ilie Catargiu, în 1809 exista un schit de călugări, tot Perenii. Alături, pe o altă moșie, fusese încă un schit, pe care l-au prădat și l-au ars tătarii de demult.”¹² Mențiunea făcută de Constantin N. Tomescu ne duce la ideea că în regiunea unde actualmente este situată mănăstirea Hâncu ar fi existat două schituri distincte. Primul este schitul Vlabnicul - ctitorie a lui Mihalcia Hâncu, iar al doilea - un schit cu numele de Perenii, ctitorit mai târziu. Cu două numere mai înainte, în anul 1930, în revista „Arhivele Basarabiei”, Leon T. Boga a editat un set de documente cu privire la examinarea pricinii dintre neamul Catargiu și schitul Hâncu¹³ în Divan. Din documentele amintite reiese că atât denumirea de Vlabnic, cât și de Perenii se referă la unul și același așezământ, adică la schitul Hâncu, ambele denumiri avându-și originea din denumirea părții de moșii sau a moșiei pe care a fost așezat acesta.

Problema conflictului menționat a fost reluată și în studiul semnat de Alexei Agachi, Lidia Moldovan și Valentin Constantinov. Autorii, referindu-se la procesul dintre familia Catargiu și schitul Hâncu, fac următoarea mențiune: „În anul 1808 a început un îndelungat proces între mănăstire și boierul Panaite Catargi, nepotul boierului Ilie Catargi, care a emigrat în Rusia, devenind general în armata rusă și care în anul 1784 a procurat de la Lupu Hâncu moșia Perenii, învecinată cu moșia mănăstirii Hâncu.”¹⁴

Aceiași autori reușesc să precizeze anii stăreției ieromonahului Izechiil-1795-1808, astfel corectând limitele cronologice care se încetățenise, adică 1802-1806¹⁵. Drept precizare, care confirmă limita superioară identificată de acești autori, este că documentele pe care le aducem în atenția publicului ne indică drept moment a trecerii în neființă a acestui stareț – toamna anului 1808¹⁶.

Dosarul pe care îl avem în atenție urmează a fi înserat alături de documentele deja publicate de L. T. Boga, în clarificarea cauzelor și urmărilor pe care le-au avut acest conflict. În prezentul studiu propunem să facem o descriere succintă a conținutului și să punem în atenția cercetătorilor materialul documentar.

În aprilie 1809, posesorul moșiei Perenii, Panaite Catargiu, nepotul generalului Ilie Catargiu, se adresa mitropolitului și exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni cu o plângere prin intermediul căreia învinuia călugării schitului Pere-

¹² *Ibidem*.

¹³ L. T. Boga, *Op. cit.* p. 92-110.

¹⁴ Al. Agachi, L. Moldova, V. Constantinov, *Op. cit.*, p. 74.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A se vedea în acest sens în Anexă mărturia prezentată de Starețul Vășian, duhovnicul Ioil și monahul Nicolae Gafencu în fața Dicasteriei la 13 mai 1809.

nii (Hâncu) că împresoară o parte din moșia lui Ilie Catargiu și că aceștia ar fi bătut niște pădurari ai săi de pe acea moșie în crâșma scutelnicului schitului¹⁷. Această jaloabă va sta la baza inițierii unei cercetări efectuate de Dicasteria Exarhală.

Încă în prima săptămână a Postului Mare a anului 1809, după cele prezentate de Panaite Catargiu, călugării schitului Hâncu înaintau Divanului o cerere prin care solicitau să întărească schitului una din daniile făcute de unul din neamurile vânzătorilor moșiei Perenii¹⁸ unui alt schit, care s-ar fi aflat pe o moșie megieșită¹⁹, care a ars de „prădăciunile tătarilor de demultu”. Invocând faptul că călugării de la schitul Pereni (Hâncul), care a fost reîntemeiat pe moșia cu aceeași numire și nu pe locul vechii moșii, solicită de la Divan „prin puterea danii” să le dea „ace danie din trupul moșiei Perenii”.

Astfel, Divanul, pentru a clarifica problema, urmând procedurile folosite în epocă, cer Serdăriei Orheiului „să trimată oameni cu bună știință spre cercetarea aceștii pricini”. Aceasta din urmă a delegat pentru a merge să facă cercetare la fața locului niște mazili²⁰. Deși aceștia sunt numiți de către autoritățile ținutului, Panaite Catargiu arată că aceștia au fost „nești mazili pe cari călugării au voit”. În plângerea înaintată mitropolitului, reclamantul arată că la efectuarea cercetării urma să participe și vechilul lui Ilie Catargiu cu scrisori și dovezi, însă el fiind lipsă la momentul efectuării ei. Cercetarea la fața locului după spusele sale de asemenea nu a corespuns poruncii Divanului și conținutului daniei, fiind efectuată „la schit cu oci de vin și cu veselie, dând călugării rânduiților mazili și o sută de lei”.

Panaite Catargiu, după ce prezintă succint pricina ce o are cu schitul Hâncul pentru o parte din moșia pe care a primit-o de la Ilie Catargiu, trece la descrierea altor supărări pe care le-ar fi avut de suferit atât el cât și slujitorii săi din partea călugărilor și a unor soldați dezertori din armata rusă aflați la schit.

Cazul s-ar fi întâmplat „luni întâia săptămână”, când pădurarii lui Panaite Catargiu au mers la un scutelnic al schitului ce ținea crâșmă, nespecificând în plângere cu ce scop. Călugării, la rândul lor, au mers la crâșmă însoțiți de patru soldați fugari, legându-i pe pădurari. În același timp, reclamantul scrie că aceștia „într-atăta i-au bătut” pe pădurari în „cātu unul zaci”, făcându-i „și

¹⁷ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 1-1v.

¹⁸ Este vorba de unul dintre reprezentanții neamului lui Mihalcea Hâncu, ctitorul schitului, care din secolul al XVIII-lea este cunoscut sub denumirea de Hâncu.

¹⁹ Adică schitul Vlabnicul, una dintre primele denumiri sub care este cunoscut schitul, apoi mănăstirea Hâncu.

²⁰ Conform practicii epocii, mazilii, în calitatea lor de grup social privilegiat, se aflau în subordinea căpitanilor de ocol, care puteau să le dea diferite misiuni de ordin administrativ sau chiar să clarifice anumite probleme legate cu pricinile de judecată.

alte nespuse bațacuri și păgubiri, cari nu îndrăznesc a spune preosfințitului”. Prin urmare, cere ca să-i fie dată „o poroncitoare carte cătră nacialnic schitului ca să vei aice din-preună cu dohovnicu schitului, aducând și pe acei zurbați, și pe un călugăr ce-i zic Gafencu, ca să stăm la judecată înainte preosfinții tali pentru necinste și păgubirile ce mi s-au pricinuit, și să fiu pus la cali după cum a da înțelepciune preosfinții tali.”²¹ În rândul celor solicitați de a fi chemați la Mitropolie pentru a fi cercetați de Dicasterie, Panaite indică să fie chemat și preotul Ioan din Ciuciuleni împreună cu starețul schitului, adăugând că atunci la judecată va face arătare și la „alte urmări fără cali ce să fac acolo de unii den călugări.”

În urma examinării acestei plângeri, mitropolitul dă poruncă Dicasteriei ca să fie adresată episcopului Hușului, în eparhia căruia se află schitul, o scrisoare prin care îi cerea să poruncească pomeniților călugări și preot să se prezinte la Mitropolie pentru a da răspuns la învinuirile ce le sunt aduse de Panaite Catargiu. Scrisoarea a fost scrisă la 6 aprilie 1809²², pe timp când acesta se afla la Iași.

În același timp, Dicasteria mai pregătește o scrisoare adresată președintelui Divanelor, Serghei Kușnikov, prin care îl informează că la schitul Hâncu s-ar afla niște soldați dezertori, cerându-i să dea poruncă către dregători să-i caute și să fie aduși la Iași spre a fi cercetați²³. La 23 aprilie, același an, la Dicasterie vine scrisoarea semnată de Serghei Kușnikov, prin care acesta informează că de la schitul Pereni au fost aduși trei din cei patru soldați, Ivan Maresco, un fost soldat, Enachi Macarov și Arsenie Boneșta, care erau din rândul țăranilor statului, cel de-al patrilea, Ivan Riaboi, care își zise supus al moșierului Deduci, n-a fost găsit. Acesta din urmă, după cum vor arăta în mărturia dată de Vășian, starețul schitului Hâncu, Ioil duhovnicul și monahul Nicolae Gafencu, plecase de la schit încă în toamna anului 1808, la Orhei, în slujba căpitanului Boldișor²⁴.

La 28 aprilie, Dicasteria adresează o nouă scrisoare Episcopului Meletie a Hușului, prin care este informat că trei din cei patru ostași au fost aduși la Iași, și cere să fie trimiși la judecată la Iași nacialnicul, cei doi călugări amintiți mai sus și preotul Ioan din Ciuciuleni, încheind scrisoarea astfel: „Nădăjduim pre lângă aceasta că preosfinția ta întru priimire poroncilor vei adaoge sălință spre mai grabnică împlinire.”²⁵

---

²¹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 1v.

²² *Ibidem*, f. 4.

²³ *Ibidem*, f. 5.

²⁴ *Ibidem*, f. 11.

²⁵ *Ibidem*, f. 8v.

Drept urmare la această scrisoare, la 10 mai 1809, Meletie a Hușului răspundea mitropolitului Gavriil că „<...>am priimit întâia poroncă a preosfinției tale din 6 apr(ilie) încă la Eși aflându-mă, și am pus în lucrare. Cum și a doao poroncă de la 30 apr(ilie), iarăși asămine îndată am fost următori <...>”²⁶ Drept explicație a întâzierii, Meletie a Hușului o arată că ar fi fost pricinuită de însuși reclamantul Panaite Catargiu, completând că în privința aceasta însuși starețul schitului o să explice. Referitor la soldați, episcopul Hușului arată că cei patru dezertori au fost primiți de fostul stareț, care a murit în toamna anului 1808, cu doi ani mai înainte. Cei trei care au fost aduși la Iași, Meletie arată că au fost trimiși de Panaite Catargiu. Mai confirmă că acești călugări de asemenea au fost trimiși înaintea mitropolitului. La 13 mai, în momentul primirii răspunsului de la Meletie a Hușului, se hotărăște ca Dicasteria să-i ancheteze pe aceștia și pe preotul Ioan din Ciuciuleni pe marginea celor expuse în plângerea lui Panaite Catargiu²⁷.

În aceeași zi, la 13 mai²⁸, se inițiază cercetarea pe marginea a două puncte din jaloaba nepotului lui Ilie Catargiu:

- cu privire la soldații fugari care au fost ținuți la schit; și
- cu privire la bătaia care călugării cu soldații le-au administrat-o pădurarilor.

Pe marginea acestor două subiecte, Vășian, nacealnicul schitului Hâncu, duhovnicul Ioil și monahul Nicolae Gafencu²⁹ au răspuns că soldații dezertori cu adevărat s-au aflat la schit, fiind primiți de fostul nacealnic Izechiil și monahul Filimon dichiul cu un an jumate în urmă, dintre care starețul a decedat, iar dichiul a plecat. Ei n-au știut dacă aceștia sunt soldați sau alți oameni străini, socotindu-i de lucrători obișnuiți, pe care îi primeau la schit până la venirea poruncii exarhului privitor la faptul de a nu fi primiți nimeni fără înscris³⁰. De la primirea acestei porunci, aceștia mărturisesc că nu au primit pe nimeni, iar acești patru au fost considerați ca slujitori vechi, din această cauză

²⁶ *Ibidem*, f. 9.

²⁷ *Ibidem*, f. 9, supra.

²⁸ *Ibidem*, f. 11-11v.

²⁹ Nicolae Gafencu venise la schit prin anul 1804-1805. El era o persoană destul de activă, îndeletnicindu-se cu negoțul de vite. Intrând la schit, s-a angajat să facă patru pogoane de vie în niște curături părăsite, urmând două dintre acestea să le dea schitului. Deși își manifestase dorința de a îmbrăca haina călugăriei, el intenționa să se călugărească la Sfântul Mormânt. În urma implicării autorităților ecleziastice în luna decembrie 1813, Nicolae Gafencu a fost obligat de protopopul Ioan Dimitriu să părăsească schitul, reîntorcând toate bunurile și hârtiile mănăstirii. *Ibidem*, d. 58, f. 4-5v, 6.

³⁰ Pe marginea problemei de nu a fi primiți la mănăstiri și schituri soldații fugari și străinii fără mărturii scrise a se vedea corespondența dintre mitropolitul și exarhul Gavriil cu Serghei Kușnikov pe acest subiect. *ANRM*, F. 733, inv. 1, d. 3, 4.

i-au ținut la schit, pe trei i-au luat sub escortă detașamentul trimis de la Iași, iar al patrulea plecase de la schit la Orhei în slujbă la căpitanul Boldișor, încă în toamna anului 1808, iar unde se găsește acesta, ei nu știu.

Cât privește ce-a de-a doua, călugării mărturisesc că cu adevărat au legat pe pădurarii boierului Panaite Catargiu, dar nu în post, ci în timpul săptămânii albe. Motiv al acestei acțiuni a fost faptul că pădurarii au venit de lăsatul secului la scutelnicii mănăstirii și au început să-i înjure, să-i bată și să-i gonească, pentru care fapt au și fost nevoiți să-i lege pentru a-i trimite la judecată, lucru pe care l-au și făcut. După ce i-au adus în fața judecății, unul a fost pedepsit de dregătorii ținutului pentru impertinență, și nu de către mănăstire.

Referindu-se la plângerea pe care a înaintat-o Panaite Catargiu împotriva schitului, călugării afirmă că ar fi fost făcută din rea-voință, pe motiv că ei nu-i permit să pună stăpânire pe o parte din moșia care aparține schitului. Călugării se mai jeluiesc că după ce a incendiat moara și casele scutelnicilor, și laudându-se că va da foc la schit și biserică, au fost nevoiți să semneze o mărturie prin care îi cedau partea de moșie cu pricina, numai să salveze de incendiu schitul și biserica, până vor reuși să se plângă la „locul cuviincios”. Încheind mărturisirea, călugării o semnează.

Cât privește preotul Ioan din Ciuciuleni, acesta spune că nu știe pentru ce a fost chemat la judecată, de cele întrebate nu cunoaște nimic, nici pentru soldații fugari, nici pentru bătaie.

După încheierea anchetării celor trei călugări și a preotului, Dicasteria Exarhală expune opinia pe marginea cazului, recomandând: „<...> de lăsat pe acești călugări pe marginea acestui caz liberi, obligându-i sub semnătură ca să nu primească pe nimeni în acel schit fără mărturie în scris, și să li se permită lor să caute dreptatea în pricina cu curteanul Catargi unde se cuvine <....>”³¹. Prin urmare, la 15 mai 1809, călugării de la schitul Hâncu, sub semnătură, jură că nu vor primi de acum înainte soldați fugari sau străini fără înscris³².

***

Dintr-un alt dosar al fondului amintit mai sus aflăm un șir de noi detalii cu privire la cel care inițiasse pricina, sau cel care îi îndemnase și-i convinsese pe călugării de la schitul Hâncu să se judece pentru părțile ce le donase încă în anul 1784 Lupu Hâncu lui Ilie Catargiu, acesta fiind Nicolae Gafencu. Într-

³¹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 12-13. Originalul e în limba rusă „о оставление сих монахов по сему делу свободными с обязанием их подпискою о не принятие впредь никого в том ските без письменного вида, и о представлении им искать своего удовольствия на оном дворянине Катаргии где следует, написав к его высокопреосвященству доклад, предложить к подписанию.”

³² *Ibidem*, f. 15.

o plângere adresată de starețul Vășian la 13 noiembrie 1813, acesta mărturisea „și în judecată cu Catargiul, pentru de ne-am sărăcit, tot acestu fra(te) anume Gafencu m-au îndemnat de am statu patru ani, <...> și acum soborul văzându că nu putem nimic isprăvi cu Catargiul, îmi zic tot soborul să nu mai umblu judecându-mă”³³.

Prin urmare, valoarea documentelor analizate în acest studiu aruncă o nouă lumină asupra conflictului dintre cele două părți implicate, ele reflectând un episod al unui îndelungat proces judiciar, care s-a încheiat de abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Anexă:

1

Cca. 1809 aprilie 6. *Plângerea lui Panaite Catargiu împotriva schitului Perenii, din eparhia Hușilor pentru o parte din moșia Perenii a generalului Ilie Catargiu și supărările pe care i le aduc călugării acestui schit lui și oamenilor săi.*

Preosfințite și mult milostive despote

Jăluiesc preosfinției tali că unii din călugărei ce sint la schit ce este pe moșie Perenii, ce au fost a ecsălenții sali d(omnul) general i cavaler Ilii Catargiu, cari schit să află la ținut Lăpușna în eparhie Hușăi. Și această moșii este dată mii di ecsălenție sa ghegeneralulul și fiindcă la acel schitu să află o danii cari este făcută di un niam a vânzătorului ce au vândut-o moșie aceasta generalului Catargiu, și această danii este al altui schit ce au fost pe o moșie megieșită cu moșie Perenii și de prădăciunile tătarilor de demultu au arsu și de unde au căzutu aceste scrisori la mâna călugărilor nu știu și acum în săptămâna dinteii a sfântului și marelui post unii din călugări, aceia vrând întâi ca să ei cu ace danii din trupul moșiei Perenii, prin jalobă au cerut ca să le dei Divanul la stăpânire după putere danii și de cătră Divan li s-au scris carte cătră dum(nealo)r sărdareii de Orheiu ca dum(nealo)r să treimată oameni cu bună știință spre cercetare aceștii pricini, pentru cari Sărdarie orânduind nești mazili pe cari călugării au voit, și fiindcă în poroncitoare carte Divanului arată ca să fii și vechilul den parte ghegeneralului cu scrisori i dovezi ce vor fi. Și nu-i destul că vechel n-au fost nici ca cum, dar acei orânduți au făcutu cercetare acolo la schit cu oci de vin și cu veselie, dând călugărei rânduților mazili și o sută lei, și acești orânduți n-au urmatu poroncii Divanului și n-au vroit ca să facă cercetare după cuprindere danii și unde să află acel loc. Și călugărei atunce de la sine împuternicindu-să și mai ales nefiind eu acolo, luni întâia săptămână mergând oamenii cei am orânduți asupra pădurei, la un scutelnic a schitului ce ține crășmă, au mersu unii din călugări acolo la crășmă și intrind în casă cu patru soldați fugari ce sint la schit și singuri cu mânilor i-au legatu pi pădurari și într-atăta i-au bătut cătu unul zaci. Și mi-au făcutu și alte nespuse bațăcure și păgubiri, cari nu îndrăznesc a spune preosfințitului.

Pentru cari mă rog preosfinții tali să mi să dei o poroncitoare carte cătră nacialnic schitului ca să vei aice dinpreună cu dohovnicu schitului, aducând și pe acei zurbați și pe un călugăr ce-i zic Gafencu ca să stăm la giudecată înainte preosfinții tali pentru necinste și păgubirile ce mi s-au pricinuit, și să fii pus la cali după cum a da înțelepciune preosfinții tali. Și mă rog să fei adus și un preut Ioan din satul Ciuciulenii depreună cu nacialnic schitului, și atunce la giudecată voi arăta și alte urmări fără cali ce să fac acolo de unii den călugări.

³³ *Ibidem*, d. 58, f. 1-IV.

A preosfinției voastre plecată slugă: Panaite Catargiu <m.p.>

SUPRA: 1809 года, апреля 6 дня. Сие Дело рассмотреть Екзаршеской Дикастерии. <Anul 1809 aprilie 6 zile. Această cauză să fie examinată de Dicasteria Exarhală.>

1

SUB: Слушано 7го апреля 1809го года. <Audiată la 7 aprilie, anul 1809.>

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109; f. 1-1v. (Original): f. 2-2v. Trad. rus.

EDIȚII: *Documente privitoare la istoria Episcopiei Hușilor (1763-1813)*, editate de Teodor Candu, în Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Iași, Editura Pim, 2009, nr. 34, p. 236-237.

2

1809 aprilie 6, nr. 197. *Scrisoarea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni către episcopul Meletie a Hușului, prin care îl informează cu privire la pricina dintre Panaite Catrgiu și schitul Perenii (Hâncu) din țin. Lăpușna, cerându-i ca să dea porunca starețului schitului ca să-l ia pe duhovnicul schitului și pe călugărul Gafenco să răspundă, cum și a preotului Ioan din Ciuciuleni de asemenea.*

Preosfințite episcopial Hușului, chir Meletie.

Panaiti Catargiul nepotul ecseleției sale d(omnul) g(eneral) m(aior) și cavaler Ilie Catargiul au arătat noao prin jaloabă în scris, cum că călugării de la schitul Pereni din ținutul Lăpușna, eparhii pr(eosfinției) (tale) întru acele neajunsuri ce i-ar fi făcut, au venit în săptămâna cea dintâia a postului mare la crășmă cu patru soldați fugari ce să află mistuiți la acel schit și legând pe pădurarii lui așa i-au bătut încât unul și pân acum zace, cere înainte noastră judecată. Scriem drept acee pr(eosfinției) (tale) ca să dai poroncă cătră nacialnicul schitului, carele luând pe duhovnicu schitului <și> pe un călugăr Gafenco și pe cei ce au bătut pe pădurari fără întârziere să să afe aici, cum și un preot Ioan de la satul Ciuciuleni, prin a căroră înfățășare cunoscându-să dreptate să să poată da hotărără.

1809 apr(i)l(ie) 6 zile.

Nr. 197ⁱ

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 4 (Copie)

EDIȚII: *Documente privitoare la istoria Episcopiei Hușilor (1763-1813)*, editate de Teodor Candu, în Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Iași, Editura Pim, 2009, nr. 35, p. 237.

3

1809 aprilie 6, Nr. 196. *Adresa Dicasteriei Exarhale din numele mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni către Serghei Kușnikov președintele Divanelor cu privire ca să dea poruncă să fie căutați soldații fugari care s-ar afla la schitul Perenii.*

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 5. (Copie, lb. rus.)

4

1809 aprilie 23, Nr. 1382, Iași. *Președintele Divanelor Sergei Kușnicov către mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni, informează că la schitul Pereni au fost găsiți trei soldați fugari și anume Ivan Mareșo fost soldat și Enachii Macarov și Arsenie Boneșta, țărani ai statului din gubernia Hersonului, iar al patruea Ivan Răboi care se numește supus moșierului Dedicu nu a fost găsit, cere să fie poruncit ca acesta din urmă să fie găsit, după aceasta să fie trimis prin ispravnicii de ținut la Iași.*

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 6-6v (Original, lb. rus.)

5

1809 aprilie 28, nr. 233, Iași. *Scrisoarea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni către Meletie, episcopul Hușilor, prin care este informat că trei dintre soldații dezertori au fost aduși la Iași, și i se poruncească să trimită pe starețul, duhovnicul și călugărul Nicolae Gafenco de la schitul Hâncu, și pe preot Ioan din Ciuciuleni să stea de față în judecată cu Panaite Catargiu înaintea sa.*

Preosfințite episcopi, chir Meletie.

Din 6 aceștii lune s-au fost scris preosfinții tale ca după jalobă ce au dat la noi Panaiti Catargiul, nepotul ecseleției sale d(omnului) g(eneral) m(aior) și cavalier Ilie Catargiul, asupra năcialnicului de la schetu Perenii, țănut(ul) Lăpușna pentru multe pricini ce are cu călugării de acolo și carii între altele au și bătut pe pădura-rei jăluitorului, din cari unul zace și acum, și acee cu patru moscali fugari ce s-au țănut ascunși într-acei schit și încă în cărcimă la săptămăna cea dintăi sfântului post, era să-i tremeti pe toți acei aici spre judecată între care să cere pe lângă năcialnicu să vie față duhov(nicul) schitului un călugăr Gafenco, preotul Ioan de la satul Ciuciuleni și bătăuși, și fiindcă a sa ecseleție d(omnul) prezidentul Divanurilor și a multe ordine cavaler Serghile Kușnicov, în scris din 23 aceștii lune supt Nr. 1322 arată că pe 3 dintr-acei fugari au adus aici, iar iar un Ivan Riaboi ce să află tot încă la acel schit supt nume că este om a lui Deduci, cere ecseleție sa și oe acel să se) aducă.

Drept acee adaogem încă a scrie preosfinții tale, ca fără nici un fel de apărare să tremet poroncă și numai decăt pe acel Ivan Riaboi prin Isprăv(nicia) Lăpușnei la ecseleție sa să s(e) aducă, iar năcialnicul, cu duhov(nicul) cu călugărul Gafenco și preot Ioan ot Ciuciuleni fără întârziere înainte noastră să s(e) arete, nădăjduim pre lângă aceasta că preosfinția ta întru primire poroncilor vei adaoge sălință spre mai grabnică împlinire.

(1)809 apr(ilie) 28, Iași.

Nr. 233.

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 8-8v (Copie)

EDIȚII: *Documente privitoare la istoria Episcopiei Hușilor (1763-1813)*, editate de Teodor Candu, în Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Iași, Editura Pim, 2009, nr. 38, p. 240-241.

6

1809 mai 10. *Răspunsul lui Meletie, episcopul Hușilor prin care arată că cele două porunci ale lui Gavriil Bănulescu-Bodoni le-a primit și le-a pus în aplicare.*

Preaosfințite stăpâne.

În pricina ce au dat preosfinții tale dum(nealu)i Panaiti Catargiu, asupra năcialnicului și a călugărilor de la schitul Hâncu, am priimit întâia poroncă a preosfinții tale din 6 apr(ilie) încă la Eși aflându-mă, și am pus în lucrare. Cum și a doaa poroncă de la 30 apr(ilie), iarăși asămine îndată am fost următori, dar pricina întârzierii au fost despre dum(nealu)i Panaiti, precum însuși năcialnicu schitului va pleroforisi pe preosfinție ta de toate întâmplările ce-au fost între schit și între dum(nea)lui, cum și pentru aflare la schit a acelor patru soldați fugari, că au fost premiți de doi ani, de un alt năcialnic, ce-au murit astă toamnă, din care soldați trei s-au treimis la Eși de dum(nealu)i Panaiti Catargiu, carele zice că va trimite și pe al patrule, iar pe călugări după poroncă i-am trimis să se) înfășoăzi înainte preosfinții tale.

1809 mai 10.

A preosfinții tale plecat slugă, cătră D(u)mnezeu smerit Rugătoriu.

Meletie episcop Hușului <s.a.>

SUPRA: Nr. 141, 1809 года, маия 13. Дикастерия нашей допросив сих монахов по делу доноса на их скита представить с мнением. <nr. 141, Anul 1809 mai 13. Dicasteria noastra interogând pe acești călugări pe marginea cazului plângerii contra schitului lor, să fie prezentată părerea.>

SUB: Слушано 13^{то} маия 1809 года. <Audiată 13 mai, anul 1809.>

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 9 (Original.) f. 10 trd. lb. rus.

EDIȚII: *Documente privitoare la istoria Episcopiei Hușilor (1763-1813)*, editate de Teodor Candu, în Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Iași, Editura Pim, 2009, nr. 39, p. 241.

7

1809 mai 13. *Mărturia dată de călugării schitului Hâncu, Vășian starețul, Ioil duhovnicul și Nicolae Gafenco monah și preotul Ioan din Ciuciuleni pe marginea plângerii făcute de Panaite Catargiu, pentru o parte din moșia Pereni, țin. Lăpușna și bătaia administrată de călugări pădurarilor săi.*

1809^{то} года Маия 13^{то} дня по доносу Панаита Катаржи на монахов скита Гинкула, что в цинуте Лапушне, Гушской Епархии о передержательстве беглых солдат и побоях причиненных монахами того скита лесничим Катаржия начальник того скита Васиян и монахи Иоил духовник и Николай Гафенко спрашиваны и показали:

Что касается до найденных в том ските беглых, то оные действительно видели оных людей, что находились во услугах монастырское но приняты они были бывшими начальником Изекиилем и монахом Филимоном дикиом назад тому около полтора года, из которых начальник помер, а дики ушел, но солдаты ли они были или другие какие люди они не знали а считали их обыкновенными работниками, каковые прежде сего принимались до получения повеления преосвященнейшаго экзарха о непринимании никого не принимали, а сих держали, яко старых и прежде принятых служителей, из которых три взяты присланною из Яссь командою, а четвертый прежде прибытия команды ушел в Оргеи к капитану Болдишору в работу прошлого 1808^{то} года осенью и где он ныне находится они монахи не знают.

Касательно же побоев лесничим Катаржиевым причиненных, то сие случилось таким образом, что оные лесничей не в пост, а в неделю сиропустную на запустки пришли к скутельникам монастырским и начали бранить и бить людей и разгонять по каковым обстоятельствам монахи принуждены были связать их для отсылке в суд, что и зделали, и по представление в суд там наказан один из них в суд земским начальством за нахальство, а не в монастыре.

Донос же зделал Катаргии по злобе за то, что скит не допускал его Катаржия завладеть частью вотчины скиту принадлежащей, пока наконец запаливши мельницу и дома скутельников похваляясь и скит с церквию со всем спалить довел их монахов принужденно до того, что подписали ему уступку на вотчину скита не имея на то никакого права, дабы только спастись пожара, пока успеем жаловаться куда следует. Что показали по справедливости в том и подписались. Священник же Иоанн показывает, что, ни о беглых солдатах, ни о побоях ничего не знает, и для чего он выслан, ему неизвестно, в том и подписался.

Vasian nacialnic <m.p.>³⁴

Ere(i) Ioil <m.p.>

Nicolae Gafenco <m.p.>

Erei Ion ot Ciuciuleni <m.p.>

³⁴ Semnăturile în română cu caractere chirilice.

Traducere:

Anul 1809, mai 13 zile. După jaloaba lui Panaite Catargiu asupra călugărilor schitului Hâncu, care se află la ținutul Lăpușna, Eparhia Hușilor cu privire la tăinuirea soldaților dezertori și bătaia administrate de călugării acestui schit pădurarilor lui Catargiu, starețul schitului Vasian și călugării loil duhovnicul și Nicolae Gafenco au fost interogați și au mărturisit:

În ceea ce privește dezertorii găsiți la acel schit, cu adevărat i-au văzut pe acești oameni, care se aflau în serviciul mănăstirii, fiind primiți la schit de fostul stareț Izechiil și monahul Filimon dichiu de un an jumătate, dintre care starețul a decedat, iar dichiu a plecat, dar că sunt ei soldați sau alți oameni ei nu cunosc, crezându-i lucrători obișnuiți care și mai înainte se primeau, până la venirea poruncii preasfințitului exarh cu privire la neprimirea străinilor, și ei ne primind pe nimeni. Iar pe aceștia ținându-i ca pe niște slujitori vechi, primiți fiind mai înainte, dintre care trei au fost luați de detașamentul trimis din Iași, iar al patrulea înainte de venirea acestuia s-a dus la Orhei, în slujbă la căpitanul Boldișor, în toamna anului trecut 1808, iar unde se află acum ei nu știu.

Cât privește bătaia administrată pădurarilor lui Catargiu, aceasta s-a petrecut după cum urmează: acești pădurari nu în post dar în săptămâna albă la lăsatul secului au venit la scutelnicii mănăstirești și au început să înjure și să bată oamenii, și să-i gonească. În care circumstanțe călugării au fost nevoiți să-i lege pentru a-i trimite la judecată, ce au și făcut, și după ce i-au adus în fața judecății acolo au fost unul pedepsit de dregătorii ținutului pentru neînfrânare, ci nu în mănăstire.

Păra pe care o face Catargiu este din rea voință pentru că schitul nu-i dă voie să ia în stăpânire o parte din moși care-i aparține schitului, iar când a incendiat moara și casele scutelnicilor, chiar laudându-se că fa da foc schitului și bisericii, i-a adus pe ei, călugării, pân la aceia că i-au dat în scris zăpis de cedarea moșii, ne având pentru aceasta nici un drept, doar pentru a scăpa de incendiu, până vom da plângere la locul cuviincios.

Că au arătat după adevăr, pentru aceasta s-au și semnat.

Preotul Ioan arată că nici de soldații fugari, nici despre bătaie nu cunoaște nimic, pentru ce a fost trimis el nu știe, pentru care s-a și iscălit.

Vasian, nacialnic <m.p.>

Ere(i) loil <m.p.>

Nicolae Gafenco <m.p.>

Erei Ion ot Ciuciuleni <m.p.>

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 11-11v (Original)

EDIȚII: *Documente privitoare la istoria Episcopiei Hușilor (1763-1813)*, editate de Teodor Candu, în Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Iași, Editura Pim, 2009, nr. 41, p. 242-244.

8

1809 mai 15. *Jurământul dat în scris de călugării schitului Hâncu, ieromonah Vășian, starețul, și Nicolae Gafencu, cu privire la faptul că nu vor primi în schit dezertori și străini fără înscris.*

1809-го года, мая 15 дня. Мы ниже подписавшиеся дали сию подписку в Экзаршеской Дикастерии, в том что мы от ныне впредь белых солдат и никакого звания без письменного вида людей в ските Гинкул принимать и в оном передерживать не будем, в противном случае подвергать себя суждению по всей строгости законов в чем и подписуемся.

Eromonah Vasian, nacialnic sf(â)ntului schit Hâncul <m.p.>

Nicolae Gafenco <m.p.>

Traducere:

Anul 1809 mai 15 zile. Noi mai jos iscăliții am dat acest înscris în Dicasteria Exarhală pentru aceia că noi de acum înainte soldați fugari și nici de altă stare oameni fără înscris în schitul Hâncul nu vom primi și nu vom ține, în caz contrar să fim supuși judecății conform legii, pentru care fapt ne și semnăm.

Eromonah Vasian nacialnic sf(â)ntului schit Hâncul <m.p.>
Nicolae Gafencu <m.p.>

ANRM, F. 205, inv. 1, d. 7109, f. 15 (Original).

EDIȚII: *Documente privitoare la istoria Episcopiei Hușilor (1763-1813)*, editate de Teodor Candu, în Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Iași, Editura Pim, 2009, nr. 42, p. 244.

EXERCITIUL MEMORIEI¹**PAGINI DIN “JURNALUL FAMILIEI IANUȘEVICI”:
PORTRETE, VREMURI, ISTORISIRI** ²

Peter-Vlad Ianușevici

Sunt Peter-Vlad Ianușevici. Această precizare este importantă în contextul relatărilor care urmează, deoarece cu numele meu se încheie, la moment, lanțul unor portrete, vremuri, istorisiri adunate cu grijă pe parcursul a trei generații în “Jurnalul Familiei Ianușevici”. La fel, numele meu poate fi punctul de plecare spre noi momente, emoții și acțiuni. Așa cum străbunicul meu - Nicolai Bronislavovici Ianușevici (1891-1986), și-a făcut o datorie de onoare prin a scrie istoria neamului nostru și, mai ales, despre cei care i-au marcat viața, iar fiul acestuia - Nicolai Nicolaevici Ianușevici (1923-2002), a dat continuitate acestei narațiuni de familie prin istorisirea propriilor trăiri și memorii, se pare că mie îmi revine datoria de a publica și duce mai departe acest “Jurnal”, ajuns la mine de curând de la străbunicul meu prin fiul său și apoi prin părinții mei.

Mă întreb acum în ce măsură pot spune că într-adevăr “am primit” acest „Jurnal”? Nu știu. Mai curând m-a găsit el pe mine. Cert este că, din momentul în care mi-a fost incredințat, a început să-mi schimbe traiectoria și deciziile vieții. Copacul fără rădăcini este smuls de vânt, casa fără temelie este luată de ape, dar cu omul

---

¹Prezenta rubrică este un spațiu al amintirilor, reprezentărilor, imaginilor și emoțiilor istorisite - file din patrimoniul comunităților de memorie, un gen de surse ce ar putea să dea consistență, culoare și, în special, sinceritate discursului istoric de astăzi din Republica Moldova. O asemenea lectură a istoriei este un efort de *restitutio* care ar trasa calea importanțelor reconceptualizări în domeniu prin afirmarea cercetărilor de memorie colectivă, istorie orală, microistorie. Astfel, propunem în continuare secvențe dintr-un jurnal de familie, transmis din tată în fiu, și păstrat astăzi în arhiva de familie a lui Peter-Vlad Ianușevici, cu titlul “Jurnalul Familiei Ianușevici”. Drept un prilej de a împărtăși „aerul timpului” cu generațiile care vin, demarăm conținutul acestei rubrici cu istoria stră-străbunicului lui Peter-Vlad Ianușevici, care se numea Bronislav Meceslavovici Ianușevici (1861-1917), povestită în jurnalul personal de străbunicul Nicolai Bronislavovici Ianușevici (1891-1986) și tradusă din limba rusă de bunicul Nicolai Nicolaevici Ianușevici (1923-2002). Am ales acest portret nu doar pentru a urma calea deja bătătorită de identificare a unor actori semnificativi ai istoriei, dar și pentru a pune în evidență dimensiunea în care aceștia au scris și au trăit istoria. În opinia noastră, povestea vieții lui B.M. Ianușevici, distins reprezentant al boierimii basarabene, ne permite să-i cunoaștem biografia de-a lungul unui parcurs istoric, dar și să înțelegem resorturile interne ale unor înlănțuiri de evenimente din acele timpuri. (Ludmila Cojocari, 15 septembrie 2011)

² Text propus pentru publicare de Peter-Vlad Ianușevici.

fără trecut oare ce se întâmplă? Ceea ce știu astăzi cu certitudine este că rădăcinile mele se trag pe de o parte dintr-o familie de nobili - Ianușevici, iar pe de altă parte dintr-o familie de oameni simpli, cu un profund respect pentru valorile neamului și de o înaltă noblețe sufletească - Dumitrescu. Ceea ce am învățat din lectura „Jurnalului” este că demnitatea umană și faptele nobile sunt o virtute ce nu ține, însă, de origini sociale sau etnice, iar povestea vieții unor astfel de familii dau consistență, suflu și culoare istoriei; o istorie poate un pic subiectivă și diferită de cea din manualele de istorie, dar care merită a fi împărtășită și, astfel, transmisă mai departe.

Am decis să prezint povestea vieții familiei Ianușevici prin înșiruirea, rând pe rând, a portretelor, vremurilor și istorisirilor trăite și transmise cu grijă din generație în generație. Voi porni șirul istorisirilor cu portretul stră-străbunicului meu - Bronislav Mecoslavovici Ianușevici (1861-1917), așa cum poate fi conturat chipul și caracterul acestuia din relatările străbunicului - Nicolai Bronislavovici Ianușevici (1891-1986), relatări traduse din limba rusă în limba română de bunicul meu - Nicolai Nicolevici Ianușevici. Am încercat să intervin cât mai puțin în conținut, la fel cum a procedat bunicul pe parcursul traducerii celor 35 de caiete cu memorii scrise pe parcursul întregii vieți de mâna tatălui său.

Astfel, eu, Peter-Vlad Ianușevici (a.n. 1975) îmi permit să încep editarea memoriilor din “Jurnalul Familiei Ianușevici” pornind de la ultimele însemnări lăsate pe paginile lui de străbunicul Nicolai Bronislavovici Ianușevici; pasajul cu care acesta își încheie memoriile mi se pare unul dintre cele mai minunate fragmente din întreaga poveste a vieții familiei Ianușevici ... Vă doresc lectură plăcută și nu-mi mai rămâne decât să sper că rândurile ce urmează vor fi aidoma unei lumânări în explorarea unui trecut din alte secole.

(Pro)epilog la “Jurnalul Familiei Ianușevici”

Dragul meu fiu! În caietul meu de amintiri sunt prinse multe amănunte care îngreunează lectura lui. Pentru mine ele sunt foarte scumpe, dar pentru cei care nu cunosc valoarea lor afectivă ele devin nu numai inutile, dar și împovărătoare. Toate acestea pot fi eliminate sau reduse fără riscul de a jigni memoria celui care nu mai este, așa cum se aruncă vechiturile adunate în cursul timpului atunci când te muți într-o locuință nouă. Ești liber să o faci. (Nu am eliminat aproape nimic (n.t. - N.N. Ianușevici).)

În plus, sunt profund convins că citind cele scrise de mine vei ajunge să te gândești la nemurirea noastră, de care – o știu – ești convins ca și mine.

Având în față perspectiva morții și dispariției mele, am început să scriu, în ianuarie 1971, cu o masivă doză de pesimism în suflet. Dar pe măsură ce scriam și mă gândeam la misterioasele legi ale eredității, desfășurându-mi în fața ochilor caracterul strămoșilor mei și comparându-l cu al meu, am început să-mi schimb părerea, devenind mult mai încrezător. Într-adevăr, dacă în mine dăinuie strămoșii mei, dacă prin mine apar trăsăturile și particularitățile lor,

dacă ei au reușit să-mi transmită ceva din ființa lor, aceasta înseamnă că și eu - la rândul meu - am să transmit o parte din mine urmașilor mei.

Eu am să mor. Am să fiu dus la cimitir și acoperit cu pământ. Va trece un timp scurt și voi fi uitat de toți, așa cum au fost uitați în totalitate oamenii care au trăit înaintea mea, dar aceasta nu înseamnă deloc că voi dispărea definitiv. Ca o cărămidă luată dintr-o casă veche și zidită într-una nouă, eu mă voi structura în mod inevitabil în fiecare din urmașii mei și sunt convins, că unul dintre ei va reuși fie să realizeze ceva deosebit, fie pur și simplu va fi un om atât de integru încât exemplul lui va duce pe calea cea bună un suflet rătăcit. Și cu toate că nimeni nu o va ști, dar eu voi participa mai mult sau mai puțin la toate acestea, eu, acel Kolea Ianușevici, care s-a născut la 21 martie 1891 la Orhei și a murit ca Nicolai Bronislavovici la data și în locul pe care le va stabili Dumnezeu, acel om care acum stă la masa lui de lucru și scrie aceste cuvinte și care va continua să trăiască în veci.

Amin.

Noul Săsesc, 19 iulie 1971

Oare toate ce am trăit în viața mea, plus cele transmise mie prin moștenire, toate acestea care m-au făcut să fiu așa cum sunt, oare toate trebuie, într-adevăr trebuie să dispară complet și pentru totdeauna?

De când au început să plece, unul după altul, toți cei care îmi sunt dragi, simt din ce în ce mai mult că în mine, numai în mine, rămâne memoria despre ei. Disparația mea complică lucrurile, crește în importanță, tocmai prin dispariția odată cu mine și a tuturor amintirilor legate de ei.

Numai în mine singur a rămas amintirea, știrbită poate dar vie desigur, despre familie, despre cinci oameni vii, despre părinți și copii, despre cei care s-au născut la Orhei, au crescut la Ghetlova, au studiat la Chișinău, au trăit în Rusia și au murit în diferite colțuri ale lumii. Nu am dreptul, în nici un caz nu am dreptul, să trec în neființă și să duc cu mine aceste neprețuite amintiri fără a încerca să amân cât de cât dispariția lor definitivă, dispariția chipurilor celor plecați, dar care continuă să trăiască în mine. Dumnezeu mi-a dat fericirea să am un fiu, Nicolai Ianușevici, și lui îi sunt dator să-i transmit toate cele mai de preț depozitate în adâncurile *Eu*-lui meu.

Reconstituiri genealogice

Din "Dosarul privind neamul nobililor Ianușevici" știu că primul, pomenit la începutul veacului al XVII-lea, se numea Ivan și era "nobil, făcând parte din suita principilor Radzivil".

Un urmaș al lui, Franț, se stabilește în Basarabia la începutul secolului XIX, dar nu-mi pot aduce aminte care este filiațiunea între ei. Franț a avut un fiu, tot Ivan, care este străbunicul meu.³

Din prima căsătorie Ivan a avut doi copii, pe Viaceslav și Meceslav. Meceslav Ivanovici, bunicul meu, era un om dârz, curajos, voluntar și foarte frumos. "Sever mai era colonelul, grozav de sever, dar ce să vorbim, aspru dar cu dreptate. Și ce mai cai ținea... foc și pară, nu cai. Azi nu mai vezi așa ceva" - spunea un bătrân din sat.

Ca ofițer de carieră în regimentul "Samursk" bunicul ia parte la cucerirea Caucazului și la campania din Crimeea. După terminarea campaniei din Crimeea (1853-1856) bunicul demisionează din armată având gradul de Colonel plin și numai 35 de ani și începe să se ocupe de agricultură. Își trăiește aproape tot restul vieții la Ghetlova, unde este și înmormântat.

Colonelul a avut cinci copii. Din prima căsătorie - Bronislav, Maria și Nicolae, din a doua căsătorie - Dionisia și Adela. Despre Bronislav, adică despre tata, voi vorbi mai pe larg.

*Bronislav Mecoslavovici Ianușevici (1861-1917).*⁴

Destinul lui Bronislav Mecoslavovici (tata) avea să fie altul. S-a născut pe moșia Burghilea Socii din județul Bălți, Basarabia, la 6 iulie 1861.

Despre tinerețea lui cunosc puține lucruri. A învățat la Chișinău. Locuia la pensiunea lui Kembrița și studia la Liceul nr. 1 condus de renumitul director Alaev și având ca profesor de matematică pe nu mai puțin renumitul Piloni (sau poate Filoni? Prima literă este aproape ilizibilă, dar poate fi doar P sau F- n.t.), la care am învățat și eu și care mi-l dădea mereu ca exemplu pe tata.

Absolvind liceul, se înscrie la Facultatea de Drept a Universității din Kiev. Din fragedă copilărie s-a simțit atras de putere, el vrea să "facă carieră". Facultatea de Drept îi oferă această posibilitate și o alege fără șovăire.

Termină Facultatea și se căsătorește la 6 februarie 1887. Se reîntoarce în Basarabia, este ales în același an *judcător de pace la Orhei* și se stabilește acolo. Închiriază cea mai bună casă din oraș, aduce un bucătar renumit din Chișinău, cumpără un splendid atelaj de patru cai și, adunând în jurul său un cerc de prieteni devotați, se dedă întru totul muncii obștești.

Această muncă îi ocupă în curând întreaga viață, devine principalul mobil

³ Se are în vedere Ivan, străbunicul lui Nicolai Bronislavovici Ianușevici (n. a.).

⁴Foto: Bronislav Mecoslavovici Ianușevici (arhiva familiei)

al acțiunilor lui, principalul lui țel. Dotat cu o energie puțin obișnuită, tânăr, ambițios și inteligent, el se pregătește minuțios pentru fiecare dezbatere, ca-ută să pătrundă în orișice amănunt, controlează grefierii citind fiecare frază scrisă de ei și, în curând, reușește să aducă la zi toate dosarele în suferință. Re-pară - pe banii lui - clădirea judecătoriei, cumpără inventar nou, fețe de masă cu ciucuri de aur, comandă portrete ale conducătorilor de stat și transformă sălile murdare și neîngrijite în birouri elegante și impunătoare. Îi place să se mențină o ordine strictă.

Așa stând lucrurile, nu este de mirare că peste un an [1888] devine cea mai cunoscută figură a orașelului și chiar la primele alegeri devine președintele consiliului judecătorilor de pace ai județului Orhei și, deci, cea mai importan-tă personalitate oficială [din județ].

Aceasta este prima treaptă a carierei lui. Are 27 de ani. Și iarăși, într-un mod firesc, după un alt an, când în urma unei reforme administrative funcția de președinte al judecătorilor este trecută Conducătorului Nobilimii, el este cel ales în această funcție pe care o ocupă timp de 15 ani. Puterea lui de muncă este de-a dreptul uimitoare. Îi ajunge timpul să facă de toate, să se intereseze, să or-ganizeze și să participe cu trup și suflet la tot ce se întâmplă pe raza județului. Este cenzor onorific la Școala Agricolă din Cocorozeni, a Școlii de Meserii din Orhei, președintele formațiilor de pompieri voluntari etc. În ajunul plecării la Tambov, el participa - și participa efectiv - la conducerea a 28 de instituții, organizații și asociații din Orhei și Chișinău. Și reușește ca din funcția pur de-corativă a conducătorului nobilimii să devină un conducător în adevăratul sens al cuvântului, motor activ al vieții întregului județ.

Gubernatorul [V.S.] von Raaben, care pe atunci conducea guvernământul Basarabiei, a lansat butada că "există un guvernământ al Basarabiei, în el se află un 'Guvernământ General' al Orheiului. Primul este condus de mine, al doilea de Ianușevici".

În curând Orheiul devine prea strâmt pentru activitatea sa. Se mută la Chișinău, dar continuă să fie Conducătorul Nobilimii orheiene. Acum pă-trunde în viața publică a Guvernământului. Este consilier la Camera agrico-lă, consilier al Primăriei orașului, curatorul Liceului Real, cu alte cuvinte cele întâmplate pe plan județean se repetă pe scara mai mare a Guvernământului Basarabiei.

Și la Chișinău devine o personalitate de prim-plan. Treapta a doua.

A treia treaptă începe în anul 1903, când se schimbă guvernatorul Basara-biei, iar în locul lui von Raaben vine principele Serghei Dimitrievici Urusov. De aceeași vârstă cu tata, om cu vederi largi, mai degrabă activist obștesc de-cât funcționar administrativ, Urusov nimerește la Chișinău într-un mediu cu

totul aparte. Diferența între societatea din Chișinău - bineînțeles cu unele excepții - și aceeași societate din guvernămintele Rusiei centrale era enormă; desigur, nu așa de mare ca pe timpul lui Pușkin⁵, dar totuși suficientă ca să descumpănească un nou-venit. Astfel, caracteristica acestei societăți era o teribilă îngâmfare față de cei mai jos puși și o tot atât de teribilă slugărnice față de cei superiori, iar tata era complet lipsit și de una și de alta. Urusov avea o familie foarte simpatică: o soție drăguță și bună la suflet și trei copii de vârsta noastră; fiica cea mai mare, Vera, a devenit colegă de clasă cu Jenia, sora mea, și s-au împrietenit pentru toată viața. Dar pe lângă faptul că îl simpatiza, ca persoană, pe tata și avea vederi identice cu el, Urusov avea și mare nevoie de el. Și așa, pornind de la problemele de serviciu, se născu o prietenie personală.

Urusov a fost chemat la Petersburg [1904], iar în Chișinău timpurile deveneau din ce în ce mai tulburi. Se apropia revoluția din 1905. Tata reușește să se descurce perfect în complicatul mers al istoriei: știa ce și când anume trebuie făcut și ce atitudine trebuie adoptată.

Între timp, moare Conducătorul Nobilimii guvernământului Basarabiei, M.F. Krupenski. Era legal ca funcția lui să fie preluată, până la noile alegeri, de Conducătorul Nobilimii județului-reședință, adică Chișinău, care se numea Leonard. Dar acesta era un om fără personalitate, comod și - probabil - fricos, de aceea el face tot posibilul pentru a evita numirea. Se "îmbolnăvește", pleacă în străinătate, iar toate probleme sunt rezolvate de tata timp de un an. Dar ce mai an! A nu se uita că era anul 1905, când toată Rusia se agita și se punea în mișcare, când în toate guvernămintele administrația și nobilimea scriau petiții și adrese cerând reforme. Pentru o asemenea petiție Conducătorul Nobilimii din Moscova, principele Trubețkoi, a fost expulzat din țară, alții demisi din funcție, iar cineva a reușit chiar să nimerească în Siberia. Bineînțeles că în acele timpuri se cerea un tact deosebit, pricepere și ingeniozitate pentru a găsi o linie de conduită justă.

În toamna anului 1905 a fost convocată la Chișinău o adunare a nobilimii cu o ordine de zi arzătoare. Bineînțeles că Leonard se "îmbolnăvește" din nou și tata preia fără șovăire și de data aceasta funcția de președinte al adunării. Cu mulți ani mai târziu mi s-a povestit de către participanți cu câtă măiestrie a reușit el să facă față situației. De fapt, tata nu era un orator. Vorbea scurt, cu zgârcenie, mai mult ordona decât convingea. Nu se grăbea niciodată, vorbea la subiect, clar și simplu, încât era înțeles de oricine. Țin minte că-mi spunea: "a vorbi mult e ca și cum ai dilua un vin bun cu apă, iar de grăbit se grăbește doar acela căruia îi e frică să nu fie întrerupt".

---

⁵ A.S. Pușkin s-a aflat la Chișinău între 1821-1823 (n.a.).

După apariția Manifestului din Octombrie, prim-ministru devine [S.Iu.] Witte, iar Urusov fu numit ministru adjunct la Interne. În decembrie sosi și telegrama prin care tata era chemat de urgență la Petersburg. Tata plecă imediat, iar după o săptămână ne telegrafice: "Numit la Tambov". La 45 de ani era cel mai tânăr Guvernator al Imperiului.

Treapta a patra. Apogeul.

La data de 1 ianuarie 1906, la Țarskoie Selo - actual Pușkino - Suveranul semnează ordinul de *Numire*. La 4 ianuarie tata se prezintă pentru prima dată în audiență la Suveran, iar pe 6 pleacă la Chișinău, obținând cu greu de la ministru o săptămână de concediu pentru a-și lua rămas-bun de la Basarabia și în special de la iubitul lui județ Orhei.

Este greu de descris ce se petrecea în casa noastră. Telefonul suna fără întreruperi, casa era plină de oameni cunoscuți și necunoscuți, unii veneau, alții plecau. Caii nu se deshămau de dimineață și până noaptea târziu. Chișinăul și Orheiul organizau mese festive, recepții, se ofereau în dar icoane. Orașul Orhei îl alege Cetățean de Onoare. Tata s-a mândrit toată viața cu acest titlu.

La 14 ianuarie este condus la gară cu alai mare, se bea *champagne*, se țin discursuri. Vreo 20 de orheieni, prietenii lui cei mai devotați, se îmbarcă și ei și îl conduc până la gara Razdelnaia.

În viața fiecărui om există o perioadă eroică, când toate forțele lui, întreaga lui capacitate, sunt încordate la maximum, când el dă tot ce poate da. La unii această perioadă durează mai mult, la alții mai puțin; unii fac în acest timp acțiuni care intră în istorie, alții un flecușor de nimic, dar pentru fiecare aceste trăiri sunt cele mai prețioase, despre ele omul își aduce aminte toată viața – câteodată cu un zâmbet condescendent, câteodată cu o ascuțită părere de rău, dar întotdeauna ca despre cele mai fericite clipe ale lui. Această perioadă eroică este trăită de tata în 1905 la Chișinău și în 1906 la Tambov. În acest timp, dezvoltarea personalității lui, a talentului administrativ ajung la punctul culminant. El este plin de energie creatoare, de încredere în sine, în capacitatea și în reușita lui. Mai târziu, la Stavropol, va urma viața obișnuită, cea de toate zilele, rutina, iar și mai târziu deprinderea cu puterea și frica de a o pierde; dar acum, fiind la 45 de ani cel mai tânăr dintre cei 54 de guvernatori ai Imperiului, tata trece prin acea perioadă de creativitate unică a unui om.

Astăzi este foarte greu de conceput ce însemna un guvernator de provincie, care era poziția lui socială și de câtă putere dispunea. Vorbind pe scurt, în fieful lui, în provincia pe care o administra guvernatorul era atotputernic. Și cu cât mai îndepărtat era de Petersburg, cu atât această forță era mai mare. De aceea pentru oamenii ambițioși acest post reprezenta culmea aspirațiilor.

Guvernământul Tambov era unul dintre cele mai turbulente. În oraș se agita muncitorii din marile ateliere ale căilor ferate, la țară erau arse și jefuite cunacele. Detașamentele de represiune cutreierau tot Guvernământul. Pe treptele Palatului Guvernamental este omorât vice-gubernatorul [N.E.] Bogdanovici, iar peste câteva zile – [G.N.] Lujanovski, conducătorul detașamentelor de represiune. Este omorât ofițerul de poliție care o torturase pe Maria Spiridonova, asazina lui Lujanovski. În biroul guvernatorului, pe divanul de piele, este o pată mare, urma sângelui lui Bogdanovici, un *memento mori* ce nu permite nimănui să uite pericolul. Palatul Guvernamental este înconjurat de un cordon de cazaci. Antreul era plin de jandarmi care percheziționau pe oricine intra, dar accesul persoanelor particulare la guvernator era oricum, practic, imposibil. În tot Guvernământul era introdusă starea de asediu.

Și în această atmosferă lugubră nimerește un bărbat de 45 de ani, venind dintr-un orașel patriarhal. Imediat după plecarea predecesorului său, [V.I.F.] von der Launitz, în aceeași zi, tata dă ordin să se ridice orice pază. Dispar cazacii, jandarmii din antreu, poliția; apare în schimb în ziar un anunț în sensul că audiențele la Guvernator se țin zilnic de la 10.00 la 13.00. Accesul liber pentru oricine. Peste câteva zile camera de așteptare se umple de oameni care constată cu uimire că nimeni nu este percheziționat, nimeni reținut, că fiecare poate vorbi personal cu Guvernatorul care nu urlă, nu bate din picior, ci ascultă cu atenție pe fiecare, analizează atent situația și adeseori rezolvă pe loc. Vizitatorii pleacă buimăciți. În oraș nu se mai vorbește decât despre neobișnuitul guvernator, iar când, după masă, el iese singur, fără nici o pază și se plimbă pe jos timp de o oră prin tot orașul, se adună o mulțime de oameni pentru a contempla acest spectacol nemaivăzut.

În cele nouă luni cât a stat tata la Tambov în funcția de guvernator nu s-a tras nici un cartuș, nu a fost bătut nici un om, cât despre spânzurat, nu putea fi vorba. Cu toate acestea, tulburările s-au întrerupt complet, instaurându-se o asemenea ordine și disciplină, încât celor veniți din capitală nu le venea a crede ochilor.

Între timp, cade ministerul Witte, demisionează ministrul de Interne [P.N.] Durnovo și, împreună cu el, ministrul adjunct Urusov. Nu numai că acesta din urmă pleacă, dar el trece imediat într-o opoziție înverșunată, este ales pe listele *cadeților* – Partidul Constituțional Democratic, partid liberal-centru – în primul parlament și iscălește renumita proclamație de la Vâborg (10.07.1906), pentru care este judecat și condamnat la închisoare. Un fapt cunoscut de toți era că tatăl meu era protejatul acestuia, dacă nu chiar prietenul său apropiat.

În locul lui Urusov a fost numit [P.A.] Stolâpin, caracter de fier, însă ostil

față de tata. Spre sfârșitul verii tata a fost chemat la Petersburg în audiență. Stolâpin, ca un mare om de stat, făcu abstracție de antipatia lui personală, și a apreciat cum se cuvine talentul administrativ al lui tata, dar a constatat imposibilitatea rămânerii lui în continuare pe același post, propunându-i transferul în Guvernământul Stavropol, foarte agitat în acele timpuri. Tata nu a dat un răspuns definitiv, ci a cerut permisiunea de a pleca în Basarabia spre a se consulta cu soția.

În drum spre casă trece prin Orhei, unde se organizează în mod spontan o primire. Prietenii cei mai intimi îl întâmpină la Peresecina, din satele învecinate vin zeci de călăreți, iar când ajunge la Orhei podul peste Răut, ca și strada principală până la Catedrală, este plină de lume. La intrarea în oraș îl întâmpină primarul cu pâine și sare. Clerul ortodox în odăjdii, rabinul, poliția, pom-pierii, elevii cu flori în brațe, evreicele cu peruci roșii pe cap și atotprezenții evrei alergând pe stradă, cocoțați în copaci și pe stâlpii de telegraf.

Noi, copii, am ieșit să-l întâmpinăm pe tata la Morozeni. L-am așteptat mult timp și ne-am întors fără ca el să fi venit. A sosit noaptea târziu, obosit dar probabil foarte fericit. Cred că această zi a fost cea mai darnică cu el din toată cariera sa și dacă înaintea trecerii sale prin Orhei ar mai fi avut vreo urmă de îndoială asupra căii de urmat, după cele întâmplate acesta a dispărut cu totul. O asemenea primire putea fi onorată numai prin rămânerea într-un post de conducere.

A doua zi el stătu mult timp bându-și cafeaua cu noi. A povestit plastic despre primirea de la Orhei, despre audiența la Stolâpin și despre o ofertă de a juca un rol foarte important în cercurile financiare din Kiev, primită pe drumul spre casă. Apoi, zâmbind, mi se adresă mie: "Bine. Și tu Kolea, ce spui? Să mergem la Kiev sau la Stavropol?". Grozav de flatat, roșu la față din cauza importanței ce mi se dădea, am răspuns fără șovăire: "La Stavropol. La Kiev avem oricând timp să ne mutăm." "Bravo, așa vom face" - zise tata și plecă în cabinetul lui pentru a scrie telegrama de răspuns.

La 6 septembrie 1906 la ora 16 am sosit la Stavropol.

Treapta a cincea? Nu. Platforma. Adică acel podiș din vârful muntelui unde odată ajuns drumețul ar vrea să stea jos să se odihnească, să se bucure de priveliște. Podișul de pe care începe inevitabila coborâre.

Stavropol se dovedi a fi exact opusul Tambovului. Tambov se învecinează cu Moscova, Saratov, Nijnij-Novgorod, el este Rusia centrală, de baștină. Stavropol este provincia îndepărtată, bogată, periferia în esența ei, stația *terminus* a căii ferate. Tambov este leagănul unor neamuri boierești vechi, renumite, cu nume și trecut istoric. Stavropol este un pământ al noilor veniți.

La alegerea Conducătorului Nobilimii se adunau 10-12 oameni, dar și ei din guvernămintele învecinate, căci moșierii din partea locului, arhimilionari ca avere, așa numiții *tavricieni* erau de fapt țărani semianalfabeți. Dacă Tambov amintea de romanele lui [I.S.] Turgheniev, Stavropol era populat de mica burghezie a lui [A.P.] Cehov. Palatul Guvernamental din Tambov, construit de către [G.R.] Derjavin la sfârșitul sec. al XVIII-lea, cu o sală de recepție enormă, cu 48 de camere legate între ele de coridoare întunecate, cu ungherașe dosnice și scări înguste, era foarte frumos și romantic, dar complet lipsit de confort. La Stavropol, Palatul era de construcție recentă, relativ mic - 20 de camere - luminos și confortabil.

Activitatea lui la Stavropol a fost prodigioasă. Nu va fi numai un bun administrator, ci și un gospodar priceput, se va ocupa de școli, spitale, drumuri, relațiile între administrație și locuitori, într-un cuvânt, de toate aspectele vieții. Acordă o atenție deosebită minorităților etnice (turkmeni, kalmuci, nogai). Aceștia dispuneau de mari bogății, dar care, până la venirea tatălui meu, le erau jefuite cu nerușinare. A fost necesar să declare un adevărat război contra mitei, corupției și abuzurilor, război care a dat rezultate neașteptat de rapide.

În toamna anului 1911 tata se întoarce bolnav de la Karlsbad⁶. Venit la Chișinău, se adresează doctorului Harik, prieten din liceu, care execută prima intervenție chirurgicală, dar peste câteva zile febra reapare și starea generală se înrăutățește. Tata pleacă la Odessa, unde este operat din nou. Se întoarce la Stavropol după o lună, foarte slăbit și brusc îmbătrânit; de aici începe o lungă decadență ce nu a mai putut fi oprită.

În fine, în toamna anului 1916 vine scrisoarea așteptată cu atâta teamă: Ministrul îl sfătuia să-și dea demisia din cauza stării precare de sănătate.

Este petrecut la gară cu un fast excepțional. În ziarul cel mai de stânga pe atunci "Рѣчь" s-a publicat o corespondență specială: "Ieri Stavropolul l-a condus pe guvernatorul B.M. Ianușevici care se retrage la pensie. L-a petrecut la gară întregul oraș; nu prea este în obiceiul nostru să se organizeze asemenea manifestații călduroase la plecarea guvernatorilor, dar Bronislav Mecoslavovici Ianușevici, în timpul celor 10 ani în care a condus Guvernământul, a știut să câștige stima și dragostea generala". Așa a și fost, toți cei care au participat la acest eveniment povesteau că a fost ceva ieșit din comun. Se plângea ca la înmormântare; cei care vroiau să ia cuvântul nu reușeau să o facă din cauza emoției care îi ștrangula; îl îmbrățișau în tăcere, cucoanele îi sărutau mâna,

---

⁶ Este vorba de refugiul din 1918, nu de cele din 1941 și 1944. De necrezut, trei refugii într-o viață, mai exact în 46 de ani, adică în medie un refugiu la 15 ani (n.t.).

oamenii simpli își făceau loc prin mulțime, treceau prin cordoanele poliției, pentru a-și lua rămas bun de la el.

Trenul a plecat cu o întârziere de o oră și jumătate. Tata nu putea să-și amintească de această zi fără lacrimi.

După ieșirea la pensie nu a mai trăit decât trei luni. A fost înmormântat pe 6 februarie 1917, exact data aniversării a 30 de ani de căsătorie.

În cursul ultimei lui călătorii în Basarabia a petrecut câteva zile la Ghetlova. Însoțit de niște țărani bătrâni s-a dus la cimitir, a ales locul și a ordonat administratorului moșiei să construiască o criptă. Mamei i-a spus că dorește neapărat să fie înmormântat la Ghetlova, în același cimitir în care se odihnește tatăl său. N-a fost dat ca această dorință sa-i fie îndeplinită. A murit și a fost îngropat la Biserica Catolică din Odessa. După slujba de la Kastiolul din Odessa sicriul cu rămășițele pământești ale tatei au fost puse într-o ladă zincată și depozitate în subsolul acestei Biserici, pentru a fi transportat cu prima ocazie la Ghetlova. Ocazia nu s-a mai ivit niciodată, la trei săptămâni după moartea tatei a căzut monarhia și s-a declanșat dezordinea generală, ocuparea Odessei de nenumărate ori, alipirea Basarabiei la Romania și refugiul nostru.

Mă întreb dacă tatăl meu a fost un om credincios? Da, incontestabil. Dar nu-i convenea nici strictețea exigentă a catolicismului, nici bigotismul, dublat câteodată de fățărnicie, al ortodoxismului. Era foarte tolerant în ceea ce privește religia, aprecia oamenii în funcție de calitățile lor și nu de religia căreia îi aparțineau.

Ca și mulți alți contemporani ai lui, era destul de superstițios. Nu-i plăceau iepurii care îi traversau drumul, babele purtând căldări goale, cifra „13”. În schimb, socotea că „9” aduce noroc și colecționa bancnote cu acest număr.

A fost un om cult? Nici mai mult și nici mai puțin ca orice persoană care termina o facultate pe timpul acela și pe urmă pierdea legătura atât cu știința, cât și, în general, cu cartea. Dar prețuia cultura. Mi-a spus și mi-a repetat că din toate decorațiile și insignele sale ține cel mai mult la cea de absolvent al Facultății de Drept. Din copilărie m-a convins de superioritatea culturii față de avere, omul neputând fi deposedat de cultură, pe când averea se poate pierde cu multă ușurință – de câte ori nu mi-am adus aminte de aceste cuvinte înțelepte.

Nu cunoștea limbi străine. Nu vorbea nici franceza, nici germana, ceea ce era un mare handicap atunci când se prezenta Împărătesei sau era invitat la masa Suveranului și desigur în saloanele capitalei. În schimb vorbea perfect moldovenește, acea moldovenească veche, a cronicarilor, și o vorbea atât de bine încât nu putea fi deosebit de un țăran din Ghetlova. Cunoștea sute de

expresii, zicale și cântece moldovenești cu care se mândrea și pe care le etala cu plăcere ...

Înainte de a încheia acest capitol, aș vrea să povestesc ceva neobișnuit, un fapt relatat de tata nouă în ajunul operației suportate la Moscova. Fiind în ultimul an de facultate, tata se pregătea la Kiev pentru examenul de stat. Într-o seară a ieșit să se plimbe într-un superb amurg de primăvară. În "Țarski Sad", parc pe malul abrupt al Niprului, nu era nimeni. S-a așezat pe o bancă și a ațipit visând. În vis i-a apărut un bătrânel care a intrat în vorbă cu el, întrebându-l dacă ar vrea să trăiască o viață scurtă, dar foarte strălucitoare, sau una lungă, plină de zile obișnuite. Tata, fără să stea pe gânduri, i-a răspuns: "Una scurtă, dar sclipitoare și fastuoasă". Bătrânelul i-a pus mâna pe umăr și i-a spus: "Fie cum vrei tu. Până la 50 de ani vei fi fericit, norocos, bogat, vei dobândi o mare putere și îți vor reuși toate. Dar după toate astea te vei îmbolnăvi și vei muri curând. Rămâi cu bine și ține minte că tu însuși ți-ai ales soarta". Bătrânul a dispărut și tata s-a trezit. Profeția s-a îndeplinit întocmai, tata s-a născut pe 6 iulie 1861, s-a îmbolnăvit în ultimele zile ale lunii iulie 1911, adică exact când împlinise 50 de ani și a murit înainte de a ajunge la vârsta de 56 de ani.

Nicolai Bronislavovici Ianușevici

Traducere: Nicolai Nicolaevici Ianușevici

Adaptat pentru publicare: Peter-Vlad Ianușevici

DEZBATERI

BĂNULESCU-BODONI – FILORUS SAU ANTIOTOMAN?*Nicolae Fuștei*

Abstract: *Unparalleled energy personality in performing the functions he had held, because of the work he carried in all those functions, he has generated interest for Romanian and foreign researchers.*

Most foreign researchers, especially Russians describe color optimistic and positive the work of Bănulescu-Bodoni. Romanian researchers sometimes, depending on the policy option, do not appreciate so positively the personality of Gavriil Bănulescu as do those foreign researches. Some, for example the bishop Ghenadie of Râmnic describes him in black colors, as one of the most odious figures in the history of Moldova, telling that he was “a tail ax in the hands of Russians, he identified too much the nation with his personality, and instead of using the wisdom and the science for his nation, of which he was part, he served Russians.” In this article we try to see if the accusations against Gavriil Bănulescu-Bodoni are founded.

Keywords: Metropolitan, hierarchs, patriot, Serving the nation, Moldova, Russia.

Cuvinte-cheie: mitropolit, ierarhi, patriot, în serviciul națiunii, Moldova, Rusia.

Personalitate de o energie fără seamăn în îndeplinirea funcțiilor pe care le-a ocupat¹, datorită activității pe care a desfășurat-o în toate acele funcții, a suscitât interes atât pentru unii cercetători străini, cât și români.

La scurt timp după moartea mitropolitului au apărut o serie de lucrări consacrate vieții și activității lui.² Majoritatea cercetătorilor străini, în temei

¹ G., Filip – Lupu, *Mănăstirea Căpriană - ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun*, în „Patrimoniul”, 1991, nr. 4, p. 24.

² Astfel, în 1821 în revista «Отечественные записки» au fost publicate de către rectorul Seminarului Teologic din Chișinău, Arhimandritul Irineu, unele materiale despre Bănulescu-Bodoni; П. Куницы, *Некоторые сведения о жизни синодального члена и ексарха митрополита Гавриила, скончавшегося 1821 года марта 30 дня*, în „Херсонские Епархиальные Ведомости”, 1861, №18, p. 35-54.; Евгений Болховитинов, *Описание Киевософийского собора*, Киев, 1825, 272 с.; В. Аскоченски, *Киев с древнейшим его училищем Академиею*, Киев, 1856, 566 с.; В. Скворцов, *Гавриил Банулеску-Бодони, митрополит Кишиневский, экзарх молдо-влахийский*, în „Древняя и Новая Россия”, 1879, nr. 7, p. 178-189; Зыков Г., *Очерк деятельности*

cei ruși, descriu activitatea lui Bănulescu-Bodoni în culori optimiste, pozitive.

Personalitatea lui Gavriil Bănulescu a fost și în atenția cercetătorilor români. Astfel, încă în secolul al XIX-lea au apărut o serie de articole și publicații în care au fost întreprinse încercări de elucidare a unor momente din viața și activitatea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Printre aceștia vom numi, în ordine cronologică, pe Filaret Scriban³, Ep. Ghenadie de Râmnic,⁴ Gh. Gheorghiu,⁵ C. Erbiceanu,⁶ Iosif Parhomovici⁷, Al. Mateevici⁸, Nicolae Popovschi,⁹ Al. David¹⁰, Onisifor Ghibu¹¹ ș.a.

Este de menționat că cercetătorii români, uneori în dependență de opțiunea politică, nu apreciază atât de pozitiv personalitatea lui Gavriil Bănulescu precum o fac cei străini. Unii, spre exemplu episcopul Genadie al Râmnicului, îl descrie în culori negre, ca pe una dintre cele mai odioase personalități din istoria Moldovei, spunând că a fost „coadă de topor în

---

митрополита Гавриила –экзарха Молдавии и Валахии, по улучшению положения церкви и православного духовенства в княжествах и Бессарабии, с 1808-1812 г., în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, 1879, № 14, p. 532-562, № 15, pp. 574-598; A. Стадниcki, *Гаврил Бэнулеску-Бодони, экзарх молдовахский (1808-1812) и митрополит Кишиневский (1813-1821)*, Кишинев, 1894. Lucrarea a fost tradusă în limba română de către Angela Munteanu și publicată în 2004 la Chișinău în seria biblioteca „PRO MOLDOVA”. Traducerea nu este reușită, având o serie de deficiențe: terminologia greșită, nu corespund notele cu cele din original ș.a.; В. Жмакин, *Гавриил Бодони*, în „Русский Архив”, 1898, nr. 11, p. 309-377 și nr. 12, p. 487-512; В. К. Серебrenников, *Киевская академия с половины XVIII века до преобразования ее в 1819 г.*, Киев, 1897, 227 p.; А.А. Пашков, *Упадок православного прихода*, în „Русский Вестник”, 1899, nr. 1-5; В. Чеховски, *Митрополит Гавриил Банулеску-Бодони (1799-1803)*, în „Труды Киевской Духовной Академии”, 1904, июль, август, сентябрь, октябрь. Dintre cercetătorii străini mai putem aminti pe Ernst Chr. Suttner, *Metropolit Gabriel Banulescu-Bodoni. Zür rumanischen Kirchengeschichte und Kirchenrechtsordnung*, în „der Phanario-tenzeit. Ostkirchliche Studien”, Wursburg, 22 Band, Heft 4, 1973, și în volumul *Beitrag zur Kirchengeschichte der Rumanien*, Wien-Munchen, 1978.

³ Filaret Scriban, *Istoria bisericească a românilor pe scurt*, Iași, 1871.

⁴ Ep. Ghenadie de Râmnic, *Exarhul Gavriil*, în „Revista nouă”, 1888, nr. 10, p. 394-397.

⁵ Gh. Gheorghiu, *Gavriil Bănulescu-Bodoni, mitropolit al Moldovei, exarh al Valahiei*, București, 1899.

⁶ C. Erbiceanu, *Câteva cuvinte asupra Mitropolitului Gavriil Bănulescu, fost în două rânduri Mitropolit la Moldova în Iași, la 1792 și la 1808-1812*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1903, nr. XXVII, p. 841-849.

⁷ Iosif Parhomovici, *Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești”, Chișinău, 1910, vol. V, pp. 1-55.

⁸ Al. Mateevici, *Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni - întemeetorul și orândătorul eparhiei Chișinăului și a Hotinului*, în „Luminătorul”, 1913, august-noiembrie.

⁹ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în sec. al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931.

¹⁰ Al. David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânire rusă, vol I (1814-1880)*, Chișinău, 1934.

¹¹ Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, ed. a 2-a, București, 1997.

mâinile rușilor... a identificat prea mult națiunea cu persoana sa, și în loc să-și pună inteligența și știința în serviciul națiunii, din care făcea parte, el se pune în serviciul rușilor...”¹². La rândul său, Pocitan Vasile îl numește „ierarh român, însă cu sentimente rusești”¹³. Cam aceeași părere despre mitropolitul Gavriil o are și Alexei Agachi, care îl consideră „slugoi devotat cu trup și suflet țarismului rus”¹⁴. L. Ciuntu spune că „deși ca mitropolit al Chișinăului a înființat în 1813 Seminarul Teologic, prima școală de stat în această provincie (Basarabia - n.a.), deși a înființat o tipografie, la început moldovenească, în care s-au tipărit cărți bisericești în limba română, deși a intervenit în sprijinul doleanțelor unor moldoveni pe lângă guvernul țarist, credem că omagierea lui ca stâlp al dezvoltării învățământului românesc este gratuită”¹⁵. Cercetătoarea Nina Negru îl numește pe Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni „ierarhul ambulant...cult și priceput în politică, dar care n-a vrut totuși să se facă avocatul demnității neamului, ci a preferat ascultarea oportunistă în profitul total al Rusiei”¹⁶.

Cazul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, credem, este mult mai complex decât ar putea apărea la prima vedere și reclamă o interpretare nuanțată, lipsită de orice înverșunare polemică sau ideologică. Acțiunile lui au o motivație mult mai serioasă și complicată decât să fie explicate de o simplă slugărnicie. Gavriil Bănulescu a fost un product al timpului său și al împrejurărilor în care a activat. O încercare de a explica lucrurile din punctul de vedere al omului de la începutul secolului XXI va fi prea subiectivă, deoarece radical s-a schimbat mentalitatea omului. Pentru a înțelege mai bine acțiunile Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni este necesar să încercăm a pătrunde în mentalitatea societății acelor vremuri.

La acest capitol ar fi bine să amintim că încă de la apariția pe harta politică a Europei a statelor românești, acestea erau încadrate organic în istoria întregului Răsărit ortodox. Deși orientate în toate direcțiile, eforturile domnilor noștri arată clar un lucru: când este vorba de lumea occidentală, reprezentată de Ungaria regilor “apostolici” și de Polonia, politica lor este una de apărare sau de relații strict diplomatice, fără o aderență sufletească în stare să ducă la acțiuni speciale, vădind un interes ce izvorăște din suflet.

¹² Ep. Ghenadie al Râmnicului, *Exarhul Gavriil. 1746-1828*, în „Revista nouă”, București, 1888, nr. 10, 15 octombrie, p.397.

¹³ Vasile Picitan, *Biserica Românească din Basarabia*, București, 1914, p. 4.

¹⁴ Agachi Alexei, *Contribuția impusă Moldovei și Țării Românești pentru aprovizionarea armatei ruse de ocupație în anii 1806-1812*, în „Destin românesc”, 1994, nr. 1, p. 69.

¹⁵ Lăcrămioara Ciuntu, *Istoria învățământului românesc*, București, 1983, p. 376.

¹⁶ Nina Negru, *Biserica Basarabiei “sub vremi” (investigație de arhivă)*, în „Luminătorul”, 1993, nr. 1, p. 46.

Cu totul altfel sunt explicate lucrurile atunci când este vorba de lumea răsăriteană, de relațiile cu stăpânitorii sârbi ori bulgari sau cu Împăratul din Constantinopol, mai apoi cu țarii ruși: aici orientarea politică se simte dublată de aderența spirituală. Și acest fapt se explică tocmai prin Ortodoxie – elementul de unire al întregii lumi răsăritene¹⁷.

Dezvoltarea nefirească a poporului român, rupt de fatalitatea istorică în mai multe formațiuni de stat, a expus poporul nostru la situații critice, care l-au costat nespuse de mult și l-au împiedicat veacuri de-a rândul în dezvoltarea lui națională, politică, economică și culturală, departe de leagănul originii sale și de popoarele de un sânge cu el. În același timp, sfâșiat în atâtea părți, poporul a fost osândit adeseori să trăiască din mila vecinilor lui, care l-au tratat totdeauna potrivit intereselor lor, antagonismul dintre cele două puteri – Rusia și Turcia, care au luptat sute de ani peste trupul vechilor Principate Române, le-a impus acestora o viață agitată și incapabilă de o consolidare deplină. Fiind nevoit să aleagă, pe de o parte, între «păgânii» de la miază-zi, pe de altă parte, între «creștinii» de la Apus și între cei de la Răsărit, de o lege cu ei, vechile Principate au trebuit să oscileze între două și mai multe politici de oportunitate, care le-au fost fatale în anumite clipe hotărâtoare. Totuși, în cursul timpului, sufletul popular, chinuit de vitregia vremurilor cumplite și mângâiat numai de adierea învățăturilor creștine, care îi dădeau puterea de a rezista și nădejdea de a crede într-o izbăvire, în marea agitată a vieții, a început să se îndrepte cu încrederea sa spre cel mai mare și mai puternic dintre vecinii săi, spre care-l atrăgea și mirajul puterii și strălucirii lui, și identitatea de credință religioasă¹⁸. Întreaga cultură națională a Moldovei și Valahiei în aceste vremuri era de caracter religios. Nici în biserică, nici la curtea domnească, ideea națională românească nu exista decât într-o formă cu totul vagă și teoretică; ea nu era cristalizată ca conștiință activă, luptătoare, ci doar ca un sentiment platonice ocazional. Punctul de gravitație al întregii culturi era religia¹⁹.

Rusia era singura putere independentă, de religie creștină ortodoxă, care, după căderea Imperiului Bizantin sub dominația turcească, își asumase îndatorirea de a apăra Biserica Ortodoxă de amenințarea Imperiului Otoman, care, după cucerirea Constantinopolului, nu abandonase ideea extinderii sale către Răsăritul și Apusul Europei. Aceasta era o realitate pe care politica

---

¹⁷ Dan Zamfirescu, *Ortodoxie și Ramano-catolicism în specificul existenței lor istorice*, București, 1992, p. 114.

¹⁸ Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București, Editura Semne, 1997, p. 12.

¹⁹ *Ibidem*, p. 16.

și forța militară a Rusiei o putea exploata «în numele Crucii», dar, de fapt, pentru realizarea țelurilor sale expansioniste.

Desele ocupați rusești ale Principatelor Române, până la răpirea Basarabiei (patru: la 1739, 1769-1774, 17688-1792, 1806-1812.), oricât de grele ar fi fost ele pentru acestea din punct de vedere politic și economic, au lăsat în sufletul poporului, și mai cu seamă la cler și la o parte a boierimii, urme destul de adânci și au făcut să se trezească în ei convingerea că numai Rusia pravoslavnică mai poate mântui Principatele de grozava apăsare turco-fanariotă care mistuia forțele țării. Iar autoritățile ruse, prin fapte, contribuiau la întărirea acestor urme în conștiința românească. Astfel, în 1774, Mitropolitul Grigore al Ungrovlahiei a primit de la generalul Petru Saltâkov - comandantul trupelor rusești intrate în Principatele Române - moaștele Sfântului Dimitrie Basarabov, pe care le-a așezat în Catedrala mitropolitană din București, unde se găsesc și astăzi²⁰. În prima jumătate a sec. XVIII, în Rusia s-au retras pentru totdeauna trei ierarhi români: Pahomie, fost episcop al Romanului (+1724, îngropat în Lavra „Pecersk” din Kiev), Misail al Buzăului (+1740, la Kiev) și Antonie al Moldovei, ajuns mitropolit la Cernigov, apoi Belgorod (+1748)²¹.

Nu este de mirare, deci, că românii din ambele principate și-au putut îndrepta, în acele timpuri, privirile și speranțele spre Rusia, ca spre o țară de aceeași credință, gata să-i apere și să-i izbăvească de «nelegiuirile agarenilor».

Propaganda rusească a timpului se prelua deseori de faptul că fanarioții ar urmări deznaționalizarea Bisericii Române, grecizarea ei și că, fiindcă i-au impus ierarhi greci, avea să vină negreșit vremea când vor ajunge să impună și generalizarea limbii grecești în Biserică.

Odată cu apariția pericolului pierderii independenței statale, românii din toate provinciile s-au îndreptat cu speranțele lor spre Rusia, ca spre țara adevăraților creștini, dar și unica țară ortodoxă liberă de dominația otomană. Românismul, strămtorat de neamurile străine între care a fost așezat de soartă, și mai cu seamă Moldova glorioasă odinioară, apăsată de nefastul regim fanariot, a ajuns la o stare vrednică de plâns, în care singura mângâiere părea că o mai poate găsi în Rusia marilor împărați pravoslavnici.

«Nici o altă țară nu avusese asupra noastră o înrâurire atât de însemnată ca Rusia...mai întâi din cauza întinderii și puterii acestei împărății, apoi fiindcă, producându-se într-un veac mult mai înaintat, putea să ee în slujba sa toate luminile și toată „ghibăcia” ce caracterizează timpurile moderne», spune A. D. Xenopol²². Rusia Împăratului pravoslavnic exercita asupra sufletului nostru

²⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, Știința, 1993, p. 269.

²¹ *Ibidem*, p. 325.

²² A. D. Xenopol, *Rezboalele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra țărilor române*,

popular o influență incomparabil mai mare decât Curtea împărătească de la Viena, decât Constantinopolul patriarhului, decât Roma originii noastre. Marele Mitropolit al Moldovei Varlaam scria către Țarul Mihail Teodorovici: «Prin lucrarea atotputernicului Dumnezeu și prin bunătatea nespusă, Vi s-a dăruit mai aleasă decât altora înțelepciune și în Hristos cucernicie, care se aude în toată lumea... Că nu numai pe noi ne-ai atras spre casa iubirii și binefacerii Maestății Împărăției Tale, ci mai ales harul lui Dumnezeu a așezat împărăția Maiestății Tale între împărați și cneji, spre a fi în cele din urmă ocrotitorul și apărătorul bunei credinți, răscumpărătorul robilor, mângâitorul celor ce sufăr în mizerie și ziditorul bunei credințe, mărirea și lauda pravoslavnicilor, ochiul celor ce sufăr în mizerie și ziditorul bunei credinți, mărirea și lauda pravoslavnicilor, ochiul luminat al Bisericii răsăritene, milostenia necesară a celor ce cer...»²³.

Că și mitropolitul Dosoftei spera că românii vor scutura jugul otoman cu ajutorul rușilor o aflăm dintr-o scrisoare adresată lui Nicolae Milescu la Moscova: «Suntem copleșiți de mulțimea nenumărată a turcilor, călăi cruzi și îngâmfați, tirani necredincioși: sufletele noastre sunt distruse, trupurile căzute cu fața la pământ; suntem niște oi pe care le duce la tăiere. Ridicați-vă, fiți protectorii Bisericii; pentru libertatea noastră și gloria voastră. Veniți de ne scăpați din mâinile furiosului Mahomed, teribilul impostor, liberați-ne»²⁴.

Aceleași speranțe le nutreau românii din toate pământurile populate de ei. Încă în sec. al XVII-lea, începând de la mitropoliții din Ardeal și până la poporul de jos, țărani, aceștia se adresează cu petiții țarinei Elisaveta Petrovna, ducându-se la Viena, pentru a trata cu ministrul plenipotențiar al Rusiei, și chiar la Moscova. Aceștia i se adresează țarinei, ca oblăduitoare nu numai a toată Rusia, ci „și a tot creștinescul norod”, ca „fiica cea adevărată și aleasă a bisericii, îndreptătoarea cea lăudată a politici, slava cea luminată a pravoslavnicilor, și luminată sprijineală a creștinătății”, ca „Maica milostivă”, al cărei ajutor îl cer „ca să poată tot pravoslavnicul norod viaa²⁵, sub luminatați aripă a Împărăției Tale”²⁶. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea au făcut lungi călătorii, până la Peterburg, câțiva trimiși ai preoților și credincioșilor ortodocși din Transilvania, pentru a solicita intervenția țarinei Elisaveta pe lângă împărăteasa Maria Tereza, în vederea încetării persecuțiilor împotriva

vol. I, Iassy, 1880, p. 2-3.

²³ C.f. după Onisifor Ghibu, *Op. cit.*, p. 12.

²⁴ D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 64.

²⁵ A trăi

²⁶ S. Dragomir, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal și Rusia în veacul XVIII*, Sibiu, 1914, p. 53.

Bisericii Ortodoxe. Aceștia au fost: protopopul Nicolae Pop din Balomir, ieromonahul Nicodim și preotul Ioan din Achiliu (prima dată împreună, apoi separat), care au prezentat țarinei memoriile clerului și credincioșilor transilvăneni, prin care cereau deplină libertate pentru Biserica Ortodoxă²⁷.

Vrăjit de puterea împărătesei ruse, poporul român din Ardeal cere cu stăruință ca aceasta să se milostivească a porunci ca, de aci încolo, preoții pravoslavnici din Ardeal să fie hirotoniți și să atârne de Sfântul Sinod al Bisericii rusești²⁸, care să-i desemneze și pe episcopi²⁹. O mărturisire a credinței ardelenilor în puterea Rusiei este inscripția deasupra intrării bisericii „Sfântul Nicolae” din Brașov: „Pia liberalitate Elisabetae Petrovnae Imperatricis totius Rusiae Monocraticis invictae hic sacer locus est renovatus anno 1751”³⁰.

Aceleași speranțe le aveau și muntenii. Astfel, la 1700, Mitropolitul Teodosie de la București ruga pe țar să nu uite de neamul ortodox, «nici să-l respingă, nici să-l lase până la sfârșit în acele năpraznice suferinți și necazuri ale lui, ci să-l ridice ca pe un căzut, căci nemăsurata bunătate și neajunsa înțelepciune a lui Dumnezeu l-a ales și l-a așezat de cel mai mare și mai puternic Țar și Monarh al acelei mari și întinse împărății, de căpetenia și corifeul cel mai înalt a tot neamul drept-măritor, spre care privesc toți ochii și după Dumnezeu, caută la el, Marele Domn; nădăjduiesc în el și de la el așteaptă toți mântuire și mângâiere»³¹.

Cărțile tipărite la București sau la Iași în cei cinci ani cât s-a aflat în fruntea Exarhatului sunt pline de cuvinte de admirație față de Ecaterina, „Imperatrița noastră”, ale cărei arme „purtătoare de cruce” au „cutremurat inimile vrăjmașilor, întorcând taberele lor spre fugă” și care și-a luat asupra-și „apărarea neamului creștinesc de către vrăjmășeasca călcare și cumplire”... “Fericite noroade acele preste care vor să împărătească aceste Pravile”, zice mitropolitul Gavriil Calimachi (1760-1786) în prefața cărții *Învățătură a Însuși stăpânitoarei Măririi Ecaterinei a II-a cătră orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao Legiuitoare Condică*, apărută în 1773 la Iași. Iar în *Octoiul* tipărit la 1774 în București cu binecuvântarea mitropolitului Grigore al II (1760-1787) se da expresie într-un acrostih dorinței ca «singura stăpânitoare Doamna noastră Imperatrița Ecaterina Alexeevna să împărătească și să domnească milos spre noi și spre toate»³².

²⁷ Mircea Păcurariu, *Op. cit.*, p. 325.

²⁸ S. Dragomir, *Op. cit.*, p. 31.

²⁹ *Ibidem*, p. 37.

³⁰ *Ibidem*, p. 9.

³¹ *Ibidem*, p. 31.

³² Onisifor Ghibu, *Op. cit.*, p. 13.

Așadar, nu este de mirare apariția la 1789, cu binecuvântarea episcopilor Antonie al Romanului și Iacov al Hușilor, ambii vicari ai Mitropoliei Moldovei, a unui *Îndreptar de cântări și rugăciuni împărătești, pentru a se sluji neapărat în slujbele bisericesti, rugăciuni și cântări pentru pomenirea țarului și a familiei împărătești*³³. Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi, în 1803, într-o scrisoare de răspuns adresată grafului Rumeanțev, în care erau aduse în discuție „afacerile țării”, laudă „îndurărilor și facerile de bine care se revarsă de la cel pre înalt, a toată Rossia tron:..În destul știind noi neapărată datoria noastră, atât într-aceasta de acum cât și în cea din viitoarele veacuri, pururea a ne arăta mulțumitori”³⁴. Peste patru ani, în 1807, adică în plin război ruso-turc, boierii moldoveni și munteni, în frunte cu Mitropolitul Veniamin, adresează generalului rus S. Apraksin o jalbă, cu rugămintea de a mijloci la împărat protecția Împărăteștii Sale Măririi spre a scăpa de abuzurile și jafurile turcilor. Răspunsul lui Apraksin parvine la 30 august 1807 și este adresat Mitropolitului Veniamin. I se aduce la cunoștință că «jalba» a fost trimisă Țarului. În același an, Mitropolitul Veniamin Costachi publică o ediție românească a *Molebnicului*, „care cuprinde rânduiala rugăciunilor pentru Împărat și a Paraclisurilor împărătești la nașterea lui, la suirea în scaunul împărătesc a toată Rusia, și la încoronare și la vreme de biruință...Rugăciune pentru Țar și pentru familia lui aveau să se facă «în fiește care lună și zi. Așa tot clirosul bisericesc să aibă a urma negreșit”³⁵. Tot cu binecuvântarea Mitropolitului Veniamin, «în zilele prea înălțatului și de Hristos iubitorului, singurului stăpânitorului marelui Împărat Alexandru Pavlovici a toată Rusia», la mănăstirea Neamț au fost editate *Viețile sfinților* în 12 volume mari, traduse din limba slavonă. Interesant este că în această ediție, pe lângă sfinții greci, singuri cinstiți până atunci în biserica românească, sunt introduși și sfinți slavi. „Lângă acesta, zice Mitropolitul Veniamin în Prefața la vol. I., încă sunt adăugați și viețile sfinților sloveni, care de nu s-ar fi tălmăcit (cartea) de pe slovenie, rămânea acelea netălmăcite și rămânând, se împuțina folosul, minunate fiind și acelea și întocmai folositoare”³⁶. Pe versoul titlului se publică stema Imperiului Rus, cu stemele țărilor românești, de proporții mici de tot, la picioarele acesteia, urmate de niște versuri caracteristice:

„...Cu schiptrul și cu spata pre vrăjmași îi muncește.
Pre cei văzuți și nevăzuți cu mare biruință.

³³ *Ibidem*, p. 13.

³⁴ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catedralei Metropolitane din Iași*, București, 1888, p. 71.

³⁵ Onisifor Ghibu, *Op. cit.*, p. 14.

³⁶ Bianu-Hodoș, *Bibliografie românească veche*, vol. II, București, 1910, p. 510.

Precum rugăm pe Dumnezeu cu multă umilință,
Să te întărească minunat întru împărăție slăvită,
Cu pace, cu liniște, cu viață bine norocită
Și-ntr-al său dumnezeiesc lăcaș și fericire,
Să-ți dea Cerescul Împărat parte și moștenire.”

Astfel că în ortodoxia tradițională a Moldovei au intrat, rând pe rând, cultul țarului și acela al sfinților slavi.

Atât versurile date mai sus, cât și cele zugrăvite pe versoul foii de titlu al primului volum din *Viețile sfinților* exprimă o realitate destul de crudă, și anume, credința în atotputernicia și veșnicia împărăției rusești și conștiința nimicniciei neamului românesc, merit să fie totdeauna supus de bunăvoie împărăției rusești.

Unii ierarhi ai bisericii din Moldova, fiind victime ale mentalităților de atunci, ajutau conducerea armatei rusești livrându-le informații prețioase. Aceasta reiese chiar și din scrisorile trimise de protoiereul Mihail Strilbițki către Mitropolitul Moldovei Leon Gheuca, care a deținut scaunul arhiepiscopesc al Moldovei din martie 1786 până în decembrie 1788. În scrisoarea din 20 noiembrie 1787, trimisă din localitatea Kneajnoe de peste Nistru, se spune că armata rusă va trece Nistrul cu forțe mari și cere Mitropolitului să-i ofere informații referitoare la „venirea celor străini, care din cei mai mari Pași (comandanți ai armatei turcești – n. a.), anume cu porecele lor și cu câte somi (număr – n.a.) s-au așezat pe alocuri și câte zahară (provizii alimentare – n. aut.), și fân, sau orz toate anume și la ce loc toate le-am arătat”³⁷. În a doua scrisoare din 21 februarie 1788, expedită din Breslau (azi Wrocław, Polonia), același Strilbițki scrie: „Preosfinția ta vorbește și te sfătuiește cu boierii cari sunt întru una, și voiesc binele sei și a țerei, îndeamnă-i ca să descoasă peste toate locurile științele ce se mai nascu nou acmu în Moldova despre Țarigrad, de la Dunăre. Hanul unde este și încotro vra să meargă? Tătarii de la Cobile cu Sultanul lor în cotro a-a dus?...”³⁸.

Ar fi greșit dacă am afirma că credința în rolul deosebit al rușilor în eliberarea de sub «jugul agarenilor» era prezentă doar la fețele bisericesti.

Credința în rolul pozitiv pe care îl avea Rusia pentru români era prezentă și la intelectualitatea laică. Astfel, chiar peste 31 de ani după răpirea Basarabiei Mihail Kogălniceanu, în celebrul său *Cuvânt introductiv la cursul de Istorie națională* ținut la Academia Mihăileană din Iași la 1843, după ce amintește

³⁷ V.A. Urechea, *Documente dintre 1769-1800*, în “Analele Academiei Române”, Seria II, Mem. Secț. Istorice, Tom X, 1887-1889, doc. 8, 10, 11; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *O misiune specială a lui Mihail Strilbițki în Moldova*, în “Știința”, 1997, nr. 1-2, p. 20.

³⁸ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Op. cit.*, p. 20.

„figura cea mai măreață din toate, a lui Petru cel Mare”, trecând la vremurile mai noi, zice: ”Curtea (rusească) protectoare...simțeste o îngrijire deosebită pentru soarta noastră...”³⁹. Cât de mare era încrederea românilor în Rusia o putem vedea poate și mai bine din cartea lui Kogălniceanu apărută în 1837 la Berlin sub titlul: *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, în care, vorbind despre proiectul ministrului francez Martignac privitor la reînființarea «regatului Daciei», el, Kogălniceanu, se grăbește să adauge că, odată ce este Rusia, românii pot să nu mai poarte grija viitorului lor, căci „intențiile curate și prielnice ale Imperiului rusesc sunt o cheazășie sigură a fericirii și neatârării Principatelor”⁴⁰. Același mare patriot spunea în 1848: „La încheierea păcii (de la Adrianopol, 1829), entuziasmul și recunoștința noastră era fără de margini și după numele lui Dumnezeu, numele împăratului Nicolae era cel mai adorat între români...”⁴¹. La anul 1832, Gheorghe Asachi dădea în românește Istoria Rusiei, în care marele dascăl al Moldovei înalță pe împăratul Petru cel Mare mai presus de întemeietorul Romei. Să nu uităm că la acel an o istorie a Moldovei sau a românilor încă nu văzuse lumina tiparului în Moldova. Puținii patrioți care se îndeletniceau cu citirea de cărți privitoare la viața neamului se hrăneau sau din „istoria pentru începutul Românilor”, tipărită de Petru Maior la Buda, sau din vechile Letopisețe, care circulau în manuscrise⁴².

Din cele relatate mai sus, vedem că românii din toate provinciile istorice manifestau o credință și o speranță excesivă în eliberarea de sub dominația turco-fanariotă de către ruși, astfel că „filorusismul” nu era un fenomen izolat, pe care să-l fi întâlnit numai la românii ajunși sub stăpânirea directă a rușilor (la basarabeni – n. a.), ci era un fenomen aproape general românesc⁴³. Nici Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni nu era străin de credința că popoarele ortodoxe aflate sub dominația otomană își pot dobândi libertatea doar prin Rusia. Filorusismul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, de fapt, ca și a celorlalți ierarhi, boieri și intelectuali, dar chiar și a poporului simplu, nu este rezultatul servilismului față de ruși, ci este condiționat de dorința de a se elibera de dominația turco-musulmană. De aceea putem fi de acord cu părerea Mitropolitului Plămădeală Antonie că „păcatele politice» ale lui Gavriil Bănulescu-Bodoni sunt atribuite vremurilor, conjuncturilor⁴⁴.

³⁹ Cf. Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, t. 1, București, 1872, p. XLII.

⁴⁰ C. f. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. 1, București, 1985, p. 23.

⁴¹ Mihail Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale din Moldova, 1848*, ediția G. Mărzescu, Iași, 1883, p. 42.

⁴² Onisifor Ghibu, *Op. cit.*, p. 22.

⁴³ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁴ Antonie Pămădeală, mitropolit, *Clerici creatori de cultură și spiritualitate încruci-*

Ajuns la Chișinău, arătând că simțământul obârșiei sale românești nu expirase, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni avea să facă din Eparhia Chișinăului și Hotinului, înființată după propriul său proiect, dar integrată în biserica rusească, un reazăm al românilor din Basarabia răpită, căutând, pe cât se putea, să le asigure păstrarea ființei naționale cu tot ce înțelegeau ei ce înseamnă „legea strămoșească”. Organizând bine Eparhia, a dotat-o cu tipografie și a înființat Seminarul Teologic din Chișinău, care va juca de-a lungul unei lungi perioade, până în 1918 și după aceea, până în 1944, rolul de pepinieră de preoți și laici de mare calitate, din care au ieșit unii din cei mai mari oameni ai Basarabiei, inclusiv cei care au făcut Unirea din 1918, apoi poetul *Limbii noastre* și „mitropolitul de inimă”, de gând și de simțire românească Gurie Grosu⁴⁵. Și nu este vina lui că a căzut victimă propriei iluzii, crezând că după moartea lui Mitropolia Chișinăului va rămâne așa cum a conceput-o și a dorit-o el, luând drept bune promisiunile rușilor.

șându-se pe podurile Prutului, în “Luminătorul”, 1993, nr. 1, p. 37.

⁴⁵ *Ibidem*.

THE RUSSIAN IDEA – TWISTED MIRROR FOR RUSSIAN AND WESTERN RELATIONSHIP

Olga Grădinaru

Abstract: *Principala preocupare a lucrării este reliefaea etapelor importante în consolidarea Ideii ruse ca ideologie națională și concept filozofic, precum și prezentarea Ideii ruse din perspectiva relațiilor ruso-europene sau vestice în general. Lucrarea semnaleză punctele de turnură în conceperea Ideii ruse în raport cu percepția și auto-percepția rușilor, menționând aspecte ale mentalității, identității naționale ruse și a caracterului rus. Dat fiind faptul că Ideea rusă s-a format și dezvoltat reacționând simptomatic la influențele, amenințătoare sau nu cu privire la integritatea spiritului și caracterului național rus, aceasta oferă posibilitatea de a fi analizată ca oglindă a relațiilor ruse și vestice. Pe de altă parte, concepția Rusiei ca popor diferit și cu rol special în lume a contribuit la crearea și proliferarea reacțiilor „anti” de orice fel referitoare la cultura și civilizația europeană ca întreg, în speță a valorilor vestice, făcând loc concepțiilor, valorilor și atitudinilor opuse Vestului la nivel politic, cultural și social.*

Keywords: idee rusă, ideologie națională rusească, mentalitate, integrare europeană, caracter național rus.

Cuvinte-cheie: Russian Idea, Russian National Ideology, Russian mentality, European integration, Russian national character.

The main concern of this paper is pointing out the principle components of the Russian Idea as the Russian national ideology and as the mirror of the Russian people development as a „power” in the world, seen as distinct among other nations, with a special character and fate, as well as with a special role in the world. The aspects that contributed to shaping the main characteristics of the Russian identity and mentality highlight the importance of the Russian Idea as the central constituent of the Russian national character, having the same role as in the case of the American Dream, although being opposed to it in some aspects. Understanding the Russian Idea equals with understanding the cultural, philosophical, religious and mental heritage of a nation that de-

fines itself as being opposed to Europe, opposed to West and to America. It seems that not only the geographical factor and the Asian influences contributed to this defining process through opposition to the others, as the entire Russian national character seems to be built on contradictions, oppositions and various tensions that seems to characterize this land, this people and its history, as well as various political and cultural choices.

Although less known than the American Dream, Russian Idea seems to have the same importance while speaking about the Russian national character and the specificity of the Russian mentality, including a political, social and cultural aspect. From its very origins, the Russian Idea is a phenomenon of a tsarist conscience of the Russian people (being the result of a multiple ethnicity in a multinational state - *Kievskaja Rus`*, Moscow kingdom, Russian federation). Another part in the formation of the Russian ideal is due to the "Russian socialism" of Hertzzen and other *narodniks* of the second part of the 19th century. The main component of this national ideal is the tendency of unity in liberty of the Russian land through love for the others (Berdyayev puts it in the following words: "Sobornost` is the Russian idea."), while the second is a component named "narodnost`", which is the expression of the essence of the Russian nation, the best particularities of the Russian national character. These are the most important differentiating aspect between the two ideologies – Russian and American, as the roots of the American Dream are in the first democratic Constitution, not in the monarchical conscience, neither in the socialist ideals. As it is the case with the American Dream and its deficiencies and crisis, the same is to be underlined about the revival of the Russian Idea or, to say so - the Russian Dream. Scholars speak about a revival of the Russian state, which is closely connected with the revival of the Russian Idea, having as its basis the expression of the essence of the Russian nation, of its aims and ideals.

The philosophical term was introduced by V. S. Solovyov in 1887-1888, being used by Russian philosophers and thinkers (Trubetskoy, Rozanov, Ivanov, Ilijin, Berdyayev, Lossev, Dostoevsky, Pushkin and others) at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century for interpreting the Russian conscience, culture, national fate, Russian Christian heritage. According to Solovyov, neither the Russian state, nor the Russian culture, society or Church could express the complexity of the Russian Idea. The follower of Solovyov's ideas was E. N. Trubetskoy, bringing some new ideas about the Russian Idea as being separated from its essential component – messianism – that played, according to him, a less important role, as the Russia's mission wasn't at all

bringing together all the Christian world (idea sustained by Solovyov), but to play a distinct part in the Christian world.

During the first decade of the 20th century there was a classic genre of understanding the Russian Idea, and, among other thinkers, Rozanov contributed to the philosophical and philological approach on this matter, paying attention to the lights and shadows of the Russian soul, its contradictory states, bringing the opposition Russia-West into a more familiar level. The Russian Revolution was seen as the punishment for intellectual sins and as a contemporary apocalypse, consequence of the (forced) Europeanization of Peter the Great, the expression of Russian fate as opposed to European nations. I. A. Iljin is another philosopher who considered Revolution as failure of the Russian state as monarchic power, fighting for rehabilitation of the Russian conservative values and re-establishment of Russian identity and patriotism, seen as cultural and spiritual aspects, not as political and ideological ones. Iljin is the one who brought to the light the understanding of the Russian Idea as the quintessence of Russian spirituality and sustaining the idea that “the age of the Russian Idea is the age of Russia herself”.

N. Berdyaev is the one who popularized the Russian Idea in the West due to his famous book “Russian Idea” (Paris, 1946). Although his view is mainly different from Solovyov’s perspective, Berdyaev maintained the Christian component, pointing out the Russian national, spiritual-metaphysical interests and the Russian path as a civilization, the Russian cultural development. According to him, nihilism (as bolshevism) is the winner (after the Russian Revolution) in deciding the Russian path, being opposed to the Western way of thinking and development, defined by humanism. The Russian national revival wasn’t seen as return to the European humanism as the central value (this being a foreign and un-assumed value), but as an inner spiritual revival through religious repentance.

Speaking about the main components of the Russian Idea, scholars mention Orthodox Messianism - this is the result of the verticality of the Russian people concerning its faith and also the result of its faith in the fact that God has chosen Russia for a special mission, for something as great as the country itself, as Russia is unlike any country of the world. The origins of this faith are in the 16th century when a monk Filofej stated the idea of Moscow as the 3rd Rome. Sustaining this idea, G. Hosking¹ mentions:

“Messianic greatness and apocalyptic doom were both potentially present in Muscovy’s self-understanding by the early 16th century. [...] The image of the Third Rome was an ambivalent one, an expression not just of the earthly

---

¹ G. Hosking, *Myths and Nationhood*, New York, Routledge, 1997, page 201-202

glory of the Muscovite state, but also a reminder of the spiritual majesty of the church, even perhaps its superiority to the state. Rather than an authoritative state doctrine, then, it remained an evocative religious and cultural undertone [...].”

The Russian Messianism has a mystical and religious character, being the mirror of the suffering fate of the Russian people. Regarding this component in the Soviet period, V`junov² points out that “the first socialistic state in the world” was a strong idea to replace the essence of the Russian ideal according to which Russia was chosen by God to have a different path and role in history. During the Second World War the Soviet ruler, Stalin, made appeal to the national Russian feeling, reminding the great ancestors as Alexander Newsy, Dmitry Donskoj, Alexander Suvorov, and Mikhail Kutuzov in an attempt of uniting the Soviet country against the main enemy.

As Hosking mentions “the collective consciousness of *Rus`* took shape gradually, over many centuries” and it was focused, at least up to the 16<sup>th</sup> century, on three basic concepts: of the Russian Land, the Prince or Tsar and faith (Orthodox Christianity). These motifs defined the essence and the boundaries of *Rus`* from early times. An important aspect that has to be mentioned is that the notion of “Russian people” was absent; perhaps because of the tribal and ethnic diversity of *Rus`*, this became a component part of the Russian consciousness from the late 17th century at the earliest.

Some important aspects of the formation of the Russian national conscience are pointed out by Geoffrey Hosking in the chapter “The Russian National Myth Repudiated”: “Russian national consciousness in the 19th century was formed in opposition to something called “the West”, to whose influence Russia was abruptly exposed by Peter the Great in the early 18th century”. Hosking assumed Leah Greenfield’s notion of *ressentiment*, explaining thus this reaction in the Russian context: “Ressentiment towards the West generated among Russians the paradoxical but very human reaction firstly formulated by Denis Fonvizin” who sums up the two direction of the Russian thinking of the 19th century, represented by Westernizers and Slavophiles. Both of them were preoccupied with the question “What is Russia?” and in both cases, the answer depended on their view of the West. In this sense, as Greenfield has remarked, “the West was an integral, indelible part of the Russian national consciousness”, and both “Westernism and Slavophilism were stepped in *ressentiment*”.

While discussing about the “special Russian path”, strongly connected with our interest in the specificity of the Russian Idea, two famous thinkers

---

² Ю. Вьюнов, *Русские: Штрихи к Портрету*, Глава 4 « Русская идея в прошлом и настоящем», Москва, 1998, стр. 117-119.

find their opinions much alike: Chaadaev, a Russian thinker, and de Maistre, a Franco Italian philosopher³. Both of them think about Russia's position as amidst two big and quite opposite powers - East and West. Its position is much alike a "corridor" between the two different civilizations of East and West. Although one must mention the different tone of the two thinkers - De Maistre speaks about the specificity of Russia with a critique attitude: „It is no Europe, or, actually, it is an Asian race finding herself in Europe”.

Chaadaev uses a melancholic tone and there is an impression of impossibility of speaking about Russian individuality with a negative attitude: "It is about the fact that we have never been walking together with other nations, we have never been a part of a famous nation family, nor of West, neither of East, and we have never had their traditions. We have been standing as if out of time, the world like education hasn't spread its influence upon us". Speaking about the "special Russian path", both thinkers mention some qualities and flaws which have determined it: "superficiality, inconsistency, craves for impressions" which frightens Chaadaev mostly: "[...] nothing lasting, nothing steady; all floats, all disappears, without leaving a trace neither out of us, nor in us". For Chaadaev the reason of these unstable features is the *Raskol* of the church and the Tatar invasion, events that "closed the possibilities of a harmonious development".

Probably the most important aspect is discussing de Maistre's ambivalent attitude towards the Russian character. On one hand, he is amazed and amused by the Russian strange indifference, desire of flattering and the unnecessary attitude while doing this, and also the indifference, which characterizes all the social strata and the relationships between power and society, predestinated to silence and, at the same time, to an out of hand desire specific to Russians. In his opinion, these features make the social amiable behaviour insincere and caricatured. On the other hand, especially this passion and temperament, zest obliges him to admire Russians and even to a feeling in which jealousy, irony, reticence and admiration are mixed altogether. The fact that brings difference between the two thinkers is Chaadaev's idea about the apolitical Russian national character, being aware of this choice.

The Russian soul or the specificity of the Russian national character is another component of the Russian Idea that was the central point of many Russian writers, including Pushkin, Dostoevsky, Solzhenitsyn and many others. M. Sholokhov is one of the writers whose inner relationship with the Russian Idea is difficult to avoid, as some critics point out that the artistic and creative

---

³ М. И. Дегтярев. « Особый русский путь глазами «Западников» : де Майстре и Чаадаев», *Вопросы философии*, 8/2003, стр. 97-105.

basis of the novel *Silent Don* is more than the socialist realism, it is a Christian realism⁴. Characters' relationship with religion, their ardent patriotism and a well defined set of values are presented in a great aesthetic form, pointing out the importance of the Russian national Idea (idea highlighted by Iu. Zhdanov in his study⁵). Although Sholokhov had no articles or studies dedicated to this matter, the profound inner core of his prose is penetrated with main aspects of the Russian Idea and Russian national character.

Speaking about modern Russia, V'junov points out the fact that there are two directions in the changing of the Russian conscience. One of them is the tendency for nihilism, unfaith, apathy and decadence of the spiritual ideals and feelings of responsibility for country's fate, more and more desire to replace Russian spirit with strange Western cultural aspects. Here might be the case of the so-called Americanization of the Russian culture and the harsh means of discouraging this phenomenon by, for example the radical laws proposed by the president Putin in the year 2000 of forbidding the English names for bars, restaurants, streets, magazines etc. This radical position was explained by the desire to eliminate any foreign damaging influences, which are impediments in the revival of the Russian national spirit and the establishment of the new Russian path under the spiritual guidance of the Russian Idea.

The other direction is the "revival of the national spirit, culture and traditions, spiritual values and social institutions, self conscience and self approval of the people", the revival of the religious conscience. The formation of a national idea, taking into account the modern aspects of life is possible through the revival of the old and meaningful components of the Russian Idea, such as "sobornost'", righteousness, patriotism, "narodnost'". The author highlights the fact that Russia will assure the preservation of her individual spirit through the centuries only continuing the best traditions, that national ideal which was formed during the centuries through the hardships and dramatic times.

Another important concept must be discussed while speaking about Russian Idea and Russian attitude towards Europe and West. This concept is *Evrazia* (Euro-Asia) and it defines not only the geographical factor, but also the cultural and spiritual impact of Russia as being constituted of two parts – European and Asian – as a bridge between two civilizations, a mediator in the cultural, religious and political meaning. Although being based on the oppo-

⁴ Н. Глушков, *Русская совесть М.А. Шолохова* В «Расколоте зеркала» литературной критики, <http://feb-web.ru/feb/sholokh/critics/nos/nos-373-.htm>.

⁵ Ю. Жданов, М. А. Шолохов «И русская национальная идея, Проблемы изучения творчества М. А. Шолохова: Шолоховские чтения, Ростов на Дону, 1977, стр. 35.

sition between Russia and West (or as a reaction to a massive westernization), Russia plays the role of a mediator between the West and the East to whom she is also opposed, but not in the same way, having a protective role and craving for this role since losing its status as a great socialistic power named USSR.

Evrazia is the notion to express all controversies regarding Russian attitudes and relationships with West and East, being an important component of the Russian Idea even in the nowadays political movements and especially after the year 1988, considered the year of the Russian religious revival and celebration of 1000 years from the Russian Orthodox Christening. The impact of a Russian revived Orthodoxy in the mentioned geographical area with new political facets cannot be neglected. The notion of *Evrazia* is threatened by consequences of Russian political choices and by what they call *russophobia*, expressed by both Western and Eastern political voices (especially after Georgian military conflict). On the other hand, the new wave of evrazionists tend to exclude other European Slavic people as being too exposed (or contaminated) to European influences, posing as the one and only Slavic people in a true sense. Nevertheless, Putin is considered by some analysts a krypto-evrazionist with a more domestic point of view, while the others claim harsh external politics as a sign of a true ardent evrazionist.

Berdyayev mentioned 5 periods of the Russian state that contributed to the formation and consolidation of the Russian Idea: *Kievskaja Russ'*, Russia during the Tatar invasion, Muscovite Russia, Russia of Peter the Great and Soviet Russia, adding the possibility of a "new Russia" in which Russian Idea would play a great role. But whether or not the nowadays Russia corresponds to Berdyayev's ideal and what is the importance of the Russian Idea for this "new Russia" is a serious matter to discuss in a political context dominated by new Putin politics that reshaped the Russian political and social context during the last decade.

It may be interesting to analyze the manner in which Western scholars perceive the Russian Idea, having the same curiosity and stupor in finding out more about the contradictions of the Russian spirit and self-perception. The Western perspective has always been critical and sometimes too hardline while attempting to gain an insight into the inner struggles of the Russian controversial national character and of the complex Russian Idea, surpassing the boundaries of political ideology, philosophical idea or sociological concept. On the other hand, the Western critical perspective might highlight those aspects that contributed to the Russian reactions while choosing the path in history away and apart from the European values and state of affairs.

The Western thinkers claim that the Russian Idea is a set of values opposed to Western values of individualization and even wealth, a set of values build on this antagonistic relation, being given the poverty of the Russian land in general and the importance of the communal values in the Soviet times. Tim McDaniel⁶ states that even ideas of national identity are defined on an “anti” basis regarding Europe and its intrinsic relation with modernization. The author points out another antagonistic relation between Russian and Europe – collective and individual – based on a common Russian “anti” reaction. Moreover, in his opinion, the Russian Idea is more a matter of “rejection of Western values” than “an organic reaction of the leaders of a traditional culture against Western values on the basis of that culture.” Tim McDaniel brings into the foreground the example of both Dostoevsky and Tsar Nicolas II who, being motivated by the idea of national distinctiveness, confused their ideal of a united people with the real Russia, while rejecting the European civilization as being allegedly composed of “societies”. This example may indeed ring true and the fact remains that the last Russian Tsar had a rejectful political attitude towards the Western influence upon Russian political and cultural affairs⁷. The so-called “rejectionism” of the entire Western culture might be seen in the Russian history thereafter, sheltering some antidemocratic implications together with the concept *gosudarstvennost*’ and the egalitarianism ideas of the prerevolutionary and contemporary *intelligentsia*.

The Russian Idea may be regarded as an extreme Russian ideology or philosophical idea, but on the other hand it may be regarded as being constituted gradually as reactions to the Western exposure or various influences. If seen as a twisted mirror for Russian and Western relations, Russian Idea may be explored beyond the russophobic or Western obsession, revealing aspects of the Russian mentality, as well as facets of the Russian national identity whether consolidated as “anti” reactions or as mere completions of the Western world with its values.

---

⁶ Tim McDaniel, *The Agony of the Russian Idea*, Chapter One, Princeton University Press, New Jersey, 1996, p. 27.

⁷ Nicolas II is famous for establishing the single meeting with Western ambassadors on New Year’s Eve in order to avoid their interference with Russian affairs. New political theories claim that the first stage of the Russian Revolution was an English plan in order to replace the reluctant Tsar with a more obedient one to the Western influences.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MASA ROTUNDĂ DE LA VARNIȚA - UN INEDIT EVENIMENT ȘTIINȚIFIC DEDICAT PROBLEMATICII TRANSNISTRENE

Sergiu Tabuncic

Memoria conflictului de pe Nistru: iertare și reconciliere prin credința creștină este tema Mesei Rotunde organizată pe data de 21 mai 2011 în comuna Varnița de către Institutul de Istorie Socială „ProMemoria” și Asociația Veteranilor de Război din Republica Moldova (1992), cu susținerea Mănăstirii Noul Neamț (Chițcani). Lucrările s-au desfășurat în sala de conferințe a primăriei, participanții la eveniment fiind reprezentanți ai mediului științific și ai societății civile de pe ambele maluri ale Nistrului, animați de ideea că iertarea creștină poate contribui la apropierea comunităților de pe cele două maluri ale Nistrului în perspectiva rezolvării diferendului transnistrean.

Cuvântul de salut și de deschidere a manifestării a fost rostit de moderatorii acestei Mese Rotunde – dl profesor Anatol Petrencu, director al INIS „ProMemoria” (Chișinău) și dl Grigorii Volovoi, redactor-șef al ziarului „Novaia Gazeta” și director al postului de radio „Novaia Volna” (Tighina). Ei au subliniat importanța temelor incluse în agenda Mesei Rotunde atât pentru cei ce iau parte direct la întrunire, cât și pentru informarea unor largi segmente ale societății, pentru a face față problemei integrității teritoriale a Republicii Moldova.

Programul de lucru propriu-zis al reuniunii a început cu prezentarea referatului doctorului în teologie și istorie Nicolae Fuștei, intitulat *Iertarea – o virtute creștină*. Raportorul a avut ocazia să contureze o imagine a fenomenului iertării, abordat din perspectiva credinței creștine. Publicul a asistat la o autentică pledoarie teologică pe acest subiect, reflecțiile, considerațiile și încheierile colegului nostru atrăgând interesul deplin al persoanelor prezente la eveniment. Doctorul N. Fuștei a vorbit despre iertare ca despre una din cele mai autentice virtuți creștine, subliniind că Biserica ne îndeamnă să iertăm în chip desăvârșit, complet, și nu condiționat sau parțial.

Această semnificație adâncă a iertării creștine, ce are un caracter absolut și exprimă necesitatea de a ierta ceea ce nu poate fi iertat, raportorul a relevat-o în chip apodictic de mai multe ori în cuprinsul comunicării. Pe această lege a iertării pure, imperative, este fondat creștinismul, iertarea creștină fiind privită ca o treaptă spre plenitudinea pe care numai Domnul Iisus o poate ajunge. N. Fuștei și-a exprimat încrederea că o apropiere mai strânsă de Dumnezeu, care este același pentru creștinii-ortodocși de pe ambele maluri ale Nistrului, ar duce la o mai rapidă împăcare a acestora, împăcarea fiind și ea un element important al învățăturii credinței creștine.

Anticipând puțin partea a doua a Mesei Rotunde, dedicată discuțiilor pe marginea referatelor prezentate, vom menționa că majoritatea intervențiilor au vizat toc-

mai cele două componente ale credinței creștine – iertarea și împăcarea, invocate în tema reuniunii și a comunicării dlui N. Fuștei. Domnia Sa a reușit în cadrul acestor dezbateri să aducă noi comentarii utile, menționând totodată necesitatea de cultivare a comportamentului moral-religios și de educare, pe lângă virtutea iertării, și a altor virtuți creștine. Suntem convingși că judecățile de valoare ale comunicării sale, inserată în revista de față, vor reține trează atenția cititorului, care va trage foloase din această lectură.

Următoarea comunicare a fost ținută de profesorul Filialei din Tiraspol a Academiei Interregionale de Management a Personalului Anatoliei Vengherenco, titlul acesteia fiind *Probleme social-economice comune și premisele reconcilierii*. Raportorul s-a referit la necesitatea dezvoltării unor condiții economice optime care să garanteze integrarea diverselor categorii și grupuri sociale într-un viitor stat moldovenesc reîntregit. Au fost semnalate elemente ce scot în vileag starea precară a economiei din regiunea pruto-nistreană a Republicii Moldova, arătându-se, în același timp, și vulnerabilitățile pe care le prezintă sectoarele economiei raioanelor din stânga Nistrului. S-a constatat că guvernarea de la Chișinău nu a reușit să asigure o dezvoltare economică durabilă, atractivă pentru populația și oamenii de afaceri din zona transnistreană. În încheierea discursului, A. Vengherenco a relevat că eficiența economică pe care ne-o dorim cu toții va oferi un suport real pentru reîntregirea statului și soluționarea problemelor cu caracter social.

Cea de-a treia comunicare – *Memoria colectivă - semnificația și căile reconcilierii*, a fost prezentată de doctorul în istorie Ludmila Cojocari, cercetător științific al INIS „ProMemoria”. Raportul a izbutit să traseze coordonatele esențiale ale unei teme dificile, și anume: sensul noțiunii de reconciliere după literatura de specialitate; punctele până la care pot ajunge strategiile de reconciliere în comunitățile post-conflict; identificarea măsurilor de susținere a proceselor de reconciliere și de diminuare a consecințelor traumatizante la nivel de societate și cel individual; identificarea mijloacelor disponibile în vederea apropierii procesului de reconciliere.

Ludmila Cojocari a menționat că reconcilierea cu trecutul este un proces complex și îndelungat, dar absolut indispensabil în demersurile de soluționare a conflictelor. Amintirea războiului de pe Nistru din 1992 este marcată de emoții, îndurerare, deznadejde și amărăciune. Reconcilierea este o acțiune plină de riscuri, mai ales din cauza sentimentului de nesiguranță inoculat de regimurile politice de pe ambele maluri ale Nistrului din ultimele două decenii. Autoritățile statale, potrivit dnei L. Cojocari, ar trebui să demonstreze societății că nu sunt animate de ură și răzbunare, ci, dimpotrivă, doresc o reconciliere. Este preferabil ca guvernării să-și asume trecutul recent și să accepte și ei iertarea, care este deseori partea cea mai importantă în procesul de reconciliere. Iertarea, însă, nu înseamnă renunțarea sau uitarea trecutului. Cercetătoarea crede, pe bună dreptate, că problemă rezidă în felul în care adevărul despre anul 1992 va fi însușit și asumat de întreaga societate. Adevărul despre istoria scurtă a ultimilor douăzeci de ani trebuie să devină un mijloc de coeziune a comunităților de pe ambele maluri ale Nistrului, un factor edificator al Republicii Moldova și un stimulent în procesul de reîntregire teritorială a țării.

Ar mai fi aici de adăugat că demersul științific al colegei noastre s-a întemeiat pe o bibliografie europeană recentă, aceasta garantând originalitatea considerațiilor

expuse, întărite de propriile observații privind puterea iertării ca mijloc de soluționare a conflictelor și rolul dialogului ca element central în procesul de reconciliere a societăților cu memorie traumatizată. Credem că referatul dnei L. Cojocari, inclus, la fel ca și cel al dlui N. Fuștei, în această revistă, va stârni un interes real printre cititori.

A urmat apoi dezbaterea pe temele referatelor, întrebările publicului și răspunsurile raportorilor, unde s-au formulat, desigur, și unele aprecieri privind impactul pe care manifestarea de la Varnița ar putea să-l comporte asupra societății. Prezentăm mai jos unele puncte ale intervențiilor, pentru a contura și mai clar cadrul de discuție pe care l-a oferit cea de-a doua parte a evenimentului.

Profesorul Anatol Petrencu consideră că este necesar să găsim un colac de salvare convingător pentru populația celor două maluri ale Nistrului, care să ducă la reglementarea problemei transnistrene, demersul anunțându-se foarte dificil. S-a menționat că: „Unionismul din dreapta Nistrului a fost folosit la Tiraspol drept o sperietoare pentru populația din stânga Nistrului, fapt care a îngreunat procesul de soluționare a conflictului”. Domnia Sa a pledat „pentru o rezolvare echitabilă a acestui diferend, prin care Transnistria se va regăsi într-un statut special în componența Republicii Moldova”, pe care o definește drept „cel de-al doilea stat românesc”. S-a vorbit și despre necesitatea promovării acțiunilor menite să creeze terenul favorabil pentru un dialog civilizată la nivelul societății civile, care să faciliteze reconcilierea celor două comunități de pe ambele maluri ale Nistrului. Acest dialog, în care vor fi antrenate grupuri extinse de cetățeni, ar avea un impact poate nu imediat, dar cu siguranță benefic în perspectivă.

Directorul liceului cu predare în limba română „Lucian Blaga” din Tiraspol, dl Ion Iovcev, a menționat în alocuțiunea sa că societatea de pe ambele maluri ale Nistrului are nevoie de iertare, acesta fiind primul pas spre împăcare. „Noi pledăm pentru ca această iertare și reconciliere să aibă loc cât mai curând. Este timpul să ne împăcăm, fiindcă cele două maluri ale Nistrului nu au ce împărți. Toți suntem oameni și avem nevoie de un viitor frumos”, a spus I. Iovcev. Domnia Sa a vorbit și despre rolul sistemului educațional în procesul de reconciliere a societății moldovenești. S-a specificat faptul că: „Profesorii liceului românesc din Tiraspol nu au educat niciodată la elevi ura față de alte etnii. Noi aplicăm un sistem educațional ce are ca obiectiv atât implementarea valorilor morale și culturale, cât și modelarea unor atitudini, comportamente, mentalități. Este important să-i ajutăm pe tineri să devină personalități independente, capabile să se adapteze la schimbările ce se produc în societate și care ar putea crea un impact real asupra soluționării conflictului transnistrean”. La finalul cuvântului său, dl I. Iovcev a stăruit asupra importanței reuniunii, care „a știut să exprime adevăruri”, dorindu-se totodată ca următoarele inițiative „să fie susținute de cele mai largi segmente ale societății”.

Rodica Eșanu, cercetător științific al INIS „ProMemoria”, a opinat în intervenția sa că unul din mijloacele de împăcare a societății moldovenești ar putea să-l reprezinte, alături de Biserică, sistemul educațional. În acest sens, amintirea evenimentelor tragice de pe Nistru și instruirea elevilor se va face în spiritul unei atitudini de evocare a eroilor și martirilor neamului. Pe de altă parte, este necesar să cultivăm la școlari comportamentul tolerant față de semenii care exprimă păreri contrare. „Astăzi este timpul să acceptăm și să promovăm un sistem de instruire bazat pe mai multe ade-

văruri”, a afirmat R. Eșanu. După părerea sa, reuniunea de la Varnița a fost un prilej de apropiere interumană între participanții din cele două delegații. Reuniunea a fost un prilej propice și pentru cunoașterea unor adevăruri, pentru asumarea trecutului istoric și transformarea lui în mijloc de reconciliere.

Subsemnatul a menționat în luarea sa de cuvânt că apropierea celor două maluri ale Nistrului ridică probleme multiple și complexe, care merită o dezbatere serioasă. În primul rând, a fost subliniată necesitatea protejării valorilor pentru care s-au jertfit conaționalii noștri în timpul conflictului armat din 1992. A fost remarcat și faptul că în dialogul inițiat trebuie antrenat un număr cât mai mare de oameni, care ar constitui acea masă critică ce ar conferi un caracter ireversibil împăcării societății moldovenești. În acest sens, Biserica ar putea juca un rol activ, în ciuda diferențelor de natură politică și ideologică de pe cele două maluri ale Nistrului. Ea merită să exploateze ideea unității Republicii Moldova în propaganda religioasă, să susțină această unitate și să câștige o și mai mare simpatie a credincioșilor din țară. În situația când cele două regiuni ale Moldovei se tot îndepărtează politic una față de cealaltă, Biserica ar trebui să-și spună cuvântul mai grabnic, pentru a atenua această îndepărtare și pentru a sprijini dorința de unitate a populației de pe ambele maluri ale Nistrului.

Colonelul (r) Alexandru Gorgan, președintele Asociației Veteranilor de Război din Republica Moldova (1992), a relevat amintirea luminoasă pe care societatea o manifestă față de martirii și luptătorii de pe Nistru, care s-au jertfit pentru libertatea și demnitatea națională, pentru independență și pentru păstrarea limbii române. Conflictul armat de pe Nistru a fost de fapt un război declarat al Rusiei contra Moldovei, consecințele cărui le mai resimțim și astăzi. De asemenea, a fost evidențiată importanța reuniunii de la Varnița pentru cunoașterea și colaborarea între membrii celor două delegații, aceștia având datoria de a lansa pe ambele maluri ale Nistrului mesaje concordante de iertare și împăcare. Dacă religia și instituțiile ecleziastice oferă un spațiu de dialog, ar fi rațional ca acesta să fie folosit. Dl Al. Gorgan consideră că „va fi o crimă, dacă nu vom face tot ce ne stă în puteri, pentru ca cel puțin copiii noștri să nu trăiască în haosul în care trăim noi”. „Liderii politici au propriile interese, aceștia însă devin lideri doar cu ajutorul cetățenilor. Reieșind din aceasta, societatea trebuie să fie mult mai conștientă, pentru a nu permite ca la putere să ajungă liderii care duc la conflicte și războaie”, a opinat dl Al. Gorgan.

Virgiliu Bîrlădeanu, doctor în istorie, director executiv al INIS „ProMemoria”, a sprijinit inițiativa de a aduce în atenția opiniei publice din Republica Moldova ideea reconcilierii societății moldovenești prin credință și iertarea creștină. El a subliniat că Biserica ar putea contribui la crearea unui cadru adecvat pentru buna desfășurare a dialogului între reprezentanții societății civile și a mediului universitar de pe cele două maluri ale Nistrului. În privința memoriei evenimentelor de pe Nistru din 1992, V. Bîrlădeanu consideră că „este necesar de a susține un singur adevăr, dar, în numele iertării și împăcării, trebuie de acceptat existența unor diverse puncte de vedere, fie și contradictorii”. În acest sens, spune el, „un schimb sincer de opinii în spiritul înțelegerii și deschiderii spre conciliere poate favoriza apropierea părților conflictuale și reduce încrederea cetățenilor Moldovei în reîntregirea țării”.

Doctorul în istorie Lilia Zabolotnaia a semnalat în discursul său regretul profund al societății moldovenești pentru consecințele negative ale separatismului transnis-

trean și formarea unei enclave politice nerecunoscute în stânga Nistrului. O altă remarcă are legătură cu inițiativele și demersurile vizând reconcilierea celor două părți aflate în conflict, eforturi „care nu vor face abstracție de afirmarea identității noastre naționale și de prezentarea echilibrată și adevărată a istoriei tragediei de pe Nistru”. S-a exprimat și părerea că principiul creștin al iertării, invocat de cercetătorii prezenți la reuniune, pe lângă alte principii de natură politico-juridică, „ar putea pune baze temeinice unui program de reconciliere”. Deocamdată însă societatea moldovenească rămâne divizată, pentru că cele două componente ale sale au experiențe diferite a trecutului sovietic și a celor 20 de ani de independență.

Medicul Vladimir Meleca a menționat că instituțiile ecleziastice ar putea realiza o punte trainică de legătură între cele două zone divizate ale Moldovei, atât în scopul cunoașterii și apropierii dintre locuitorii acestora, cât și unirii eforturilor în vederea rezolvării problemelor stringente ale statului. Pe de altă parte, el a mai afirmat că „cea mai sigură cale spre reconciliere este spațiul public, în cadrul căruia să se facă auzite cele mai diferite pareri ale colectivității”. „Cu cât mai mulți oameni de pe ambele maluri ale Nistrului vor fi antrenați în astfel de discuții, cu atât mai ușor se va găsi o soluție a conflictului transnistrean”, consideră V. Meleca. S-a propus ca temele bilaterale ce urmează a fi discutate la alte reuniuni să prezinte un interes reciproc, astfel încât acestea să aibă priză și la publicul larg.

În opinia prof. A. Vengherenco, fără o participare largă a societății civile în soluționarea chestiunii transnistrene nu vor fi obținute rezultate palpabile. „Implicând în acest proces locuitorii de pe ambele maluri ale Nistrului, vom putea restabili bunele relații, care au existat întotdeauna. În același timp, istoricii trebuie să dea o apreciere obiectivă, nefalsificată de ideologii, a evenimentelor din 1992. Un verdict corect al cercetătorilor asupra acestei chestiuni va permite să abordăm problemele existente și să observăm că de fapt ele nu au rădăcini social-politice”, a specificat A. Vengherenco. Totodată, el a apreciat efortul și consecvența dovedită în organizarea întrunirii de la Varnița, intenția de a găsi în religie un spațiu de dialog pe marginea chestiunii transnistrene fiind calificată drept una inspirată.

Șirul vorbitorilor a continuat cu dl Gr. Volovoi, care a menționat că pentru soluționarea conflictului transnistrean este necesar de a avea o idee națională, ce ar conveni locuitorilor ambelor maluri ale Nistrului. „Astăzi, nimeni nu îndrăznește să spună care este această idee, deoarece ea pur și simplu nu există. La Tiraspol atestăm o singură tendință – independența statului transnistrean, iar la Chișinău – pledoaria pentru statul unitar moldovenesc”, a afirmat Gr. Volovoi. Potrivit acestuia, „un proiect național unificator ar putea izvorî din aspirația comună a populației și clasei politice de pe ambele maluri ale Nistrului de a crea un stat independent nou, fie el unitar sau federativ”. Totodată, s-a afirmat că „doar atunci când oamenii și politicienii vor conștientiza că este necesar de a împărți și puterea, și proprietatea, vor fi schimbări”.

Ceilalți participanți la Masa Rotundă, printre care dr. Alina Felea, dr. Rodica Solovei, dr. Igor Cereteu, dr. Dinu Poștarencu, juristul Veaceslav Popa și unii reprezentanți transnistreni au pledat pentru elaborarea programelor de parteneriat și susținere reciprocă în realizarea unor acțiuni culturale, educative și științifice în comunitățile de pe cele două maluri ale Nistrului. Menirea acestor programe este să contribuie la atingerea priorității pe care o are în momentul de față societatea moldovenească

în ansamblul ei: reintegrarea țării. Colegii au mai avut prilejul să discute despre semnificația iertării creștine și legătura ei cu aspirația de reconciliere; despre rolul autorităților, societății civile și al Bisericii în reconcilierea societății; despre necesitatea formulării unei idei unificatoare statale pentru Republica Moldova și oportunitatea organizării în viitor a unor reuniuni similare într-un format mai extins. Se dorește ca aceste manifestări să fie cât mai puțin contaminate de exteriorizări emoționale și să comporte o dimensiune științifică, pragmatică.

Este cert că reuniunea de la Varnița a prilejuit o inedită apropiere între cele două grupuri de participanți prin dialogul pe care acestea l-au purtat. Discuțiile s-au întemeiat îndeosebi pe evocarea unor valori creștine comune, precum iertarea și împăcarea, încă nefolosite în inițiativele de reconciliere a celor două maluri ale Nistrului. Motiv pentru care s-a încercat de a valorifica această cale plină de speranțe și perspective favorabile.

Credem că merită semnalate aici și unele aspecte legate de pregătirea reuniunii, pentru că acestea completează și întregesc cadrul în care s-au „fermentat” inițiativele organizatorilor, pe de o parte, iar pe de altă parte, oferă cititorului posibilitatea de a înțelege mai bine dimensiunea problematicii transnistrene.

De la început, cooperarea noastră cu puținii colegi de la Tighina și Tiraspol în soluționarea chestiunilor organizatorice a fost destul de eficientă, lucrurile explicându-se, probabil, și prin rezultatul bun pe care l-a avut prima noastră întrunire pe tema conflictului transnistrean, desfășurată ceva mai devreme la Chișinău¹. O primă ședință comună organizatorică, petrecută la Mănăstirea Noul Neamț, a decis tema Mesei Rotunde și a stabilit locul organizării acesteia. Înaltul cârmuitor al lavrei, arhimandritul Paisie, și-a dat consimțământul pentru găzduirea reuniunii și punerea ei sub auspiciile sfintei sale mănăstiri.

Pe de altă parte, Mitropolia Chișinăului și a Întregii Moldove a aprobat cererea Institutului „ProMemoria” de binecuvântare a reuniunii de la mănăstirea Noul Neamț, organizatorii evenimentului bucurându-se încă de o izbândă. Dincolo de aceasta, însă, Mitropolia s-a abținut de la orice implicare în organizarea Mesei Rotunde, fără a se îndatora, de exemplu, cu delegarea unui propriu reprezentant la întrunire. În alte fețe mitropolitane au întrezărit ceea ce urma să se întâmple: deturnarea desfășurării reuniunii de la Noul Neamț de către autoritățile secesioniste de la Tiraspol. Într-adevăr, în scurt timp starețul mănăstirii fusese somat de securitatea transnistreană să renunțe la găzduirea evenimentului, care nu putea fi văzut cu ochi buni de oficialitățile tiraspolene. Astfel, s-a aflat și la Chișinău despre această amenințare, fapt care a zdruncinat speranțele organizatorilor în reușita manifestării. Un nou efort al acestora s-a meritat, reușindu-se la timp schimbarea locului de desfășurare a reuniunii, prin alegerea localității Varnița, aflată sub jurisdicția Republicii Moldova și situată alături de orașul Tighina.

Desigur, dacă Masa Rotundă s-ar fi petrecut la Mănăstirea Noul Neamț, ea ar fi avut o semnificație spirituală mai sporită, având în vedere faima religioasă și culturală

¹ Vezi: *Diferendul transnistrean, este oare „un conflict înghețat”?* Masă Rotundă organizată de Asociația Veteranilor de Război din Republica Moldova (1992), Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”, Biblioteca Publică „Onisifor Ghibu”, 28.02.2011- <http://promemoria.md/>.

din trecut și prezent a acestui strălucit centru monahal, cât și apelurile sale la pace lansate în timpul conflictului armat din 1992. În pofida acestei deturnări de situație, marea lavră de pe Nistru rămâne adevăratul ctitor spiritual al evenimentului de la Varnița.

O altă consecință a acestei noi situații a fost neparticiparea părintelui stareț la reuniune. Nu putem crede că aici s-a oprit interesul luminatului egumen pentru inițiativele noastre. După cum se știe, elementele separatiste i-au cerut asigurarea că nu va interveni în realizarea acestora. Odată constrâns, părintele Paisie a rămas la mănăstire: acolo, drumul său prin vremuri se confundă de ani buni cu cel al lăcașului de cult, unde vrednicul stareț manifestă un zel sincer pentru evoluția spirituală a credincioșilor săi, revelându-le splendoarea ortodoxiei...

Mai mult, planurile organizatorilor parțial au eșuat și în privința delegației transnistrene. Participarea acesteia la Masa Rotundă se anunța a fi una numeroasă, însă din cauza ostilității cu care autoritățile tiraspolene au întâmpinat evenimentul programat și a fricii provocate de acestea în rândurile posibililor participanți, prezența colegilor din stânga Nistrului a fost destul de redusă. Autoritățile tiraspolene supraveghează tot ce poate fi considerat periculos pentru monopolul lor politic și ideologic în regiunea transnistreană, vizând mai ales orice inițiativă ce pornește din dreapta Nistrului, propaganda anti-moldovenească fiind susținută cu râvnă de cealaltă parte a râului.

Având autoritatea supremă asupra domeniului spiritual, Biserica ar putea să pretindă drepturi elementare și în problemele laice, dacă în joc este pus interesul național. Desigur, nu trebuie supraestimată importanța poziției pe care Biserica o ocupă în societatea moldovenească, dar a evita cu obstinație orice contact cu această instituție în căutarea premiselor pentru reglementarea problemei transnistrene ar fi un lucru ilogic. Dimpotrivă, considerăm că sprijinul Bisericii ar fi unul important în acest proces. Destinul Moldovei fiind marcat de conflictul transnistrean, rezolvarea acestuia și cu ajutorul Bisericii va însemna dovada că instituția creștinismului acționează pentru binele comun al țării.

Credem că ruga Bisericii pentru pace, armonie și spirit de reconciliere ar îndemna creștinii să adere la principiul iertării și să meargă mai departe, pentru a construi o societate puternică. Ar putea fi un nou început pentru Republica Moldova, unul care să-i ajute pe locuitorii de pe cele două maluri ale Nistrului să se înțeleagă și să trăiască în toleranță și pace. Chemarea la reconciliere națională poate fi lansată prin Biserică, iar un astfel de apel i-ar sensibiliza cumva chiar și pe cei mai refractari concetățeni de pe ambele maluri ale Nistrului. Între timp, aceștia vor înțelege mai bine semnificațiile demersului respectiv, care nu urmărește decât să favorizeze înțelegerea între părțile adverse. Iar prin dialog vor fi găsite atât rădăcinile problemelor, cât și personajele care alimentează conflictul.

În încheierea Mesei Rotunde, colaboratorii INIS „ProMemoria” au donat un lot de carte istorică Bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț, după care a urmat o vizită la obiectivele de interes istoric ale comunei Varnița. Ghidul excursiei a fost dr. Dinu Poștarenco, originar din părțile locului, care ne-a familiarizat cu aspectele mai importante ale trecutului acestei localități, o atenție sporită fiind acordată faimoaselor personaje de origine străină, regelui Suediei Carol al XII-lea (1682-1718), refugiat pe moșia acestui

sat nistrean după bătălia de la Poltava (1709), și hatmanului Ucrainei dintre anii 1687-1708 Ivan Mazepa, decedat pe aceste meleaguri în 1709. Carol al XII-lea și-a ridicat o tabără militară la Varnița, ale cărei vestigii pot fi încă văzute în prezent, obiectivul respectiv fiind în custodia Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei din Chișinău. În partea sa centrală sunt amplasate două monumente dedicate acestor vestite personalități, ce s-au ilustrat așadar și în istoria satului Varnița la începutul secolului al XVIII-lea. Un alt punct de atracție și interes pentru cel ce călătorește prin Varnița îl reprezintă complexul de fortificații defensive de beton armat de la periferia localității, construit în perioada interbelică (cunoscut sub denumirea de Linia de întărituri Carol al II-lea al României) și care, de asemenea, a fost vizitat de participanții la reuniune.

DEPORTĂRILE ÎN MASĂ DIN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ DIN 13-16 IUNIE 1941¹

Leonid Bujor

Onorată asistență,

Cu prilejul desfășurării lucrărilor Conferinței științifice „Deportările în masă din R.S.S. Moldovenească din 13-16 iunie 1941”, transmit salutul cordial al Domnului Vladimir Filat, Prim-ministru al Republicii Moldova. Urăm succese participanților la reuniune și aducem mulțumiri organizatorilor ei.

Conferința de astăzi, consacrată comemorării jertfelor primului val al deportărilor în masă, este un eveniment binevenit și important. El completează șirul evenimentelor cuprinse în Planul republican de acțiuni pentru comemorarea a 70 de ani ai primului val al deportărilor în masă din Republica Moldova, aprobat prin Dispoziția Prim-ministrului la 23 mai 2011, nr. 56-d. Menționez că la 10 iunie 2011 s-au desfășurat două evenimente importante – Conferința Națională, care și-a ținut lucrările la Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei și lansarea expoziției tematice de documente și fotografii inedite în Scuarul monumentului lui Ștefan cel Mare și Sfânt.

La 11 iunie 2011 domnul Vladimir Filat s-a întâlnit cu reprezentanții Asociației Deportărilor și Deținuților Politici, a cărei președinte este doamna Valentina Sturza. În cadrul întâlnirii au fost înmânate primele insigne comemorative „Deportat Deținut Politic”, insignă instituită de Guvernul Republicii Moldova. Ele vor fi înmânate fiecărui fost deportat sau deținut politic din Republica Moldova. De asemenea, pentru prima oară, la nivel republican, deportații, deținuții politici vor beneficia de ajutor unic material în valoare de 500 lei.

Pentru a-i ajuta pe elevi și tineretul studios să cunoască adevărul tragic, ascuns în perioada sovietică, dar și în timpul guvernării comuniste (2000-2009), în instituțiile de învățământ au fost organizate diverse manifestări la care au participat, nemijlocit, foștii deportați și deținuți politici.

Pe 12 iunie va avea loc Mitingul și Marșul de comemorare, urmate de depunerea de flori la Piatra Comemorativă de la Gara Feroviară. Vor fi organizate, pe întreg teritoriul țării, mese de comemorare pentru foștii deportați și deținuți politici.

La 13 iunie, la Căușeni, va fi inaugurată Piatra de temelie pe locul unde va fi înălțat Complexul Memorial al victimelor represiunilor din localitățile raionului Căușeni.

¹ Alocuțiune rostită în cadrul lucrărilor Conferinței științifice „Deportările în masă din R.S.S. Moldovenească din 13-16 iunie 1941” organizată de INIS "ProMemoria" (Chișinău, 12 iunie 2011).

Unele activități se vor desfășura în perioada următoare - 13 iunie - 6 iulie, care se vor încheia în ziua când s-a declanșat al doilea mare val al deportărilor în masă - cel din 6-9 iulie 1949. Aceste și alte acțiuni inițiate de puterea centrală și autoritățile locale confirmă că, după debarcarea de la putere a regimului comunist al lui V. Voronin și instalarea, în 2009, a unei guvernări democratice, s-a schimbat atitudinea față de foștii deportați și deținuți politici. Ea a devenit responsabilă și respectuoasă, lucru firesc, fiindcă au avut de suferit buneii, părinții, rudele, conșătenii, cetățenii noștri.

Onorată asistență!

Mărturiile vii ale crimelor sângeroase sunt amintirile moldovenilor care au suferit în acei ani, dar și ulterior, după ce au fost reabilitați, nu li se permitea să revină la baștină, la casa părintească.

În amintirile lui Vadim Ștefan Pirogan, autor a trei cărți autobiografice, vedem drama care a cuprins zeci de mii de familii din ținutul nostru.

„La 13 iunie, scrie Vadim Ștefan Pirogan, s-a săvârșit drama Basarabiei, au fost deportate mii de familii și duse departe la nord. După ordinul lui Stalin au fost ridicăți din casele lor toți cei care au făcut politică, au ocupat posturi de răspundere la români, foștii ofițeri români, ofițeri, preoți, oameni mai înstăriți”². Același memorialist constata cu multă durere și regret: „Am ieșit din închisoare la vârsta de 22 ani, îmbătrânit la suflet, dezgustat de viață, dezbrăcat, flămând și singur în această lume. Acasă nu ne-au dat drumul”³.

Printre cei deportați în anii 1940, 1941 și 1949 au fost membri ai Sfatului Țării, foștii primari în perioada 1918-1940, 1941-1944. Printre aceștia figurau și părinții lui Vadim Pirogan - Ștefan Pirogan, primarul orașului Bălți, tatăl dnei Valentina Sturza din comuna Ciuciuleni, r-l Nisporeni.

În vara anului 1940 a fost arestat și Ion Codreanu, fost membru al Sfatului Țării (el a fost schimbat, în 1941, cu Ana Pauker, o lideră a partidului comunist din România). Referindu-se la acest caz unic, scriitorul Iurie Colesnic publică Decizia privind arestarea lui Ion Codreanu din 24.07.1940, din dosarul nr. 124 din Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova. Iată care este conținutul părții decizionale din procesul-verbal al reținerii și percheziției: „[...] ținând cont de crimele săvârșite și de cele expuse mai sus [...] Cetățeanul Codreanu Ivan Stepanovici să fie arestat și închis în penitenciarul din Bălți”⁴. La 2 mai 1941, Ion Codreanu a fost expulzat peste hotarele URSS, astfel a evitat GULAG - ul sovietic.

Cutremurătoare sunt și mărturiile lui Ion Moraru - o altă victimă a regimului totalitar comunist: „Groaza cuprinse nu doar tot satul, ci și întreaga Basarabie. Nimeni nu putea ști atunci în câte gospodării se bocește, după cum nimeni nu știa cui îi mai vine rândul. Oamenii se furișau din case, vorbeau în șoaptă, se fereau de mașini și de ochii activului. Atât de speriați ca acum n-au mai fost niciodată. Peste două ore în fața porții a sosit o mașină. Era ora fatală când biata mătușă și cei doi

² *Calvarul deportărilor*, Centrul de Drept. FEP Tipografia centrală, p. 110.

³ *Ibidem*, p. 112.

⁴ Iurie Colesnic, *Moș Ion Codreanu. O călăuză veșnică a țărănimii*, Chișinău, „Ulise” SRL, 2009, p. 59.

verișori au fost forțați să se despartă de vatra strămoșească, să lase o gospodărie ca o floare, ridicată cu sudoarea și truda lor”.⁵

Despre drama familiei sale, cu durere în suflet, își amintește Boris Vasiliev. Iată cum descrie dumnealui ziua de 13 iunie 1941: „Zi de vineri, 13 iunie 1941 – zi călduroasă. Plină vară. Șiragul de căruțe la care cât nu te uitai, nu-i vedeai nici începutul, nici sfârșitul - se mișca încet, caii mergeau la pas fără popas. Mă chinuia foamea, setea, da când mă uitam în ochii mamei, în ochii tatei – ochi înlăcrimați, ochi încremeniți, ochi opriți, nu scoteam un cuvânt, o suflare să nu-i chinui și mai tare... povestea dulcii mele copilării se stingea văzând cu ochii și pentru totdeauna”.⁶ Cutremurător este fragmentul în care Boris Vasiliev scrie despre reacția mamei sale, Maria, la aflarea știrii despre moartea soțului Ilie Vasiliev, de care au fost despărțiți, ca și alte zeci de mii de familii de moldoveni, în primele zile după ce au fost ridicați. „Seara târziu, - își amintește autorul, - mama ne-a îmbrățișat și, ca omul care a luat cea mai fermă hotărâre din viața sa ne-a comunicat: „Nu știu cum dar jur c-am să vă duc acasă la buneii din Moldova. De-om muri pe drum măcar să murim mai aproape de casă, cu fața înspre casa părintească. Dumnezeu, Sfânta Fecioară ne vor ajuta”⁷.

Mărturii de un tragism similar sunt și cele referitoare la cel de-al doilea mare val al deportărilor din R.S.S. Moldovenească – cele din 6-9 iulie 1949. Dl Trofim Dolghieru își amintește de cel mai negru episod din viața sa, de teribila noapte de 5 spre 6 iulie, menționând următoarele: „Groaznice au fost acele zile pentru întreaga familie. Dar cel mai strașnic lucru e că am trăit o viață cu frica în sân. A trecut viața, dar parcă nici nu am trăit-o. Vă rog să publicați aceste rânduri, ca să le citească și urmașii mei, cărora le doresc mai mult decât bogăție, mai mult decât noroc, le doresc să trăiască fără frică”⁸.

Același scop nobil de a transmite adevărul despre calvarul deportărilor îl urmărea și regretatul Vadim Ștefan Pirogan. Referindu-se la apariția cărții sale „Cu gândul la tine, Basarabia mea”, el scria: „Dorința cea mare a mea era ca acele mărturii să ajungă cât mai repede la oameni, să afle și de la mine ce soartă au avut basarabienii, nimerind în lagărele sovietice în timpul ocupației”⁹.

De un dramatism tulburător sunt și memoriile Margaretei Cemârtan („Lupii”, „Siberia de acasă”).

În anul 2009 a fost publicată cartea de memorii semnată de Dumitru Ciobanu *Calvarul (Memorii). Familia Ciobanu sub teroarea regimului comunist*. Dl Dumitru Ciobanu, referindu-se la calvarul la care au fost supuși cei mai destoinici fii ai neamului nostru, mulți dintre care și-au găsit odihna de veci în Siberia, fiind îngropați în pământul înghețat străbunicii, bunicii, părinții, surorile și frații celor deportați, scrie: „Am ajuns la vârsta de 90 de ani, dintre care 13 ani (de la 20 la 33

⁵ Ion Moraru. *Pustiirea*, Chișinău, 2005, p. 107.

⁶ Boris Vasiliev, *Stalin mi-a furat copilăria*, Chișinău, „Bastica Radog” SRL, 2010, p. 125.

⁷ *Ibidem*, p. 179.

⁸ Calvarul deportărilor, p. 103.

⁹ Vadim Ștefan Pirogan, *Timpurii și oamenii*, Chișinău, FEP Tipografia Centrală, 2001, p. 176.

de ani i-am petrecut în iadul stalinist). În nopțile nedormite, care persistă din ce în ce mai mult, amintindu-mi de torturile la care au fost supuși fruntea blândului nostru popor, mă chinui să încerc să-mi închipui: ce se făcea în sufletul fiecăruia din ei. Dâșii, luați ca din oală și în scurt timp supuși torturii și foametei, murind încă de vii, își puneau veșnica întrebare a pruncilor – De ce?, adăugând doar cuvântul „Doamne!”¹⁰

Iată cum descrie Dumitru Ciobanu „călătoria” în vagoanele pentru vite: „După ce am fost despărțiți de tata la Tiraspol, am rămas în întunericul vagonului ca într-un cavou. Copiii plângeau, mamele oftau, din când în când, adânc și dureros. Trenul s-a pornit și suferințele s-au întetit. Flămânzi și însetați, lipsiți de somn din cauza și a căldurilor insuportabile, ne sufocam la propriu și la figurat. Copiii mici leșinau, fiind stropiți cu apă, erau cu greu readuși la viață”¹¹.

De o importanță deosebită sunt memoriile Eufrosiniei Kersnovskaia, scrise în anii 1964-1968, publicate integral în 2006 în cartea „Skoliko stoit celovek”¹². Cartea este valoroasă nu doar prin amintirile autoarei, dar și prin cele 700 de desene inedite care vin cu noi argumente de condamnare a regimului totalitar sovietic.

În anul 2010 a fost editat și romanul lui Nicolae Dabija – „Tema pentru acasă”, care evocă, într-o versiune autentică beletristică, drama basarabenilor sub regimul sovietic de ocupație.

Un suport esențial în studierea profundă a problemei deportărilor revin lucrărilor științifice – monografiilor, culegerilor de documente inedite, articolelor științifice, inclusiv a celor care au apărut în ultimii 2-3 ani.

Prezintă interes lucrările publicate de membrul corespondent al A.Ș.M. Valeriu Pasat.¹³ Referindu-se la numărul deportaților în urma deportărilor în masă din Republica Moldova, Domnia Sa menționează: „Precizăm, că potrivit datelor oficiale, în 1941 din Moldova au fost deportate 3.470 de familii – 22648 de persoane. În 1949 – 11.293 familii, mai bine de 35.000 de persoane, în 1951 – 723 de familii, peste 2.600 de persoane. La începutul anilor '50, în locurile de așezare a deportaților speciali se aflau circa 60.000 de persoane deportate din Moldova în perioade diferite”¹⁴.

Apreciem înalt și aportul altor istorici, preocupați de tematica deportărilor, terorii, asasinărilor în masă în perioada sovietică.

Profesorul universitar Anatol Petrencu a realizat mai multe lucrări consacrate participării României la cel de-al Doilea Război Mondial, emigrației poloneze în România în aceeași perioadă.

Doctorul conferențiar Igor Șarov, decanul Facultății de Istorie și Psihologie a USM, pe lângă preocupările sale tradiționale dedicate istoriei moderne a

¹⁰ Literatura și Arta, 9 iunie 2011, p. 1.

¹¹ Dumitru Ciobanu, *Calvarul (memorii). Familia Ciobanu sub teroarea regimului sovietic*, Chișinău, „Tipografia Sirius” SRL, 2009, p. 25.

¹² (trad.) Cât costă un om.

¹³ Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenească, 1940-1950*, Rosspen, 2006, p. 25.

¹⁴ Idem, *Asprul adevăr al istoriei. Deportări de pe teritoriul R SS Moldovenești în anii '40-50*, Chișinău, FEP Tipografia Centrală, 2000, p. 347.

Basarabiei, în special, problemelor ce țin de istoriografia rusă cu referire la această epocă, efectuează investigații dedicate perioadei contemporane. Îl preocupă îndeosebi chestiunea terorii promovate de regimul totalitar comunist în spațiul nostru.

Doctorul conferențiar Igor Cașu este un cercetător din Republica Moldova care studiază, cu preponderență, tematica terorii, asasinărilor în masă, promovate de regimul sovietic de ocupație. Domnia Sa a fost reprezentantul breslei istoricilor din Republica Moldova invitat să participe la activitatea Comisiei Tismăneanu din România, care a investigat crimele regimului totalitar comunist din țara vecină.

Un rol important în studierea deportărilor din teritoriul Republicii Moldova, inclusiv a celor în masă din iunie 1941, iulie 1949, revine doctorului în istorie Ion Varta. În anii 2010-2011, Ion Varta a lansat 3 cărți valoroase care conțin un corpus important de documente inedite, cu mărturii cutremurătoare despre dramele care se petreceau în satele moldovenești în zilele de 13-16 iunie 1941 și în timpul operației „Sud” din 6 - 9 iulie 1949. Astfel, la 25 martie 2011, Ion Varta a lansat volumul I din seria de 5 volume „Deportările în masă din R.S.S. Moldovenească din 6 iulie 1949”. Prezintă mare interes și volumul I al cărții „Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii Terori (1937 - 1938)”, realizată de autor în anul 2010 împreună cu Tatiana Varta și Igor Șarov. Lucrarea conține documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova. Astăzi, în cadrul Conferinței științifice este lansat volumul „Deportările în masă din R.S.S. Moldovenească din 13-16 iunie 1941”.

Calvarul deportărilor nu trebuie uitat. Nu avem dreptul să uităm drama popoului nostru. Este de datoria noastră ca tinerii să cunoască încă din școală adevărul despre consecințele deportărilor criminale, căci un popor are viitor dacă își știe și își cinstește trecutul.

Sunt convins că curriculumul modernizat la disciplina „Istoria” atât pentru învățământul gimnazial, cât și pentru clasele a X-a – a XII-a, aprobat în 2010, permite elevilor să studieze istoria adevărată a popoului nostru.

Cărțile cu caracter autobiografic, amintirile foștilor deportați și deținuți politici sunt o mărturie a fărădelegilor care au fost comise de către călăii regimului sângeros. În același timp, ele sunt o lecție de adevărat patriotism al celor care au luptat, au rezistat și au învins. Revenind la baștină, și-au păstrat verticalitatea, onoarea și demnitatea. Ele mai sunt și speranța în viitorul nostru, deoarece acolo unde sunt caractere, unde există bărbăție, dragoste de limbă româna și glia străbună, există și viitor.

Noi, cei mai tineri, învățând de la foștii deportați, deținuți politici lecția demnității naționale și umane, suntem datori să creăm astfel de condiții în care niciodată nu vor fi admise politici cu caracter represiv. Este de datoria noastră să nu permitem repetarea unor atare politici criminale.

PERSONALIA

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII POLITICE A LUI VASILE LAȘCOV (LAȘCOV) ÎN ANII 1917-1918

Dinu Poștarencu

Prăbușirea autocrației țariste în urma Revoluției Ruse din februarie 1917 a zdruncinat din răspuțeri sistemul social-politic al Imperiului Rus. Evenimentele efervescente ce s-au derulat în continuare modificau de la o zi la alta cursul vieții interne a Rusei. Acest concurs de împrejurări a contribuit la crearea unui climat favorabil evoluării mișcării de eliberare națională a popoarelor încorporate cu forța în imensul imperiu al acvilei bicefale, inclusiv a românilor din Basarabia. Grație condițiilor noi de libertate, oferite de revoluție, în provincia dintre Prut și Nistru, ca și în toată Rusia, evenimentele social-politice se perindau cu repeziciune: se constituiau partide politice, diverse organizații sociale, aveau loc mitinguri, congrese și alte întruniri ale populației.

Printre organizațiile fondate s-a numărat și Uniunea Profesională a Jurnaliștilor din Basarabia. Adunarea de constituire a Uniunii s-a petrecut în ziua de 22 octombrie 1917, în incinta Palatului Libertății din Chișinău, sub președinția lui Vasile Lașcov. La adunare s-au prezentat toți ziariștii de la patru ziare chișinăuene. De la bun început a fost supusă discuției chestiunea cum să procedeze mai bine: să fie organizată o uniune independentă sau să fie instituită o secție a Uniunii Profesionale a Jurnaliștilor din Odesa. După un schimb viu de opinii în acest sens, participanții au decis să formeze un consiliu, care urma să elaboreze statutul uniunii și, concomitent, să abordeze cu membrii Consiliului Uniunii Jurnaliștilor din Odesa problema aderării la această uniune. De comun acord a fost aleasă următoarea componență a consiliului: președinte – Vasile Lașcov, locțiitor al președintelui – G.S. Grinberg, secretar – I.M. Kvitko, membru – doctor V.N. Unkovski¹.

În seara zilei de 12 noiembrie 1917, în același Palat al Libertății, s-a desfășurat adunarea generală a membrilor Uniunii Jurnaliștilor din Basarabia. Deschizând adunarea, președintele Consiliului Uniunii, Vasile Lașcov, a propus celor prezenți să fie admise în rândul membrilor Uniunii trei persoane recomandate de către consiliu: I.I. Gherman, N.D. Palcikovski și N.M. Hess. Fiind acceptate în unanimitate

---

¹ *Профессиональный союз журналистов в Кишиневе*, în „Бессарабская жизнь”, nr. 241 din 24 octombrie 1917, p. 3. Chestiunea privind asocierea cu Uniunea Jurnaliștilor din Odesa a constituit tema unor dezbateri îndelungate și în cadrul adunării generale a Uniunii Jurnaliștilor din Basarabia din 10 decembrie 1917, convocată în Palatul Libertății și condusă de V. Lașcov. Dar și de această dată problema respectivă a rămas deschisă. (*Общее собрание журналистов*, în „Бессарабская жизнь”, nr. 283 din 13 decembrie 1917, p. 3). Precizăm că numele de familie a protagonistului acestui subiect este redat conform surselor consultate.

tate, adunarea l-a ales ca președinte al adunării pe I.I. Gherman. Dintre problemele incluse pe ordinea de zi, adunarea a examinat-o și pe cea referitoare la crearea în cadrul Uniunii a unei secții de aprovizionare cu alimente, necesitatea căreia era dictată de agravarea crizei alimentare. Secția respectivă a fost constituită din următorii membri ai Uniunii: L.O. Leibovici, I.O. Lampert și N.M. Ness².

Pe ordinea de zi a adunării generale a Uniunii Jurnaliștilor din Basarabia, care și-a ținut lucrările pe data de 3 decembrie 1917, sub președinția lui I.I. Gherman, a figurat și chestiunea privind alegerea unui reprezentant din partea Uniunii pentru a-l delega în organul legislativ al Basarabiei – Sfatul Țării, inaugurat în ziua de 21 noiembrie 1917. Onoarea de a reprezenta Uniunea i-a fost acordată președintelui Consiliului, Vasile Lașcov³.

În lista deputaților Sfatului Țării, întocmită la scurtă vreme după închiderea lucrărilor acestei instituții basarabene, este indicat următoarele despre Vasile Lașcu: moldovean; delegat în Sfatul Țării de către Uniunea Ziaristilor din Basarabia; în cadrul Sfatului Țării a fost membru al Comisiei a II-a de Redactare; mandatul valid de deputat al forului legislativ al Basarabiei l-a deținut de la 3 decembrie 1917 până la 27 noiembrie 1918⁴.

Prezent la memorabila ședință a Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918, Vasile Lașcu a votat pentru unirea Basarabiei cu România.

Pe lângă misiunea de deputat, Vasile Lașcu a exercitat, începând cu data de 1 ianuarie 1918, și funcția de șef al Cancelariei Directoratului General al Căilor de Comunicație, Poștelor, Telegrafelor și Telefoanelor al Basarabiei⁵, fiind angajat în funcția respectivă de către directorul general al acestui directorat, Nicolae N. Bosie-Codreanu⁶. Probabil, între Nicolae Bosie-Codreanu și Vasile Lașcu a existat o legătură de rudenie, ultimul fiind în căsnicie, de la 1 iulie 1907, cu A. Codreanu, născută în 1869⁷.

În conformitate cu declarația de independență a Republicii Moldovenești din 24 ianuarie 1918, Consiliului Directorilor Generali i s-a modificat denumirea în Consiliul Miniștrilor al Republicii Moldovenești, respectiv și directoratele generale au devenit ministere.

La 27 martie 1918, Vasile Lașcu este trecut din funcția de șef al Cancelariei Ministerului Căilor de Comunicație, Poștelor, Telegrafelor și Telefoanelor în cea de șef de secție al Direcției Lucrărilor Publice⁸.

² В профессиональном союзе журналистов, în „Бессарабская жизнь”, nr. 260 din 14 noiembrie 1917, p. 3.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), F. 727, inv. 2, d. 41, f. 171; Союз журналистов, în „Свободная Бессарабия”, nr. 181 din 5 decembrie 1917, p. 3; В союзе журналистов, în „Бессарабская жизнь”, nr. 278 din 6 decembrie 1917, p. 4.

⁴ ANRM, F. 727, inv. 2, d. 19, f. 213v; F. 727, inv. 2, d. 77, f. 13v, 31v.

⁵ ANRM, F. 920, inv. 1, d. 4, f. 90 (dosarul conține acte din 1918, redactate în rusește, în care numele de familie este notat astfel: Lașcu). În „Vedomostea pentru biserica Sf. Voievozi din satul răzeșesc Chipercenii de Jos” pe anul 1835, numele de familie al preotului Vasile, care este bunelul personajului acestei schițe, este ortografiat Lașcu. ANRM, F. 208, inv. 15, d. 1, f. 1.

⁶ ANRM, F. 920, inv. 1, d. 4, f. 17.

⁷ Ibidem, f. 90.

⁸ Ibidem, f. 64.

În virtutea Decretului regal din 16 mai 1918, Vasile Lașcu a fost decorat cu ordinul *Coroana României* în grad de ofițer, pentru meritele de care a dat dovadă în calitate de șef al Cancelariei Ministerului Căilor de Comunicație, Poștelor, Telegrafelor și Telefoanelor și președinte al Uniunii Ziaristilor din Basarabia⁹.

Din august 1918 și până la 1 decembrie 1918, Vasile Lașcu a deținut postul de director al Directoratului de Control al Basarabiei¹⁰. Referindu-se la capacitățile lui Vasile Lașcu în calitate de director al controlului, redacția ziarului *Bessarabia* a ținut să sublinieze că el doar anii tinereții sale și în cei din 1914-1915 i-a petrecut la Sankt-Petersburg, pe când cea mai mare parte a vieții sale s-a aflat la Chișinău, unde peste două decenii a lucrat în calitate de secretar la una dintre cele mai mari instituții din Basarabia - a Ministerului Finanțelor al Rusiei¹¹.

După revenirea Basarabiei la vatra românească, Vasile Lașcu a fost senator în Parlamentul României și vicepreședinte al Senatului. Așadar, pe lângă faptul că a fost scriitor și publicist, Vasile Lașcu s-a manifestat și ca om politic și de stat.

---

⁹ *Ibidem*, f. 90. Decretul respectiv a fost publicat în „Monitorul oficial”, nr. 100 din 26 iulie 1918.

¹⁰ ANRM, F. 920, inv. 1, d. 4, f. 180; „Сфатул Цэрий”, nr. 265, din 18/31 decembrie 1918, p. 1.

¹¹ „Бессарабия” din 29 aprilie 1919, p. 2.

RECENZII, NOTE DE LECTURĂ

PRIMA MONOGRAFIE DEDICATĂ DACILOR LIBERI DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN – O REALIZARE ȘTIINȚIFICĂ MAJORĂ A ARHEOLOGIEI MOLDOVENEȘTI

Vlad Vornic, Nicolai Telnov, Valeriu Bubulici, Larisa Ciobanu, *Pruteni un centru de olărie dacic din epoca romană (cercetările din 2001 și 2003), Chișinău, 2007 (pe a doua pagină: Chișinău, „Business-Elita” SRL, 2008), 247 p. (136 pag. text având 44 pl. cu desene și fotografii + 105 fig.).*

Monografia a fost elaborată în cadrul Centrului de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, volumul inaugurând o serie de lucrări monografice de profil intitulată Biblioteca de Arheologie.

Un lanț de împrejurări uimitoare pe care le vom consemna mai jos au contribuit la scoaterea la lumină a acestei valoroase lucrări despre centrul de olărie dacic din epoca romană de la Pruteni, semnată de cunoscuții arheologi chișinăueni Vlad Vornic, Nicolai Telnov, Valeriu Bubulici și Larisa Ciobanu. Bineînțeles că scrierea acesteia se datorează, în primul rând, colectivului de autori, coordonarea propriu-zisă a lucrării revenindu-i dlui V. Vornic. Începuturile care au condus, treptat, la această valoroasă apariție editorială se leagă de o fericită întâmplare produsă în toamna anului 2000, a cărei protagonist a fost locuitorul satului Pruteni Al. Marcu. Om simplu de la țară, dar cu responsabilități civice față de valorile trecutului nostru istoric, el a avut șansa să depisteze mai multe fragmente ceramice în cuprinsul grădinii sale, pe care cu grijă le-a adunat și le-a predat școlii din localitate. Un început frumos, după care, spunem anticipând puțin succesiunea evenimentelor, își va da permisiunea pentru efectuarea de săpături arheologice, înfruntând un posibil pericol de compromitere a roadei. Au urmat alte circumstanțe prielnice: amintim astfel promptitudinea cu care informația despre aceste descoperiri a fost adusă la cunoștința arheologilor, cel care a transmis vestea specialiștilor de la Academia de Științe a Moldovei fiind directorul școlii, Gh. Ianachevici, un împătimit al istoriei și al vieții culturale locale. Pe linia acestor întâmplări fericite se înscrie și reacția experimentatului arheolog N. Telnov, care s-a deplasat de urgență la fața locului pentru preluarea vestigiilor deja adunate, reușind totodată să întreprindă un șir de cercetări periegetice în împrejurimile localității. În urma acestor recunoașteri de suprafață s-a recoltat un im-

portant lot de materiale ceramice, care indicau descoperirea în vatra actualului sat a unui obiectiv arheologic de mare însemnătate din perioada romană, aparținând dacilor liberi. Primele două contribuții ale lui N. Telnov la valorificarea științifică a acestor vestigii au fost publicate în scurt timp (2000 și 2001), ele avându-l drept coautor pe Al. Levinschi, specialist în arheologia epocii romane.

Demararea cercetărilor prin săpături a stațiunii de la Pruteni a fost determinată de încă o întâmplare fericită, în care un rol esențial l-a avut dr. Eugen Nicolae, actualmente director adjunct al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. Aflându-se în luna mai 2001 la Chișinău la o importantă reuniune a numismaților de pe cele două maluri ale Prutului, colegul bucureștean a aflat chiar de la N. Telnov despre remarcabila descoperire de la Pruteni, care în acel moment nu putea fi investigată din cauza lipsei de resurse financiare. Fiind îndemnat să afle dacă Academia Română ar putea în acest sens oferi un sprijin, căutările au început și, în scurt timp, o sumă modestă s-a putut aloca pentru cercetarea acestor antichități. Și, dacă tot vorbeam de o suită de împrejurări favorabile, trebuie să consemnăm că și aceste fonduri s-au acumulat printr-o întâmplare fericită, ele provenind din donații. Se cuvine de subliniat că aceste mijloace bănești au fost folosite într-un mod extraordinar de chibzuit, producând efecte de-a dreptul spectaculoase. Mobilizarea colectivului (din care a făcut parte și Serghei Curceatov, specialist în domeniul arheologiei epocii romane) a fost impresionantă, muncindu-se de dimineața și până seara atât pe șantier, cât și în depozite și laboratoare pe parcursul elaborării raportului. Este clar că cercetătorii au executat și lucrările ce reveneau personalului tehnic și auxiliar, angajarea căruia nu a fost posibilă. Efortul s-a meritat din plin, de vreme ce rezultatele cercetărilor desfășurate în 2001 au confirmat existența urmelor lăsate de dacii liberi în stațiune, descoperindu-se, între altele, trei cuptoare perfecționate de ars ceramică – o noutate arheologică pentru arealul pruto-nistrean. Deja în anii următori (2002 și 2003) s-au publicat câteva studii prin care s-a realizat valorificarea științifică a rezultatelor acestor investigații arheologice: în fond, au fost relevate coordonatele principale ale primului sondaj din așezare, descrise și analizate detaliat cuptoarele de olărie și materialul ceramic.

Valoarea științifică deosebită a antichităților de la Pruteni pentru istoria și civilizația dacilor de la hotarul de răsărit al lumii dacice a constituit argumentul ce a înlesnit, întrucâtva, obținerea în 2003 a unor noi fonduri (restrânse, din păcate) pentru investigarea acestui excepțional sit arheologic. Ele au fost oferite de Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al Republicii Moldova și, din nou, de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române. Iată că și de data aceasta colectivul de cercetători a ars în tămâia sublimă a căutării unor vremuri demult apuse, neprecupețind nici un efort pentru a scoate la iveală cât mai multe mărturii ale trecutului. Așa încât, în rezultatul săpăturilor efectuate, a fost scos în evidență un bogat sortiment de material arheologic alcătuit dintr-un șir întreg de vestigii și complexe, printre care încă un cuptor de olar. Acesta reprezintă altminteri o remarcabilă descoperire ce va aduce mereu localitatea Pruteni în atenția specialiștilor în arheologia epocii romane din Republica Moldova, din România și din alte spații ale continentului european. În acest sens, înșiși autorii

monografiei susțin următoarele: „Indubitabil, descoperirea cea mai interesantă – am putea spune chiar spectaculoasă – făcută în cursul investigațiilor din anul 2003 o constituie cuptorul de ars ceramică nr. 4, care conținea în camera de ardere, pe lângă diferite alte forme de vase, câteva amfore fragmentare de imitație romană de dimensiuni mari, arse incomplet. Se cuvine de subliniat aici că acest cuptor se dovedește a fi prima și, deocamdată, unica instalație în care se ardeau copii de amfore romane documentată cert în spațiul central și sud-est-european rămas în afara limes-ului Imperiului Roman. De altfel, din câte cunoaștem, cuptoare conținând șarje rebutate sau măcar fragmente mari de recipiente pentru transport, cum sunt amforele, nu s-au semnalat până în prezent nici în marile orașe greco-romane nord-vest-pontice Tyras, Olbia și chiar Histria, ceea ce evidențiază și mai pregnant însemnătatea științifică a descoperirilor din așezarea de epocă romană de la Pruteni” (p. 14-15). Așadar, este de reținut faptul deosebit că acest cuptor destinat arderii unor amfore de factură romană este singurul atestat cu certitudine în regiunea rămasă în afara fruntariilor Imperiului Roman din această parte a Europei.

Trebuie să specificăm că în 2004 vedeau lumina tiparului două articole prin care se descria săpăturile executate în anul precedent, operativitatea cu care rezultatele investigațiilor au fost introduse în circuitul științific fiind o nouă dovadă a profesionalismului și seriozității grupului de cercetători. Pe lângă aceasta, în răstimpul de până la editarea monografiei, cele mai semnificative descoperiri efectuate în stațiunea dacilor liberi de la Pruteni în anii 2001 și 2003 au făcut subiectul unor studii și comunicări ținute în cadrul unor prestigioase reuniuni științifice. Vom aminti aici doar Congresul al IX-lea Internațional de Tracologie. *Tracii și lumea circumponică* (Chișinău, 2004), unde colecția de ceramică pusă la dispoziția savanților și publicului larg, îndeosebi amforele de imitație romană, au iscat un mare interes. Atât specialiștii români, ca și cei străini, au tratat cu deosebită atenție referatul privind descoperirile din așezarea dacică de la Pruteni, descoperiri ce demonstau importanța specială pe care acest monument arheologic de pe țărmul răsăritean al Prutului o prezintă pentru cunoașterea, înțelegerea, explicarea și interpretarea științifică a proceselor și fenomenelor istorice derulate în arealul est-carpatic în epoca romană.

Totodată, trebuie consemnat faptul că săpăturile arheologice efectuate până în prezent în situl dacic de la Pruteni au dezvelit doar o mică parte din suprafața sa (circa 235 m.p.), cercetarea integrală a monumentului, deci a întregii suprafețe de teren cunoscută ca fiind ocupată de acesta, impunându-se ca o necesitate în viitor. Dat fiind faptul că săpăturile sistematice în stațiune sunt la începutul lor, nu este exclus ca explorările ulterioare să impună anumite nuanțări și precizări concluziilor la care s-a ajuns până acum. De altfel, înșiși autorii monografiei subliniază acest lucru, arătând că în lipsa unor săpături extinse, “mai multe probleme în legătură cu acest valoros obiectiv arheologic de pe malul stâng al Prutului nu au fost deloc atinse sau abia au fost deschise, urmând să fie elucidate de investigațiile arheologice viitoare” (p. 117). Până una-alta însă, astăzi putem afirma că descoperirile făcute în anii 2001 și 2003 în centrul de olărie dacic de la Pruteni rămân a fi de excepție pentru arheologia națională, iar faptul însuși că acesta a ființat

în perioada de început a formării poporului nostru scoate în relief o dată în plus adevărata sa semnificație documentară și științifică.

Comunitatea antică de pe valea Prutului Mijlociu făcea parte din lumea dacilor liberi, adică a triburilor geto-dacice, care n-au fost înglobate în 106 d.Hr. în provincia romană Dacia și care au continuat să locuiască în ținuturile lor de baștină. Trăind în regiuni neocupate de Imperiu, situate aproape sau în contact direct cu hotarele acestuia, dacii liberi au receptat din plin influența civilizației romane. Autorii lucrării notează că cercetările arheologice întreprinse până în prezent pe teritoriul României au dezvăluit principalele aspecte ale dezvoltării comunităților dacilor liberi, acestora fiindu-le atribuite câteva faciesuri culturale, mai mult sau mai puțin asemănătoare între ele. Numeroase așezări arheologice aparținând dacilor liberi au fost descoperite de asemenea pe teritoriul Ucrainei, Ungariei și Slovaciei, în arealele circumscrise cursurilor superioare ale Nistrului și Tisei, unele dintre aceste situri fiind parțial explorate prin săpături. Dacii liberi au locuit și pe teritoriul actual al Republicii Moldova, așa cum demonstrează, fără putință de tăgadă, antichitățile descoperite la Pruteni, ele anulând, de altfel, teza avansată de istoriografia sovietică, conform căreia în ținutul dintre Prut și Nistru s-ar fi răspândit în perioada romană doar triburile migratoare ale sciților târzii, sarmaților, slavilor venedi, goșilor ș.a.

Potrivit autorilor monografiei, antichitățile scoase la iveală la Pruteni se pretează unei interpretări etnico-culturale clare, examinarea vestigiilor arătând că acestea au analogii apropiate în lumea dacilor liberi dintre Carpații Răsăriteni și Prut, în siturile faciesului Poienești-Vârteșcoi. Majoritatea arheologilor atribuie acest aspect cultural carpilor, populație de origine traco-dacică, fără a exclude însă posibilitatea ca printre purtătorii săi să fi fost și alte seminții dacice. Poate că aici este locul să subliniem că așa-numita cultură carpică s-a dezvoltat organic din orizontul cultural anterior și poate fi considerată ca o formă evoluată a La Tène-ului geto-dacic, căruia i s-au adăugat influențele romane și în mai mică măsură cele sarmatice. Complexele de olărie de tipul celor de la Pruteni sunt larg răspândite în arealul culturii carpice de la est de Carpați, fiind documentate în stațiunile de la Poienești, Butnărești, Șcheia-Suceava, Poiana-Dulcești, Țifești etc. Ceramica fabricată în centrul de olărie de la Pruteni, exceptând amforele de imitație romană, are și ea corespondențe în așezările și necropolele dacilor liberi de la vest de Prut. Era lucrată cu mâna și la roată, reproducând în general forme specifice lumii geto-dacice, cum sunt vasul borcan ornamentat cu brâu alveolat și ceașca dacică, adevărate stindarde ale civilizației geto-dacice. Pentru anumite forme ceramice documentate la Pruteni autorii cărții sesizează analogii nu doar în olăria de epocă din dreapta Prutului, dar și în cea din așezările din stepa Bugeacului atribuite așa-zisului grup Etulia, care ar reprezenta, după opinia lor, fie un facies al culturii dacilor liberi, fie un aspect cultural aparținând unei populații mixte alcătuite din daci și sarmați sau sciți târzii.

În ceea ce privește problema datării așezării antice de la Pruteni, judecând după materialele apărute în cursul investigațiilor arheologice, interpretând informațiile științifice obținute și sintetizând în final datele furnizate de întreg ansamblul de săpături, autorii sunt de părere că începuturile stațiunii se plasează, în linii

mari, la finele secolului al II-lea, iar dispariția ei – către ultimul sfert al veacului următor. De altfel, aceasta (sec. III) este în mare și vremea în care populația carpică de la est de Munții Carpați atinge apogeul dezvoltării sale.

Una dintre problemele controversate legate de așezarea meșteșugărească de la Pruteni privește identificarea analogiilor pentru amforele de imitație romană depistate în acest centru de olărie. Așa cum se specifică în lucrare, vasele respective nu au deocamdată corespondențe directe în mediul culturii dacilor liberi și nici în alte arii culturale din afara lumii romane. Analogii apropiate pentru aceste recipiente n-au putut fi identificate nici în mediul cultural provincial-roman, aceste realități arheologice îndreptându-i pe autori să definească ei înșiși amforele descoperite, dându-le denumirea firească de amfore de tip Pruteni.

O altă chestiune complicată discutată în lucrare vizează originea meșterilor care au lucrat aceste amfore. Prima ipoteză lansată de autori este aceea că olarii de la Pruteni au fost meșteri autohtoni, de altminteri iscusiți în făurirea unor astfel de produse. Se admite însă și o a doua ipoteză, care, în fond, completează supoziția precedentă. Aceasta ia în calcul posibilitatea că o parte din olari ar fi putut fi meșteri străini, originari din teritoriile greco-romane, veniți temporar din interes pecuniar pe meleagurile noastre pentru a-și practica îndeletnicirea; la fel, puteau fi și olari transfugi. Așadar, nu este exclus ca amforele de la Pruteni să fi fost confecționate cu sprijinul meșterilor romani, și nu în totalitate de olarii localnici. De altfel, autorii ne îndeamnă să reținem observația că și în alte cazuri s-a presupus prezența în stațiunile carpilor a unor meșteri specializați veniți din interiorul fruntariilor Imperiului Roman. De exemplu, Gh. Bichir, un remarcabil arheolog român, socoate că binecunoscutele bijuterii din argint filigranat (unice prin frumusețea lor) au fost lucrate chiar în mediul carpic, explicând că factura lor pontică, de care specialiștii nu se pot îndoi, trădează prezența în acest mediu a unor importanți giuvaierii străini. Un alt exemplu invocat de autorii monografiei privește celebra așezare de tip Cerneahov de la Lepesovka (reg. Hmelnițk, Ucraina), unde se presupune că printre olarii localnici s-au aflat și meșteri specializați veniți din lumea greco-romană, teză expusă și susținută de mai mulți arheologi ruși și ucraineni preocupați de studiul culturii respective.

Descoperirea stațiunii antice de la Pruteni, cercetarea ei propriu-zisă și publicarea rezultatelor obținute, atestându-se în mod cert prezența dacilor liberi și respectiv cultura lor materială în spațiul pruto-nistean, reprezintă una din cele mai remarcabile realizări ale arheologiei moldovenești din ultima vreme. Suntem convinși că lucrarea elaborată de Vlad Vornic, Nicolai Telnov, Valeriu Bubulici și Larisa Ciobanu este și va fi în continuare primită cu mare interes de către specialiști, iar valoroasele informații științifice pe care le pune în lumină vor fi folosite în viitor la elaborarea unor temeinice studii monografice asupra istoriei și civilizației dacilor liberi din teritoriul dintre Prut și Nistru.

La fel ca și moștenirea lăsată de daco-romanii din provinciile Dacia și Moesia, descoperirea dincolo de hotarele Daciei, în cazul nostru la Pruteni, a unor antichități ale dacilor liberi nu poate fi privită de sine stătător, deoarece este intrinsec legată de tot ceea ce înseamnă originea veche a poporului român. Lucrarea despre centrul de olărie dacic din epoca romană de la Pruteni aduce informații inedite

care contribuie la clarificarea unor aspecte esențiale din trecutul nostru, fiind un exemplu al felului în care cercetarea arheologică riguroasă poate să furnizeze argumente în favoarea viețuirii noastre neîntrerupte pe acest pământ. Iată că avem și pentru teritoriul Republicii Moldova, respectiv românii de aici, dovada indubitabilă a vechimii lor în acest spațiu, fiind vorba așadar de un fundament etnic solid, unitar și continuu de-a lungul istoriei.

În încheierea acestor rânduri menționăm că monografia *Pruteni* beneficiază de o amplă prefață semnată de reputatul istoric și arheolog român prof. dr. Ion Ioniță, care este și unul din cei doi recenzenți ai volumului, celălalt fiind iarăși un distins savant din Țară, prof. dr. Mircea Babeș. Prefața este precedată de un scurt cuvânt înainte scris de prof. dr. Eugen Nicolae, numismat consacrat și susținător fidel al arheologilor și istoricilor basarabeni, așa cum spuneam și la începutul acestor rânduri. Deci, îi felicităm pe autori pentru frumoasa realizare, urându-le noi succese în domeniul profesional și inspirație în continuare întru propășirea cercetărilor arheologice atât de necesare cunoașterii trecutului nostru mai îndepărtat.

Sergiu Tabuncic

Gabriela Mircea, Doina Dreghiciu, *Datoriile călugărilor a unora către alții în viața lor de obște, Chișinău, 1841. O tipăritură teologică modernă de referință, Alba Iulia, Reîntregirea, 2010, 203 p.*

Printre noutățile editoriale din ultimul timp ne-a atras atenția în mod special această carte, semnată de distinsele cercetătoare în domeniul cărții și tiparului românesc de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia Gabriela Mircea și Doina Dreghiciu. Apariția cărții e cu atât mai binevenită cu cât între copertile ei este prezentată, descrisă și comentată o tipăritură de la Chișinău din 1841 mai puțin cunoscută cercetătorilor în domeniu. Titlul ei însă este cunoscut, fiind inclus în *Bibliografia Românească Modernă*, II, nr. 16557, p. 27: *Datoriile călugărilor a unora către alții, în viața lor cea de obște. S-au tipărit rusește la Sanctpetersburg în Tipografia Preasfântului Synod la 1816 în luna lui Avgust. Iară de pre cea rusască s-au tălmăcit pe limba Moldovenească și s-au tipărit în Duhovniceasca tipografie a Bessarabiei, în Chișinău, la anul 1841 în luna lui Avgust.* Cartea este menționată și în *Comisiunea Monumentelor Istorice*, 1924, p. 57 și 1931, p. 10. Este semnalată și de alcătuitoarea vol. II de *Cartea Moldovei* (Chișinău, 1992) în compartimentul *Ediții cu caractere chirilice sec. XIX – înc. sec. XX, cunoscute după izvoare bibliografice și ediții științifice*, în care este scris doar titlul scurt al cărții. Fiind în cunoștință de situație, putem preciza că la momentul actual al cercetărilor nu am întâlnit în fondurile și colecțiile deținătoare de carte românească veche și modernă de la Chișinău vreun exemplar al acestei ediții.

Valoarea lucrării este probată și prin faptul că a apărut sub auspiciile Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia, Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, Direcției Județene pentru Cultură și Patrimoniul Național Alba, cu un *Cuvânt înainte* (p. 5-7) semnat de † Andrei, Arhiepiscopul Alba-Iuliei și *Prefață* (p.

9-10) de Directorul General al Muzeului Național al Unirii, dr. Gabriel Rustoiu. Importanța tipăriturii de la Chișinău pentru istoria cărții și tiparului românesc este motivată într-un studiu foarte bine argumentat de autoarele lucrării la p. 11-26, în care se fac unele comparații ale cărții în discuție cu altele ieșite anterior de sub teascurile de la Chișinău, în special, este vorba de *Pentru datoriile presbiterilor <față> de popor* (1823). Sunt analizate meticolos forma grafică, conținutul și aspectul lingvistic al tipăriturii. Urmează conținutul redat în facsimil pe versoul paginii și transliterarea pe recto (p. 28-193), rezumate în limbile română și engleză.

Cartea semnată de Gabriela Mircea și Doina Dregheciu, cu adevărat, descrie o tipăritură modernă de referință, apărută la Chișinău în limba română, în timpuri nefaste pentru românii de la est de Prut, când această parte a Țării Moldovei era încorporată în hotarele Imperiului Țarist. Autoarele consideră că “prin lucrarea de față se dorește atragerea atenției publice asupra unei apariții tipografice moderne românești demnă de a fi individualizată și evaluată” și care în prezent “constituie o cvasiraritate bibliofilă” (p. 195). Subscriem acestei afirmații din considerentul că la momentul actual al cercetărilor nu există exemplare în circuitul științific din Republica Moldova. Prezența acestui exemplar la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia demonstrează destul de convingător că tipăriturile de la Chișinău au circulat nu doar în Moldova dintre Carpați și râul Prut, unde întâlnim relativ multe cărți din această officină, dar și în comunitățile românești din interiorul arcului carpatic. Apreciem la justa valoare intenția autoarelor de a face cunoscut cercetătorilor sau celor interesați de problemele cărții românești de la Chișinău de a pune în valoare o prețioasă tipăritură în limba română tipărită în Basarabia în secolul XIX și suntem convinși de faptul că această contribuție istoriografică își va avea rostul și locul binemeritat în știința istorică românească de pe ambele maluri ale Prutului.

Igor Cereteu

Алфредас Бумблаускас, Игорь Марзалюк, Борис Черкас, Грюнвальдска битва-битва народов, 1410-2010, Киев, Издательство Балтия-Друк, 2010б 272 с., илл¹².

Уникальность монографического исследования „Грюнвальдска битва-битва народов. 1410-2010” заключается в том, что оно вышло в свет в серии истории трех стран: „Средневековая история Украины, Беларуси и Литвы” и объединяет, соответственно, исследователей из трех стран, широко известных историков медиевистов - д.и.н. Алфредаса Бумблаускаса (Литва), д.и.н. Игоря Марзалюка (Беларусия) и к.и.н. Бориса Черкаса (Украина). Это пер-

¹² Координаторы проекта: д.и.н. Алфредас Бумблаускас, д.и.н. Гернута Киркене, директор Института истории НАН Украины, академик Валерий Смолий. Издание осуществлено в рамках проекта Министерства Иностранных Дел Республики Литвы, Вильнюсской Академии Исторической Памяти, Посольства Республики Литвы в Украине. Работа издана по заказу Государственного Комитета Телевидения и Радиовещания Украины в рамках программы „Українська Книга”.

вая попытка написать совместную историю о событии, которое стало одним из узловых в европейской цивилизации.

Грюнвальдская битва является одной из знаменательных страниц в мировой военно-политической истории и выдающимся исторически событием для народов центральной и восточной Европы. Свое название битва получила от места сражения - близ Грюнвальда, Танненбергом и Бреслау (Пруссия) и закончилась разгромом Тевтонского ордена.

Известно, что Грюнвальдская битва или Танненбергская (по-польски - *Bitwa pod Grunwaldem*; по-беларуски - *Грунвальдзкая бітва*; по-литовски - *Žalgirio mūšis*; по-немецки - *Schlacht bei Tannenberg*) произошла 15 июля 1410 года как одно из решающих сражений „Великой войны” 1409 -1411 гг. между Польским Королевством и Великим Княжеством Литовским (ВКЛ), с одной стороны, и Тевтонским орденом, с другой. Среди тевтонцев, кроме собственно членов ордена и их вассалов, были рыцари из Австрии, Франции, Англии, а так же наемники – швейцарцы, чехи, поляки, англичане. В румынской историографии существует мнение, что в составе войска ВКЛ были и молдаване, однако, авторы данного издания об этом не упоминают.

Логическая и хронологическая конструкция монографического исследования позволяет по-новому осветить некоторые дискуссионные историографические проблемы, такие как – общая численность войск, количество хоругвей (со стороны ВКЛ и Польши) и знамен (со стороны Тевтонского ордена), структура войска (командный состав, социальные слои, рядовые воины) и т.д. Структурно работа включает 10 разделов, включающих в себя следующие важные моменты - историческое значение битвы: география, масштабность, потенциал (военный и человеческий), причины и последствия битвы. Одной из заслуг авторского коллектива может служить аналитический статистический материал о числе участников битвы с обеих сторон (участвовавших в боевых действиях и погибших), военной организации, военных хоругвий и знамен, а так же описание военных доспехов (шлемы, панцири и др.) и оружия войска ВКЛ (мечи, сабли, кинжалы, сокирки, чеканы, сокирки и др.), технологию его изготовления, которое в дополнении с красочным иллюстративным материалом, позволяет выразительно описать и воспроизвести эпоху в деталях.

Существенным дополнением и своеобразным решением является описание Грюнвальдской битвы по картине выдающегося польского историка Яна Матейки, который оставил огромное количество исторических картин и портретов выдающихся исторических персонажей (в частности, польских королей) и по праву считается „художественным и образным воспроизводителем истории”. По его картинам можно читать и видеть историю.

Особое внимание привлекает оценка авторов о роли и месте ВКЛ, его происхождении и цивилизационном потенциале, в связи мифологизацией и тенденцией этноцентричности в исторической литературе. В отдельной главе делается попытка осветить вопрос кому принадлежит историческое прошлое ВКЛ русским, белорусам, литовцам, русинам (украинцам), жемантицам? Интересен так же методологический подход в оценке межгосудар-

ственных союзов и государственных образований в изучаемую эпоху. К примеру, роль Кревской унии (1385) в политической, военной и династической истории ВКЛ и Королевства Польши. Не менее важно определение ВКЛ как своеобразной федерации, его этнического ядра, собственно „Литвы” (Верхняя и Среднее Понеманье, Повиллье, Берестейщина, Меньщина Полесье) и принадлежащих ему земель, т.н. „русских территории” Западного Подвинья (Полоцкие и Витебские земли). Могилевского и Гомельского Поднепровья, Смоленщина, Киевщина, Волынь и Подолье. Как справедливо, подчеркивают авторы, ВКЛ в начале XV века было мощным государством, с высоким уровнем урбанизации - 62 города, большинство из которых описаны в работе (Городня, Новогрудок, Крево, Пинск, Менск (Минск), Полоцк, Витебск и др.

Серьезным достоинством настоящего издания следует считать карту - схему „Замки Тевтонского ордена, поделенных между польским королем Ягайло и Великим князем литовским Витольдом” (стр. 126-127) и богатое, насыщенное иллюстративное приложение „Замки и храмы Тевтонского ордена” (49 - Гданьск, Гнев, Торунь, Мальборк, Любава и др.) и „Замки и храмы Королевства Польского и Великого Княжества Литовского” (24 - Вильнюс, Гнезно, Гродно, Калиш, Каменец-Подольский, Каунас, Крево, Киев, Краков, Кременец, Луцк, Люблин, Львов, Новогрудок, Полоцк, Познань, Тракай, Сандомир). Наряду с иллюстрациями и краткой исторической справкой о городе, присутствуют хоругви и печати городов.

Значительное место в данной работе занимают вопросительные постановки проблемы, которые абсорбировали историю на протяжении 600 лет, наполненную серией вопросов - кому была выгодна Грюнвальдская битва, чьи интересы выражала, что произошло, если бы битва была проиграна и т.д., а постскриптум наталкивает читателя на глубокое, вдумчивое проникновение в историческое прошлое, которое сегодня звучит как историческое наследие, которое, в свою очередь, ставит не меньше вопросов.

В целом, на наш взгляд эта книга, с одной стороны, открывает известные факты, а с, другой стороны, совершенно новые и неожиданные страницы из истории нескольких народов. Обобщая вышеизложенное, хотелось бы подчеркнуть, что сильная сторона монографии в том, что она реализована историками из разных стран, с различных точек зрения на высоком профессиональном уровне

В заключении, необходимо отметить, что книга содержит обширный образовательный компонент, учитывающий потребности современного исторического знания и рассчитана на широкий круг читателя - студентов, педагогов, историков и т.д. Авторам искренне желаем дальнейших успехов в их научно-исследовательской и педагогической деятельности, а также новых издательских проектов.

Л. П. Заболотная

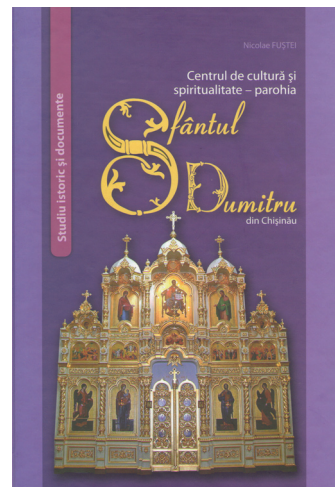
Nicolae Fuștei, *Centrul de cultură și spiritualitate – parohia Sfântul Dumitru din Chișinău. Studiu istoric și documente*, Chișinău, 2010, 354 p.

În ultimul timp se acordă o mai mare atenție problemelor de credință și spiritualitate creștină, domeniu care un timp îndelungat a fost neglijat din motive bine cunoscute. Istoria noastră națională era studiată mai mult decât superficial, iar societatea românească din Basarabia a fost și mai este încă influențată de ideologii nocive. Preocupările dr. Nicolae Fuștei sunt axate, în special, pe probleme de spiritualitate creștină din Țara Moldovei. Este cunoscut faptul că Domnia Sa a publicat numeroase studii și articole științifice în care abordează variate subiecte ca: activitatea Mitropolitului Dosoftei, manuscrise și cărți vechi de factură religioasă, contribuțiile Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la menținerea și perpetuarea credinței creștine ortodoxe și a limbii române în Basarabia etc. Mai recent, dr. Nicolae Fuștei a editat o frumoasă carte consacrată parohiei Sfântul Dumitru din Chișinău, considerată un centru de cultură și spiritualitate creștină. Apariția acestei cărți este salutabilă, pentru că asemenea subiecte sunt mai mult decât necesare și ele contribuie în mare măsură la întregirea istoriei noastre naționale.

Marele istoric al românilor Nicolae Iorga menționa în prefața unei monografii de istorie locală că “numai pe baza a sute de astfel de studii se va putea face cândva marea operă care va vădi tuturora câtă originalitate cuprinde viața satului nostru” (N. Iorga, *Prefață la cartea lui Petru Țurca-Priveagul, Pietre rămase. Contribuție la monografia județului Arad*, București, 1936, p. 5). Citatul reproduș nu este deloc inutil în acest context, deoarece Dr. Nicolae Fuștei descrie, uneori destul de detaliat, istoria cartierului Mălina, în prezent cartier al municipiului Chișinău, în perimetrul căruia se află și biserica cu hramul Sfântul Dumitru, cunoscută la începuturi cu un alt hram, al Sfinților Apostoli Petru și Pavel.

Monografia este prefațată cu un Cuvânt înainte de dr. Prot. Pavel Borșevschi, parohul acestei biserici, urmată de Introducere, trei capitole (numite de autor părți), Încheiere, Bibliografie selectivă, Lista abrevierilor, Indice de nume, Indice geografic, Summary - un rezumat în limba engleză, care facilitează accesul la informație a celor care nu cunosc limba română. În Introducere autorul menționează motivele care l-au determinat să scrie monografia parohiei și indică sursele principale de documentare care au stat la baza elaborării acestei cărți.

Menționăm că dr. Nicolae Fuștei este atașat spiritual de această parohie și din considerentul că activează în calitate de diacon de mai mulți ani în cadrul ei. În primul compartiment al lucrării, intitulat *Istoria parohiei*, autorul descrie amplasarea ei geografică, stabilește momentul înființării enoriei și ctitorii bisericii, care la început a avut hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel. În acest capitol, autorul descrie situația parohiei în timpul celui de-al Doilea Război

Mondial, prezintă schițe și planuri ale acareturilor din perimetrul bisericii, oferă detalii despre parohie în perioada sovietică, când biserica a trecut prin cele mai grele încercări, fiind închisă de autorități după 7 iunie 1962, iar bunurile fiind naționalizate. Culmea! Biserica a fost transformată în club de distracții, iar turla de pe naos și clopotnița au fost trase de două tancuri și dărâmate. Obiectele din biserică au fost nimicite, o parte duse în codrii Orheiului și arse. Biblioteca a fost distrusă și doar un număr mic de cărți a putut fi salvat de enoriași, pe care la redeschidere, în anul 1990, le-au restituit bisericii. În acest capitol autorul explică cauzele care au dus la schimbarea hramului bisericii, descrie muzeul parohial, necropola, alte edificii, prezintă numeroase relevee ale planului bisericii și ale altor clădiri din preajma lăcașului sfânt.

În acest context, menționăm că în cadrul parohiei Sfântul Dumitru se organizează numeroase activități de menire spirituală, educativă, socială, momente care sunt evocate în capitolul II, intitulat *Activități la parohia Sf. Dumitru*. dr. Nicolae Fuștei, un bun cunoscător al valorilor bibliofile, include în monografie și lista cărților din bibliotecă, de asemenea descrie destinul lor, în măsura în care este cunoscut, mai ales după instaurarea regimului sovietic, când foarte multe cărți din biserică au fost nimicite. Un alt moment care trebuie în mod sigur de menționat este că în cadrul acestei parohii activează, din anul 2007, o tipografie, unde au văzut lumina tiparului atât cărți, cât și pomelnice, certificate de botez, cărți poștale, icoane laminate, broșuri etc. Un spațiu apreciabil din monografie este rezervat clericilor și mirenilor de la parohia Sf. Dumitru, în care aflăm destulă informație, atât despre fețele bisericesti care au activat în această parohie, cât și despre enoriașii care s-au evidențiat prin calități caritabile, fiind incluși în rândul ctitorilor sfântului lăcaș.

În compartimentul III – *Documente și materiale* – autorul a inclus Catalogul documentelor, Textele documentelor, Catalogul materialelor și Textele materialelor. În Încheiere, Nicolae Fuștei expune succint totalurile acestei cercetări, urmate de Bibliografie selectivă, Lista abrevierilor, Indice de nume, Indice geografic și un rezumat în limba engleză.

În concluzie, subscriem opinia Dr. Prot. Pavel Borșevschi, care notează că această lucrare poate fi considerată “o primă încercare de asemenea anvergură în mediul academic din Republica Moldova de după 1991” și că monografia istorică despre parohia Sfântul Dumitru poate fi apreciată “un început de succes în cercetarea istoriei unei comunități religioase care a jucat un rol important în promovarea tradiției Bisericii creștin-ortodoxe din Republica Moldova”. Cu adevărat, această monografie poate servi ca model în elaborarea unor astfel de lucrări științifice. A apărut în condiții grafice excepționale, cu numeroase tabele, schițe și planuri, imagini alb-negru și color. Prin publicarea acestei cărți, dr. Nicolae Fuștei valorifică trecutul și prezentul parohiei Sfântul Dumitru din Chișinău și involuntar se alătură îndemnului marelui nostru istoric Nicolae Iorga pe care l-am citat în rândurile de mai sus. Apreciem efortul domnului Nicolae Fuștei și suntem de părere că monografia își va gasi locul de cinste în atelierele istoriei, iar pe această cale ne alăturăm numeroaselor urări de bine și succese în activitatea științifică!

Eva Mârza, *Explorări bibliologice, Sibiu, Techno Media, 2008, 352 p.*

În ultimii ani am avut prilejul să urmăresc în de aproape contribuțiile referitoare la cercetarea cărții și tiparului în Transilvania, unde există adevărate școli de cercetători în acest domeniu, care prin eforturi conjugate organizează conferințe, expoziții de cărți, alte manifestări științifice și editează lucrări fundamentale, contribuind astfel la valorificarea cărții românești vechi în această parte de țară. Se evidențiază, mai ales, centrul albaiulian prin o pleiadă de oameni ai cărții, activitatea cărora se desfășoară la Universitatea „1 Decembrie 1918” și la Muzeul Național al Uniri. Distinsa cercetătoare în domeniul cărții românești, cadru didactic la Universitatea „1 decembrie 1918” din Alba Iulia, dr. prof. univ. Eva Mârza, a oferit cititorului interesat de acest subiect un volum cu un titlu sugestiv, ce include numeroase studii și articole elaborate și editate în diferite publicații periodice în ultimii 30 de ani. Cartea a fost finanțată din grantul *Repertoriul tipografilor, editorilor, gravurilor, patronilor cărților românești (1508-1830)*, iar autoarea tratează subiectul „din punct de vedere bibliologic, fără să abordeze conținutul” (p. 9), pentru că în cea mai mare parte e de factură teologică.

Volumul este structurat în trei părți, care au la bază criteriul tematic. În primul compartiment, intitulat *Cartea românească veche și itinerariile ei transilvane*, sunt incluse 12 studii și articole despre circulația cărții românești vechi în Ardeal. În primul articol este semnalat *Un fragment din Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)* (p. 14-16), descoperit la biserica ortodoxă din Oiejdeia (județul Alba). Identificarea fragmentului este cu atât mai binevenită, cu cât în România nu este cunoscut până în prezent vre-un exemplar al acestui *Evangheliar*. Subiectul altui articol din volum sunt *Patru manuscrise românești vechi din secolul al XVIII-lea* (p. 17-26), descoperite în diferite colecții publice sau particulare din județul Alba, dintre care trei au fost copiate în arealul transilvan și al patrulea în Țara Românească, la București. Prin publicarea informației despre aceste manuscrise (*Molitvenic* (1703), *Mineiele pe tot anul* (sec. XVII-XVIII), *Euhologhion* (1724), *Minei pe ianuarie* (de la sf. sec. XVIII), autoarea a urmărit scopul de a semnală comorile bibliofile, care le-a descris destul de detaliat, oferind și însemnările manuscrise. Cu multă pasiune și dăruire este descrisă *Colecția de carte veche de la Râmeș (jud. Alba)* (p. 27-31), „unul din cele mai vechi și valoroase monumente istorice din Transilvania”, mănăstire vizitată de Nicolae Iorga în primii ani ai secolului XX. Autoarea face referire atât la cărțile și însemnările descrise de marele istoric, cât și la altele pe care acesta nu le-a cunoscut. Din însemnările prezentate se pot deduce anumite momente din istoria acestui centru monahal, unul dintre care ar putea fi datarea lui cu anul 1376 și nu cu anul 1487, cum se considera din alte informații cunoscute anterior. În *Evidențe de cărți românești din secolele XVIII-XIX din județul Alba* (p. 32-36), dr. Eva Mârza atribuie unele însemnări vechi, care conțin liste de cărți, categoriei „primelor evidențe de bibliotecă din mediul sătesc” din localitățile județului Alba în secolele XVIII-XIX. O altă contribuție însemnată a autoarei este *Răspândirea tipăriturilor românești vechi pe Valea Mureșului (zona Aiud - Alba Iulia)* (p. 37-42), în care sunt tratate

probleme legate de cercetarea cărții românești vechi din această regiune, unde au fost identificate 83 de exemplare de carte, iar investigarea acestui domeniu, așa cum consideră autoarea, nu poate fi încheiată la această dată, fiind necesare noi cercetări de teren. *Carte și societate în secolele XVIII-XIX pe Valea Ampoiului (jud. Alba)* (p. 43-50) este titlul altui articol din volum, în care Dr. Eva Mârza descrie mai multe cărți și însemnări manuscrise identificate în această zonă. În articolul *Protopopul Nicolae Rațiu și colecția de carte românească veche de la biserica „Buna Vestire” din Alba Iulia* (p. 51-55), autoarea descrie cărțile din biblioteca acestei biserici, listă care include 26 de titluri de carte românească, dintre care se evidențiază *Mineiele de la Râmnic (1776-1780)*, *Octoih (Iași, 1749)*, *Evangelhie (Sibiu, 1806)*. Fără îndoială, însemnările de pe aceste cărți sunt foarte prețioase, or Dr. Eva Mârza face unele comentarii pe marginea lor, identificând proprietarii sau originea acestor cărți. În *Tipărituri românești vechi în biblioteca parohiei ortodoxe de la Ighiu (jud. Alba)* (p. 56-58) autoarea descrie cele 25 de volume de carte românească și însemnările lor. Edificatoare în această privință sunt alte trei articole din volum, în care sunt prezentate și cataloagele de cărți din biblioteci de biserici: *Carte veche românească pe Valea Gălzii, jud. Alba (Catalog)* (p. 59- 84), *Colecția de carte veche de la biserica ortodoxă Maieri II Alba Iulia* (p. 85-97) și *Itinerarii culturale în colecția de carte românească veche „Sabin Olea” din Cib* (p. 98-109). În articolul *Pagini din istoria învățământului în județul Alba din cartea românească veche* (p. 110-122), autoarea abordează probleme de istoria unor instituții de învățământ din acest județ, în baza unor informații din însemnările manuscrise, atestând 91 de învățători, dintre care 15 au funcționat în secolul al XVIII-lea, iar restul și-au desfășurat activitatea până la sfârșitul secolului al XIX-lea, incluși într-un tabel la sfârșitul textului.

În compartimentul II, cu titlul *Istoria și istoriografia în marginea cărților românești vechi*, care include 13 studii și articole, autoarea elucidează subiecte cu tematică variată, care reies din însemnările manuscrise de pe cartea românească cu circulație în Transilvania. În studiul *Elite românești în capitala Principatului Transilvaniei – secolul al XVII-lea* (p. 124-135) este abordat un subiect foarte interesant și mai puțin investigat referitor la elitele din Transilvania, în special, cele din Alba Iulia. În baza investigațiilor pertinente, autoarea ajunge la unele concluzii, bine argumentate documentar, susținând că pentru această perioadă „suntem martorii unui exod de tipografi, gravori sau turnători de litere, dieci care au venit în Transilvania cu un scop bine stabilit, acela de a tipări cărți” și că „elita românească din Alba Iulia din secolul al XVII-lea a fost compusă din cărturari din toate categoriile intelectuale, din toate cele trei Țări Românești”. Dr. Eva Mârza insistă pe ideea că numărul personalităților care au creat la Alba Iulia un centru cărturăresc și intelectual este cu mult mai mare decat cel cunoscut în prezent. În alt studiu, intitulat *Din nou despre Biblioteca Mitropoliei Bălgradului* (p. 136- 156), autoarea revine cu unele completări la cercetările de altădată referitoare la biblioteca forului ecleziastic suprem albaulian, în care susține „destinația și rolul Bibliotecii Mitropoliei Bălgradului [...] sunt deplin comparabile cu cele ale instituțiilor similare din Europa occidentală”.

În volum au fost incluse și articole consacrate unor personalități marcante ale românilor: *Mitropolitul Atanasie Anghel protector al culturii românești* (p. 157-162), *Preocupări de diplomaică la Vasile Popp* (p. 189-205), *Timotei Cipariu și Bibliografia Românească Veche* (p. 206-214), *Corespondența lui Timotei Cipariu: sursă pentru cercetarea cărții românești vechi* (p. 215-224), *Nicolae Iorga și cartea românească veche* (p. 225-234).

Importante, prin dimensiunea lor istorică și culturală, sunt alte două studii cu referire la donațiile de cărți: *Donații de cărți Șerban Cantacuzino pentru Transilvania* (p. 163-167) și *Donația de carte în mediul religios greco-catolic (secolele XVIII-XIX)* (p. 168-174), în care se evocă contribuția unor personalități românești la completarea bibliotecilor bisericilor din Transilvania cu tipărituri religioase. În articolul *Istoriografia asupra tipografiei românești de la Alba Iulia: discurs pre-romantic și romantic* (p. 175-180) sunt analizate două perioade istorice ale oficinei, menționată în titlu *Vormărz și perioada romantică, prin două personalități de marcă pentru istoriografia problemei stabilite, Vasile Popp și Timotei Cipariu* (p.175), din care reiese că investigațiile acestor două personalități notorii românești au contribuit în mare măsură la apariția monumentalei Bibliografia Românească Veche.

Relația om-natură este pusă în discuție de autoare în articolul *Omul și clima. Mărturii istorice albauliene* (p. 181-185), în care sunt aduse numeroase dovezi ale dependenței societății umane față de condițiile climatice și de alte manifestări ale naturii, desprinse din însemnările marginale de pe cărțile vechi.

În articolul *Îndreptarea legii în traducerea latinească a lui Petru Dobra* (p. 186-188), autoarea semnalează și descrie un exemplar în manuscris al acestei cărți, tradus în limba latină de cărturarul transilvănean Petru Dobra, carte copiată la Sibiu în 1734. Exemplarul a aparținut unui proprietar din Cluj, iar în prezent se află la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia. Autoarea pune tranșant problema elaborării unui catalog al tipografilor români în articolul Preliminarii la un reper-toriu al tipografilor români (1508-1830) (p. 235-247).

Compartimentul III – *Drumuri europene ale cărții vechi (Carte europene în biblioteci transilvane)* – cuprinde, așa cum reiese din titlu, 10 articole despre prezența și circulația în Transilvania a cărților provenite din centre culturale europene: „*Bibliotheca Medievalis Levociana*”. *Un fond de carte de proveniență slovacă în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia* (p. 250-257), „*Bibliotheca Medievalis Levociana*”. *Codexuri, incunabule și cărți tipărite* (p. 258-265), *Trei tipărituri rarissime din zona Alba Iuliei – două incunabule și un postincunabul* (p. 266-269), *Identificarea unui postincunabul: Johannes Heroltus, „Serones discipuli de tempore et sanctus [...] Norimberg, 1502”* (p. 270-272), *O tipăritură străină veche cu ex libris și semnificația lui (Aug. Paoletti, Discursus praedicabiles, Coloniae Agrippinae, 1742)* (p. 273-275), *Tipărituri slovace în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia (secolele XVI-XVII)* (p. 276-291), *Vechi tipărituri din Slovacia, Cehia și Moravia în Biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia (sec. XVII-XVIII)* (p. 292-314), *Catalogul bibliotecii lui Bethlen Kata. Varianta de la Alba Iulia* (p. 315-333), *Tipărituri românești vechi într-o bibliotecă vieneză din secolul al XVIII-lea* (p. 334-338), *Un text românesc despre arta tipografică europeană din 1841* (p. 339-348).

Adunate împreună, aceste studii și articole creează o imagine mai clară asupra fenomenului cărții și tiparului în inima Transilvaniei. Din conținutul lor desprindem subiecte valoroase pentru istoria românilor, ca: evenimente istorice, fenomene astronomice, date meteorologice, cutremure de pământ, contribuția personalităților românești la valorificarea patrimoniului național etc. Circulația manuscriselor și tipăriturilor ocupă un loc primordial în spectrul de probleme pe care le oferă însemnările manuscrise, iar autoarea prezintă, de fiecare dată, aceste note ale posesorilor, care permit reconstituirea filierelor prin care s-au deplasat cărțile în spațiu și timp. Deși au fost scrise cu decenii în urmă, aceste studii și articole își păstrează și astăzi o deplină actualitate, or contribuțiile dr. Eva Mârza pot fi considerate, pe bună dreptate, un valoros prinos istoriei și culturii românești.

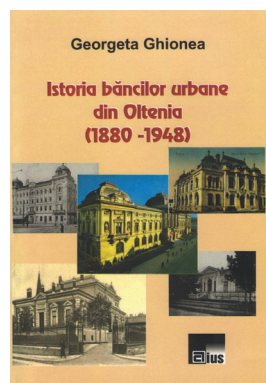
Igor Cereteu

O VALOROASĂ CONTRIBUȚIE ȘTIINȚIFICĂ PRIVITOARE LA ISTORIA BANCARĂ A OLTENIEI

Georgeta Ghionea, *Istoria băncilor urbane din Oltenia (1880-1948)*, Craiova, Editura "Aius PrintEd", 2009, 299 p.

Lucrarea dnei dr. Georgeta Ghionea, cercetător științific în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din capitala Olteniei, reprezintă valorificarea tezei de doctorat cu același titlu a autoarei, susținută în 2009 și coordonată de prof. univ. dr. Vladimir Osiac. De altfel, cartea este deschisă de o prefață scrisă chiar de Domnia Sa, care apreciază volumul ca indispensabil cunoașterii variatelor aspecte ce privesc organizarea și funcționarea sistemului bancar și de credit din Oltenia, pentru perioada respectivă. Domnul profesor precizează că explorarea adecvată a acestei teme, prin reconstituirea integrală a cadrului istoric, social-politic și economic de dezvoltare a acestor instituții bancare, se datorează pe deplin maturității științifice a autoarei, care a știut să formuleze corect obiectivele de cercetare, să aleagă metodele potrivite de studiu și modalitățile de interpretare a rezultatelor obținute pe parcursul investigației.

Monografia are o ținută științifică aleasă, conținutul ei reflectând cercetările stăruitoare, pertinente și complete ale autoarei în domeniul istoriei financiar-bancare oltene în intervalul menționat. Limita cronologică inferioară de la care pornește tratarea subiectului este anul ce marchează înființarea Băncii Naționale a României, reperul temporal superior al exegezei corespunzând perioadei în care aceasta era transformată în Bancă de Stat, iar în destinul României acelor vremuri se producea cotitura politică ce avea să influențeze dramatic istoria sa timp de mai

multe decenii. De notat însă faptul că autoarea, în unele situații concrete, condiționate de natura științifică a problemelor investigate, consideră necesar a lărgi limita inferioară a cercetării, prezentând și analizând informații complementare mai timpurii, oferite de studiile de specialitate și de sursele documentare și statistice de arhivă.

Deși aparatul financiar-bancar a avut un impact real asupra întregului ansamblu al societății românești moderne, deci și a celei din Oltenia, problema legată de evoluția băncilor comerciale și populare urbane din această regiune s-a aflat multă vreme în afara ariei de investigare specială a istoricului. Atunci când în istoriografia noastră ea a reținut interesul unor cercetători, studierea ei s-a redus la analiza doar a câtorva dintre aspectele sale. Cu toate acestea, implicațiile și însemnătatea sistemului bancar în modernizarea Olteniei răzbăteau netăgăduit prin studiile respective, ele trezind în consecință un interes deosebit pentru cercetători. Sarcina unei abordări integrale a chestiunii și elaborării cu acest prilej a unei lucrări monografice cuprinzătoare i-a revenit dnei Georgeta Ghionea, care, înfruntând dificultățile cercetărilor precedente, limitate la un cadru restrâns, a reușit să întocmească o sinteză de largă respirație asupra temei. Trebuie de subliniat faptul că autoarea își întemeiază investigația atât pe bibliografia generală și specială aferentă, cât și pe numeroase surse inedite de arhivă, identificate în cadrul Direcțiilor Județene ale Arhivelor Naționale Dolj, Vâlcea, Turnu Severin, Gorj și Olt, în aceste condiții conturându-se înțelegerea deplină a importanței istorice a fenomenului studiat.

Monografia debutează cu un studiu introductiv în care dna Georgeta Ghionea își justifică preocuparea și efortul său de a elabora această lucrare despre istoria băncilor comerciale și populare din localitățile urbane ale Olteniei în anii 1880-1948, problematică pe care o consideră insuficient examinată de istoriografia românească. Constatarea autoarei se bazează, în mod cert, pe o analiză temeinică a scrierilor istorice generale referitoare la domeniul bancar național și a celor cu referințe speciale la așezămintele bancare de la vest de Olt, de unde rezultă lipsa unui studiu monografic asupra organizării și evoluției sistemului bancar și de credit din Oltenia în perioada amintită. În consecință, autoarea și-a propus să elucideze tema în cauză, subliniind totodată că demersul ei „se dorește a fi un nou pas, cu sensul de continuare și completare a cercetării acestui domeniu” (p. 18).

Nu avem intenția prin această modestă prezentare a cărții dnei Georgeta Ghionea să operăm o analiză a ei, prin observații și detalieri asupra fiecărui capitol, ci ne vom limita doar la o scurtă semnalare a părților alcătuitoare ale acestora, permițându-ne să apreciem, firește, și valoarea de ansamblu a monografiei.

În primul capitol al cărții autoarea prezintă o seamă de „Repere istorice privind organizarea sistemului bancar în România și evoluția lui până la naționalizare”, fapt ce i-a îngăduit: tratarea mediului economico-financiar al acelei perioade; examinarea proiectelor pentru înființarea unor bănci naționale în Principatele Române și apoi a Băncii Naționale a României; abordarea cadrului juridic în care aceasta a evoluat începând din anul 1880 și până în 1948; reconstituirea celor mai semnificative segmente din trecutul cooperăției de credit și a coordonatelor principale ale politicii monetare a României între 1867- 1948.

Capitolul următor al monografiei privește „Oltenia bancară între anii 1880-1918”, autoarea stăruind să pună în lumină o serie de aspecte ce decurg din analiza dezvoltării mișcării bancare din regiune, și anume: condițiile de înființare și rolul sucursalei și agențiilor din Oltenia ale Băncii Naționale până în 1914; organizarea și activitatea Băncii Comerțului din Craiova între anii 1897-1918 și evoluția băncilor mici și mijlocii din regiune în perioada 1880-1918.

În cel de-al treilea capitol al lucrării, intitulat „Organizarea și consolidarea băncilor urbane din Oltenia într-un sistem economic financiar național”, autoarea s-a ocupat de descrierea acestui segment al istoriei bancare a regiunii prin următoarele aspecte: activitatea bancară în perioada de după Marea Unire din 1918 până la criza economică mondială din 1929-1933; criza și impactul ei asupra sistemului bancar și de credit din Oltenia, partea finală a capitolului fiind dedicată analizei evoluției operațiunilor bancare în anii 1938-1948.

Ultimul capitol al cărții analizează „Rolul cooperăției de credit și de consum (1880-1944)” în Oltenia, descifrarea acestuia decurgând îndeosebi din: examinarea programelor de creare a cooperativelor de credit; abordarea activității băncilor populare urbane referitor la cooperăția de credit, după 1918, și din reliefaarea merului întreg al cooperăției de consum.

Autoarea a expus în compartimentul “Concluzii” rezultatele principale la care a ajuns tratând tema dată, lucrarea cuprinzând în plus un amplu rezumat în limba engleză și o vastă listă a surselor documentare și bibliografice.

Neîndoios, dna Georgeta Ghionea prin monografia sa aduce istoriografiei românești o importantă zestre de informație istorică, conținând interpretări inedite ale unor aspecte din trecutul așezămintelor bancare din Oltenia, aprecieri generale și analitice noi, încununată de concluzii temeinic argumentate. Acestea demonstrează în mod clar că evoluția unei regiuni bine individualizate istoric și economic în cadrul statului român, cum a fost Oltenia, nu poate fi despărțită de mișcarea bancară, aceasta reprezentând un fenomen cu implicații multiple asupra proceselor politice, economice și sociale din arealul oltenesc. Pentru a ne face o imagine despre anvergura problemelor legate de circulația bănească la începuturile statalității moderne românești, vom aminti aici doar faptul că în perioada anterioară anului 1867, când a fost creat sistemul monetar național, în Principate existau peste 70 de diferite monede ce erau acceptate pentru comerț. Această abundență excesivă de specii monetare și implicit perturbațiile provocate în circulația monetară internă de factorii externi ținea în loc dezvoltarea economică a societății românești. Lipsa creditului amplifică acest haos financiar, determinând totodată degradarea progresivă a categoriei sociale a proprietarilor. Pentru stoparea acestor fenomene negative, pe lângă înființarea sistemului monetar național, se impunea ca o necesitate absolută crearea unei bănci naționale, capabilă să sprijine cursul de modernizare a țării.

Esența lucrării dnei Georgeta Ghionea o constituie prezentarea unei istorii veritabile a băncilor urbane oltene din anii 1880-1948, în fond fiind vorba de o sinteză completă asupra acestor importante instituții financiare. Așa cum rezultă din lectura volumului, activitatea bancară a stimulat simțitor procesul de restrucurare și dezvoltare a societății românești demarat în a doua jumătate a secolului

al XIX-lea, istoricul zilelor noastre sesizând, între altele, necesitatea cunoașterii profunde a mijloacelor concrete de întreținere a procesului modernizator din decursul acelei perioade. Această cunoaștere este imperios necesară chiar astăzi, când se constată o diversificare a atribuțiilor și creșterea rolului băncilor odată cu tranziția la o economie de piață funcțională. Precum se vede, actualitatea lucrării este dată nu doar de cercetarea unui impresionant material istoriografic și de valorificarea unor numeroase fonduri arhivistice. Pentru cititorii de pe ambele maluri ale Prutului, actualitatea cărții se reliefează cu aceeași pregnanță în contextul schimbărilor economice radicale ce se produc în prezent atât în România, cât și (mai lent) în Republica Moldova. Așa încât lectura volumului prilejuiește înțelegerea unor lucruri folositoare și din perspectiva acestor procese.

În încheiere salutăm apariția acestei lucrări ce elucidează un domeniu deosebit de însemnat al vieții economice din Oltenia anilor 1880-1948, cel al activității bancare. Demersul autoarei constituie o contribuție științifică necesară în care studierea acestui fenomen complex de care a depins în mare măsură progresul societății românești din vestul Oltului și-a găsit locul și importanța binemeritată.

Sergiu Tabuncic

Леонид Млечин, Зачем Сталин убил Троцкого,
Москва, Изд. Центрполиграф, 2010, 351 с.

Leonid Mlecin este unul dintre cei mai cunoscuți istorici contemporani ruși. Cartea cu titlul “Зачем Сталин убил Троцкого” a apărut de sub tipar la Moscova, în 2010. Monografia are o scurtă Introducere, două părți și În loc de încheiere.

Prima parte a lucrării se întitulează „Troțki împotriva lui Stalin” (p. 7-168). În general, cartea este despre Lev Troțki, prezentat de autor în lumini pozitive. Autorul deseori face trimiteri la declarațiile lui V. Lenin referitoare la L. Troțki. De exemplu, la un moment, Lenin a spus: „Nu există un bolșevic mai bun ca Troțki” (p. 8). L. Mlecin scrie că L. Troțki s-a remarcat prin capacități oratorice deosebite, a fost cel mai bun orator al timpului. El putea vorbi fascinant două-trei ore în fața unui auditoriu ce stătea în picioare (*ibidem*). Așa cum afirmă autorul, în preajma și în timpul loviturii de stat din octombrie 1917, L. Troțki avea o popularitate mai mare decât V. Lenin. Specialiștii cunosc faptul că Guvernul Provizoriu a dat ordin de arestare a liderilor bolșevici, având probe că aceștia doreau răsturnarea Guvernului Provizoriu pe banii și în interesul Germaniei, cu care Rusia era în război. Tot specialiștii știu că Lenin a fugit de justiție, ascunzându-se la Razliv. Autorul cărții remarcă: spre deosebire de Lenin, L. Troțki a mers în instanța de judecată și a apărut cu succes cauza bolșevicilor. De aici și creșterea autorității. Totuși, subliniază autorul, L. Troțki l-a respectat pe Lenin și l-a considerat liderul loviturii de stat, realizate

pe data de 25 octombrie (pe 7 noiembrie după stilul calendaristic nou) – ziua de naștere a lui L. Troțki.

Autorul cărții atrage atenția: Lev Troțki a fost primul Comisar al poporului pentru Afacerile Externe al Federației Ruse, îndeplinind această funcție între 8 noiembrie 1917 și 13 martie 1918 (p. 31). Deși era în această funcție, L. Troțki s-a pronunțat împotriva diplomației ca instituție necesară statului; ca și Lenin, el era animat de revoluția mondială și considera că muncitorii se vor înțelege între ei fără mijlocitori. Autorul citează din declarațiile lui V. Lenin: „Sarcina noastră este [realizarea] revoluției mondiale proletare, sarcina este de a constitui Republica sovietică mondială” (*ibidem*). În așa caz, la ce bun mai trebuia diplomația? L. Mlecin amintește de arestarea ambasadorului român Diamandi și de eforturile corpului diplomatic de atunci de a-l pune în libertate. Autorul cărții a făcut următoarea constatare, care merită reținută: unele principii ale politicii externe sovietice au fost puse chiar în primele luni postrevoluționare. Acestea au fost: „lipsa profundă de respect față de suveranitatea statelor și disprețul față de tratatele internaționale” (p. 49). Un subiect al lucrării se referă la rolul lui L. Troțki în tratativele cu germanii și semnarea Păcii de la Brest-Litovsk.

După înfăptuirea loviturii de stat din octombrie 1917, sarcina principală pentru bolșevici a fost de a menține puterea cucerită. Asta pentru că deputații din Adunarea Constituantă, dizolvată de bolșevici, au constituit guvernele lor, forțele lor militare etc. și au decis să-i răstoarne pe bolșevici de la putere, să pună mâna pe capitale (Moscova și Petrograd). Bolșevicii au constituit un Consiliu militar-revoluționar în frunte cu Lev Troțki, care avea împuterniciri dictatoriale. L. Mlecin a studiat activitatea lui L. Troțki în această funcție, activitate pe care istoricii o cunosc: în ciuda faptului că armata condusă de bolșevici se numea „muncitorească-țărănească”, L. Troțki considera că fără cadre militare, provenite din armata țaristă, forțele militare bolșevice vor suferi eșec. Troțki a avut puterea de convingere de a-i atrage pe comandanții de oști „burghezi”; autorul, însă, nu scrie că la mulți militari familiile erau luate ostatici și soarta lor a depins de comportamentul capului familiei pe front. Abia la sfârșitul cărții autorul scrie despre detașamentele de represalii ce stăteau în spatele trupelor bolșevice și-i împușcau pe cei care încercau să se retragă și de directiva lui Troțki că în situația retragerii detașamentelor Armatei Roșii primul împușcat era comisarul (acesta era reprezentantul PC (b) din Rusia în forțele militare), iar al doilea împușcat era comandantul trupelor¹.

Autorul monografiei a făcut un studiu comparativ între Troțki și Stalin; el demonstrează că dușmănia între cei doi lideri bolșevici a început în anii Războiului Civil din Rusia [Stalin nu a fost un om supus, deseori îi reproșa chiar lui Lenin, cu atât mai mult nu putea să nu-i reproșeze unuia ca Troțki, pe care îl desconsidera]. Vrajbă între cei doi s-a accentuat, remarcă autorul cărții, atunci când Lenin era pe patul de moarte și se punea problema succesorului liderului regimului bolșevic. L. Mlecin analizează datele referitoare la subiectul „Stalin a fost sau nu agent plătit al serviciilor secrete țariste?” Există multe dovezi indirecte, constată autorul, că Stalin ar fi fost agent al ohranei țariste [de exemplu, toate sau aproape

¹ L. Troțki a fost un conducător politic deosebit de dur și nemilos; cunoaștem acest lucru din alte cărți.

toate acțiunile puse la cale de organizațiile bolșevice din Caucazul de Nord, acolo unde activa și Iosif Djuğașvili (devenit mai târziu Stalin), au eșuat. Apoi Stalin prea des și prea ușor evada din închisori, de unde, din nou se trage concluzia, că ar fi existat o legătură între el și poliție. În februarie 1912, după o nouă evadare, Stalin a fost ales membru al Comitetului Central al Partidului bolșevic, iar recomandarea i-a dat-o Roman Malinovski, deputat în Duma de Stat a Rusiei, tot el – agent plătit al departamentului poliției]. L. Mlecin scrie despre condamnarea și asasinarea mareșalului Tuhacevski; uciderea lui n-a fost întâmplătoare: căutând în dosarele arhivei Departamentului poliției țariste, unul din ofițerii NKVD a descoperit, spre surprinderea și uimirea sa, o mapă cu ancheta completată și informații redactate de Stalin personal. Despre acest secret uriaș, aducător de moarte, ar fi aflat Tuhacevski, iar bolșevicii au avut luată ceva mai devreme o decizie: toți agenții secreți ai poliției țariste să fie nimiciți. În așa caz, nimic trebuia să fie Stalin, mareșalul Tuhacevski ar fi avut tot dreptul s-o facă. Stalin, însă, i-a luat-o înainte (p. 96-97). I. Stalin, scrie L. Mlecin, a făcut foarte mult pentru a induce în eroare atât pe contemporanii lui, cât și pe viitorii istorici; chiar ziua și anul nașterii au fost falsificate (oficial se considera 21 decembrie 1879, pe când real Stalin s-a născut în 1878, cu un an și trei zile mai devreme (p. 100). Pe fondalul acestor (și altor) nebuloase, referitoare la adolescența și anii de revoluționar ai lui I. Stalin, autorul demonstrează că L. Troțki are o biografie mult mai transparentă și verificabilă.

Dar mai este un lucru ce vreau să-l evidențiez. Leonid Mlecin nu face caz din colaboraționismul lui Stalin cu securitatea țaristă. Autorul aduce și alte exemple de acest fel. Unul din acestea se referă la Mihail Ivanovici Kalinin, un fel de președinte al URSS, supranumit „starostele” Uniunii Sovietice, vechi revoluționar bolșevic etc., etc. Se constată, iată, că numitul „Vsesoiuznâi Starosta” [„starostele întregii Uniuni Sovietice”] colabora bine-mersi cu ohrana țaristă, a scris cu propria lui mână: „Doresc să fac sincere dezvăluiri privind activitatea mea criminală” (p. 101). Liderii bolșevici erau niște oameni de nimic, sau – poate greșesc – erau și ei oameni cu virtuți, dar și slăbiciuni. Cum, însă, i-a montat propaganda bolșevică în mințile oamenilor! Câte colhozuri, străzi, vapoare, instituții de învățământ le-au purtat numele, câte localități le poartă și astăzi numele, inclusiv în Republica Moldova!

Partea a doua a cărții este intitulată „Stalin împotriva lui Troțki” (p. 169-334). Autorul demonstrează că, luând puterea, metodic și perseverent, Stalin l-a înlăturat pe Troțki, om ce se bucura de o mare autoritate, din posturile ocupate. Autorul arată că Troțki a avut un altfel de caracter decât al lui Stalin: acesta (Troțki) era preocupat mai mult de redactarea lucrărilor lui, nu respecta oamenii din jurul său, deseori se îmbolnăvea, avea febră, luni în șir se trata în sanatorii, departe de Moscova. Stalin, dimpotrivă, promova în funcții oameni ce-i erau fideli în fapte, nu în vorbe, era la curent cu tot ce se întâmplă și în lupta pentru supremație în ierarhia sovietică nu a avut scrupule. Toți colaboratorii lui Troțki, promovați de acesta în diverse funcții, au fost scoși și – pe parcurs – împușcați. Autorul monografiei citează din declarațiile făcute de unul din liderii bolșevici, M.P. Tomski: „Cum am luptat cu Troțki? Pe Troțki l-am lăsat la condu-

cere, dar pe troțkișori (rusește: „troțkineat”) îi demiteam de pretutindeni (rus. „vezde i vsiudu”) (p. 228).

Ofensiva directă asupra lui L. Troțki și susținătorilor lui, scrie L. Mlecin, a început după demonstrația opoziției anticomuniste, în noiembrie 1927, prilejuită de aniversarea a zecea de la revoluția bolșevică. Inițial, L. Troțki a fost deportat la Alma-Ata, apoi expulzat în Turcia; în iulie 1933, Troțki cu soția pleacă în Franța, dar și aici agentura stalinistă a organizat campanii de denigrare a lui Troțki. Pentru o scurtă perioadă, acesta cu soția s-au stabilit în Norvegia, apoi în Suedia; datorită eforturilor diplomatice susținute de Kolontai, familia Troțki a fost nevoită să plece și de aici. Singura țară care a putut să-l accepte a fost Mexicul, care stabilise, dar ulterior rupsesse relațiile diplomatice cu URSS. Autorul remarcă, că și în îndepărtatul Mexic Lev Troțki prezenta pericol pentru Iosif Stalin. Furia lui Stalin nu a avut margini. Așa cum scrie L. Mlecin, aproape toate rudele lui L. Troțki au fost asasinate: fiul, Serghei Sedov, care purta numele mamei și nu era deloc preocupat de politică (p. 316), cele două fiice au murit, una în 1927, cealaltă – în 1933, în Berlin; s-a salvat doar cea de-a treia fiică, care a supraviețuit Gulagul; de-abia în anul 1961, KGB-ul a încetat s-o urmărească (p. 316). Al doilea fiu, Lev, a murit într-un spital din Paris, la 16 februarie 1938; avea doar 32 de ani (p. 318). Autorul cărții analizează detaliat executarea planului de asasinare a lui Troțki elaborat de maiorul P.M. Fitin, șeful Secției a V-a a Direcției principale a securității statului din cadrul NKVD-lui, plan aprobat de Stalin în august 1939.

Un autor, care-și propune drept scop analiza obiectivă a subiectelor legate de trecutul URSS, nu se poate limita doar la tema propriu-zisă, el este nevoit să mai ridice aspecte, la prima vedere, mărunte, dar foarte semnificative. O face și Leonid Mlecin. Ajungând la subiectul legat de modul de realizare a ordinului primit de la Stalin de a-l asasina pe Troțki, securiștii sovietici căutau metoda cea mai acceptabilă. S-a constatat, că în cadrul NKVD-lui exista un laborator ultrasecret, condus de medicul Grigorii Mairanovski, care se ocupa cu fabricarea otrăvii pentru asasinarea oamenilor. La sfârșitul anului 1938, numitul șef de laborator s-a adresat comisarului Lavrentii Beria cu rugămintea ca acela să-i permită să experimenteze otrava pe oameni. Beria a dat aprobarea: în laborator erau aduși oameni condamnați la moarte. Și acesta experimenta: punea otravă în mâncare, în băuturi etc., până a ajuns la ideea folosirii umbrelei, la capătul căreia era pusă o capsulă cu otravă, metodă folosită de asasinii bolșevici (p. 324).

Ultimele pagini autorul le-a consacrat expunerii asasinării lui Troțki. Ucigașul, găsit de staliști, s-a numit Ramon Merkader, spaniol, mama sa era comunistă; acesta a pătruns în apartamentul lui Troțki și l-a lovit cu un topor în cap. Troțki a murit în spital la 21 august 1940, a doua zi după lovitura primită. Pe ultimul drum a fost condus de 300 000 de oameni; asta se întâmpla în Mexicul îndepărtat de Rusia. Echipa de asasini, scrie autorul, a fost decorată cu înalte distincții sovietice, inclusiv – R. Merkader, după ispășirea pedepsei de 20 de ani de pușcărie. Abia la 31 mai 1960 [NB! deja avusese loc Congresul al XX-lea al PCUS la care chiar Nikita Hrușciiov a condamnat crimele lui Iosif Stalin!] R. Merkader primește cea mai înaltă distincție a statului sovietic – titlul de Erou al URSS (p. 333). *O tempora, o mores!*

Concluzii: am greși, dacă am spune că această carte furnizează informații absolute noi. Nu este chiar așa. Despre raporturile Lenin-Troțki-Stalin, sau Troțki-Stalin, despre asasinarea lui Troțki, despre troțkism etc. au scris și alți autori. Meritul lui Leonid Mlecin constă în expunerea sistematică, convingătoare, cu argumente solide, citate din prima sursă a raporturilor stabilite între cei doi lideri bolșevici de după Lenin – Troțki și Stalin. Așa cum două săbii nu încap într-o teacă, tot așa Stalin nu l-a putut suferi pe Troțki nici chiar atunci când acela era departe de URSS influența lui politică fiind minoră. Nimeni, însă, nu poate demonstra ce s-ar fi întâmplat dacă ar fi învins L. Troțki, ar fi fost mai bine sau mai rău. Este adevărat, mai rău decât sub regimul stalinist, ce mai putea fi?

În încheiere: să luăm aminte de argumentele autorului, și anume: toți liderii bolșevici – Lenin, Troțki, Stalin etc. – erau convinși de necesitatea producerii revoluției proletare în întreaga lume. Ei erau tot așa de convinși ca și de faptul că după noapte vine zi, mai senină, sau mai înnoată, dar va veni. Asta era o axiomă pentru bolșevici. Tot rostul vieții lor ei și-l vedeau în apropierea revoluției mondiale, în exportul revoluției bolșevice în Europa și în lume.

Autorul scrie și trebuie din nou să luăm aminte: statul totalitar sovietic nu doar a nimicit oameni, ci i-a și pervertit: oamenii trăiau cu frica în sân pentru o bucată de pâine, pentru un apartament sau, pur și simplu, pentru o atenție mai mare din partea șefului, scriau pârre pe vecini, rude, colegi. Numai în sistemul Gulagului activau („lucrau”) circa un milion de funcționari, care împreună cu membrii familiilor lor alcătuiau câteva milioane. Dar câți oameni erau în aparatul de partid și de stat cu membrii familiilor lor? Și autorul se întreabă: de ce să ne mirăm că astăzi atât de mulți se împotrivesc restabilirii adevărului istoric? (p. 303).

Sunt și alte momente demne de atenția cititorilor, dar mă opresc aici, lăsându-i să savureze plăcerea lecturii.

Anatol Petrencu

LISTA AUTORILOR:

Prof. univ., dr. hab. Anatol PETRENCU, președintele Institutului de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: anadol_petrencu@yahoo.com;

Conf. cerc., dr. Sergiu TABUNCIC, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: tabuncic2005@yahoo.com;

Conf. univ., dr. Lilia ZABOLOTNAIA, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com;

Dr. Eugen GHIȚĂ, Liceul Teoretic „Adam Müller Guttenbrunn”, Arad, România, e-mail: eugen67@gmail.com;

Conf. cerc., dr. Alina FELEA, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: afelea44@yahoo.com;

Prof. univ., dr. Ioan BOLOVAN, Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Cluj-Napoca, România, e-mail: bolovani@yahoo.com;

Drd. Antonella GROSSI, cat. Anthropologie, Représentations et Institutions, Université de Messine, Italie, e-mail: antogrossi@libero.it;

Cerc. Tatiana VARTA, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM;

Prof. univ., dr. Simona NICOARĂ, Facultatea de Istorie și Filozofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România;

Prof. univ., dr. Corneliu PĂDUREAN, șeful Catedrei de științe umaniste a Facultății de Științe Umaniste și Sociale a Universității „Aurel Vlaicu” Arad, România, e-mail: corpad@gmail.com;

Conf. cerc., dr. Gheorghe NICOLAEV, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: integritasedit@yahoo.com;

Drd. Loredana BĂȘOIU, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România, e-mail: s_lorez2000@yahoo.com;

Conf. univ., dr. Ludmila COJOCARI, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: lcojocari@gmail.com;

Conf. cerc., dr. în istorie, dr. în teologie Nicolae FUȘTEI, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com;

Rodica EȘANU, Liceul „Columna”, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: r_esanu@yahoo.com;

Conf. univ., dr. Rodica SOLOVEI, Institutul de Științe ale Educației a RM, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: rodicasolovei@yahoo.com;

Dr. Valeriu POPOVSCHI, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM; e-mail: valerpopovschi@gmail.com

Dr. Teodor CANDU, Arhiva Națională a Republicii Moldova, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: tudorcandu@yahoo.com;

Leonid BUJOR, Consilierul prim-ministrului Republicii Moldova

Drd. OLGA GRĂDINARU, Facultatea de Litere, Catedra de Literatură Comparată, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, e-mail: olgagradinaru@gmail.com;

Dr. Dinu POȘTARENCU, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, e-mail: dpostarencu@yahoo.com;

Conf. univ., dr. Igor CERETEȘU, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Institutul de Istorie Socială “ProMemoria”, USM, e-mail: igcer@yahoo.com.